

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 8

Започаткована 2013 р.

Харків – 2018

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук (наказ МОН України № 241 від 09.03.2016 року).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 8 від 27 серпня 2018 р.)*

Головний редактор: В. О. Бабенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Заступники головного редактора:

Н. А. Казакова — кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

А. Ю. Парфіненко — кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. І. Сідоров — кандидат економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Заступники головного редактора з іноземних мов:

І. С. Шевченко — доктор філологічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. В. Давиденко — кандидат філологічних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Відповідальний секретар: Г.І. Гапоненко — кандидат економічних наук, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

В. В. Александров — кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Н. В. Антонюк — доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

С. І. Архієреєв — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. М. Воробійов — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

А. П. Голіков — доктор географічних наук, професор, академік АН ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. В. Гончаренко — доктор економічних наук, професор, Полтавський університет економіки та торгівлі;

М. І. Грабинський — доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

В. А. Гриневич — доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних наук і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

О. А. Довгаль — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. Ф. Здоровко — кандидат юридичних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

О. О. Любіцева — доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Почесний працівник туризму України, Відмінник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. Ю. Матюшенко — доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. М. Писаревський — доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова;

М. М. Рижков — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. Л. Сидоренко — доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. А. Циганов — доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

В. М. Шамраєва — доктор політичних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

С. О. Якубовський — доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Anna Aleksandrova — Dr. of Geography, PhD of Economics, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia

Dang Van Phan — PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Leonid Gaidukevich — D.Sc. (Historical Sciences), Associate Professor, Belarusian State University, Belarus

Suren Gevorgyan — Dr. of Economics, Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Jakub Koralewski — D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland

Marina Kudinskaja — Dr. of Economics, Associate Professor, University of Latvia, Latvia

Inese Mavlutova — Dr., Professor, BA School of Business and Finance, Latvia

Grigor Nazaryan — PhD in Economics, Associate Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Tanova Petia — PhD in Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Vesselin Popovski — D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Olha Prokopenko — Dr. of Economics, Professor, University of Bielsko-Biala, Poland

Jan-Urban Sandal — D.Sc., Professor, Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність
за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат,
інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460P від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2018

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

А.П. Голіков «ВІРТУАЛЬНА ВОДА»: ЗНАЧЕННЯ В СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ	10
А.П. Голіков, Н.А. Казакова ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ВОДОСПОЖИВАННЯ: СТАН, ДИНАМІКА, ПЕРСПЕКТИВИ	17
О.А. Довгаль ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЄС: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЛІДЕРА	26
В.В. Клімук, В.І. Кочурко ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН: МЕТОДОЛОГІЯ	33
І.Ю. Матюшенко, К.Г. Гаврилова ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЯПОНІЄЮ, КНР, РЕСПУБЛІКОЮ КОРЕЯ В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	40
Г.С. Панасенко ДИНАМІКА МОВНИХ КОНФЛІКТІВ У ХХІ СТОЛІТТІ	63
Ю. М. Панкова СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	74
Є.М. Солових УКРАЇНА-ТУРЕЧЧИНА: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	80
В.М. Шамраєва ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПТУ МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА	88

ЕКОНОМІКА

Д.Н. Ахвердян, А.А. Пахлян МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ТА НЕРІВНОМІРНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ.....	96
В.О. Бабенко, В.І. Сідоров, Р.С. Савін ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДІНГІВ НА ГЛОБАЛЬНОМУ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	101
Н.І. Гончаренко, М.А. Кравець, М.І. Бондаренко, Р.М. Доля СПРЕДИ СУВЕРЕННИХ КРЕДИТНИХ ДЕФОЛТНИХ СВОПІВ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ЄВРОЗОНИ	107
П.М. Григоруц, А.С. Макаров ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТА ДИНАМІКИ АГРАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	115

І.О. Дерід ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИЙМАЮЧОЇ КРАЇНИ: ДОСВІД КИТАЮ	126
О.М. Литвинова, А.І. Литвинов, Т.Ю. Білоусько РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКУ ЗЕРНА ЯК ЧИННИК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ	132
В.І. Сідоров, М.С. Гайдей ПЕРСПЕКТИВИ ІСЛАМСЬКОЇ ФІНАНСОВОЇ МОДЕЛІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	138
Ж.П. Тіварі РОЗВИТОК МСП В НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ	148
Т.Є. Шедякова СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	155
М.В. Шуба, О.А. Шуба «БІЗНЕС-АНГЕЛЬСЬКЕ» ІНВЕСТИВАННЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ БІЗНЕСУ	162

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

П.В. Батрак, С.О. Юрченко ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТУРЕЧЧИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	172
М.Ю. Онацький КУРОРТНІ РАЙОНИ АДРІАТИЧНОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ХОРВАТІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ	181
А.А. Романова СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ РИНОК В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ	186
І.М. Шамара, К.І. Азарова СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	196
І.М. Шамара, М.А. Семенов ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	204
І.М. Шамара, І.В. Скоряк ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	211

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

A. Golikov «VIRTUAL WATER»: THE IMPORTANCE OF «VIRTUAL WATER» IN WORLD PRODUCTION AND INTERNATIONAL TRADE	10
A. Golikov, N. Kazakova GEOGRAPHY OF WORLD WATER CONSUMPTION: STATE, DYNAMICS, PROSPECTS	17
E. Dovgal INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EU: STRATEGIC PRIORITIES OF TECHNOLOGICAL LEADER	26
V. Klimuk, V. Kochurko INNOVATIVE DEVELOPMENT OF COUNTRIES: METHODOLOGY.....	33
I. Matyushenko, K. Gavrilova PROSPECTS FOR TRADE IN HIGH-TECH PRODUCTS BETWEEN UKRAINE AND JAPAN, THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE REPUBLIC OF KOREA IN THE CONDITIONS OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION	40
H. Panasenko DYNAMICS OF LANGUAGE CONFLICTS IN THE 21ST CENTURY	63
Ju. Pankova SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF GLOBAL ECONOMIC PROCESSES	74
J. Solovikh UKRAINE-TURKEY: POLITICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT AND PROSPECTS	80
V. Shamraeva MAIN THEORETICAL APPROACHES TO A CONCEPT EVOLUTION RESEARCH INTERNATIONAL SECURITY	88

ECONOMICS

D. N. Hakhverdyan, A. A. Pakhlyan INTERNATIONAL TRADE AND UNEVEN DISTRIBUTION OF INCOME.....	96
V. Babenko, V. Sidorov, R. Savin ACTIVITY OF AGROHOLDINGS IN THE GLOBAL MARKET OF AGRICULTURAL RAW MATERIALS PROCESSING IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	101
N. Goncharenko, M. Kravets, M. Bondarenko, R. Dolya SOVEREIGN CREDIT DEFAULT SWAP SPREADS AS TOOLS OF ENSURING THE INTERNATIONAL FINANCIAL SECURITY OF THE EUROZONE COUNTRIES.....	107
P. Hrihoruk, A. Makarov COMPLEX ASSESSMENT OF THE LEVEL AND DYNAMICS OF THE AGRARIAN CAPACITY OF THE KHMELNYTSKYI REGION.....	115

I. Derid INFLUENCE OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS ON THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION OF THE HOST COUNTRY: THE EXPERIENCE OF CHINA	126
E. Litvinova, A. Litvinov, T. Bilousko DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL AND LEGAL ENVIRONMENT OF GRAIN MARKET AS FACTOR OF ENTERPRISE ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR.....	132
V. Sidorov, M. Haidei THE PROSPECTS OF ISLAMIC FINANCIAL MODEL IN GLOBALIZATION'S CONDITIONS	138
G. P. Tiwari SMEs DEVELOPMENT IN SCIENTIFIC AND INNOVATION PERSPECTIVE.....	148
T. Shedyakova MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT AT REGIONAL BUSINESS IN UKRAINE: NATIONAL TRADITIONS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE	155
M. Shuba, O. Shuba BUSINESS ANGELS INVESTMENT AS A SPECIAL FORM OF BUSINESS FINANCING.....	162

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

P. Batrak, S. Jurchenko GOVERNMENTAL REGULATION OF TOURISM DEVELOPMENT IN TURKEY: EXPERIENCE FOR UKRAINE	172
M. Onatskij THE RESORT AREAS OF THE ADRIATIC COAST OF CROATIA: THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGION	181
A. Romanova THE CAPITAL OF UKRAINE AS A PROSPECTIVE MARKET OF INBOUND TOURISM	186
I. Shamara, K. Azarova CURRENT STATE, PROBLEMS and PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINE'S TOURISM SERVICE MARKET	196
I. Shamara, M. Semenov THE DEVELOPMENT TRENDS OF THE RESTAURANT INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	204
I. Shamara, I. Skoriak THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF HEALTH TOURISM IN KHARKIV REGION	211

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

А.П. Голиков «ВИРТУАЛЬНАЯ ВОДА»: ЗНАЧЕНИЕ В МИРОВОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ	10
А.П. Голиков, Н.А. Казакова ГЕОГРАФИЯ МИРОВОГО ВОДОПОТРЕБЛЕНИЯ: СОСТОЯНИЕ, ДИНАМИКА, ПЕРСПЕКТИВЫ.....	17
Е.А. Довгаль ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЕС: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ЛИДЕРА.....	26
В.В. Климук, В.И. Кочурко ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ СТРАН: МЕТОДОЛОГИЯ	33
И.Ю. Матюшенко, Е.Г. Гаврилова ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВЛИ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЙ ПРОДУКЦИЕЙ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЯПОНИЕЙ, КНР, РЕСПУБЛИКОЙ КОРЕЯ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ	40
А.С. Панасенко ДИНАМИКА ЯЗЫКОВЫХ КОНФЛИКТОВ В ХХІ ВЕКЕ	63
Ю.Н. Панкова СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ	74
Е.Н. Соловых УКРАИНА-ТУРЦИЯ: ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	80
В.М. Шамраева ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭВОЛЮЦИИ КОНЦЕПТА МЕЖДУНАРОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ	88

ЭКОНОМИКА

Д.Н. Ахвердян, А.А. Пахлян МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ И НЕРАВНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ.....	96
В.А. Бабенко, В.И. Сидоров, Р.С. Савин ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДІНГІВ НА ГЛОБАЛЬНОМУ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	101
Н.И. Гончаренко, Н.А. Кравец, М.И. Бондаренко, Р.Н. Доля СПРЕДЫ СУВЕРЕННЫХ КРЕДИТНЫХ ДЕФОЛТНЫХ СВОПОВ КАК ИНСТРУМЕНТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН ЕВРОЗОНЫ.....	107
П.М. Григорук, А.С. Макаров ИНТЕГРАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УРОВНЯ И ДИНАМИКИ АГРАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ.....	115

И.А. Дерид ВЛИЯНИЕ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ НА УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ПРИНИМАЮЩЕЙ СТРАНЫ: ОПЫТ КИТАЯ.....	126
Е.Н. Литвинова, А.И. Литвинов, Т.Ю. Белоусько РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ СРЕДЫ РЫНКА ЗЕРНА КАК ФАКТОР ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ.....	132
В.И. Сидоров, Н.С. Гайдей ПЕРСПЕКТИВЫ ИСЛАМСКОЙ ФИНАНСОВОЙ МОДЕЛИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	138
Ж.П. Тивари РАЗВИТИЕ МСП В НАУЧНОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ	148
Т.Е. Шедякова СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ	155
М.В. Шуба, Е.А. Шуба «БИЗНЕС-АНГЕЛЬСКОЕ» ИНВЕСТИРОВАНИЕ КАК ОСОБАЯ ФОРМА ФИНАНСИРОВАНИЯ БИЗНЕСА	162
ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИЗМА И ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА	
П.В. Батрак, С.А. Юрченко ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРЦИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ	172
М.Ю. Онацкий КУРОРТНЫЕ РАЙОНЫ АДРИАТИЧЕСКОГО ПОБЕРЕЖЬЯ ХОРВАТИИ: ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕГИОНЕ.....	181
А.А. Романова СТОЛИЦА УКРАИНЫ КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ РЫНОК ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА.....	186
И.Н. Шамара, К.И. Азарова СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ УКРАИНЫ	196
И.Н. Шамара, Н.А. Семенов ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	204
И.Н. Шамара, И.В. Скоряк ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ.....	211

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

«ВИРТУАЛЬНАЯ ВОДА»: ЗНАЧЕНИЕ В МИРОВОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

Голиков Артур Павлович

д-р геогр. наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022

e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

Одним из путей, способствующих решению проблемы улучшения водообеспечения, является совершенствование пространственной организации мировой хозяйственной деятельности на основе более глубокого учета и рационального использования водного фактора. Важную роль в этом может сыграть изучение расходов, так называемой, «виртуальной воды» в разрезе стран и отраслей мирового хозяйства. Предметом исследований является «виртуальная вода» и «водный след продукта». Задачей исследования является раскрытие сущности этих понятий.

Обосновывается возможность рассматривать их в научных исследованиях как синонимы. Показываются достижения зарубежных ученых в исследовании вопросов о «виртуальной воде» и ее расходовании в различных отраслях мировой экономики и странах мира. Подчеркивается, что согласно концепции «виртуальной воды», раскрытой в трудах Дл. Аллена, посредством ее импорта и экспорта в составе готовой продукции (в качестве «водного следа») она может служить дополнительным водным источником для стран с засушливым климатом.

На основании ознакомления содержанием работ зарубежных авторов по «водному следу продукта», выделены страны с крупнейшими объемами экспорта и импорта «виртуальной воды». На основании выполненного корреляционного анализа доказано, что теснота связи между обеспеченностью стран водными ресурсами и экспортом ими «виртуальной воды», практически отсутствует. Коэффициент корреляции имеет небольшое значение ($R=0,24$). В противоположность этому коэффициент корреляции между обеспеченностью водными ресурсами основных стран-импортеров «виртуальной воды» и объемами ее импорта – высокий ($R = 0,76$). Таким образом, получены следующие выводы о том, что «виртуальная вода» уже сейчас в определенной мере воздействует на товарную политику и развитие хозяйственной деятельности в глобальном масштабе. В перспективе, с ростом значения водного фактора, роль и значение «виртуальной воды» будет повышаться, и вносить коррективы в географию мирового производства и международную торговлю.

Ключевые слова. «виртуальная вода», «водный след продукта», концепция, мировое производство, международная торговля, экспорт, импорт, корреляция.

Введение. Дефицит пресной воды в XXI веке становится сдерживающим фактором развития многих национальных экономик и мирового хозяйства в целом. Согласно мнению отдельных экспертов, борьба за воду может привести в текущем столетии к возникновению так называемых «водных войн». На грани таких войн находятся страны Ближнего Востока, отдельных регионов Африки, Центральной Азии и других регионов планеты. К 2050 г. потребности населения и мировой экономики в пресной воде, скорее всего, превысят ее ресурсы. Улучшение водообеспечения населения, сельского хозяйства и промышленности за счет регулирования, речного стока, его искусственного межбассейнового перераспределения, внедрения технологических процессов сокращающих водоемкость производственных процессов до некоторой степени улучшит водохозяйственную обстановку в мире, но полностью не сможет решить проблему водной безопасности. Одним из путей, способствующих решению данной проблемы, является совершенствование пространственной организации мировой хозяйственной деятельности на основе более глубокого учета и рационального использования водного фактора. Важную роль в этом может сыграть изучение расходов, так называемой, «виртуальной воды» в разрезе стран и отраслей мирового хозяйства. Учет ее значения с последующей коррекцией сложившейся системы международ-

ного разделения труда, народнохозяйственной специализации стран, а также потоков международной торговли, может способствовать оптимизации территориальной структуры мирового производства и торговли, и, на этой основе, повысить глобальную водную безопасность. В ряде зарубежных стран данная тема является предметом научного исследования многих ученых. К сожалению, в Украине, водные ресурсы которой ограничены, вопросам использования «виртуальной воды» до настоящего времени не уделялось должного внимания, а научные публикации практически отсутствуют. В этой связи поднятая в работе тема является актуальной в научном и в практическом плане и, возможно, поспособствует мотивации ученых страны уделить ей должное внимание в своих научных изысканиях.

Понятие «виртуальная вода», также как и ее концепция, введены в науку английским ученым Дж. Алланом в 1998 г. Изучая проблему дефицита воды на Ближнем Востоке, ученый разработал теорию импорта виртуальной воды через продовольствие как альтернативный «водный источник» с целью снижения нагрузки на скудные местные водные ресурсы в странах Ближнего Востока и других засушливых регионах. Под термином «виртуальная вода» Дж. Аллен понимал суммарное количество воды, затрачиваемое при производстве какого-либо товара или услуги [4].

В дальнейшем вопросами, связанными с исследованием использования виртуальной воды, занимались: А. Earle — для Южной Африки (2001) [7], J. Ma с соавторами — для Китая (2006) [14], S. Verma с соавторами — для Индии (2008) [16], А. Garrido с соавторами — для Испании (2009) [8], М. Bekchanov с соавторами — для Узбекистана (2012) [6] и др.

А. Hoekstra и П. Hung (2002), на основе анализа международной торговли зерновыми культурами составили баланс торговли «виртуальной водой» для отдельных регионов мира [11]. Исследование так называемого «водного следа продукта», его структуры, а также движения виртуальной воды между странами в ходе мировой торговли осуществили в 2012 г. М. Mekonnen и А. Hoekstra [15]. А. Лихачева (2016), изучая «водный след» в международной торговле, показала роль и значение «виртуальной воды» в современных процессах квазиколонизации, которая осуществляется высокоразвитыми странами на Африканском континенте и в Латинской Америке [2]. Тематике «виртуальной воды» и «водного следа продукции» посвящен ряд других работ зарубежных авторов.

К сожалению, в отечественной литературе внимание ученых к виртуальной воде практически не прослеживается. Тем не менее, сложившиеся зоны сельскохозяйственной специализации на территории Украины (степная зона — зерновые культуры, лесостепная — свеклосахарное производство, лесная (Полесье) — картофельводство, молочное животноводство) свидетельствуют о практическом учете роли и значения «виртуальной воды» в аграрном секторе экономики страны.

В ряде литературных источников, наряду с понятием «виртуальная вода» используются термин «водный след» продукта. Он представляет собой общий объем пресной воды, используемой для производства продукции, который суммируется на разных этапах производственной цепочки. Поэтому «водный след» продукта характеризует не только общий объем используемой воды, но также и то, где и когда она взята. Исходя из определений сущности понятий «виртуальная вода» Дж. Аллена и «водного следа продукта» А. Hoekstra и М. Mekonnen, в представлении автора данной статьи эти два понятия, в определенной степени, тождественны (различие лишь в том, что «водный след продукта» показывает еще место и время забора «виртуальной воды»). Поэтому в исследовательском процессе, по нашему мнению, допустимо использование данных понятий как синонимов.

Согласно источнику: «Glossary Water Footprint Network» «водный след продукта» включает три составляющих — «зеленый», «голубой» и «серый». Они характеризуют способы использования различных видов водных ресурсов. «Зеленый водный след» представляет собой объем содержащейся в почве дождевой воды, которая испаряется и транспирируется в процессе роста сельскохозяйственных культур.

«Голубой водный след» — объем пресной воды, безвозвратно забираемой из поверхностных (озера, реки, водохранилища) и подземных (водоносные горизонты) источников. Основной объем «голубого водного следа» в глобальном измерении приходится на орошаемое земледелие и связан с испарением оросительной воды. «Водный след» промышленного производства и бытового водопотребления включает «голубой» и «серый» компоненты и не имеет «зеленого».

«Серый» водный след представляет воды, обеспечивающие разбавление загрязненных в результате производственных процессов (в промышленности и сельском хозяйстве) стоков, а также сточных вод домохозяйств. Его величина рассчитывается как объем воды, необходимый для разбавления сбрасываемых загрязненных стоков [9].

Глобальный «водный след», т.е. объем виртуальной воды, используемый в период 1996-2005 годов, составлял 9087 км³/год. Из этого объема 74% приходилось на зеленый, 11% — на голубой, 15% — на серый компоненты [12].

В структуре водопользования основная масса мирового «водного следа» приходится на сельское хозяйство — 72%, на промышленное использование — 3%, на население — 4%. Помимо этого в мировом «водном следе» определяют 22% его внешней составляющей (20% — аграрной, 2% — промышленной), который находится в валовом объеме импорта товарной продукции (рис. 1).

Около одной пятой мирового «водного следа», т.е. 1762 км³/год «виртуальной воды» связано с производством на экспорт, в том числе — 19% в сельском хозяйстве и 41% — в промышленном производстве. Средняя величина объема «виртуальной воды» на душу населения в мире составляет 1385 м³/год или 3800 л на человека в день. Примерно 92% этого объема приходится на долю потребляемой сельскохозяйственной продукции, 4,4% на потребляемую промышленную продукцию и 3,6% на непосредственное ее потребление человеком [12].

Содержание «виртуальной воды» в продукции рассчитывается как отношение общего количества используемой воды (м³/год) к общему производству определенной продукции (т). К примеру, производство риса и пшеницы в мире приблизительно равно (593-595 мил т в год). Но рис — более влаголюбивая культура и потребляет больше воды. На его выращивание в мире расходуется 1358 км³/год воды — около 21% от ее общего объема, используемого для растениеводства (без учета ирригационных потерь). В пересчете на единицу продукции это составляет 2291 м³/т.

Второй по величине потребления воды в растениеводстве — пшеница, около 793 км³/год (12%). Расход воды на тонну пшеницы — 1334 м³ [12]. Еще больше виртуальной воды в продукции животноводства. Животное должно пить воду, потребляет много кормовой продукции, расходуется вода на его обслуживание и проч. Выращивание крупного

рогатого скота для получения говядины в среднем происходит за 3 года. За это время животное, из которого получают 200 кг говядины (без костей), потребляет 1300 кг зерна, 7200 кг грубых кормов, 24 м³ воды для питья и 7 м³ для обслуживания. Это означает, что для производства 1 кг говядины используется около 6,5 кг зерна, 36 кг грубых кормов и 155

литров воды. В целом, если проследить так называемый «водный след» в производстве говядины, то на ее 1 кг в среднем расходуется около 15340 л «виртуальной воды» [12]. Но на самом деле она не содержится в произведенной продукции, а является невидимой условной величиной.

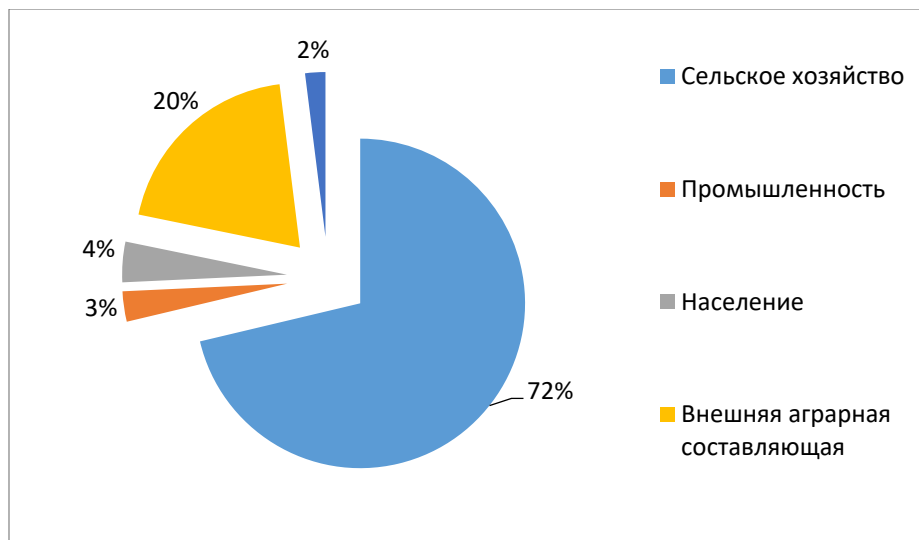

Рис. 1. Структура глобального «водного следа» [17]

Таблица 1

Расход «виртуальной воды» на производство продукции животноводства в отдельных странах мира, км³/год

	США	Китай	Индия	Россия	Индонез.	Австрал.	Бразил.	Япония
Свинина	3946	2211	4397	6947	3938	5909	4818	4962
Козье мясо	3082	3994	5187	5290	4543	3839	4175	2560
Баранина	5977	5202	6692	7621	5956	6947	6267	3571
Говядина	13193	12560	16482	21028	14818	17112	16961	11019
Мясо птицы	2389	3652	7736	5763	5549	2914	3913	2977

Источник: [11]

Таблица 2

Расход «виртуальной воды» на производство аграрной продукции в отдельных странах мира, км³/год

	США	Китай	Индия	Россия	Индонез.	Австрал.	Бразил.	Япония
Рис	1275	1321	2850	2401	2150	1022	3082	1221
Пшеница	849	690	1654	2375	1588	1616	734	1066
Кукуруза	489	801	1937	1397	1285	744	1180	1493
Соя	1869	2617	4124	3933	2030	2106	1076	2326
Сах.трост	103	117	159		164	141	155	120
Хлопок	5733	3210	18694		10072	4268	6281	
Ячмень	702	848	1966	2359		1425	1373	697
Сорго	782	863	4053	2382		1081	1609	
Кокосы		749	2255		2071		1590	
Просо	2143	1863	3269	2892		1951		3100
Кофе (зеленый)	4864	6290	12180		17665		13972	
Кофе (обжаренный)	5790	7488	14500		21030		16633	
Чай (готовый)		11110	7002	3002	9474		6592	4940

Источник: [11]

В силу различных причин (природно-климатических, породности животных, характера их содержания, технологий откорма и проч.) расход «виртуальной воды» на производство животноводческой продукции в различных странах существенно отличается (табл. 1). Как видно из табл. 1, наибольший расход «виртуальной воды» на единицу мясной продукции животноводства приходится на Россию и Индию, меньше всего — на США и Японию.

Аналогичное положение имеет место и в промышленности. Например, на производство одной тонны резины идет 2500 м³, целлюлозы — 1500 м³, синтетического волокна — 1000 м³ воды [1]. Но в данном случае не учитывается сброс сточных вод от рассмотренных производств в водоемы. А на их разбавление требуется, как минимум, в десять раз больше воды, так называемого «серого водного следа». Поэтому «виртуальной воды» в промышленном продукте будет в десятки раз больше.

Согласно предложенной Дж. Алленом концепции «виртуальной воды», страны, ограниченные в водных ресурсах, могут и должны закупать водоемкую продукцию у стран, где относительная ценность воды ниже. Таким путем может быть достигнута наибольшая эффективность использования водных ресурсов. Данная концепция подтверждена результатами исследованиями ряда других ученых. Установлено, что регионами, наиболее активно экспортирующими виртуальную воду, являются водообеспеченные страны Южной и Северной Америки, Юго-Восточной Азии, а также Австралия (последняя, несмотря на относительно малый абсолютный объем водных ресурсов, в душевом выражении характеризуется весьма высоким уровнем водообеспеченности). В тоже время импортерами выступают преимущественно вододефицитные страны Восточной и Южной Азии и Северной Африки.

В Европе водообеспеченность стран крайне неоднородна, и снижается по мере движения с севера на юг и с запада на восток. В целом этот континент является ярко выраженным импортером виртуальной воды. Это, скорее всего, связано с тем, что, как считает А. Лихачева, имеет место осуществление западными странами квазиколонизации. В процессе данного явления высокоразвитые страны осуществляют масштабную скупку и аренду земель с высокой водообеспеченностью за рубежом для производства и последующего вывоза произведенных на них товаров (в первую очередь, продовольственных) [2].

И.А. Макаров в работе «Международная торговля «виртуальной водой»: теоретический фундамент и практическая реализация» также показал, что обеспеченность водными ресурсами уже сейчас является значимым фактором, определяющим специализацию стран на экспорте или импорте зерновых, причем роль водного фактора со временем возрастает, а следовательно все большее значение будет приобретать учет во внешней торговле

«виртуальной воды», которая может стать инструментом смягчения водохозяйственной проблемы, помогая импортерам сберегать собственные водные ресурсы [3].

В настоящее время, в абсолютном выражении, страной с самым большим «водным следом» в мире — 987 км³/год (т.е. с наибольшим расходом виртуальной воды) является Индия [12]. Трудно объяснить причину, но Индия является и «лидером» по удельному расходу «виртуальной воды» на единицу выращиваемой аграрной продукции практически по большинству выращиваемым в ней сельскохозяйственным культурам (табл. 2). Особенности агроклиматических условий, технологий производства сельскохозяйственных культур, состояние их селекции существенно влияют на расход «виртуальной воды» в различных странах. Относительно значительные расходы «виртуальной воды» в растениеводстве России, Индии, Индонезии, Бразилии. Меньше — в США, Австралии, Китае.

Общий объем воды, используемой в глобальном масштабе для растениеводства согласно данным ФАО (2003) составляет 6390 км³/год. При этом глобальный водозабор для орошения равен 2650 км³/год, т.е. 41 %

Если допустить, что эффективность использования воды в аграрном производстве равна 40 % (из 2650 км³/год), то на непосредственное выращивание сельскохозяйственных культур затрачивается только 1060 км³/год. Следовательно, остальная часть — 5330 км³/год, почти 83% от общего ее количества) — вода «зеленого следа», т.е. — атмосферные осадки. Если же включить потери воды в ирригационных системах, составляющие по подсчетам специалистов около 1590 км³/год, то общий объем воды, используемой в сельском хозяйстве, достигает 7980 км³/год. Это значит, что доля «зеленого следа» воды в аграрном секторе мировой экономики составляет 67%. Последнее показывает значимость для сельского хозяйства естественного увлажнения в виде дождевого питания, т.е. природных водных ресурсов различных стран и регионов мира.

С пересчетом на душу населения, наибольший «водный след» продукта, т.е. расход виртуальной воды существует в США — 2480 м³/год. За ними следуют южно-европейские страны — Греция, Италия и Испания 2300-2400 м³ /год. Высокие «следы воды» на душу населения также в Малайзии и Таиланде. Напротив, в Китае этот показатель — относительно низкий — в среднем 700 м³/год. [12].

Значительный научный и практический интерес представляет изучение роли и значения «водного следа» продукции, т.е. «виртуальной воды» в международной торговле. Этому вопросу посвящены работы таких ученых как: Hoekstra, Hung, Chapagain (2002, 2004, 2012) [11, 12]; Kumar, Singh (2005) [13]; Verma S., Kampman D.A., van der Zaag P.,

Hoekstra A.Y. (2008) [16]; Mekonnen (2012); А. Лихачева (2016) [2]; М.А. Макаров (2014) [3] и др.

Ознакомление с работами данных авторов дало возможность определить, что более половины глобального экспорта «виртуальной воды» приходится

на 10 стран – США, Китай, Индию, Бразилию, Аргентину, Канаду, Австралию, Индонезию, Францию, Германию (рис. 2).

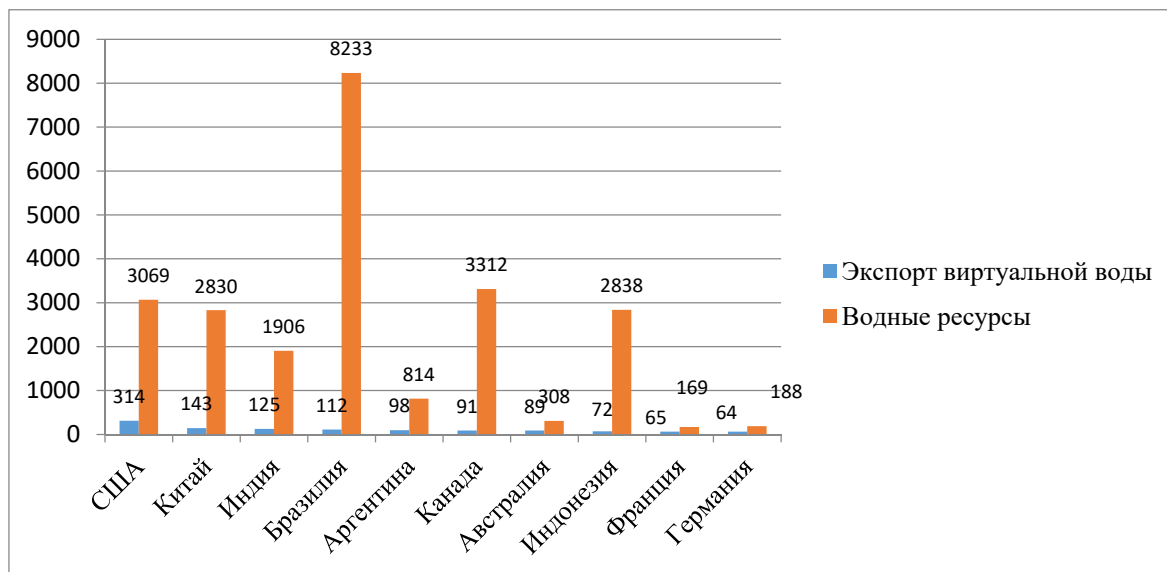

Рис. 2. Крупнейшие экспортеры «виртуальной воды», км³/год
Составлено автором по источнику [12]

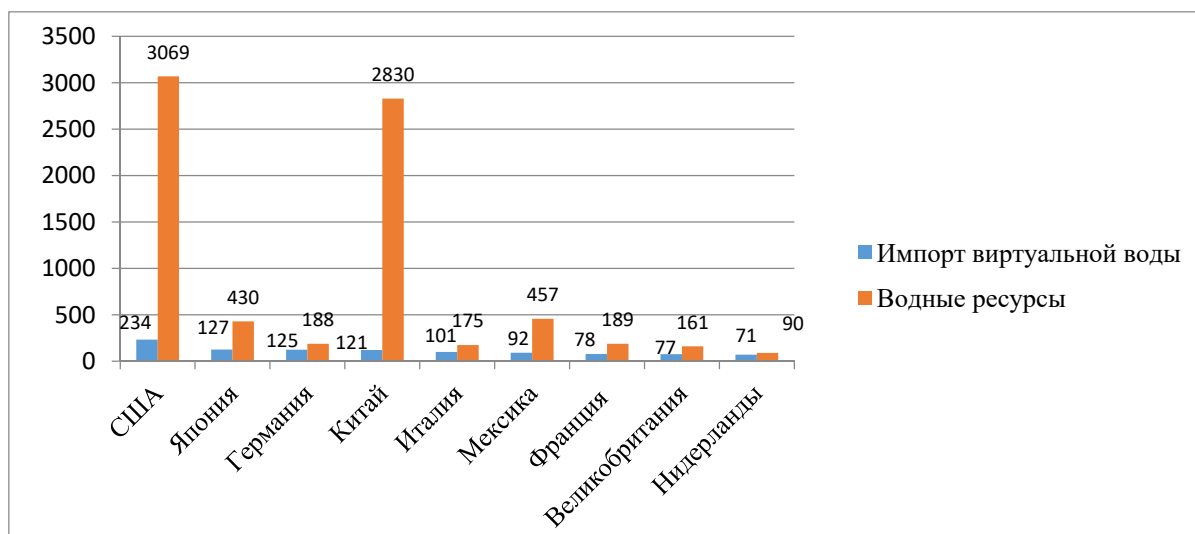

Рис. 3. Крупнейшие импортеры виртуальной воды, км³/год
Составлено авторами по источнику: [12]

Лидирующее положение в торговле «виртуальной водой» занимают США. Этой страной «виртуальная вода» экспортируются в больших объемах в Мексику, Японию, Республику Корея, Китай. Аргентиной «виртуальная вода» экспортируется в Бразилию, Канадой – в США, Австралией – в Японию, Индией – в США и т.д.

Выполненный нами с использованием стандартной программы Statistica корреляционный анализ тесноты связи между обеспеченностью этих стран водными ресурсами и экспортом ими виртуальной

воды свидетельствует о практическом отсутствии какой-либо зависимости между данными явлениями. Коэффициент корреляции между обеспеченностью водными ресурсами основных стран-экспортеров «виртуальной воды» и объемами ее экспорта равен 0,24 ($R = 0,24$).

Крупнейшими импортерами «виртуальной воды» являются: США, Япония, Германия, Китай, Италия, Мексика, Франция, Великобритания, Нидерланды (рис. 3).

Практически все страны являются одновременно экспортерами и импортерами «виртуальной воды». Разница лишь в том, что в одних странах (США, Китай, Бразилия, Аргентина, Индонезия и проч.), преобладает экспорт «виртуальной водой» над ее импортом, а в других (Япония, Германия, Франция, Нидерланды и др.) – наоборот, импорт превышает экспорт. Коэффициент корреляции, рассчитанный нами между обеспеченностью водными ресурсами основных стран-импортеров «виртуальной воды» и объемами ее импорта равен 0,76 ($R = 0,76$), что согласно шкале Чеддока, может быть охарактеризован как высокий.

Заключение. Проведенный нами анализ участия «виртуальной воды» в мировом производстве и международной торговли на примере крупнейших стран ее экспортеров и импортеров показал, что практически отсутствует зависимость между обеспеченностью стран водными ресурсами и объемами экспорта «виртуальной воды». Напротив, в импорте «виртуальной воды» такая зависимость –

высокая. Таким образом, можно считать, что «виртуальная вода» уже сейчас в какой-то степени определяет товарную политику и развитие хозяйственной деятельности в глобальном масштабе, особенно в странах с дефицитом воды. Этим странам важно производить товары, требующие меньшего расхода водных ресурсов. Отсюда вытекает, что в перспективе, по мере роста значения водного фактора в развитии и размещении производительных сил, роль «виртуальной воды» начнет повышаться, и это будет вносить коррективы в сложившуюся систему международного разделения труда и мировой торговли. Что касается Украины, то расчеты расходов «виртуальной воды» в ней практически еще не производились. Учитывая то обстоятельство, что водные ресурсы страны ограничены и имеются существенные различия в обеспеченности ими территории в разрезе природно-климатических зон и регионов, исследование расходов «виртуальной воды» на нужды ее экономики и населения представляют актуальную задачу для научных изысканий отечественных ученых.

«VIRTUAL WATER»: THE IMPORTANCE OF «VIRTUAL WATER» IN WORLD PRODUCTION AND INTERNATIONAL TRADE

Artur Golikov, Doctor of Geographical Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

One of the ways to solve the problem of water supply upgrading is to improve the spatial organization of global economic activity on the basis of a deeper accounting and rational use of the water factor. The study of the costs of the so-called "virtual water" in the context of countries and branches of the world economy can play an important role therein. The concept of «virtual water» as well as the essence of definition of «the water footprint of a product» is revealed. The possibility of considering them as synonyms in scientific research is justified.

The achievements of foreign scientists in research related to «virtual water» and its consumption of various sectors of the world economy and countries worldwide are shown. The article emphasizes that according to the concept of «virtual water», revealed by Allan J.A. in his works, it could serve as an additional source of water for countries with an arid climate through its import and export as a part of finished goods (as «the water footprint»).

The paper highlights the list of countries with the largest volumes of export and import of «virtual water» through the comprehensive analysis of foreign publications on «the water footprint of a product». On the basis of the correlation analysis it is proved that the tight connection between the countries' water availability and their export of «virtual water» is almost absent ($R = 0,24$). On the contrary, the correlation coefficient between the water resources availability of the main importing countries of «virtual water» and the volumes of their imports is high ($R = 0.76$). Consequently, «virtual water» nowadays partly affects the global commodity policy and the development of economic activity worldwide. In the future, with the growth of the water factor, the role as well as the importance of «virtual water» will increase, which in turn will pose amendments in world production and international trade.

Keywords: «virtual water», «the water footprint», concept, world production, international trade, export, import, correlation.

«ВІРТУАЛЬНА ВОДА»: ЗНАЧЕННЯ В СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

Голіков Артур Павлович, д-р геогр. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

Одним із шляхів, які сприяють вирішенню проблеми поліпшення водозабезпечення, є вдосконалення просторової організації світової господарської діяльності на основі більш глибокого обліку та раціонального використання водного фактору. Важливу роль в цьому може зіграти вивчення витрат, так званої, «виртуальної води» в розрізі країн і галузей світового господарства. *Предметом* досліджень є «виртуальна вода» і «водний слід продукту». *Завданням* дослідження є розкриття сутності цих понять.

Обґрунтовується можливість розглядати їх в наукових дослідженнях як синоніми. Показуються досягнення зарубіжних вчених в дослідженні питань про «виртуальну воду» та її витратах в різних галузях світової економіки й країнах світу. Підкреслюється, що згідно з концепцією «виртуальної води», розкритої в працях Дж. Аллена, за допомогою її імпорту й експорту в складі готової продукції (в якості «водного сліду») вона може слугувати додатковим водним джерелом для країн з посушливим кліматом.

На підставі ознайомлення зі змістом робіт зарубіжних авторів з «водного сліду продукту», виділені країни з найбільшими обсягами експорту та імпорту «виртуальної води». На підставі виконаного кореляційного аналізу доведено, що тіснота зв'язку між забезпеченістю країн водними ресурсами та експортом ними «виртуальної води», практично відсутня ($R = 0,24$). На противагу цьому коефіцієнт кореляції між забезпеченістю водними ресурсами основних країн-імпортерів «виртуальної води» і обсягами її імпорту – високий ($R = 0,76$). Звідси випливає, що «виртуальна вода» вже зараз до певної міри впливає на товарну політику й розвиток господарської діяльності в глобальному масштабі. У перспективі, з ростом значення водного чинника, роль і значення «виртуальної води» буде підвищуватися, і вносити корективи в географію світового виробництва та міжнародну торгівлю.

Ключові слова: «виртуальна вода», «водний слід продукту», концепція, світове виробництво, міжнародна торгівля, експорт, імпорт, кореляція.

Литература

1. Алексеевский Н.И., Гладкевич Г.И. Водные ресурсы в мире и в России за 100 лет. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.eco-mnperu.narod.ru/book/2003-5.htm>
2. Лихачева А. «Вода и мир. Почему не нужно поворачивать сибирские реки». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.globalaffairs.ru/number/Voda-i-mir-18239>
3. Макаров И.А. *Международная торговля «виртуальной водой»: теоретический фундамент и практическая реализация*. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.hse.ru>
4. Allan J.A. (1998) Virtual water: a strategic resource. Global solutions to regional deficits // *Groundwater*, 36(4), 1998. P. 545-546. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://onlinelibrary.wiley.com>
5. Allan J.A. (2002) *The Middle East water question: hydro-politics and the global economy*. London: I.B. Tauris. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.amazon.fr/Middle-East-Water-Question-Hydropolitics/dp/1860648134>
6. Bekchanov M., Bhaduri A., Lenzen M., Lamers J. (2012) The role of virtual water for sustainable economic restructuring: evidence from Uzbekistan, Central Asia. ZEF- Discussion Papers on Development Policy No. 167. University of Bonn. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.researchgate.net>
7. Earle A. (2001) The role of virtual water in food security in Southern Africa. Occasional paper No. 33, London: School of Oriental and African Studies, University of London. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.protos.ngo>
8. Garrido A., Novo P., Rodríguez Casado R., Varela-Ortega C. (2009) Can virtual water 'trade' reduce water scarcity in semi-arid countries? The case of Spain. Paper presented at the International Association of Agricultural Economists Conference, Beijing, China, 16-22 August 2009. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.waterfootprint.org>
9. Glossary Water Footprint Network. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://waterfootprint.org/en/water-footprint/glossary/>
10. Hoekstra A.Y. (2010) The relation between international trade and freshwater scarcity // WTO, Economic Research and Statistics Division, Staff Working Paper ERSD2010-05. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ideas.repec.org/p/zbw/wtowps/ersd201005.htm>
11. Hoekstra A.Y., Hung P.Q. (2002) Virtual water trade: a quantification of virtual water flows between nations in relation to international crop trade. UNESCO-IHE: Value of Water Research Report Series No. 11. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: waterfootprint.org/media/downloads/Report11.pdf.
12. The water footprint of humanity - Water Footprint Network [Электронный ресурс]. — Режим доступа: waterfootprint.org
13. Kumar M.D., Singh O.P. (2005) Virtual Water in Global Food and Water Policy Making: Is There a Need for Rethinking? // *Water Resources Management*, 19(6), 759-789. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.researchgate.net>
14. Ma J., Hoekstra A.Y., Wang H., Chapagain A.K., Wang D. (2006) Virtual versus real water transfers within China // *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences*, 361(1469), 835-842. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1609405/>
15. Mekonnen M.M., Hoekstra A.Y. (2011) National water footprint accounts: the green, blue and grey water footprint of production and consumption. Volume 2. Appendices. UNESCO-IHE: Value of Water Research Report Series No. 50. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: waterfootprint.org
16. Verma S., Kampman D.A., van der Zaag P., Hoekstra A.Y. (2008) Going against the flow: A critical analysis of virtual water trade in the context of India's National River Linking Programme. UNESCO-IHE: Value of Water Research Report Series No. 31. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?isbn=9290907193>

ГЕОГРАФИЯ МИРОВОГО ВОДОПОТРЕБЛЕНИЯ: СОСТОЯНИЕ, ДИНАМИКА, ПЕРСПЕКТИВЫ

Голиков Артур Павлович,

д-р геогр. наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022

e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

Казакова Надежда Артуровна,

к. геогр. наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022

e-mail: meo_1@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Дефицит пресной воды становится одним из угрожающих вызовов человечеству. Является актуальным решение задачи поиска путей преодоления надвигающейся опасности. Рассматриваются особенности размещения водных ресурсов и их использования в современном мире. На основе корреляционного анализа показывается относительно высокая корреляционная связь между населением, ресурсами вод, с одной стороны, и объемами водопотребления – с другой, в разрезе частей света и отсутствие этой связи в разрезе отдельных стран мира.

Характеризуется состояние и динамика мирового промышленного, коммунально-бытового и сельскохозяйственного водопотребления. Сделаны расчеты по прогнозу состояния водных ресурсов с учетом возрастающего объема их эксплуатации, безвозвратных потерь воды и загрязнения водных источников. Показано, что динамика их использования ведет к угрожающему водохозяйственному дисбалансу в глобальном масштабе. Принимаемые меры по усовершенствованию систем водоснабжения населения и экономики не приведут к улучшению ситуации. Требуется поиск путей решения проблемы на международном уровне, включающие организационные, политические, экономические, технические аспекты. К одному из таких путей можно отнести совершенствование территориальной структуры водопользования в планетарном масштабе на основе усиления значения водного фактора при организации промышленного и, в особенности, сельскохозяйственного производства.

Выводы: водный фактор должен стать определяющим при определении хозяйственной специализации стран в рамках международного разделения труда. Ко второму пути следует отнести расширение практики межбассейнового перераспределения речного стока с образованием межрегиональных и международных зон единого водопользования с соответствующими водохозяйственными комплексами.

Ключевые слова: пресные водные ресурсы, водопотребление, безвозвратные потери воды, водный фактор.

Актуальность темы исследования. Динамика роста численности населения Земли, масштабы его хозяйственной деятельности находятся в диалектической взаимосвязи с возможностями водно-ресурсного потенциала современной мировой экономики. Дефицит пресной воды, согласно мнению экспертов Всемирного экономического форума, становится одним из угрожающих вызовов человечеству. XXI век может стать веком «водных войн». Ученые и специалисты-практики различных стран, международные правительственные и общественные организации ищут пути преодоления надвигающейся опасности. Разрабатываются новые «сухие» и водосберегающие технологии в промышленном и сельскохозяйственном производстве, осуществляется регулирование речного стока и управление его режимом, строятся и вводятся в эксплуатацию сооружения по очистке и обезвреживанию сточных вод, системы оборотного водоснабжения и проч., однако проблема водной безопасности не снимается с повестки дня мирового сообщества. Принимая во внимание неравномерное распределение пресных водных ресурсов на планете и такой же характер их хозяйственного использования в разрезе стран, существенное значение в решении сложившейся проблемы может сыграть совершенствование географии использования

водных ресурсов на глобальном уровне. Учитывая возрастающую остроту глобальной водохозяйственной проблемы, данная тема исследования представляется весьма актуальной.

Основная часть. До настоящего времени в отечественной и зарубежной литературе, за небольшим исключением, географии мирового водопотребления, его состоянию и динамике, уделяется еще относительно недостаточное внимание. В работах преимущественно дается характеристика управления водными ресурсами в разрезе отдельных речных бассейнов (гидрологических районов) – D.J. Molden, Ralf Starkloff, R. Sakthivadivel, Jack Keller, Mattheus F. A. Goosen, Walid H. Shayya, John W. Shomake, А.В. Гриценко, С.С. Левковский, Н.Н. Падун и др.; излагается методика водохозяйственного районирования – В.В. Гребинь, М.В. Яцюк, О.В. Чунарьев; описывается состояние использования и охраны водных источников – Chris O'Shea Roper, Tom Linton, Г.В. Воропаев, А.П. Голиков, И.Н. Шикломанов, О.В. Яроцкая; характеризуются использование водных ресурсов и отдельных составляющих водного хозяйства мира – D.K. Rodda, Н.И. Алексеевский, Г.И. Гладкевич, И.В. Плачков, Л.М. Синцеров, В.И. Данилов-Данильян, А.Б. Авакян, В.П. Максаковский и др.,

раскрываются особенности размещения и использования подземных водных ресурсов мира – Р.Г. Джафаров, Т.И. Сафронова. В последнее время значительное внимание уделяется также региональным водохозяйственным проблемам. Тем не менее, многие вопросы развития водного хозяйства, прежде всего те, которые касаются географии современного и перспективного водопотребления, требуют дальнейшего исследования.

Промышленное, коммунальное и сельскохозяйственное водопотребление. В системе использования водных ресурсов, при количественной оценке потребления воды, обычно используются два подхода. При первом исчисляется так называемое полное водопотребление. В этом случае в объемы забора воды из источников включаются воды, используемые безвозвратно и та часть вод, которая

пройдя цикл использования в производственном процессе, возвращается обратно. При втором подходе учитывается только объем безвозвратного потребления вод. Это та часть воды, которая входит в состав изготавливаемой продукции, испаряется, теряется в ходе технологического процесса и водному источнику уже не возвращается. Она составляет, так называемые, безвозвратные потери, которые только в сельском хозяйстве достигают 80 %.

Суммарный объем полного потребления в настоящее время согласно различным источникам можно определить примерно в 4430-4500 км³/год [1,6]. По другим источникам он уже превышает 6000 км³/год [2, 3, 8]. Его динамика и география зеркально отражают пространственные различия в уровнях социально-экономического развития стран и регионов мира (рис. 1).

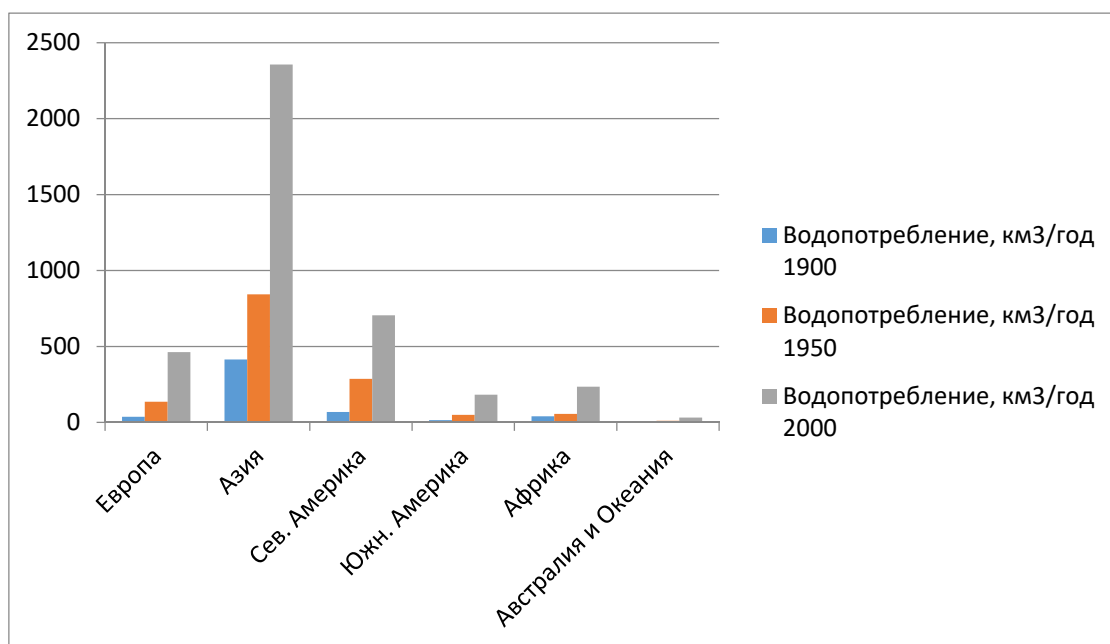

Рис. 1. Динамика и география мирового водопотребления в разрезе частей света. Составлено автором по источнику: [3].

Таблица 1

Население, водные ресурсы и объемы потребления воды

Части света	Население, % от мировой численности	Водные ресурсы, % от мировых	Водопотребление, % от мирового
Азия	59,5	31,8	59,32
Сев. Америка	7,72	16,82	17,44
Юж. Америка	5,7	23,13	4,58
Африка	16,39	9,64	5,4
Европа	10,12	14,94	11,65
Австралия и Океания	0,53	3,85	0,8

Составлено авторами

Обращает на себя внимание относительно высокий уровень корреляции между полным водопотреблением, численностью населения и водными ресурсами в разрезе частей света планеты (табл. 1)

Рассчитанные нами с помощью стандартной программы Statistica коэффициенты корреляции между численностью населения, водными ресурсами и водопотреблением оказались равны:

- между населением и водными ресурсами 0,74;
- между водными ресурсами и водопотреблением 0,79;
- между населением и водопотреблением 0,95.

Коэффициент множественной корреляции, рассчитанный по формуле:

$$R = \sqrt{\frac{R^2 YX_1 + R^2 YX_2 - 2RYX_1 \cdot RYX_2 \cdot RX_1 X_2}{1 - R^2 X_1 X_2}}$$

где Y – водопотребление, X1 – население, X2, – водные ресурсы, X3 – водопотребление оказался равным 0,62, что свидетельствует о большом совокупном влиянии численности населения и водных ресурсов на объемы потребления воды на планете в разрезе ее частей света. Эти два фактора являются определяющими (62 %) в системе водопотребления в глобальном измерении. Однако в разрезе отдельных стран данное положение не выдерживается, что видно на примере использования ими воды на промышленные нужды. (табл. 2).

Таблица 2

Расход воды и водные ресурсы стран с наибольшими объемами промышленного водопотребления, км³/год

Страны	Потребление воды	Водные ресурсы	Страны	Потребление воды	Водные ресурсы
США	220	2480	Канада	32	2900
Китай	154	2800	Франция	30	189
Россия	77	4300	Вьетнам	17	891
Индия	42	2085	Италия	16	175
Германия	32	188	Япония	88	430

Источники: Запасы воды в мире. Список стран по водным ресурсам. <http://www.statdata.ru/zapasi-vody-v-mire>

Потребление воды в мире. <http://www.priroda.ru/item/1323>

Рассчитанный нами коэффициент корреляции, между потреблением воды и ее ресурсами в разрезе стран (с наибольшим водопотреблением) оказался равным 0,44 (R=0,44). Это свидетельствует об отсутствии зависимости между объемами потребляемой воды и ее ресурсами. Данное положение подтверждается и статистическими показателями. В частности, средний мировой отбор воды на каждого жителя планеты составляет, по нашим подсчетам, 817,44 куб м/год. На этом фоне в маловодных странах он достигает: в Туркменистане 5 319 м³/год, в

Ираке – 2 525, в Казахстане – 2 345 м³, в Узбекистане – 2 295, Кыргызстане – 1 989, Таджикистане – 1 895, Азербайджане – 1 415, Иране – 1 288, Пакистане – 1 092, Афганистане – 1 061, Судане – 1 025 м³/год [9].

Ежегодно в мире на бытовое, промышленное и сельскохозяйственное водоснабжение расходуется более 6000 км³/год. Крупнейшим потребителем воды является сельское хозяйство, затем следует население и промышленность (рис. 2).

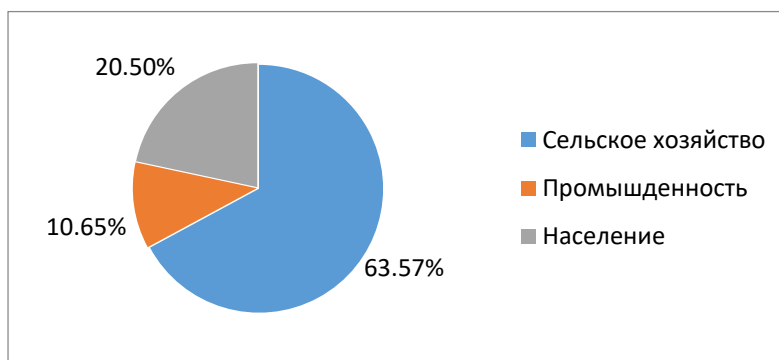

Рис. 2. Структура мирового водопотребления
Составлено авторами

Согласно Н.И. Алексеевскому и Г.И. Гладкевич суммарный объем водопотребления в мире в 2000 г. составлял около 4,5% всей пресной воды, сконцентрированной в озерах, водохранилищах и реках. С каждым годом водопотребление растет на 10-70 км³ [1]. Принимая во внимание последнее, по нашим подсчетам, к 2018 г. суммарный объем потребления воды уже достиг примерно 10 % мировых пресных водных ресурсов и сохраняет тенденцию к неуклонному росту. При этом данное значение – теоретическая величина, которая получается, если принимать величину суммарного речного стока в

объеме 48 000 км³/год. На практике же большая его часть стекает в моря и океаны, оставляя для хозяйственного использования только 15000 км³/год [7]. Поэтому, если исходить из реальных возможностей в использовании пресных возобновляемых водных ресурсов, то степень их использования в глобальном измерении достигла 40 %.

За последние 100 лет сельскохозяйственное использование воды увеличилось в 7 раз, коммунальное – в 8 раз, промышленное – в 22 раза, а общее – в 12 раз [8]. (рис. 3).

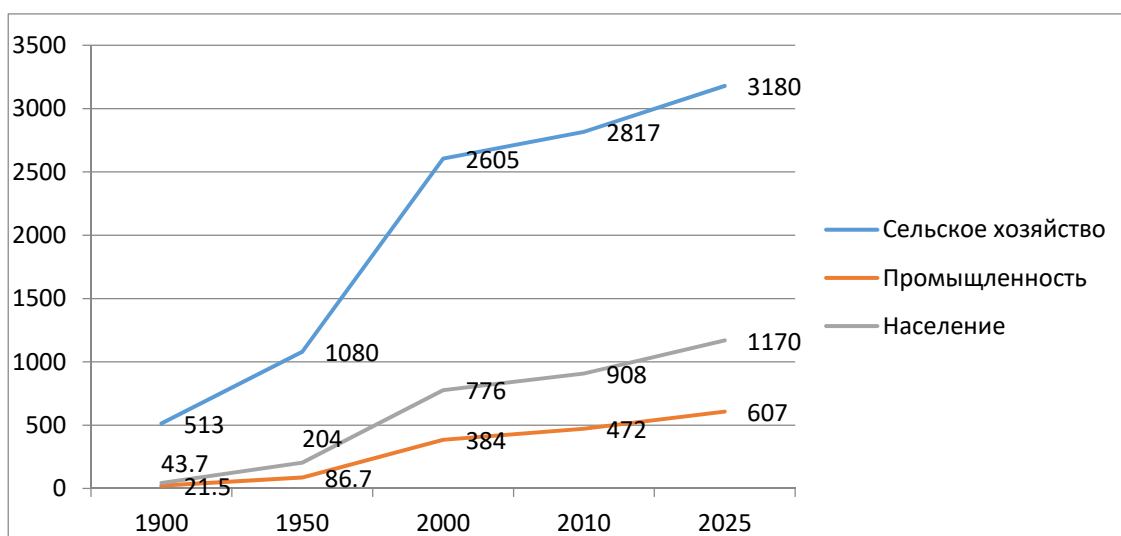

Рис. 3. Динамика роста водопотребления в мире

Составлено по источнику: World Water Resources and their Use // International Hydrological Programme UNESCO, s intergovernmental scientific co-operative programme in water resources) <http://www.unesco.org/water/ihp/db/index.shtml>.

Промышленное водопотребление. Системы промышленного водоснабжения включают в себя гидротехнические сооружения по забору технической воды из рек и других водоемов, инженерные сети по доставке ее предприятиям и, в случае необходимости, устройства по предварительной очистке вод. Однако очень часто предприятия не имеют отдельных систем технического водоснабжения, а используют для своих нужд ценную питьевую воду непосредственно из общегородских водопроводных систем. Водоёмкость промышленных производств значительно варьирует в количественном и качественном отношениях. Так, сельскохозяйственное машиностроение, автомобилестроение, хлебопечение и проч. производства расходуют от 1 до 10 куб. м воды на 1 т продукции, производство же капролактана, вискозы, этилового спирта, синтетического волокна и другой химической продукции – свыше 1000 куб.м, целлюлозы – 1500 куб м, а одной тонны резины – 2500 куб.м [1].

Суммарный расход воды промышленностью мира составляет порядка 760 км³/год [3]. Научно-

технический прогресс, а также требования, предъявляемые к росту промышленного производства положениями Концепции устойчивого развития, вынуждают предприятия использовать системы оборотного и повторного водоснабжения, внедрять «сухие» технологические процессы. Данное обстоятельство способствует замедлению темпов роста расходов воды в мировой промышленности.

Различие в водоемкости промышленных производств, особенности их размещения по странам мира сформировали определенную географию промышленного водоснабжения. Согласно ей крупнейшими потребителями воды в мировом промышленном производстве являются промышленные районы США и Китая. Затем следуют Россия, Индия, Германия (рис. 4).

Особенно крупными потребителями воды являются тепловые электростанции. В них для охлаждения турбогенераторов расходуется примерно треть объема водопотребления всей промышленностью.

Коммунально-бытовое водопотребление. Функции коммунально-бытового водоснабжения – обеспечивать водой населения городов и

других населенных пунктов, располагающих водопроводными сетями.

В настоящее время на хозяйственно-бытовые нужды населения расходуется более 20 % всей потребляемой воды в мире. В зависимости от степени благоустройства населенных пунктов различных стран расход воды в пересчете на одного жителя — различный. Нормы водопотребления на 1 человека составляют в среднем 150-200 л в сутки. В действительности они сильно колеблются. В городах промышленно развитых стран водопотребление особенно велико. Например, в странах Европы, США,

Японии оно поднимается до 300-400 л/сутки и выше. (Жители Феникса, штат Аризона, — пустынного города с самыми зелеными лужайками в США — потребляют свыше 1 тыс. литров в день). В городах развивающихся стран, расположенных в субаридных или аридных районах, нормы снижаются до 100-150 л/сутки. Много меньше расходует воды сельский житель. В гумидных областях в развитых странах он потребляет в сутки до 100-150 л воды, а в сухих тропических районах — не более 20-30 л.

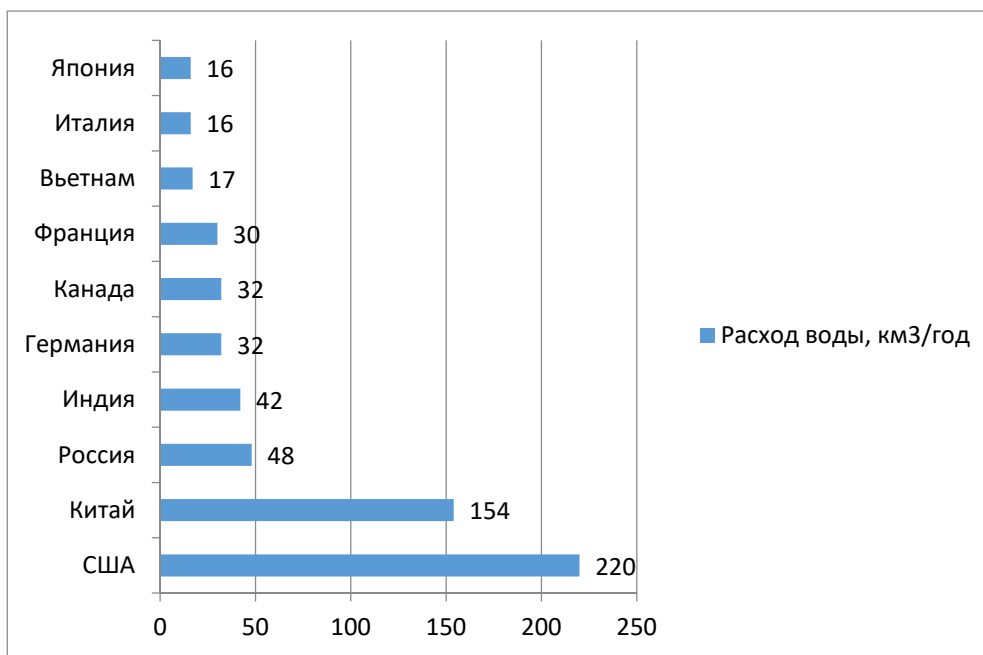

Рис. 4. Страны с крупными расходами воды в промышленном производстве, км³/год.
Составлено авторами по источнику: [3]

В сельской местности, где водоснабжение преимущественно осуществляется из местных водных источников — открытых водоемов или шахтных колодцев, водопотребления на одного жителя снижается до 15-20 л/сут. Однако в ряде стран Африки и Азии даже использование этого количества воды в бытовых нуждах — проблема. По данным Доклада ООН 2012 года, женщины несоразмерно страдают от дефицита воды. В странах Африки к югу от Сахары, 71% работы по сбору воды ложится на плечи женщин и девочек. Подобная же ситуация наблюдается и в других регионах.

Примерно половина потребляемой воды населением удовлетворяется за счет подземных вод — более чистых и качественных по их минеральному содержанию в сравнении с поверхностными.

По данным Всемирной комиссии по воде (World Commission on Water), сегодня каждому человеку ежедневно требуется 40 (от 20 до 50) литров воды для питья, приготовления пищи и личной гигиены. Но около миллиарда людей в 28 странах мира не

имеют доступа к такому количеству жизненно важных ресурсов. Более 40% населения мира живет в районах, испытывающих среднюю или острую нехватку воды (Афганистан, Судан, Чад, Пакистан, Эфиопия и др.). Предполагается, что к 2025 г. число людей, испытывающих дефицит воды, возрастет до 5,5 млрд и составит две трети населения Земли.

Сельскохозяйственное водопотребление. По объему потребления воды сельское хозяйство занимает первое место. На его нужды ежегодно расходуется до 65 % потребляемой воды в мире, в том числе 80 % — безвозвратно.

За столетие, с 1990 по 2000 гг. площадь орошаемых земель в мире увеличилась более, чем в 5 раз и продолжает возрастать (табл. 3).

На орошаемые земли приходится 40% мирового производства продовольствия и 60% производства зерновых. Высокая продуктивность орошаемых земель стимулирует дальнейшее увеличение их площади во всем мире. Несмотря на рост урожайности

в последние 20 лет с одного га на 40%, удельное потребление воды на один га орошаемых площадей

остаётся практически неизменным на протяжении последнего столетия [10].

Таблица 3

Динамика потребления воды в ирригации

Показатели	Годы			
	1900	1950	2000	2010
Орошаемые площади:				
- млн. га	47,3	101	264	288
- % от территории сельскохозяйственных земель (пашни, сенокосы и пастбища)	3,5	7,5	19,7	27,5
Орошаемые площади, приходящиеся на 1 человека, м ²	296	397	427	405
Мировое потребление воды в сельском хозяйстве, км ³	513	1080	2605	2817
Потребление воды в сельскохозяйственном производстве (м ³) в расчете на:				
- 1 га орошаемых площадей	10846	10693	9867	9781
- 1 человека	321	425	421	396

Источник: Современное состояние орошаемого земледелия в мировой практике. Калашников А.А., к.т.н., Жарков В.А., к.т.н.; Калашникова Л.П., Ангольд Е.В. Казахский научно-исследовательский институт водного хозяйства. http://www.rusnauka.com/26_WP_2012/Agricole/3_116187.doc.htm

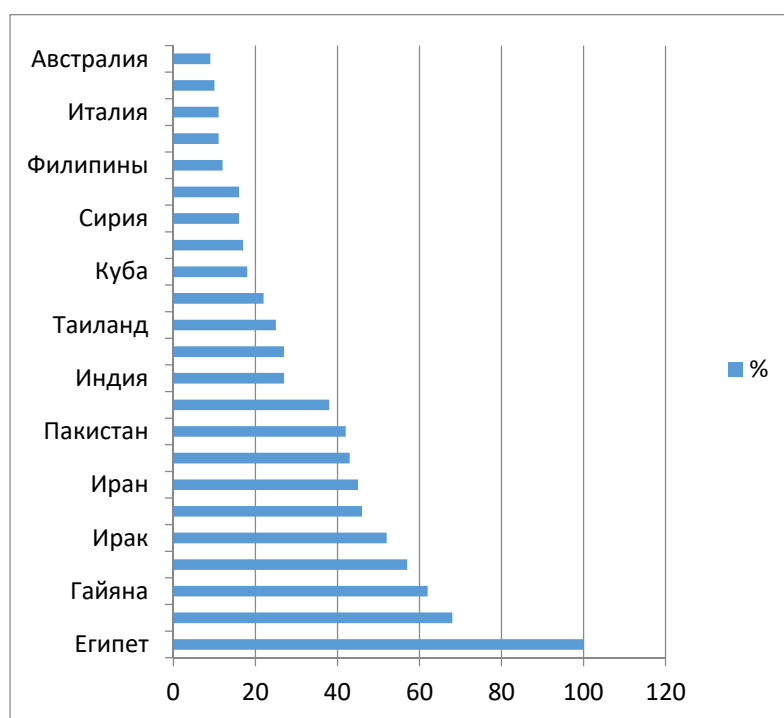

Рис. 5. Удельный вес орошаемых площадей к возделываемым землям
Составлено авторами по данным источника: [10]

В Египте, где почти не бывает дождей, все земледелие основано только на орошении. Значительные площади орошаемых земель имеют место в Китае, Гайане, Японии, Ираке, центрально-азиатских и многих других странах (рис. 5).

По-разному складывается водопотребление и его структура в пространственном отношении.

Особенности его размещения зависят как от природных факторов (прежде всего обеспеченности речным стоком, климатических особенностей, устройства поверхности), так и от социально-экономических структур. Наибольшие объемы воды используются в Азии. При этом почти 90% этого объема расходуется на нужды сельского хозяйства.

Сходная ситуация характерна для Южной Америки и Африки,. В Северной Америке и в Европе промышленное и сельскохозяйственное расходование воды примерно равны между собой. Мировые тенденции в водопотреблении характеризуются его опережением роста мировой экономики. Особенно быстро развивается сельскохозяйственное и коммунально-бытовое водопотребление, что

обуславливается ростом численности населения, необходимостью обеспечения его питанием и улучшением санитарно-гигиенических условий проживания.

Обобщение данных различных источников о динамике роста мирового водопотребления позволяет определить его прогноз на ближайшую перспективу (рис. 6).

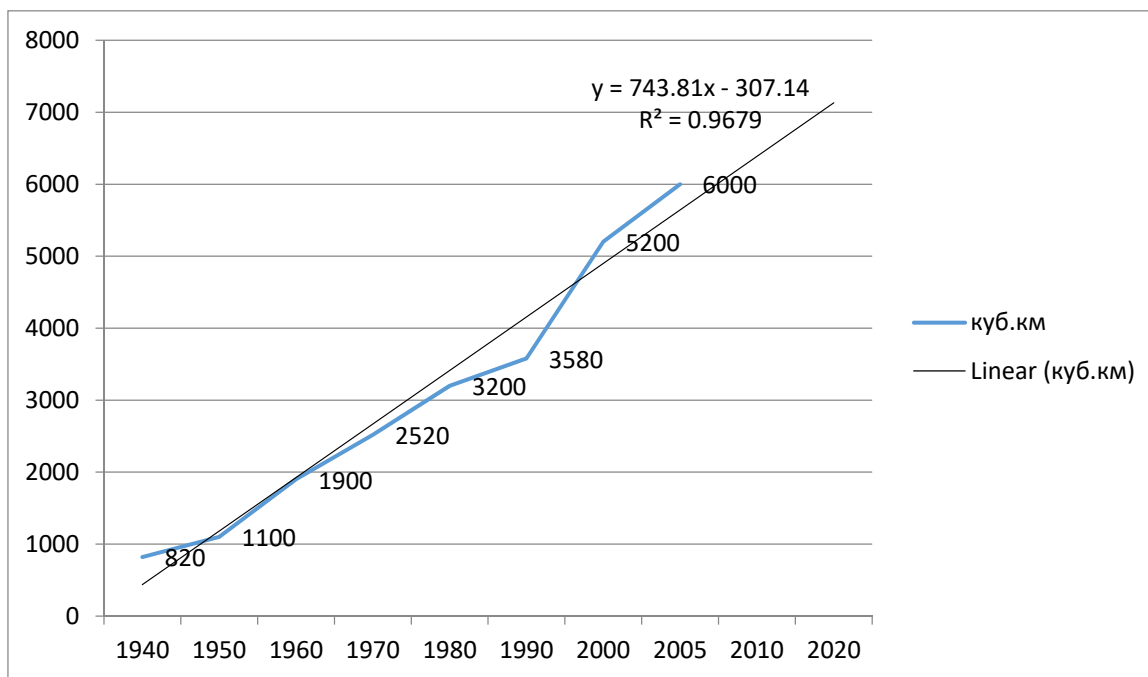

Рис. 6. Динамика роста мирового водопотребления
Составлено авторами.

Нет сомнения в том, что тренды роста водопотребления в ближайшие 20-30 лет сохранятся. Более того, рост безвозвратных потерь воды и загряз-

нение водных источников приведут к угрожающему водохозяйственному дисбалансу в глобальном масштабе (рис. 7).

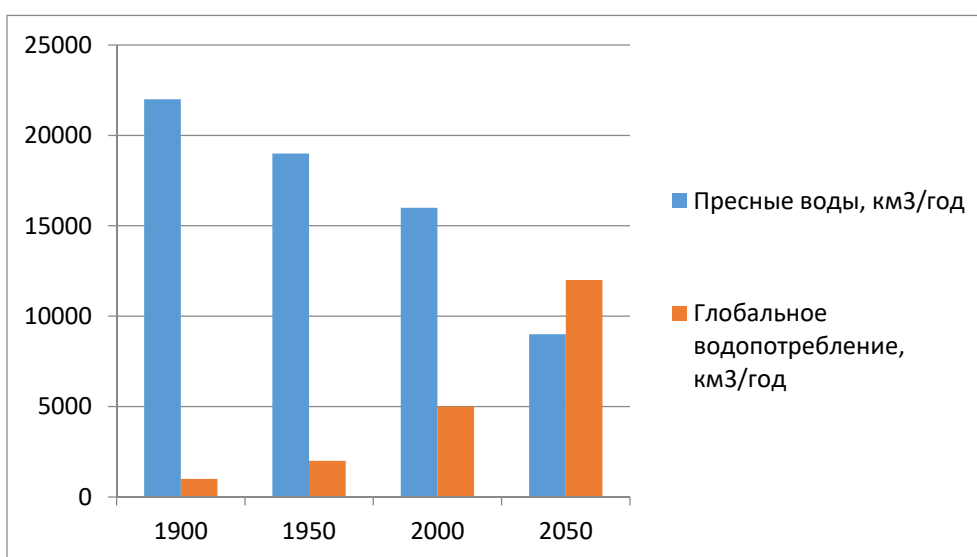

Рис. 7. Динамика снижения запасов пресных вод и роста водопотребления
Составлено авторами

Выводы. Вода является базовым компонентом всех составляющих социально-экономического развития. Она естественный «посредник», который связывает различные отрасли экономики в единый хозяйственный комплекс. Поэтому, несмотря на никакие технологические новшества, потребность в воде будет увеличиваться с ростом численности населения и его экономической деятельности.

Дефицит пресной качественной воды может затронуть большинство стран мира во всех частях света. Маловероятно, чтобы растущий спрос на воду мог быть удовлетворен лишь за счет мер по улучшению систем водообеспечения. Требуется поиск путей решения проблемы на международном уровне, включающих организационные, политические, экономические, технические аспекты. К одному из таких путей можно отнести совершенствование территориальной структуры водопользования в планетарном масштабе на основе усиления значения водного фактора при организации промышленного и в особенности сельскохозяйственного производства. Так согласно данным источника «Водный след» (*Water footprint*) для производства 1 тонны соевых бобов в среднем требуется

1789 м³ воды. Но в Индии для этого необходимо 4124 м³, в Индонезии – 2030, а в Бразилии – только 1076 м³. Производство 1 т риса в Бразилии требует 3082 м³ воды, а в Австралии почти в 3 раза меньше – 1022 м³. Среднемировой уровень расхода воды на производство 1 т говядины – 15 497 м³, но в природно-климатических условиях России для этого требуется 21028, в Мексике – 37763 м³ воды, а в Нидерландах только – 11 681 м³ [4]. Аналогичные примеры можно найти по многим другим видам производства. Следовательно, должны измениться отчасти принципы международного разделения труда. Водный фактор должен повысить свою роль при определении хозяйственной специализации стран и регионов.

Ко второму пути следует отнести создание мирового рынка пресной воды с расширением практики межбассейнового перераспределения речного стока и образованием межрегиональных и международных зон единого водопользования, где создавать водохозяйственные комплексы в виде совокупностей взаимосвязанных видов разнообразного использования водных источников в интересах хозяйствующих субъектов региональных и национальных экономик.

GEOGRAPHY OF WORLD WATER CONSUMPTION: STATE, DYNAMICS, PROSPECTS

Artur Golikov, Doctor of Geographical Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

Nadezhda Kazakova, PhD in Geographic Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

The lack of fresh water is becoming the one of the most threatening challenges to mankind. It is pertinent to solve the problem of finding ways to overcome the impending danger. The features of the allocation of water resources and their use in the modern world are considered. Based on correlation analysis it is shown a relatively high correlation between the population and water resources, on the one hand, and volumes of water consumption, on the other, in the context of different world parts, and the absence of such correlation in the context of individual countries of the world.

It describes the state and dynamics of world industrial, communal and domestic water consumption. There are calculations on the forecast of the state of water resources, taking into account the increasing volume of their exploitation, irrevocable water losses and pollution of water sources. It shows that the dynamics of their use leads to a threatening water management imbalance on a global scale. The measures taken to upgrade the water supply systems for population and economy will not lead to an improvement of the situation. It is necessary to find ways of solving the problem on the international level, including organizational, political, economic, and technical aspects. One of such ways is to improve the water consumption territorial structure on a planetary scale based on the strengthening importance of the water factor in the organization of industrial and, in particular, agricultural production.

Conclusions: the water factor should become decisive in determining the economic specialization of countries within the framework of the international division of labor. The second way includes the extension of the practice of inter-basin redistribution of river flow with the creation of interregional and international zones of unified water consumption with the appropriate water management complexes.

Key words: discharge of sewage waters, fresh water resources, irrevocable water losses, irrigation agriculture, water consumption, water factor.

ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ВОДОСПОЖИВАННЯ: СТАН, ДИНАМІКА, ПЕРСПЕКТИВИ

Голіков Артур Павлович, д-р геогр. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: golikovartur@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-3610>

Казакова Надія Артурівна, кандидат географічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Дефіцит прісної води стає одним із загрозливих викликів людству. Стає актуальним вирішення завдання щодо пошуку шляхів подолання небезпеки, яка насувається. У статті також розглядаються особливості розміщення водних ресурсів та їх використання в сучасному світі. На основі кореляційного аналізу показується відносно високий кореляційний зв'язок між населенням, ресурсами вод, з одного боку, та обсягами водоспоживання – з іншого, в розрізі частин світу, та відсутність цього зв'язку у розрізі окремих країн світу.

У роботі характеризується стан і динаміка світового промислового, комунально-побутового й сільськогосподарського водоспоживання. Проведені розрахунки щодо прогнозу стану водних ресурсів з урахуванням зростаючого обсягу їх експлуатації, безповоротних втрат води та забруднення водних джерел. У статті зроблено акцент на те, що динаміка їх використання веде до

загрозливого водогосподарського дисбалансу в глобальному масштабі. Заходи, що вживаються з метою вдосконалення систем водопостачання населення й економіки, не забезпечать до поліпшення ситуації. Зазначається, що необхідним є пошук шляхів з вирішення проблеми на міжнародному рівні, що включають організаційні, політичні, економічні, технічні аспекти. До одного з таких шляхів можна віднести вдосконалення територіальної структури водокористування в планетарному масштабі на основі посилення значення водного чинника при організації промислового й особливо сільськогосподарського виробництва.

Висновки: водний фактор повинен стати визначальним при визначенні господарської спеціалізації країн у рамках міжнародного поділу праці. До другого шляху слід віднести розширення практики міжбасейнового перерозподілу річкового стоку з утворенням міжрегіональних і міжнародних зон єдиного водокористування з відповідними водогосподарськими комплексами.

Ключові слова: прісні водні ресурси, водоспоживання, безповоротні втрати води, скидання стічних вод, зрошуване землеробство, водний фактор.

Литература

1. Алексеевский Н.И., Гладкевич Г.И. Водные ресурсы в мире и в России за 100 лет. [Электронный ресурс]. — Режим доступа:// www.eco-mnperu.narod.ru/book/2003-5.htm
2. Бабенко В.А., Алисейко Е.В. Эффективное использование информационных ресурсов системы поддержки принятия решений в сфере природопользования // Серия "Економіка АПК і природокористування". — Вісник ХНАУ, 2008. — №3. — С.120-129.
4. География мирового развития. Выпуск 2: Сборник научных трудов/ Под ред. Л.М. Синцера. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010. — 496 с.
5. Запасы воды в мире. Список стран по водным ресурсам. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.statdata.ru/zapasi-vody-v-mire>
6. Лихачева А. Вода и мир. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Voda-i-mir-18239>
7. Максаковский В.П. Географическая картина мира. Кн. 1. — М.: Дрофа, 2008. — 405 с
8. Мировое водопотребление. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.microarticles.ru/article/vodnie-resyrsi-mira.html>
9. Потребление воды в мире. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.priroda.su/item/1323>
10. Современное состояние орошаемого земледелия в мировой практике. Калашников А.А., к.т.н., Жарков В.А., к.т.н.; Калашникова Л.П., Ангольд Е.В. Казахский научно-исследовательский институт водного хозяйства. http://www.rusnauka.com/26_WP_2012/Agricole/3_116187.doc.htm

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EU: STRATEGIC PRIORITIES OF TECHNOLOGICAL LEADER

Elena Dovgal

Doctor of Economics, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University,
6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: e.dovgal@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

The relevance of the study is due to the fact that one of the countries of the European economic system is Germany, which occupies a leading position in many indicators and in the global technology market. The subject of research of the article is the innovative development of the EU. The goal is the strategic priorities of technological leader - Germany in innovative development of the EU. The objective is to research the comparison of tasks of the national high-technological strategy of Germany and the strategy of the Innovation Union of the EU.

A tool for achieving strategy a rational growth throughout the territory the EU was the creation of an Innovation Union that united the national innovation systems of all member states EU. The essence of building the Innovation Union is to maintenance research and scientific development throughout Europe to improve the scientific and technical base and increase the competitiveness of the EU in the priority scientific fields, simultaneously solving such socio-economic tasks as job creation, improvement education, involvement youth in science, creation of innovative products and services, improvement of the healthcare system, transport infrastructure, as well as increasing energy efficiency, saving natural resources and caring for learning the environment.

Being closely linked to the global idea of building an Innovation Union in Europe, the national strategy of high-technological development in Germany is similar to the overall European strategy goals and objectives. At the same time, Germany is not only one of the members of the Innovation Union, but a leader in technological development in many sectors of the economy.

General scientific methods are used, such as system analysis. The following results were obtained: the national German innovation strategy proposes measures in five key inter-sectoral areas: (1) improving the relationship between science and industry; (2) enhancing R & D and innovation work in private the sector of the economy, (3) to ensure the dissemination of new advanced technologies in the economy, (4) to internationalize scientific research, development and introduction of new technologies, and (5) to promote the development and further of talents.

Conclusions: on the basis of the conducted research, it was concluded that all these proposed strategies of high-technologic development in Germany are aimed at simplifying and reducing the path from idea to implementation innovation, which will continue to ensure the technological leadership of Germany in the EU economic system.

Keywords: high-technological strategy, EU economic system, innovation policy, innovation development, global challenges, national competitiveness.

One of the countries of the European economic system is Germany, which occupies a leading position in many indicators and in the global technology market. This is due to the presence of a strong scientific potential of the country, high level expenditures on the scientific-research and experience-design work (further R & D), as well as the number of patents received per capita. Traditionally, the strength of the German economy was based on the rapid diffusion of new technologies. However, as innovation cycles become shorter, this German advantage is rapidly shrinking. In addition, numerous competitors from European countries and other countries world present a threat to the main positions of German enterprises, and their technological level allows successfully to fight for traditional German sale markets [6]. This necessitates research of features of the strategy high-technological innovation development of Germany in the European economic system.

The development of various aspects of the research of technological leadership led to the advent of scientific scholarship of many scholars, such as the scholars (D. Bpezmits, D. Woops, P. Dagos, J. Kao, P. Koo, M. Popeut) [8-9, 12-14, 17], as well as domestic ones (O. Bilopus, D. Lukyanenko, A. Popuchnik, E. Saveliev, J. Pakhomov, V. Tpfimova, S. Yupiy) [1, 2-5, 7].

The main idea of all programs and strategies European Union is to provide a competitive and dynamic development based on economic laws. Back in 2000, the basis of the future development of the EU economic system was the Lisbon Strategy, one of the main points of which was the maintenance of research and working out, which ensure the technological development of the commonwealth of countries. But due to the fact that by the scheduled date (2010) the main objectives of the strategy have not yet been achieved, this strategy has been replaced by a new — Strategy "Europe 2020", the main idea of which was the development of three basic parameters: reasonable growth (ensuring efficient investments in education, research and development innovation), sustainable growth (involves the use of technologies aimed at environmental development with the efficient use of resources) and comprehensive growth (orientation to overcoming unemployment and poverty eradication).

A tool for achieving strategy a rational growth throughout the territory the EU was the creation of an Innovation Union that united the national innovation systems of all member states EU. The essence of building the Innovation Union is to maintenance research

and scientific development throughout Europe to improve the scientific and technical base and increase the competitiveness of the EU in the priority scientific fields, simultaneously solving such socio-economic tasks as job creation, improvement education, involvement youth in science, creation of innovative products and services, improvement of the healthcare system, transport infrastructure, as well as increasing energy efficiency, saving natural resources and caring for learning the environment [15].

It should be noted that this strategy EU includes solving any tasks aimed at innovation and technological change. Namely, the improvement of the health care system does not involve an increase in the number of staff or hospital beds, but the introduction of qualitative technological changes: new equipment, new methods of fighting diseases; new energy-saving technologies, technologies for the creation of new energy sources, etc. Combining the efforts of all member states EU in the research and scientific development within of the Innovation Union involves the organization of innovative partnerships in Europe, which should contribute to the development of countries. Also, the Innovation Union performs functions a political coordination of action business, universities, research centers that forming an innovation system that brings together all countries EU and provides access to finance not only at the level of individual countries but also across the European Union [15].

The basis for the formation of the Innovation Union of the EU is the programs and strategies for the development of innovation at the national level. At the same time, there is also an inverse relationship – the Innovation Union at the European level aims at stimulating the development of high technologies in the member states of the Union, defining indicators of technological development at the level of more developed in the technological sense of the countries EU. Thus, there may be a two-way relation between the pan-European and national strategies of high-technological development. On the one hand, the pan-European strategy for high-technological development is a combination of national strategies, and, on the other hand, its provisions are the guideline for the formation of tasks of national-level strategies. Therefore, the obtained results of the implementation of the national strategies in the field of technological development formulate the new goals and objectives of the further high-technological growth of the overall strategy of Europe [10].

In order to increase the level of technological development, the Federal Ministry of Education and Scientific Research of the Federal Republic of Germany in 2006 developed the "High Tech Strategy 2020 strategy for Germany", as specified in the wording of 2010 and 2014. The strategy of Germany, as well as the strategy of whole of the European Union is aimed at achieving the set goals by 2020, which will be a time of summing up and correction of future development. "High Tech

Strategy 2020 for Germany" is the first comprehensive strategy for high-technological development in the country, with goals, objectives, tools and methods for stimulating innovation, as well as key areas and industries that will form the basis for the development of the whole economy [16].

Being closely linked to the global idea of building an Innovation Union in Europe, the national strategy of high-technological development in Germany is similar to the overall European strategy goals and objectives. At the same time, Germany is not only one of the members of the Innovation Union, but a leader in technological development in many sectors of the economy. This is illustrated by a comparison of the goals and objectives of the German national strategy and the Innovation Union of the EU, which characterizes the unified strategy of high-technological development in Europe (Table 1).

The set of tasks posed by national and pan-European strategies form the main goal aspire to Germany and Europe – a decent response to global challenges: climate change, lack of natural resources, demographic change, ensuring a high standard of living through the development of high technology that contribute to solve the emerging problems of further development of the EU and the formation of a strong, competitive economy.

The main goal of the high-technological development strategy of Germany – increase its competitiveness, achieve economic growth and welfare, improve quality of life, produce new products and services, restore the position of the leading exporter, ensure efficient use of resources, protect the environment, establish a high level of development of medicine and information technologies. The main objective laid down in Germany's technological development strategy determines and a priority the indicators at the moment, the achievement of which by means of the development of high technologies is the most significant for the further development of the country [16].

The goal, formulated in the strategy EU, is a rather general but strong and competitive economy that is capable of responding to the social, economic or environmental global challenges of implementing the national strategies of high-technological development of all its members, is the main direction of the European Union's development. In order to fulfill each task stated in the strategy, a separate program has been developed, both at the national and European levels. And, as the shows analysis, the goals and objectives of German and pan-European strategies conceptually coincide, which is due to the importance of building an innovation partnership in order to achieve a high level of competitiveness as a priority trend in the development of the European Union's economy.

Similarly, the direction and content are also programs for solving the problems of innovation development. Forming the possibility of obtain funding at both

the national and European level, as well as the possibility of participation in a large number of projects and the search for partners not only within the same country but throughout the EU, which can significantly improve the quality of research work and the likelihood of developing and the further introduction of innovations not only in Germany, but also in Europe as a whole (Table 2).

All EU programs are part of the Eighth Framework Program "Horizon 2020", which provides financing for

all key initiatives announced by strategy "Europe 2020" and the Innovation Union programs. The European Union's programs are comprehensive and aimed at achieving a common goal – development of high technologies in all member states of the EU, in contrast to Germany, which meet the challenges of high-technological development, based on the characteristic economic features of the country.

Table 1

Comparison of tasks of the national high-technological strategy of Germany and the strategy of the Innovation Union of the EU

Strategy of the EU (Innovation Union)	Strategy of Germany
Investing in education, R & D	Increase in R & D investment, attracting private investment
Coordination of National and Pan-European Innovation Strategies	National Innovation Policy - Part of Global and European Policies
Modernization of the education system, creation of high-class universities, attraction of skilled specialists from abroad	Training and retraining of personnel in the priority areas of high-technological development
Providing access to receive financing from the European Regional Fund Development, especially for small and medium enterprises	Creating conditions for the development of medium and small high-technological businesses
Establishing a communication between science and business: innovative ideas should be easily implemented in practice. Easy access to the registration of intellectual property	Unification of economics and knowledge, technologies must have practical application, joint work of enterprises, higher educational institutions, scientific-research funds
Development of partner relations at the european and global levels of various research and development	Assistance to domestic companies in establishing partnerships with high-technological enterprises in leading countries
Spending of R & D should amount to 3% of EU GDP by 2020	Spending of R & D should amount to 3% of Germany's GDP by 2020

Source: [10, 16].

Table 2

Compliance of programs in different directions of innovation development of Germany and the EU

Programs of the EU	Programs of Germany
ERA (European Research Area): increasing the scientific and technological potential of Member States EU; increasing the efficiency of national research systems; joint work of enterprises in innovation clusters	Innokom-ost: development of innovative potential of East German lands
	Unternehmen region: increasing the competitiveness of regions through the participation of their enterprises in innovation clusters
Eurostars, EUREKA: program for maintenance innovative development of small and medium enterprises; access to financing; inspiration of international cooperation, creation of sites for joint work of enterprises from different countries	Zentrale Innovationsprogramm Mittelstand, KMU-innovativ: assistance to enterprises in the development of innovations (financing, consulting, participation in clusters, bringing of product / service to the market)
	EXIST, Invest: stimulating startups to work in a high-technological sector; access to risk capital
LEIT (Leadership in Enabling and Industrial Technologies): development of high-technological sectors; access to financing; stimulation of research, assistance in bringing to the market	Industrie 4.0: maintenance of sectors of high-technological sector, priority for Germany (biotechnology, information technology, space industry, etc.)

Source: [11, 16].

The following features of the German economy include: presence of a large number of small and medium enterprises that make up the backbone of its economy, gap in the level of economic development between the regions of the eastern and western parts of Germany, leading position and the need for strengthening them in such areas as biotechnology, microelectronics, aerospace technology, information technologies, etc. Thus, national high-technological development programs are more specific and clear, but are fully consistent with the objectives of the initiatives EU as part of a global project to create a highly developed and high-technological region called "Europe 2020" [11].

The European Union has realized the importance of high-technological development in the modern world. The development of innovation is the core of current strategy "Europe 2020". Implementation of innovations and technology development in line with the strategy should become the driver for the growth and prosperity of the European Union. Despite the current potential – the presence of large enterprises-leaders in the aerospace, energy, telecommunications, biotechnology and a number of leading research institutes, high-quality education, the EU is still inferior to the United States and Japan in innovative development. Therefore, Europe's innovation development strategy and its innovation policy form the model of innovation and technological development in Germany, which aims to lead Germany to a leading position in the innovative and technological development of not only Europe but also the world.

Historically, in Germany was formed the complex structure of the system of research and innovation activities, which includes many institutions and departments, which is due to the division of functions of R & D management between the federal government and land governments. Since 1972, the Federal Republic of Germany has been operating in the Ministry of Science Research and Technology, which deals with general issues of science and technology policy, planning and management of the whole sphere of scientific and technological activities (with the exception of universities), organizing research in the field of atomic energy, space technology, informatization, new materials, etc. Also, the tasks of scientific and technological development are solved within the framework of the functioning of a number of other federal ministries (education, defense, internal affairs). Financing and control for research and innovation activities is carried out by land governments.

The coordination of the work of the Federal Government of the Federal Republic of Germany with the governments of the federal lands is carried out with the help of the Scientific Council and the organization "Public Scientific Conference", which since 2008 replaced the Commission on the interaction of the federation with the federal lands. The Scientific Council at the request of the Federal Government certifies federal

organizations of the area R & D during this period that received the highest marks. Growing role in supporting R & D plays the European Commission (Germany is one of the largest donors of the EU), which directs funding for scientific research and development in Europe,

The complex structure government management of R & D in Germany did not allow the implementation of a management model based on the implementation of joint programs of scientific and technological development. Therefore, in Germany became popular the branch programs in the most important areas of R & D (energy, environmental protection, etc.).

As it is formed Germany's innovation policy it has evolves a number of distinctive features, including a widely developed network of innovation centers. Today there are more than 400 such centers, which include over 5000 innovative companies, scientific-research institutes and organizations that provide services for the implementation of innovative developments. Innovation centers working in close cooperation with industrial companies are the basis of a national and international cooperative system aimed at maintenance innovative projects of importance for the structural reorganization of the German economy [16].

One of the main tasks of innovation centers – maintenance of small high-technologic firms. In 1988, was created the Federal Association of Technological and Innovative Centers – ADT, which now includes more than 200 members. The Association will organize the interaction of the German centers among themselves, as well as with similar centers in other countries [16].

In Germany, has been formed an effective system of scientific associations, which is an effective instrument for implementing state policy in the field of innovation investment. The most well known of them – the German Scientific-Research Society, Society named after Max Planck, Society named after Fraunhofer, Community named after Helmholtz and others [16].

For example, the German Research Community (DFG), existing on self-government includes: 69 leading universities, 16 inter-university scientific-research centers, 8 academies, and 3 scientific unions. Financing DFG is in the following proportion: 58% funded by the federation and 42% - federal land. It currently allocates annually for needs almost 20000 different research projects more than 1,2 billion EUR. DFG is the central self-governing institution of German science and a major partner for foreign scientific-research organizations that promotes collaboration between scholars, maintenance young scientists and interdisciplinary research, as well as the creation of networks in the field of scientific research [16].

The issue of maintaining Germany's leading position in the world of technology is considered in the country much wider than the mere maintenance of advanced research and development. Proceeding from

the thesis that science is an integral and essential component of German culture, depends on the general recognition of the quality of German technology that the international credibility of the country, and one of its consequences is its place in the world market, the maintenance of a high level of national science is included in the system of state priorities Germany. In

Germany, actively developing research in such innovative areas as nanotechnology, new materials, ICTs, microelectronics, biotechnologies is being implemented that is, the actual trend of developing NBIC-technologies.

Table 3

Functions and tasks of subjects of the system of ensuring technological leadership of Germany in the economic system of the EU

№	Subjects national innovation system	The task of institutional provision of technological leadership of the Federal Republic of Germany								
		Development of the state strategy	Formation of normative-legal environment	Selection of scientific, technological and innovation priorities	Mobilization and distribution financial resources	Spreading technologies	Stimulation innovation activity	Conducting structural reforms	Personnel provision innovation activity	Control over implementation strategy of technological and innovation development
1	Public sector									
	1.1. Institutions for the development and coordination of the strategy									
	a) Governments of the federal states (16 governments)	H	H	I	H	I	H	I	N	H
	б) Federal Government	H	H	I	H	I	H	I	N	H
	в) European Commission	H	H	I	H	I	H	I	N	H
	1.2. Financial organizations									
	a) Federal Ministries	I	I	I	H	I	I	I	I	I
	б) Funds	I	N	I	H	N	I	I	I	I
2	Societies and unions	N	N	I	I	I	I	I	I	I
3	Entrepreneurial sector	N	N	N	I	I	I	I	I	I
4	Scientific sector									
	4.1. Scientific and scientific-research organizations	I	I	I	I	H	I	I	I	I
	4.2. Educational and study institutions	I	N	I	I	H	I	I	I	I
5	Sector of innovation transfer	N	N	I	I	H	N	H	N	I
6	Sector of NGO	N	N	N	N	I	N	N	N	I
7	Sector of foreign partners	N	N	N	I	I	I	I	I	I

Note: "H" - high level of responsibility; "I" - involved; "N" - does not participate.

Source: compiled by the authors according to the data [10-11, 16].

Academic sector in Germany is represented mainly by universities, where both applied and fundamental research is conducted.

In researching the mechanism of providing technological leadership as a set of different institutes that jointly and individually contribute to the creation and

dissemination of new technologies, it has been revealed that to date there is no approach to a qualitative assessment of the level of information interaction of subjects of the system institutions of scientific-research activities and dissemination of technologies as an information system [2].

Therefore, we propose an approach to a qualitative assessment of the level of information interaction the subjects of the system of institutes of scientific-research activity and the spread of technologies based on the criterion of informational communicativeness. The main criterion that characterizes the strategic function of scientific-research activities and the spread of technologies is integrity, and ensures its integrity.

The existence of a direct relationship between the communicative nature of the subjects of the system of institutes of scientific-research activities and the dissemination of technologies was revealed, and the strategic efficiency of the introduction of new technologies and the formation of Germany's technological leadership in the EU market as an economic system, while the dominant tasks of the institutional provision of German technological leadership were identified (Table 3).

These tables represent a matrix of the responsibility of the subjects of the system of institutions in solving

the tasks of institutional provision of technological leadership of Germany in the EU market. Thus, by defining the main aspects of realization the goals of ensuring Germany's technological leadership in the EU, the national innovation strategy proposes measures in five key inter-sectoral areas: (1) improving the relationship between science and industry; (2) enhancing R & D and innovation work in private the sector of the economy, (3) to ensure the dissemination of new advanced technologies in the economy, (4) to internationalize scientific research, development and introduction of new technologies, and (5) to promote the development and further of talents.

All these proposed strategies of high-technologic development in Germany are aimed at simplifying and reducing the path from idea to implementation innovation, which will continue to ensure the technological leadership of Germany in the EU economic system.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЄС: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЛІДЕРА

Довгаль Олена Андріївна, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Актуальність дослідження пояснюється тим, що Німеччина як одна з країн європейської економічної системи, займає лідируючі позиції за багатьма показниками і на світовому технологічному ринку. Предметом дослідження статті є інноваційний розвиток ЄС. Метою є стратегічні пріоритети технологічного лідера - Німеччини в інноваційному розвитку ЄС. Об'єктом дослідження є зіставлення завдань національної високотехнологічної стратегії Німеччини та стратегії Союзу інновацій ЄС.

Інструментом для досягнення стратегії раціонального зростання на всій території ЄС стало створення Союзу інновацій, який об'єднав національні інноваційні системи всіх держав-членів ЄС. Суть створення Інноваційного союзу полягає в проведенні досліджень і наукових розробок по всій Європі з метою вдосконалення науково-технічної бази і підвищення конкурентоспроможності ЄС в пріоритетних наукових областях, одночасно рішення таких соціально-економічних завдань, як створення робочих місць, поліпшення освіти, залучення молоді в науку, створення інноваційних продуктів і послуг, вдосконалення системи охорони здоров'я, транспортна інфраструктура, а також підвищення енергоефективності, економія природних ресурсів і навчання, турботи про навколишнє середовище.

Будучи тісно пов'язаною з глобальною ідеєю створення Союзу інновацій в Європі, національна стратегія високотехнологічного розвитку в Німеччині схожа із загальною метою і цілями європейської стратегії. У той же час Німеччина є не тільки одним з членів Інноваційного союзу, а й лідером в області технологічного розвитку в багатьох секторах економіки.

Використовуються такі загальнонаукові методи, як системний аналіз. Були отримані наступні результати: національна німецька інноваційна стратегія пропонує заходи в п'яти ключових міжсекторальних областях: (1) покращення взаємовідносин науки та промисловості; (2) посилення науково-дослідної та інноваційної діяльності у приватному секторі економіки, (3) забезпечення поширення нових передових технологій в економіці, (4) інтернаціоналізація наукових досліджень, розробка та впровадження нових технологій та (5) сприяння розвитку та подальшому просуванню талантів.

Висновки: на основі проведених досліджень був зроблений висновок про те, що всі пропонувані стратегії високотехнологічного розвитку в Німеччині спрямовані на спрощення і скорочення шляху від ідеї до впровадження інновацій, яке буде продовжувати забезпечувати технологічне лідерство Німеччини в економічній системі ЄС.

Ключові слова: високотехнологічна стратегія, економічна система ЄС, інноваційна політика, інноваційний розвиток, глобальні виклики, національна конкурентоспроможність.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЕС: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ЛИДЕРА

Довгаль Елена Андреевна, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Актуальность исследования объясняется тем, что Германия как одна из стран европейской экономической системы, занимает лидирующие позиции по многим показателям и на мировом технологическом рынке. Предметом исследования статьи является инновационное развитие ЕС. Целью являются стратегические приоритеты технологического лидера - Германии в инновационном развитии ЕС. Объектом исследования есть сопоставление задач национальной високотехнологической стратегии Германии и стратегии Союза инноваций ЕС.

Инструментом для достижения стратегии рационального роста на всей территории ЕС стало создание Союза инноваций, объединившего национальные инновационные системы всех государств-членов ЕС. Суть создания Инновационного союза заключается в проведении исследований и научных разработок по всей Европе в целях совершенствования научно-технической базы и повышения конкурентоспособности ЕС в приоритетных научных областях, одновременно решения таких социально-экономических задач, как создание рабочих мест, улучшение образования, вовлечение молодежи в науку, создание инновационных продуктов и услуг, совершенствование системы здравоохранения, транспортная инфраструктура, а также повышение энергоэффективности, экономия природных ресурсов и обучение заботе об окружающей среде.

Будучи тесно пов'язаною з глобальною ідеєю створення Союзу інновацій в Європі, національна стратегія високотехнологічного розвитку в Німеччині схожа з загальною метою і цілями європейської стратегії. В той же час Німеччина є не тільки одним з членів Інноваційного союзу, а й лідером в області технологічного розвитку в багатьох секторах економіки.

Використовуються такі общенаукові методи, як системний аналіз. Були отримані наступні результати: національна німецька інноваційна стратегія пропонує заходи в п'яти ключових міжсекторальних областях: (1) покращення взаємодії між наукою і промисловістю; (2) розширення науково-дослідницької та інноваційної роботи в приватному секторі економіки, (3) забезпечення поширення нових передових технологій в економіці, (4) інтернаціоналізація наукових досліджень, розробка та впровадження нових технологій і (5) сприяння розвитку та подальшому просуванню талантів.

Висновки: на основі проведених досліджень було зроблено висновок про те, що всі запропоновані стратегії високотехнологічного розвитку в Німеччині спрямовані на спрощення та скорочення шляху від ідеї до впровадження інновацій, яке буде продовжувати забезпечувати технологічне лідерство Німеччини в економічній системі ЄС.

Ключові слова: високотехнологічна стратегія, економічна система ЄС, інноваційна політика, інноваційне розвиток, глобальні виклики, національна конкурентоспроможність.

References

1. Білорус О.Г. та ін. Глобальний конкурентний простір: кол. монографія. К., 2007. 680 с.
2. Довгаль О. А., Таран А. Ю. Інституційні засоби забезпечення технологічного лідерства Німеччини в економічній системі ЄС. Проблеми економіки. 2017. №3. – С. 6 – 13.
3. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М. та ін. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: кол. монографія: у 2-х т. Т. II К., КНЕУ, 2006. 592 с.
4. Пахомов Ю. Н., Крымсий С. Б., Павленко Ю. В. и др. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. Киев, Наук. думка, 2002. 632 с.
5. Трофимова В.В. Стратегія технологічного лідерства США та механізми його досягнення URL: <http://ukrmodno.com.ua/health/trofimova-v-v-strategiya-tehnologichnogo-liderstva-ssha-ta-meh/main.html> (Last accessed: 6.12.2017).
6. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: монографія / За редакцією А. П. Голикова, О. А. Довгаль. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 48-50.
7. Юрій С. І., Савельєв Є. В. та ін. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри. К., Знання, 2007. 595 с.
8. Breznitz D. Innovation and the State : Political Choice and Strategies for Growth in Israel, Taiwan, and Ireland. New Haven and London, Yale University Press, 2007. 262 p.
9. Drahos P., Braithwaite J. Information feudalism: Who Owns the Knowledge Economy? N.Y., New Press, 2002. 253 p.
10. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union URL: https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication-brochure_en.pdf (Last accessed: 20.11.2017).
11. Horizon 2020. The EU Framework Programme for Research and Innovation URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/> (Last accessed: 20.11.2017).
12. Kao J. Innovation Nation: How America is Losing Its Innovation Edge, Why It Matters, And What We Can Do To Get It Back. N.Y., Free Press, 2007. 306 p.
13. Koo R.C. The Holy Grail of Macroeconomics: Lessons from Japans Great Recession. Singapore, Wiley, 2008. 296 p.
14. Porter M., Opstal D. van. U.S. Competitiveness 2001: Strengths, Vulnerabilities and Long-Term Priorities. Council on Competitiveness, 15 February 2009. 86 p.
15. The law of the European Union. The new strategy "Europe 2020" URL: <http://eulaw.ru/content/307> (Last accessed: 20.11.2017).
16. The new High-Tech Strategy Innovations 2020 for Germany URL: https://www.google.com.ua/search?q=High+tech+strategy+for+Germany&oq=High+tech+strategy+for+Germany&gs_l=psyab.12..0i22i30k114.652399.652399.0.653673.1.1.0.0.0.168.168.0j1.1.0....0...1.1.64.psyab..0.1.167...0.fHIm5B4TXKE (Last accessed: 20.11.2017).
17. Warsh D. Knowledge and the Wealth of Nations: A Store of Economic Discovery. N.Y., W.W. Norton, 2007. 435 p.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF COUNTRIES: METHODOLOGY

Klimuk Vladimir

Candidate of Economic Sciences, Associate of Professor

Vice-rector on Scientific Work

Baranovich State University

21, Voikov str., Baranovich, Brest region, Belarus, 225404

e-mail: klimuk-vv@yandex.ru; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0928-8453>

Kochurko Vasilij

Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Rector

Baranovich State University

21, Voikov str., Baranovich, Brest region, Belarus, 225404

e-mail: BarSU@brest.by

This article analyzes the efficiency of innovative activity across countries and industries. Innovation determines the vector of development of the subject. They form a complex of practical inquiries, define scarce aspects in the functioning of organizations. However, the generation of new ideas is based on a detailed, clear system of actions: the study and analysis of the situation on the market, the demands of society, the formation of an algorithm for creating innovative solutions, schemes for their implementation in the practice of organizations. In the article, the authors proposed a methodology for assessing the level of innovative development of the country. The methodology is based on the use of quantitative indicators in three areas: the effectiveness of the use of labor resources; efficiency of the use of financial resources; efficiency of the use of invested funds.

The authors offers his interpretation of the concept «model of innovation development». Tools for the quantitative assessment of level of innovative development of countries and formation of the vector of economic development based on indicators grouped under the following three components were developed: labor, productivity and cost. This study also investigates the structure of domestic expenditure on innovation in the main sectors of investment (by country). Based on the testing of the developed tools, recommendations for the innovative development of the country are offered.

A set of quantitative indicators will allow performing a qualitative analysis of the dynamics of the country's development in the innovation vector of functioning, identifying weaknesses (existing shortcomings) in activities. This will allow to form a set of effective recommendations on the activation of innovative activities in the country with the aim of raising the level of competition.

Key words: economic innovation, tools, development trend, innovative level, factors, recommendations.

The modern era of rapid development of information technologies, automated systems, creative methods, and new types of products, sets tough conditions for ensuring market competitiveness. These conditions, which include originality, economy, standards, environmental friendliness, mobility and a number of others, dictate the urgent need for rapid adaptation to market metamorphoses, manifested in the activation of

innovative activity on the principle of «being in the lead» (with an emphasis on the indicator of the quality of the result, and not a quantitative basis). Thus, innovations are the dominant source of socio-economic growth of a country, creating a platform that forces technical and technological excellence, economic and environmental benefits, and social security.

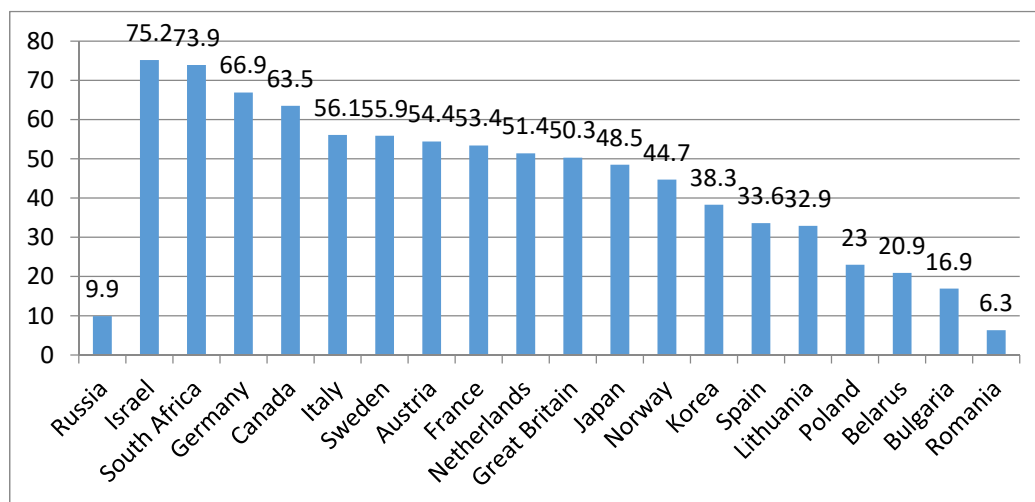

Figure 1 - Aggregate level of innovation activity by countries, %

Notation - Collection «Indicators of innovation activity – 2016».

On the one hand, a country's total aspiration for innovation determines the potential for improving the quality of life, the diversification of economic activity, and ensures the barrier-free functioning of the state. However, on the other hand, there may be an increase in incidents of unfair competition, which can result in a significant "overflow" of capital from "underdeveloped" countries to the innovative development of "developed" countries, which will ensure an already huge economic development gap between individual countries (Figure 1). In Russia, the largest share of innovation organizations logically lies within the high-tech

sector of manufacturing (32% of the total number of organizations in the country), and the smallest - within the sector of the production and distribution of electricity, gas and water (5.1%) (Figure 2).

In Belarus, a high share of the innovative development of the country is concentrated on the acquisition of machinery and equipment (53%), which can be characterized by the consumption function (the consumption of existing innovations, rather than their independent creation) (Figure 3).

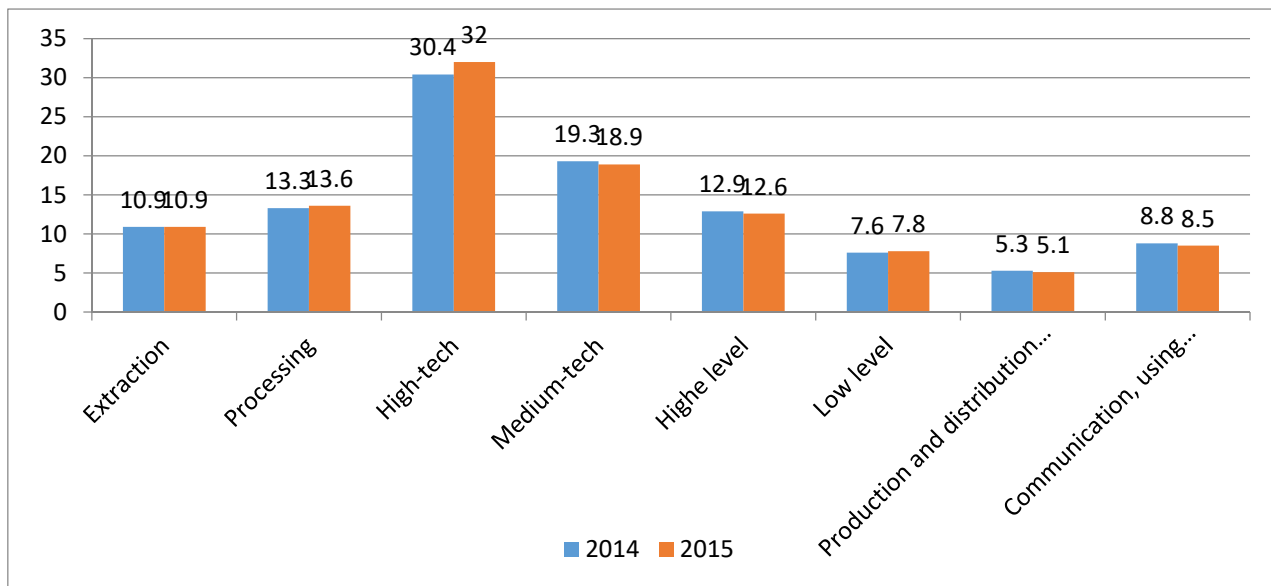

Figure 2. - Aggregate innovation activity by industry, %

Notation – Collection «Indicators of innovation activity – 2016».

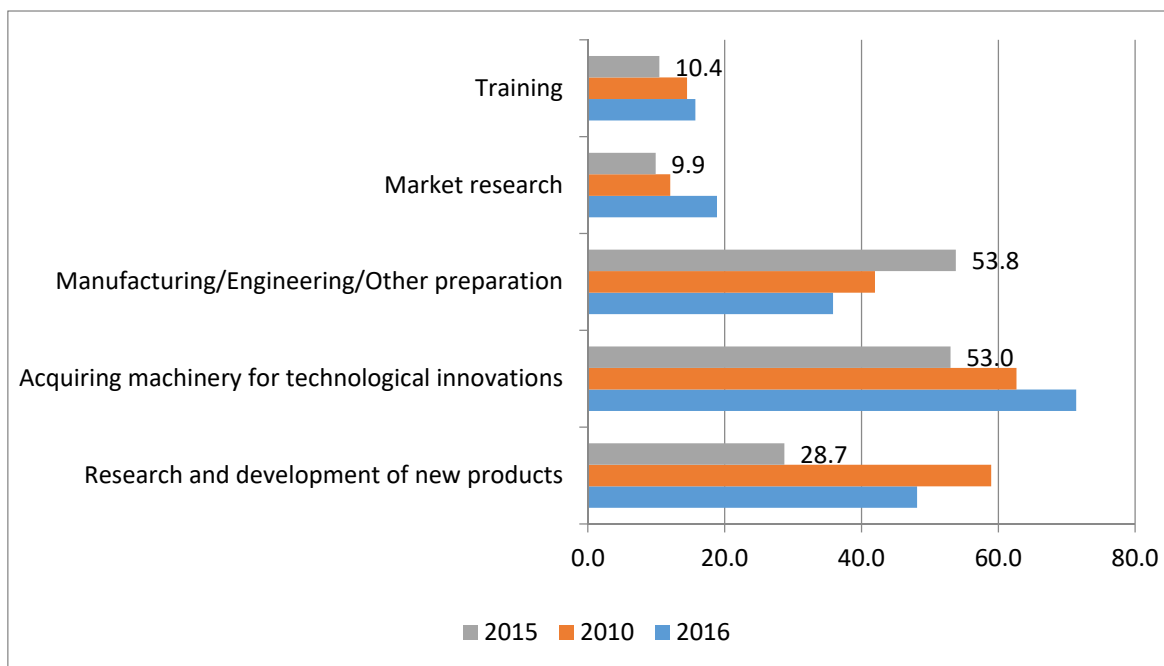

Figure 3. - Structure of the specialization of innovation organizations as the total number of innovative activities in Belarus, %

Notation - Source: compiled by the author on the basis of [Statistical Digest "Science and Innovation in Belarus. 2015].

Looking at the role of innovative products and technologies of any era, it is crucial to observe a country's state of development. Moreover, the comparison of the current level of development and potential opportunities, as well as the model of innovative development of the current and projected, serve as the underlying motive of this work.

Modeling issues of innovative development is given the lion's share of research, which is associated with the economic effect of using their results in practice.

The modeling of an organization's innovative development is given special attention in the works of Averina T.A. [1], which summarize the following types of models: the model of technological change; the model of a destructive event; the model of generations of innovative development; the model of the dependence of the economic efficiency of implementing innovations in the real sector of the economy from the trajectory of innovative development by product. In the works of Milevskaya T.S. [8] three models of innovative development of countries are distinguished: Traditional, European, Asian; all based on the life cycle of the innovation process and management structure.

The prioritization of development, the existing potential for excellence, and incentive mechanisms, explain the differentiation of the levels of innovative development of countries and possible trends in their deformation. We created a model that includes a set of tools and methods a country can use to move in a trajectory of innovation. We have proposed the following interpretation of this kind of model: «*A model of innovation development* is an integral vector of development based on the improvement of organizational, managerial, technical-technological, and economic processes of functioning, forming a platform of competitiveness and socio-ecological and economic security of the country» [2, 14].

Based on the methods that are used to stimulate the innovative activity of the existing technical, raw material and intellectual base of the planned positions on a global scale of economic prosperity, different types of models are singled out. The study of the works on this subject made it possible to generalize existing models on two grounds: territorial features and a set of mechanisms for the implementation of the innovation vector. In order to quantify the level of innovative development of countries and form the «vector of the future», the following system of relative indicators (with the aim of unifying the applicable indicators and the possibility of intercountry comparison) is proposed [3, 12]. The indicators are grouped according to the leading components [7, 9]:

- The labor component:

- 1-Budget for minimum wage/wage
- Proportion of population with a higher education
- Proportion of those who have those who have presented their work in order to get a PhD

- The proportion of researchers with a degree within the total number of researchers.

- Efficiency component:

- Proportion of active innovative organizations.
- Proportion of innovative products within total production.

- Proportion of exports of innovative products within the total volume of shipped products.

- Proportion of patents granted within the total number of applications filed.

- Proportion of global innovations within the country's total volume of innovative products.

- The cost component:

- Proportion of costs for innovation within the total volume of innovative products.

- Proportion of expenses for innovation activity within the total volume of investments in the country (region).

- Proportion of worn-out machinery and equipment.

This set of indicators will provide an opportunity to assess the level of innovation development for the current or retrospective period, and also act as a platform for the country's development strategy to improve its level of innovation [4, 6, 13, 15].

One of the most important factors and conditions for the activation of innovative activity are investment funds that ensure the implementation of multi-vector functions, the development of certain tasks, as well as the approbation and implementation of innovations in practice (Figure 4).

The largest share in the structure of domestic costs within a country is entrepreneurship (except for Latvia, since their priority is high school), which is the lever of economic dynamics and innovative metamorphoses at the micro level [5, 10]. It ensures the wide-spread application of new products that have already passed the initial stage of testing.

Intellectual resources are the main factor of innovative development, the structure of which varies considerably by country (Figure 5).

Mechanisms for stimulating the country's innovative development, tools for assessing its level, and prospective development trajectories all form *models of innovative development*, the differentiation of which can be represented in the following structure:

1. Productive (each type of innovation provides high indications).

2. Cloning (specialize in the development and creation of one type of innovation, not all).

3. Catching up (by their own efforts, but at a slower pace, they create their own innovations).

To assess the level of innovative development, the proposed method was used to calculate and analyze, according to the algorithm described above, for the comparison of Republic of Belarus and the Russian Federation (Table 1)

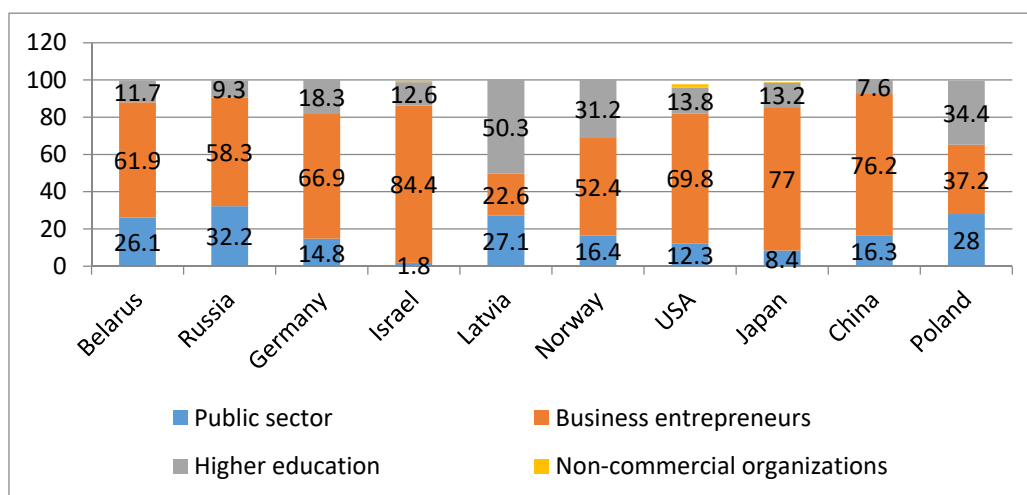

Figure 4 - Structure of domestic costs for innovation in each country in 2015, %

Notation 1. Compiled by the author on the basis of [Statistical Digest «Science and Innovation in Belarus. 2015»].

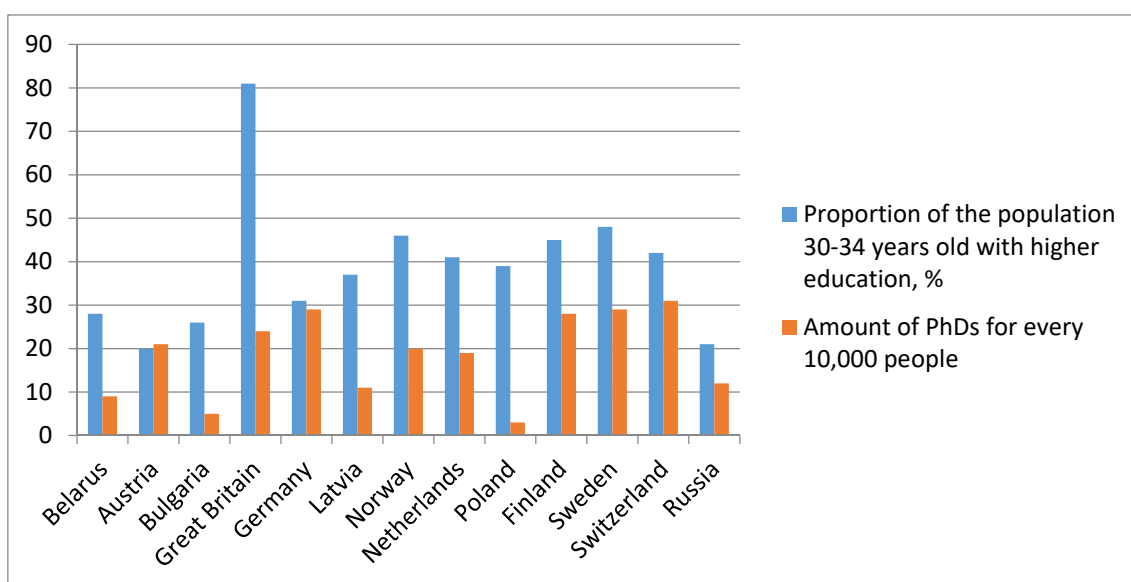

Figure 5 - Structure of innovation activity of labor resources in each country in 2015, %

Notation 1. Compiled by the author on the basis of [Statistical Digest «Science and Innovation in Belarus. 2015»]

Table 1

Results of the assessment of innovative development of the Republic of Belarus and the Russian Federation between years 2006 and 2015.

Indicators	Year 2006	Year 2011	Year 2012	Year 2013	Year 2014	Year 2015
<i>Republic of Belarus</i>						
1. Labor component	0,2025	0,1704	0,1774	0,1936	0,1928	0,2112
1- Budget for minimum wage/wage	0,7727	0,8451	0,8212	0,8318	0,8496	0,8355
Proportion of population with a higher education	0,2020	0,2080	0,2100	0,2170	0,2250	0,2340
Proportion of those who want to get a PhD	0,0491	0,0245	0,0290	0,0397	0,0363	0,0499
Proportion of researchers	0,2196	0,1956	0,1978	0,1962	0,1988	0,2037

Indicators	Year 2006	Year 2011	Year 2012	Year 2013	Year 2014	Year 2015
<i>2. Efficiency component</i>	<i>0,1081</i>	<i>0,0987</i>	<i>0,1282</i>	<i>0,1287</i>	<i>0,1272</i>	<i>0,1079</i>
Proportion of active innovative organizations	0,1410	0,1540	0,2270	0,2280	0,2170	0,2090
Proportion of innovative products within total production	0,1520	0,1450	0,1440	0,1780	0,1780	0,1390
Proportion of exports of innovative products within the total volume of shipped products	0,1209	0,0736	0,0897	0,1148	0,1096	0,0830
Proportion of patents granted within the total number of applications filed	0,7127	0,6322	0,7878	0,6900	0,6836	0,5048
Proportion of global innovations within the country's total volume of innovative products	0,0080	0,0090	0,0150	0,0110	0,0115	0,0120
<i>3. Cost Component</i>	<i>0,4530</i>	<i>0,5199</i>	<i>0,5428</i>	<i>0,5564</i>	<i>0,5429</i>	<i>0,5340</i>
1- Proportion of costs for innovations within the total number of innovative products	0,7713	0,8200	0,8260	0,8453	0,8460	0,8533
Proportion of investments on reconstruction and modernization	0,2510	0,2960	0,3190	0,3330	0,3080	0,2850
1- Proportion of worn-out machinery and equipment	0,4800	0,5790	0,6070	0,6120	0,6140	0,6260
Integral Estimate	0,2149	0,2060	0,2311	0,2403	0,2370	0,2300
<i>Russian Federation</i>						
<i>1. Labor component</i>	<i>0,2797</i>	<i>0,2728</i>	<i>0,2863</i>	<i>0,2946</i>	<i>0,2991</i>	<i>0,3066</i>
1- Budget for minimum wage/wage	0,5272	0,4557	0,5709	0,6037	0,6212	0,6646
Proportion of population with a higher education	0,2080	0,2020	0,2110	0,2120	0,2150	0,2180
Proportion of those who want to get a PhD	0,2270	0,2360	0,2120	0,2180	0,2210	0,2250
Proportion of researchers	0,2460	0,2550	0,2630	0,2700	0,2710	0,2710
<i>2. Efficiency component</i>	<i>0,1369</i>	<i>0,1284</i>	<i>0,1485</i>	<i>0,1513</i>	<i>0,1562</i>	<i>0,1531</i>
Proportion of active innovative organizations	0,1020	0,1080	0,1110	0,1110	0,1090	0,1090
Proportion of innovative products within total production	0,0900	0,0480	0,0545	0,0540	0,0640	0,0575
Proportion of exports of innovative products within the total volume of shipped products	0,2570	0,1861	0,3076	0,3202	0,3146	0,3077

Indicators	Year 2006	Year 2011	Year 2012	Year 2013	Year 2014	Year 2015
Proportion of patents granted within the total number of applications filed	0,6800	0,6820	0,6700	0,6890	0,6950	0,7040
Proportion of global innovations within the country's total volume of innovative products	0,0300	0,0530	0,0580	0,0600	0,0610	0,0620
<i>3. Cost Component</i>	<i>0,4290</i>	<i>0,3968</i>	<i>0,4079</i>	<i>0,4289</i>	<i>0,4329</i>	<i>0,4345</i>
1- Proportion of costs for innovations within the total number of innovative products	0,7568	0,6838	0,6840	0,7401	0,7414	0,7388
Proportion of investments on reconstruction and modernization	0,2820	0,2610	0,2740	0,2890	0,2950	0,3000
1- Proportion of worn-out machinery and equipment	0,3700	0,3500	0,3620	0,3690	0,3710	0,3700
Integral Estimate	0,2542	0,2404	0,2589	0,2674	0,2725	0,2732

Notation: Compiled by the author on the basis of [Statistical Digest «Science and Innovation in Belarus. 2015», «Indicatorsofinnovation: 2016». Statisticalcompilation. - Moscow: NIUHSE, 2016. - 320 p.].

As for recommendations on expanding opportunities and increasing the degree of innovative development of countries, we suggest the following:

1. *Strengthening of measures of material stimulation* for workers in the development of the economy's innovation sector (introduction of the differentiated system of progressive awarding, expansion of programs of financing of innovative projects).

2. *Formation of alliance economic systems* (based on vertical and horizontal integration schemes ensuring prompt delivery, quality of raw materials, real buyers).

3. *Development of innovative infrastructure* (expansion of the number of technology parks, innovation funds, venture firms, approbation of start-up projects).

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН: МЕТОДОЛОГІЯ

Клімук Володимир Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, проректор з наукової роботи, Установа освіти "Барановичський державний університет", вул. Войкова, 21, м Барановичі, Брестська область, Республіка Білорусь, 225404, e-mail: klimuk-vv@yandex.ru; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0928-8453>

Кочурко Василій Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, ректор, Установа освіти "Барановичський державний університет", вул. Войкова, 21, м. Барановичі, Брестська область, Республіка Білорусь, 225404, e-mail: BarSU@brest.by

У статті аналізується ефективність інноваційної діяльності у різних країнах та галузях. Інновація визначає вектор розвитку предмету. Разом вони утворюють комплекс практичних запитів, визначають дефіцитні аспекти функціонування організацій. Однак генерація нових ідей ґрунтується на детальній, чіткій системі дій: вивченні та аналізі ситуації на ринку, вимогах суспільства, формуванні алгоритму створення інноваційних рішень, схем їх реалізації в практиці організацій. У статті автори запропонували методику оцінки рівня інноваційного розвитку країни. Методологія базується на використанні кількісних показників у трьох напрямках: ефективності використання трудових ресурсів; ефективності використання фінансових ресурсів; ефективності використання інвестованих коштів.

Автори пропонують своє тлумачення поняття «модель інноваційного розвитку». Розроблено інструменти кількісної оцінки рівня інноваційного розвитку країн та формування вектору економічного розвитку на основі показників, згрупованих за наступними трьома компонентами: праця, продуктивність та вартість. Це дослідження також висвітлює структуру внутрішніх витрат на інновації в основних секторах інвестицій (по країнах). На основі тестування розроблених інструментів пропонуються рекомендації щодо інноваційного розвитку країни.

Сукупність кількісних показників дозволить провести якісний аналіз динаміки розвитку країни в інноваційному векторі функціонування, визначити недоліки (наявні недоліки) у діяльності. Це дозволить сформувати комплекс ефективних рекомендацій щодо активізації інноваційної діяльності в країні з метою підвищення рівня конкуренції.

Ключові слова: економічні інновації, інструменти, тенденція розвитку, інноваційний рівень, фактори, рекомендації.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ СТРАН: МЕТОДОЛОГИЯ

Климук Владимир Владимирович, кандидат экономических наук, доцент, проректор по научной работе, Учреждение образования "Барановичский государственный университет", ул. Войкова, 21, г. Барановичи, Брестская область, Республика Беларусь, 225404, e-mail: klimuk-vv@yandex.ru; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0928-8453>

Кочурко Василий Иванович, доктор сельскохозяйственных наук, профессор, ректор, Учреждение образования "Барановичский государственный университет", ул. Войкова, 21, г. Барановичи, Брестская область, Республика Беларусь, 225404, e-mail: BarSU@brest.by

В статье анализируется эффективность инновационной деятельности в различных странах и отраслях. Инновация определяет вектор развития предмета. Вместе они образуют комплекс практических запросов, определяют дефицитные аспекты функционирования организаций. Однако генерация новых идей основывается на детальной, четкой системе действий: изучении и анализе ситуации на рынке, требованиях общества, формировании алгоритма создания инновационных решений, схем их реализации в практике организаций. В статье авторы предложили методику оценки уровня инновационного развития страны. Методология базируется на использовании количественных показателей в трех направлениях: эффективности использования трудовых ресурсов; эффективность использования финансовых ресурсов; эффективность использования инвестированных средств.

Авторы предлагают свое толкование понятия «модель инновационного развития». Разработаны инструменты количественной оценки уровня инновационного развития стран и формирования вектора экономического развития на основе показателей, сгруппированных по следующим трем компонентам: труд, производительность и стоимость. Это исследование также освещает структуру внутренних затрат на инновации в основных секторах инвестиций (по странам). На основе тестирования разработанных инструментов предлагаются рекомендации по инновационному развитию страны.

Совокупность количественных показателей позволит провести качественный анализ динамики развития страны в инновационном векторе функционирования, определить недостатки (имеющиеся недостатки) в деятельности. Это позволит сформировать комплекс эффективных рекомендаций по активизации инновационной деятельности в стране с целью повышения уровня конкуренции.

Ключевые слова: экономические инновации, инструменты, тенденция развития, инновационный уровень, факторы, рекомендации.

References

1. Averina T.A. Analysis of models and methods of management of the innovative development of the enterprise / Scientific Herald of the Voronezh State Architectural and Construction University. Series: Management of construction. - 2014. - No. 1 (6). - P. 76-83.
2. Alisejko E., Babenko V., Kochuyeva, Z. The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment. Innovative technologies and scientific solutions for industries, 2017. — No. 1 (1). — P. 6-13. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
3. Babenko V. Modeling of factors influencing innovation activities of agricultural enterprises of Ukraine // Scientific Bulletin of Polissia. — 2017. — № 1 (9), p. 2. — P. 115-121. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)
4. Goldyakova T.V. Concept and classification of innovations / Russian foreign economic bulletin. - 2006. - №2. - P. 20-27.
5. Indicators of innovation: 2016. Statistical compilation. - Moscow: NIU HSE, 2016. - 320 p.
6. Lvov D.S., Glazyev S.Yu. Theoretical and Applied Aspects of NTP Management // Economics and Mathematical Methods: Journal. - M., 1986. - № 5. - P. 793-804.
7. Matveeva, L.G., Chernova, O.A., Klimuk, V.V. Evaluation of the effectiveness of import substitution policies in industry: methodological tools / L.G. Matveeva, O.A. Chernova, V.V. Klimuk // News of the Far Eastern Federal University. Economics and Management. - 2015. - No. 3 (75). Pp. 3-14.
8. Milevska T.S. Models of innovative development of economics / Business Inform. - 2012. - №7. - P. 40-46.
9. Postaljuk M.P., Gusarova V.U. Mechanisms for ensuring innovation in economic development structures / Problems of modernization and transition to an innovative economy. - 2014. - P. 27-30.
10. Praslov A.V. Classification of innovations and their essence / News from the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen. - 2007. - P. 156-162.
11. Sampieva L.D., Tamashev I.M. Principles and features of innovative development of enterprises of the agro-industrial complex / TERRA ECONOMICUS. - 2011. - T. 9. - № 4. - Part 3. - P. 145-147.
12. Babenko V., Nakisko O., Mykolenko I. Research of the aspects of modeling of the project management of risk of implementation system information support // Technology audit and production reserves. — Vol. 1, No 4(39), 2018. — P. 64-69. DOI: 10.15587/2312-8372.2018.124538
13. Sidorov V., Babenko V., Bondarenko M. Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. Innovative technologies and scientific solutions for industries, 2017. - No. 2 (2). DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>
14. Babenko V., Abdel-Badeeh M. Salem. Modeling of the Control of Innovative Processes of a Production Activity Taking into Account Risks / International journal of economics and statistics. — 2018. — Vol. 6, P. 99-104. URL: <http://naun.org/cms.action?id=18790>
15. Chernov O.A., Sadovnikov A.S. Mechanisms of activation of innovative activity of enterprises / Modern problems of science and education. - 2015. - No. 1-1. - P. 759-765.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЯПОНІЄЮ, КНР, РЕСПУБЛІКОЮ КОРЕЯ В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Матюшенко Ігор Юрійович

доктор економічних наук, професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: imatyushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Гаврилова Катерина

магістр

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: Katerina.Gavrilova@contracted.pmi.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-557X>

Вступ. Сьогодні в контексті розгортання четвертої промислової революції для країн, що розвиваються (таких як Україна), загострюється проблема збереження та збільшення експорту високотехнологічної продукції в умовах скорочення виробництва. Питання визначення перспектив розвитку торгівлі високотехнологічною продукцією між Україною та азіатськими країнами-лідерами до 2020 року є надзвичайно актуальним. Матеріали та методи. Для цілей дослідження були використані методи статистики, морфологічний та логічний аналіз, порівняльні дослідження та кореляційно-регресійний аналіз.

Результати. В результаті дослідження встановлено, що Україна має компаративні переваги у торгівлі з Японією, Китаєм і Республікою Корея такими групами товарів, як повітряні летальні апарати і космічні кораблі, а також медичне устаткування та оптичні інструменти. На основі кореляційно-регресійного аналізу виявлено зв'язки між факторами та побудовані регресійні моделі зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами досліджуваних країн. Розроблені рекомендації щодо підвищення ефективності торгівлі високотехнологічними товарами України з Японією, Китаєм і Республікою Корея.

Висновки. Для нарощування високотехнологічного експорту України до провідних азіатських країн – технологічних лідерів доцільно реалізувати наступні заходи: (1) державна підтримка та заохочення приватних і державних підприємств до високотехнологічного виробництва; (2) створення «технологічної інфраструктури» за рахунок пристосування освіти до сучасних потреб виробництва, розвитку виробничо-наукових кластерів тощо; (3) підвищення конкурентоспроможності українського високотехнологічного експорту, перш за все тих галузей, де було виявлено компаративні переваги; (4) пошуки можливостей для виходу на нові ринки збуту.

Ключові слова: торгівля високотехнологічними продуктами, порівняльні переваги в експорті, кореляційно-регресійний аналіз торгівлі, рекомендації щодо якісного перетворення торгівлі.

Сьогодні в умовах розгортання четвертої промислової революції одночасно посилюється конкурентна боротьба на зовнішніх та внутрішніх ринках збуту промислової продукції провідних країн світу. При цьому беззаперечно перевагу одержує високотехнологічна продукція, вироблена на основі новітніх так званих «глобальних» конвергентних технологій. Саме високотехнологічне виробництво є головним фактором підвищення зайнятості населення та рівня заробітної плати, що стає наслідком інтенсивного зростання світового виробництва та обсягів експорту високотехнологічної продукції. Як наслідок, для країн, що розвиваються (таких як Україна), загострюється проблема збереження та збільшення експорту високотехнологічної продукції в умовах нової промислової революції та згортання випуску, перш за все, у традиційних галузях промисловості.

Вказаною проблемою займається багато сучасних іноземних вчених, таких як V. Smil, Дж. Хулл, Дж. Рифкін, С. Джебс, Т. Курфус, С. Глаз'єв, В. Іноземцев, А. Акаєв, Ю. Полтерович, В. Княгинин, І. Дьожина, А. Пономарьов, а серед українських

вчених слід виділити роботи В. Гейця, І. Єгорова, Б. Кваснюка, М. Кизима, О. Саліхової, В. Семіноженка, В. Хаустової та багатьох інших. В той же час, питання визначення перспектив розвитку торгівлі високотехнологічною продукцією між Україною та країнами-технологічними лідерами в умовах четвертої промислової революції, що набуває сили, потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією України з азіатськими країнами-лідерами на прикладі Японії, КНР та Республіки Корея за період 2007-2016 рр., а також розробка рекомендацій щодо якісної трансформації торгівлі високотехнологічною продукцією між Україною та цими країнами в умовах четвертої промислової революції до 2020.

1. Методичні підходи до аналізу зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією України з азіатськими країнами-технологічними лідерами

Сьогодні високотехнологічність (в оригіналі: hightechnology), або технологімісткість (в оригіналі: technologyintensity) – це розповсюджений по-

казник в країнах ОЕСР, який є символом «передових економік». Аби цей символ об'єктивніше відображав технологічний рівень, упродовж майже 30 років науковці та практики намагаються віднайти оптимальний підхід до визначення і агрегування галузей промисловості та продукції. З цього приводу у Керівництві Фраскатті, що є орієнтиром у наближенні методології дослідження науково-технічної діяльності країн до міжнародних стандартів, зазначено: «Для того, щоб встановити вплив технологій на продуктивність промисловості, доцільно визначити ті види діяльності та продукти, котрі є найбільш технологічними (в оригіналі: technology-

intensive), використовуючи критерії, які дадуть можливість побудувати гармонізовані на міжнародному рівні спеціальні класифікації» [1].

Необхідно відзначити, що не існує єдиного підходу до визначення «високотехнологічна галузь», «високотехнологічна продукція». Натомість у світовій практиці використовують три розповсюджених підходи для ідентифікації технологічності та обчислювання частки високотехнологічних товарів у торгівлі країни: (1) галузевий підхід; (2) продукційний підхід; (3) підхід, що базується на визначенні параметрів підприємств [2 – 4].

У табл. 1 наведено огляд основних підходів до визначення високотехнологічних галузей [5].

Таблиця 1

Основні підходи до визначення високотехнологічних галузей [5]

Характеристики	Підходи до визначення		
	Галузевий	Продукційний	За параметром підприємства
1	2	3	4
Об'єкт дослідження	Галузі переробної промисловості	Товарні групи за 4-х та 5-ти значними кодами SITC (Rev 4)	Експортно-імпортні операції за характеристиками фірм
Сутність	Дозволяє визначити технологічність галузі за кількісною ідентифікацією за нормативною процедурою: розрахунок середнього рівня по промисловості та відбір тих галузей, чий показник суттєво його перевищує і відповідають вимогам встановленого порогового значення	Дозволяє оцінити саме товар незалежно від технологічності галузі, яка його виробляє; припускає, що товар має однакову характеристику у всіх країнах, що сприяє адекватному порівнянню країн за технологічністю	Дозволяє ідентифікувати товари, якими фактично торгують високотехнологічні галузі промисловості, а також виявити частки високотехнологічних галузей у загальному обсязі торгівлі високотехнологічною продукцією.
Критерії	Частка прямої і непрямой НДР-місткості у доданій вартості; рівень освіти працівників галузі	Частка НДР-місткості у загальному обсязі продажів	Масив даних секторальної зовнішньої торгівлі, що поєднують в собі дані про зовнішню торгівлю та дані підприємств країн
Високотехнологічні галузі*	Повітряні літальні апарати і космічні кораблі; фармацевтика; офісні обчислювальні машини; радіо-, телевізійне-, комунікаційне устаткування; медичне устаткування та оптичні інструменти;	Аерокосмічна продукція; комп'ютерна та офісна техніка; електроніка та телекомунікації; фармацевтика; наукові інструменти; електричні машини; хімія; неелектрична техніка; озброєння	Жодна з організацій не надала офіційної класифікації за використанням цього підходу
Недоліки	Усі товари, виготовлені високотехнологічною галуззю, відносять до високотехнологічних, навіть коли вони не є такими; в основі розрахунків – дані щодо виду економічної діяльності, припущення, що всі господарюючі суб'єкти мають однакові параметри; висока НДР-місткість не завжди означає випуск високотехнологічної продукції та використання передового процесу виробництва	Обмежений доступ до даних щодо торгівлі ВТТ на рівні окремих країн, що унеможливає визначення міжнародної спеціалізації країни на певному ВТТ; комплексна оцінка технологічної прогресивності товару відсутня;	Дослідження охопило лише господарюючі суб'єкти, що за основним видом діяльності належало до високотехнологічних; Недостатня увага до імпорту високотехнологічних товарів, а саме в тому випадку, коли вони використовуються як проміжні

Підсумовуючи багаторічні дослідження класифікацій ОЕСР та Євростату можна зробити висновок, щонезмінними «лідерами», що постійно перебували у групі «високотехнологічні» є: (1) виробництво фармацевтичних продуктів; (2) виробництво космічних кораблів та повітряних літальних апаратів; (3) виробництво комп'ютерів; (4) радіо-, телевізійне- та комунікаційне обладнання; (5) медичне устаткування та оптичні інструменти. Основними критеріями до виділення слугували розрахунки часток прямої та непрямой місткості витрат на розробку та дослідження у доданій вартості, а також частка персоналу з вищою освітою. Відбір галузей за групами здійснювався на основі відповідності пороговим значенням.

В той же час в умовах розгортання нової промислової революції склад високотехнологічної продукції може суттєво змінитися. Так концепція Четвертої промислової революції, більш відома як «Індустрія 4.0», визначає її як засіб підвищення конкурентоспроможності обробної промисловості через посилену інтеграцію «кіберфізичних систем» (або CPS) у виробничі процеси. Іншими словами, Індустрія 4.0 – виробництво, еквівалентне орієнтованому на споживачів «Інтернету речей», в якому предмети побуту, від автомобілів до тостерів, будуть підключені до Інтернету [6–8].

Запустити Індустрію 4.0 у промисловому виробництві можна тільки через впровадження передових виробничих технологій (ПВТ), підкреслюючи їх революціонізуючий вплив на структуру виробництва [8-14]. Фахівці визначають такі пріоритетні напрями ПВТ: (1) системи контролю виробничих процесів, включаючи датчики стану обладнання, параметрів потоків сировини і стану (розмір, склад тощо) створюваних (оброблюваних або таких, що вирощують) об'єктів; (2) багатомірне моделювання складних виробів, що дозволяє оптимізувати різні їхні параметри (міцність, термін життя і, можливо, процес виробництва) і кастомізувати об'єкт, модифікуючи його для індивідуального або дрібносерійного виробництва; (3) інтелектуальні системи управління виробництвом (оптимізація зовнішньої і внутрішньої логістики, режими технологічних процесів), у тому числі в робототехніці і в галузі «Інтернету речей»; (4) системи створення і перетворення (вирощування) матеріальних об'єктів, в тому числі 3D-друк; інфузійні технології, значення яких зростає; перспективні методи обробки поверхонь і роботи з термопластами (ключовими є ростові технології); (5) матеріали, ефективні при створенні перспективних виконавчих пристроїв для ростових технологій: композиційні й ті, що проявляють свої властивості в малорозмірних структурах [7, 8].

Для аналізу зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України з азіатськими країнами-технологічними лідерами (на прикладі Японії, КНР та Республіки Корея) було розроблено структурно-

функціональну схему дослідження, що представлена на рис. 1.

Так, першим кроком дослідження є вивчення стану розвитку високотехнологічного виробництва в країнах, що аналізуються, порівняння державних стратегій щодо розвитку цих галузей, виявлення основних пріоритетів. Наступним кроком є аналіз статистичної інформації щодо експорту та імпорту за п'ятьма групами високотехнологічних товарів досліджуваних країн. На третьому етапі необхідно виявити компаративні переваги в торгівлі для кожної з п'яти груп високотехнологічних товарів для України, Японії, КНР, Республіки Корея за методикою Т. М. Мельник. Для прогнозування перспектив розвитку торгівлі високотехнологічними товарами було обрано побудову моделі на основі регресійно-кореляційного аналізу. На базі отриманих результатів а розроблені рекомендації щодо підвищення ефективності торгівлі високотехнологічними товарами.

На думку авторів саме методика Т. М. Мельник є найбільш повною, комплексною та сучасною, тому торгівлю високотехнологічними товарами між Україною, Китаєм, Японією, та Республікою Корея пропонується досліджувати з використанням саме цієї методики. Для аналізу експорту ця методика передбачає визначення наступних індикаторів [15]: (1) відношення експорту товарів до ВВП або експортна квота країни; (2) відношення експорту високотехнологічних товарів до ВВП країни; (3) відношення експорту високотехнологічних товарів до обсягу промислового експорту; (4) відношення експорту певного виду високотехнологічної продукції до загального експорту країни; (5) коефіцієнт ефективності експорту і-ї країни; (6) показник виявленої відносної переваги або компаративної переваги.

Коефіцієнт ефективності експорту країни – це показник, що відображає відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно з середньосвітовою величиною, прийнятою за 100%.

$$EE_{X_i} = \frac{\frac{E_{X_i}}{ЧН_i} \cdot \frac{E_{X_i}}{ВВП_c} \cdot 100}{\frac{E_{X_c}}{ЧН_c} \cdot \frac{E_{X_i}}{ВВП_i}}, \quad (1) [15]$$

де EE_{X_i} – ефективність експорту і-ї країни; $E_{X_i}/ЧН_i$ – експорт і-ї країни на душу населення; $E_{X_i}/ВВП_c$ – частка експорту і-ї країни у світовому ВВП; $E_{X_c}/ЧН_c$ – світовий експорт на душу населення; $E_{X_i}/ВВП_i$ – частка експорту і-ї країни в її ВВП.

Коефіцієнт компаративної (виявленої відносної) переваги країни за товарною групою – показник, що відображає чи має країна відносну перевагу в експорті окремої товарної групи, чи даною перевагою користуються її партнери.

$$КП_{ij} = \ln [(E_{X_{ij}}/Im_{ij}) / (E_{X_i}/Im_i)], \quad (2) [15]$$

де KP_{ij} – показник компаративної переваги і-ї країни за j-м товаром; Ex_i, Im_i – експорт та імпорт і-ї країни; Ex_{ij}, Im_{ij} – експорт та імпорт j-того товару і-ї країни.

Імпорт високотехнологічних товарів до досліджуваних країн будемо досліджувати за показниками: (1) частка високотехнологічного імпорту від загального імпорту країни; (2) частка імпорту за товарною групою від промислового імпорту; (3) обсяги імпорту за географічною структурою.

Останнім етапом дослідження є визначення перспектив розвитку зовнішньої торгівлі високотехно-

логічними товарами між Україною та Китаєм, Японією, Республікою Корея на основі економіко-математичного моделювання. Цей метод дозволяє виявити певні кількісні закономірності, що характеризують розвиток зовнішньої торгівлі, і дати якісну оцінку ролі окремих показників (експортній квоті, частці високотехнологічного експорту у промисловому, частці витрат на НІОКР від ВВП, кількості вчених у загальній зайнятості населення), що відображають вплив різних факторів. Для побудови економічної моделі автори скористалися кореляційно-регресійним методом аналізу.

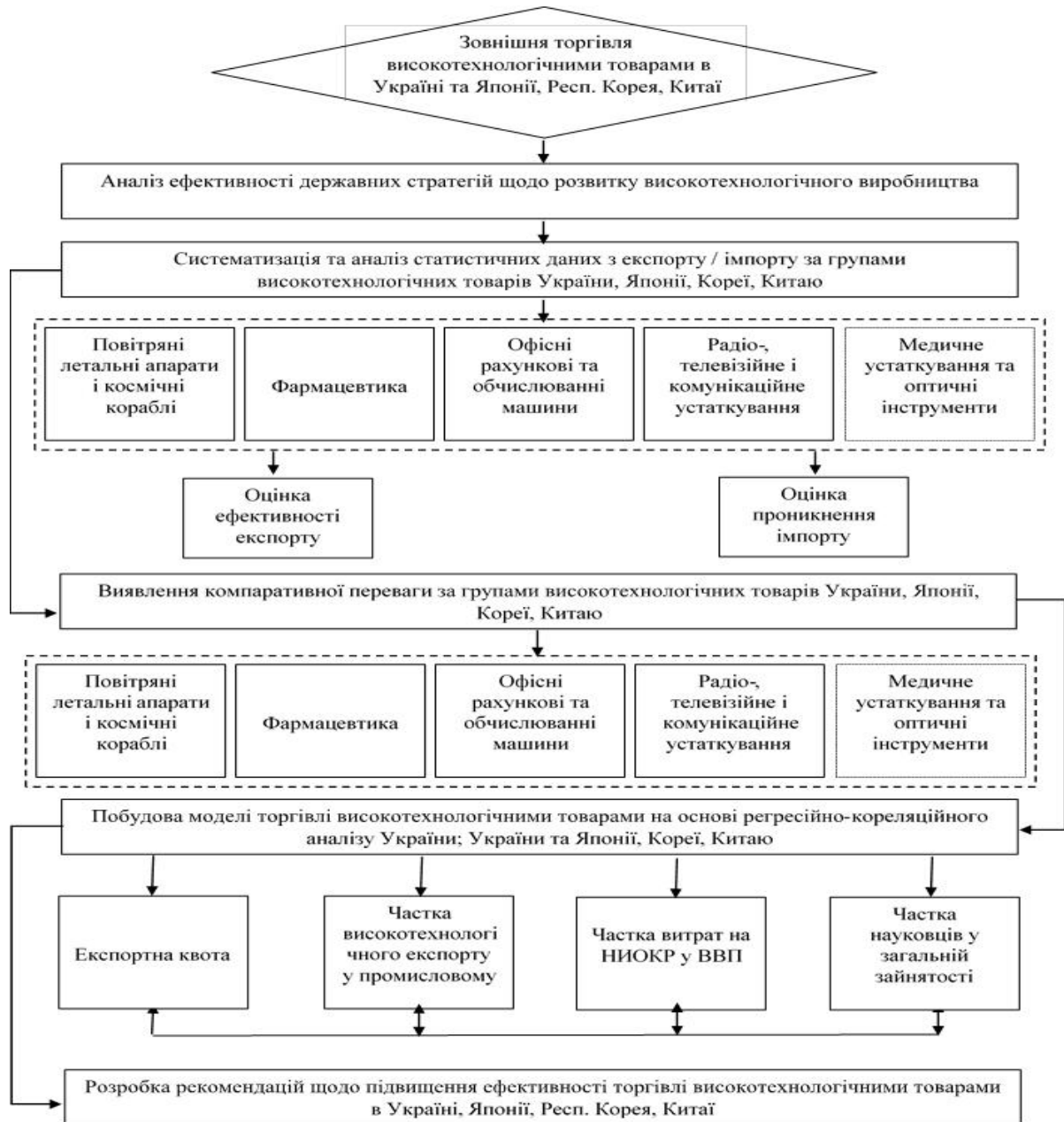

Рис. 1. Структурно-функціональна схема дослідження торгівлі високотехнологічними товарами України та Японії, КНР, Республіки Корея

2. Стан зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією України з Японією, КНР і Республікою Корея

У табл. 2 наведено основні напрями розвитку високих технологій у державних програмах та стратегіях Японії, КНР, Республіки Корея та України.

Отже, досліджувані країни мають державні стратегії розвитку високотехнологічних виробництв, а також низку державних програм, пільгові кредити, субсидії, пільгове оподаткування високотехнологічних виробництв. Свідченням ефективності державних стратегій є їх місце у Глобальному рейтингу інновацій (Японія – 11, Корея – 14, КНР – 22, Україна – 50); частка витрат на науку та розробки від ВВП (Корея – 3,69 %, Японія – 3,42 %, КНР – 1,79 %, Україна – 0,77 %, Світ – 2,1 %); місце у рейтингу співпраці університетів і підприємств

(Японія – 17, Корея – 28, КНР – 29, Україна – 50) [16].

Експорт та імпорт є базовими показниками ефективності міжнародної торгівлі країни. При цьому рівень технологічної конкурентоздатності країни разом із кількістю витрат на НІОКР від ВВП відображає показник частки високотехнологічного експорту у промисловому експорті. За методикою Світового банку високотехнологічною продукцією є: (1) аерокосмічна; (2) фармацевтична; (3) комп'ютери; (4) наукові прилади; (5) електричне машинобудування, тобто товари з інтенсивними науково-технічними дослідженнями.

У табл. 3 наведено дані Світового банку щодо високотехнологічного експорту у структурі промислового експорту у досліджуваних країнах.

Таблиця 2

Основні напрями розвитку високих технологій, зафіксовані в державних документах, Китаю, Республіки Корея, Японії та України [8]

Країна	Назва документу	Основні напрями розвитку високих технологій
1	2	3
Китай	«Китай-2030»	Поєднання двох стратегічних напрямів розвитку Китаю до 2030 р.: 1. Наздоганяючого розвитку за рахунок поглинання та адаптації доповнених технологій і додаткових інновацій (при цьому високі рівні інвестицій залишатимуться важливим джерелом зростання Китаю шляхом поглиблення і втілення технологічних змін до 2030 р.); 2. Зростаючого виштовхування назовні технологічних проривних технологій і інновацій в галузях, де країна вже має придбані порівняльні переваги (при цьому Китай розраховує йти в ногу з технологічно розвиненими країнами, а темпи його зростання будуть все більше забезпечуватися за рахунок власних інновацій)
Республіка Корея	Базовий план розвитку науки і технологій «Ініціатива 577»	1. Напрями, що є розвиненими: автомобілебудування, суднобудування, важке машинобудування; виробництво напівпровідників; 2. Напрями, що швидко розвиваються: програмне забезпечення нового покоління та рання діагностика онкологічних захворювань; 3. Розробка інтегрованих систем передачі інформації та роздрібної торгівлі в мережі; 4. Розробка космічних супутників, зброї нового покоління і ядерних реакторів; 5. Розробка стандартів продовольчої безпеки; 6. Прогнозування кліматичних змін, альтернативні джерела енергії; 7. Нові інтегральні технології для найрізноманітніших сфер
Японія	П'ятий Базовий план розвитку науки і техніки на 2016 – 2020 рр.	1. Активізація діяльності зі створення інноваційної основи (реформування системи людських ресурсів; сприяння академічним і фундаментальним дослідженням; зміцнення загальної базової технології і дослідницької інфраструктури, реформування академічної галузі на основі співпраці з урядом; посилення підтримки підприємництва та малих і середніх підприємств, а також сприяння і забезпечення інноваційного просування людських ресурсів тощо); 2. Створення розвиненого суспільства через науку і технології (розвиток «просунутого кіберсуспільства»; просування «Національних критичних технологій»; науково-технічна дипломатія; підвищення довіри в суспільстві тощо); 3. Оптимізація можливостей для нової науково-технологічної політики (зміцнення функцій університетів і Національного агентства з досліджень і розробок, реформування розподілу бюджету тощо); 4. Зміцнення структур, які сприяють здійсненню політики в галузі науки та техніки (зміцнення функцій штаб-квартир; більш ефективна реалізація циклів «План – Виконання – Перевірка – Акткування», розширення державних витрат на розвиток науки та техніки тощо)

Україна	Участь країни в рамковій програмі науково-технологічного розвитку ЄС «Горизонт 2020»	<p>1. Підтримка інтеграції наукової сфери України до Європейського дослідницького простору (EuropeanResearchArea - ERA) та активізація взаємовигідного науково-технічного та інноваційного співробітництва з ЄС шляхом участі в рамкових програмах ЄС, забезпечення інформаційної та консультаційної підтримки українських суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності з питань участі у проектах програми «Горизонт 2020», методичний супровід участі українських суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності у реалізації проектів програми «Горизонт 2020» за тематичними напрямками, а також підготовка пропозицій щодо вдосконалення шляхів взаємодії з ЄС у сфері наукових досліджень, технологічного та інноваційного розвитку;</p> <p>2. Інформування українських суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності щодо програм ЄК у галузі досліджень та інновацій, а також щодо інших європейських програм, у тому числі щодо поточних та наступних конкурсів, умов участі, а також можливостей та умов подання пропозицій;</p> <p>3. Підвищення обізнаності громадськості з цілями Європейської спільноти щодо активізації участі у програмі «Горизонт 2020» малих та середніх підприємств (далі - МСП), а також жінок та молоді;</p> <p>4. Надання консультаційної допомоги щодо пошуку партнерів, вибору варіантів фінансування, організації належного управління, правових та фінансових аспектів, митних процедур тощо у поточних проектах, що реалізуються за участю суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності</p>
---------	--	---

З табл.3 видно, що найбільший відсоток високотехнологічного експорту у 2016 р. мають Південна Корея (26,6 %), Китай (25 %), Японія (16 %), які витрачають на наукові розробки від 4 до 2 % від ВВП. Водночас Україна, витрачаючи на науку в середньому 0,8 % ВВП (тобто в 4 рази менше за розвинуті

країни), експортує високотехнологічної продукції 7,3 % (у 2015 р.) від промислового експорту (тобто майже в 4 рази менше ніж Корея та Китай). Внесок цих країн у світовий високотехнологічний експорт наведено в табл.4.

Таблиця 3

Частка високотехнологічного експорту у структурі промислового експорту у КНР, Республіки Корея, Японії та Україні за 2007–2016 рр., % [17, 18]

КРАЇНА/СВІТ	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Світ	17,63	16,77	18,21	17,49	16,37	19,03	19,14	17,75	19,3	19,2
Україна	3,70	3,30	5,60	4,30	4,40	6,30	5,90	6,50	7,30	7,30
Японія	18,40	17,30	18,80	18,00	17,50	17,40	16,80	16,70	16,8	16,2
Китай	26,70	25,60	27,50	27,50	25,80	26,30	27,00	25,40	25,5	25,0
Республіка Корея	30,50	27,60	28,70	29,50	25,70	26,20	27,10	26,90	26,8	26,6

Таблиця 4

Частка України та Японії, КНР, Республіки Корея в світовому експорті високотехнологічних товарів за 2007–2016 рр., % [17, 18]

КРАЇНА/СВІТ	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	0,08	0,08	0,09	0,08	0,10	0,11	0,09	0,09	0,06	0,08
Японія	6,87	6,57	6,18	6,90	6,50	5,35	4,45	4,54	4,20	4,15
Китай	17,59	18,55	19,88	22,74	23,13	21,74	23,56	24,97	24,9	22,1
Республіка Корея	5,86	5,51	6,01	6,86	6,20	5,25	5,49	6,49	5,76	5,33

З табл.4 видно, що протягом 2007 – 2016 рр. серед досліджуваних країн найбільший внесок у світовий експорт ПВТ зробив Китай (від 17,59 % у 2007р. до 22,07 % – у 2016 р.). КНР демонструє позитивну

зростаючу тенденцію експорту високотехнологічних товарів. Майже на одному ж рівні за кількістю ПВТ, проданих за державні межі, стоять Японія та

Корея з показниками 4,15 та 5,33 % відповідно. Внесок України у загальносвітовий експорт провідних високотехнологічних товарів залишається надто

низьким — лише 0,08 % і майже не змінився протягом 2007 — 2016 рр. Частка Японії, Китаю та Кореї у світовому експорті високотехнологічних товарів через п'ять років наведена на рис. 2.

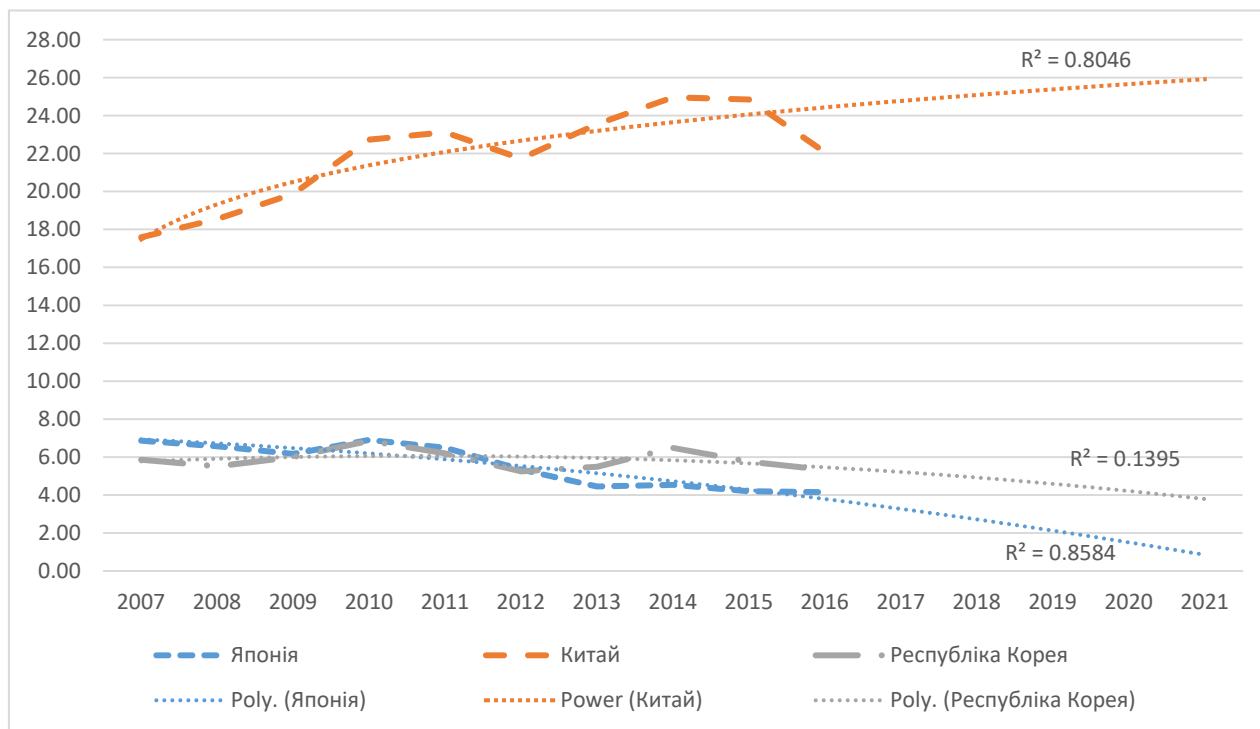

Рис. 2. Прогноз частки високотехнологічного експорту Японії, Китаю, Республіки Корея у світовому експорті високотехнологічних товарів до 2021р.

З рис. 2 видно, що висхідний тренд існує для Китаю. При інших рівних умовах до 2021 р. Китай може продавати на зовнішні ринки майже четверту частину світового експорту високотехнологічних товарів: прогноз на 2021 р. — 24 %. Високий коефіцієнт апроксимації ($R^2 = 0,8$) свідчить про достатню вірогідність прогнозу. Для Кореї та Японії загальна тенденція — негативна. Японія ризикує втратити статус світового лідера та експортувати лише 1 % у 2021 р. ($R^2 = 0,85$), Корея може опуститися нижче 4-х відсотків світового експорту високотехнологічних товарів. Такий нисхідний тренд для вищеназваних країн може бути причиною переорієнтації і переносу фокусу як держави так і бізнесу на провідні високі технології — NBIC. На погляд авторів, саме розвиток цих технологій забезпечить Японії та Кореї конкурентні переваги та лідерські позиції серед експортерів товарів з високим вмістом технологій.

Починаючи з 2007 р. високотехнологічний експорт України зростав і досяг свого піку у 2012 р., сягнувши позначки 0,11 %. З початком політичної та економічної кризи частка експорту товарів з високим вмістом технологій впала, що пояснюється втратою основних експортних ринків. У 2016 р. показник знов сягнув рівня 2007 р., проте не досягши свого найбільшого значення. Необхідно зазначити,

що в даному випадку прогноз неможна вважати сто відсотковим, оскільки коефіцієнт апроксимації складає $R^2 = 0,54$, що свідчить про середню вірогідність прогнозу.

Табл. 5 ілюструє експорт за товарними групами високотехнологічних товарів з України до досліджуваних країн [17, 18].

Як видно з табл. 5 серед досліджуваних країн найбільшим партнером України з торгівлі високотехнологічними товарами є Китай. У 2016 р. Україна експортувала до КНР реактивні двигуни, частини літальних апаратів, шасі літаків та продукцію товарних груп радіо-, теле- і комунікаційне обладнання, медичне устаткування та оптичні інструменти, неелектрична техніка на суму в 46829 тис. дол. США. Порівняно з Китаєм, обсяг експорту ПВТ до Кореї та Японії дуже незначний та складає 491,0 та 10,2 тис. дол. США. Така ситуація пояснюється надзвичайним розміром споживчого ринку Китаю, в порівнянні з Японією та Республікою Корея, також можемо зазначити, що Японії та Кореї набагато вигідніше імпортувати товари з того ж Китаю, Тайланду та Філіппін, що також мають порівняну низьку вартість товарів, проте знаходяться територіально ближче, що в свою чергу зменшує витрати на логістику.

Експорт високотехнологічної продукції з України у 2016 році, тис. дол.

	Повітряні летальні апарати і космічні кораблі	Фармацевтика	Офісні рахункові та обчислювані машини	Радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування	Медичне устаткування та оптичні інструменти	Неелектрична техніка	Всього
Китай	40853,90	-	-	4706,52	192,24	76,75	45829,41
Японія	-	1,47	-	8,34	0,40	-	10,21
Республіка Корея	-	250,82	-	163,52	0,19	77,00	491,53

Україна також імпортує значну частку високотехнологічних товарів з Кореї, Китаю та Японії. Найбільшим партнером з імпорту для України є Китай. У 2016 р. Україна придбала високотехнологічних товарів майже на 1389 млн. дол. США. З Республіки Корея наша держава імпортувала на суму 68 млн. дол. США, і трохи менше з Японії – на 64 млн. дол. США. Найбільше Україна імпортує саме продукцію товарних групи радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування, офісні рахункові та обчислювані машини, медичне устаткування та оптичні інструменти (табл. 6) [17, 18]. Ці товари можемо віднести до групи споживчих та проміжних, що є свідченням

низької платоспроможності вітчизняних промислових підприємств, що не мають коштів на закупівлю та впровадження високотехнологічних засобів виробництва. Імпорт повітряних літальних апаратів незначний і представлений лише товарами з Китаю. Україна не імпортує обчислювані машини з Японії та Кореї. Необхідно зазначити, що певні види високотехнологічних товарів представлені й вітчизняними виробництвами, проте через їх неконкурентоспроможність призводить до їх витіснення з ринку імпортними замінниками з Китаю, Японії та Кореї, що відповідають сучасним потребам споживача.

Таблиця 6

Товарна структура імпорту високотехнологічних товарів України у 2016 році, у млн дол. США від загального імпорту товарів

	Повітряні летальні апарати і космічні кораблі	Фармацевтика	Офісні рахункові та обчислювані машини	Радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування	Медичне устаткування та оптичні інструменти	Неелектрична техніка
Китай	1349,66	20649,49	267882,44	865717,50	229104,57	4229,08
Японія	-	9676,95	-	39034,96	13179,54	2205,45
Республіка Корея	-	5838,79	-	57951,67	2700,55	2280,66
Всього за групою	1349,66	36165,22	267882,44	962704,12	244984,66	8715,18

3. Визначення компаративних переваги для груп високотехнологічних товарів Китаю, Республіки Корея, Японії та України

Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації. Даний показник характеризує спеціалізацію певної країни на виробництві та продажі на зовнішній ринок товарів певної галузі. Якщо його значення є більшим за одиницю, отже країна має спеціалізацію за певною галуззю, якщо ж коефіцієнт менше за одиницю, галузева спеціалізація відсутня. Оскільки предметом даного дослідження є саме торгівля високотехнологічними товарами між Україною, Япо-

нією, Китаєм та Республікою Корея даний коефіцієнт буде розглянуто саме для високотехнологічних галузей держав. Результати дослідження представлені в табл.7.

Дані табл.7 свідчать про те, Японія, Корея та Китаю розвивають у своїх економіках високотехнологічний експорт. Так, у 2016 коефіцієнт відносної експортної спеціалізації високотехнологічних галузей склав для Японії – 1,03, Китаю – 1,69, Кореї – 1,73. Відповідні дані по Україні – лише 0,35, що менше одиниці. Тобто, експорт товарів з високим вмістом технологій не є визначальним та пріоритетним для української економіки.

Таблиця 7

Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації високотехнологічної галузі України, Японії, Китаю, Республіки Корея в період 2007-2016 рр.

	Україна	Японія	Китай	Республіка Корея
2007	0,23	1,36	2,03	2,23
2008	0,21	1,37	2,11	2,13
2009	0,29	1,34	2,09	2,09
2010	0,24	1,38	2,22	2,26
2011	0,26	1,46	2,25	2,06
2012	0,31	1,25	1,98	1,78
2013	0,28	1,19	2,03	1,87
2014	0,30	1,26	2,04	2,17
2015	0,28	1,11	1,81	1,81
2016	0,35	1,03	1,69	1,73

Для подальшого аналізу буде доцільним дослідити експортний потенціал країн у розрізі торгівлі високотехнологічними продуктами. Для визначення експортного потенціалу необхідно розрахувати коефіцієнти ефективності експорту для кожної з країн, що досліджуються (табл. 8). Коефіцієнт

ефективності експорту країни відображає відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно з середньосвітовою величиною, прийнятою за 100 %.

Таблиця 8

Коефіцієнт ефективності експорту високотехнологічних товарів КНР, Республіки Корея, Японії та України, 2007-2016 рр.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	0,11	0,12	0,13	0,12	0,15	0,18	0,15	0,14	0,10	0,13
Японія	31,67	27,96	24,66	30,89	23,99	17,00	16,97	18,70	23,69	18,64
Китай	0,25	0,27	0,31	0,32	0,34	0,38	0,50	0,51	0,55	0,49
Республіка Корея	9,02	8,02	8,16	8,14	7,22	6,50	6,28	6,98	6,23	6,50

Беззаперечним лідером є Японія, яка отримує 18,64 % виручки на кожен відсоток експортованого

ВВП. Це свідчить, по перше, про високу рентабельність високотехнологічних виробництв Японії, а по

друге, про сприятливу податкову та митну державну політику щодо підприємств, що виробляють товари з високим вмістом технологій. Республіка Корея також має ефективний експорт, оскільки у 2016 році отримала 6,5 % виручки за кожний відсоток ВВП. Корейські технологічні підприємства також мають значні пільги з боку держави, а також націлені на модернізацію та впровадження інноваційних технологій, засобів виробництва. Необхідно також відзначити негативну тенденцію високотехнологічного експорту для Кореї та Японії, що може бути пояснено трагедією на Фукусімі та загальносвітовою тенденцією до уповільнення інвестицій в

розробки та дослідження, що зазначалось у доповіді Глобальний індекс інновацій 2017. Неefективним можна вважати експорт ПВТ України та Китаю, оскільки значення коефіцієнту є менше за 1, отже можемо стверджувати, що експорт для цих країн є збитковим.

В рамках дослідження було розраховано коефіцієнт компаративної переваги для груп високотехнологічних товарів України, Китаю, Республіки Корея, Японії. Результати розрахунків містяться у табл. 9.

Таблиця 9

Коефіцієнт компаративної переваги для груп високотехнологічних товарів України, Японії, Китаю, Республіки Корея у 2016 році

	Повітряні летальні апарати і космічні кораблі	Фармацевтика	Офісні рахункові та обчислювальні машини	Радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування	Медичне устаткування та оптичні інструменти
Україна	2,38	-0,39	-2,73	-0,58	0,08
Японія	-0,68	-1,15	-0,37	0,72	0,70
Китай	-2,57	1,29	1,68	-0,36	-0,06
Республіка Корея	-1,93	0,16	0,07	0,91	0,70

Відповідно до розрахованих коефіцієнтів компаративної переваги, можемо стверджувати наступне. Україна має перевагу у торгівлі наступними групами товарів (де $K_{ij} > 0$): повітряні летальні апарати і космічні кораблі ($K_{ij} = 2,38$); медичне устаткування та оптичні інструменти ($K_{ij} = 0,08$). Японія має компаративну перевагу у торгівлі радіо-, телевізійним і комунікаційним устаткуванням ($K_{ij} = 0,72$) та медичним устаткуванням та оптичними інструментами ($K_{ij} = 0,70$). Китай має відносну перевагу у торгівлі фармацевтичними товарами ($K_{ij} = 1,29$) та офісними рахунковими та обчислюваними машинами ($K_{ij} = 1,68$). Переваги Кореї було виявлено за наступними групами: фармацевтика ($K_{ij} = 0,16$); офісні рахункові та обчислювані машини ($K_{ij} = 0,07$); радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування ($K_{ij} = 0,91$); медичне устаткування та оптичні інструменти ($K_{ij} = 0,70$).

Оскільки Україна має значну перевагу у торгівлі повітряними літальними апаратами, їй необхідно зосередитись на виробництві та продажі за кордон цих саме товарів. Аналізуючи структуру експорту України з Китаєм, Японією та Кореєю було встановлено, що експорт літальних апаратів здійснюються серед аналізованих партнерів лише до Китаю.

Отже, можемо стверджувати, що Україна має виявлену компаративну перевагу щодо Китаю у торгівлі вищезазначеною групою товарів. Прикладом успішного використання даної переваги перед КНР є те, що з 2016 р. провідне українське підприємство авіагалузі «Антонов» працює над проектом Ан-178, замовлення на які розмістили азербайджанська Silk Way Airlines (10 літаків) і китайська A-star (12 літаків). Ці договори передбачають подальшу організацію виробництва в зазначених країнах. Крім того, нещодавно компанія Hong Kong gLeyuan Communication Technology Investments Group Limited висловила намір придбання для Китаю 25 літаків Ан-178. Також варто відзначити, що в серпні ДП «Антонов» домовився з китайською компанією Airspace Industry Corporation of China (AICC) про добудову другого Ан-225 і фінансуванні будівництва партії літаків Ан-178. Проте група «літальні апарати..» зовсім не представлена в структурі експорту до Кореї та Японії, отже перед цими країнами Україна переваги не має.

Цікавим фактом є те, що Китай вбачає взаємовигідним фінансування в розвиток високотехнологічних галузей, про що нещодавно заявив Надзвичайний і Повноважний Посол КНР: «Українська сто-

рона має дуже сильні фундаментальні наукові дослідження. Ви маєте велику перевагу в цьому плані. Проблема в тому, що українській науково-технічній галузі явно бракує фінансування та інвестицій». Посол також зауважив, що у Китаю є можливість інвестувати у високотехнологічні розробки і багатий досвід перетворення наукового потенціалу в готові продукти на ринку [19].

Серед високотехнологічних галузей, в яких Китай зацікавлений у співпраці з Україною, посол зазначив авіабудування, космос, нові матеріали, нові джерела енергії.

В ході аналізу було виявлено компаративну перевагу за групою «медичне устаткування..», ця група представлена у структурі експорту до Кореї, Японії та Китаю проте у дуже незначному обсязі (Китаю – 192,2 тис. дол. США; Кореї – 0,4 тис. дол. США; Японії – 0,19 тис. дол. США), тому в даному випадку можна говорити про відсутність відносної переваги в торгівлі даною групою товарів.

Японія є одним з найбільших експортерів світу, зокрема високотехнологічної продукції. У структурі експорту переважають обчислювальні машини, комп'ютери, інтегральні схеми. У 2016 році за обсягом експорту Японія посіла 4 місце в світі. Загалом за даними Масачусетського інституту технологій (MIT) у 2016 р. Японія експортувала 320 видів товарів, що мають відносну виявлену перевагу, тобто частка Японії у світовому експорті більша, ніж очікувалося б від величини її експортної економіки та від розміру світового ринку. Серед зазначених 320 товарів з високим вмістом технологій фахівці MIT виділили також медичне устаткування (аналогові інструменти, рентген устаткування), що підтверджує достовірність отриманих розрахунків автора. Серед середньотехнологічних Японія лідирує у машинобудуванні, а саме – у суднобудуванні.

В ході дослідження для Японії було виявлено компаративну перевагу у торгівлі комунікаційним та медичним устаткуванням. Японія здійснює експорт товарів до України за даними групами, тому можемо говорити, що відносна перевага перед Україною наявна.

Китай експортує до України всі групи високотехнологічних товарів, в тому числі й ті, за якими коефіцієнт більше нуля (фармацевтика та обчислювальне обладнання), в дуже значному обсязі. Виявлені переваги у фармації є очевидними, оскільки, по перше Китай є третім за обсягом ринку фармацевтики, а по друге даний ринок динамічно зростає щороку. Щодо обчислювальних машин та обладнання, то дана стаття є пріоритетною у державних програмах підтримки розвитку високих технологій, що свідчить про їх доцільність та ефективність. Отже, Китай веде ефективну торгову політику щодо України, успішно користуючись виявленими компаративними перевагами.

Республіка Корея має виявлену компаративну перевагами за чотирма групами, що перераховані в детальному описі вище. Найбільший коефіцієнт компаративної переваги виявлено за групою радіо-, телекомунікаційне обладнання. Така ситуація обумовлена сучасною стратегією Кореї, згідно із якою держава має стати провідним виробником цифрової електроніки та телекомунікаційного обладнання. Загалом Корея має переваги за чотирма з п'яти досліджуваних груп високотехнологічних товарів, що є свідченням ефективності державних програм, стратегій, координованої роботи спеціальних міністерств. Слід зазначити, що в цілому високотехнологічні галузі є традиційними й основними для корейської економіки, вони постійно збільшують питому вагу на міжнародному ринку. Проте в структурі експорту Кореї до України фармацевтика, комунікаційне та медичне устаткування має досить малу частку, що свідчить про можливість розширення експортного ринку обчислювальних машин за рахунок виходу на український ринок.

Отже, виявлені відносні переваги в експорті товарів для досліджуваних країн згідно отриманих розрахунків наступні: Україна має перевагу у торгівлі повітряними летальними апаратами і космічними кораблями; медичним устаткуванням та оптичними інструментами; Японія має компаративну перевагу у торгівлі радіо-, телевізійним і комунікаційним устаткуванням та медичним устаткуванням та оптичними інструментами; Китай має виявлену відносну перевагу у торгівлі фармацевтичними товарами та офісними рахунковими та обчислюваними машинами; переваги Кореї було виявлено за групами фармацевтика, офісні рахункові та обчислюванні машини, радіо-, телевізійне і комунікаційне устаткування, медичне устаткування та оптичні інструменти.

4. Моделювання торгівлі високотехнологічними товарами між Україною та Китаєм, Республікою Корея, Японією

Моделювання торгівлі високотехнологічними товарами передбачає встановлення та характеристика взаємозв'язку між такими факторами, як експортна квота, частка високотехнологічного експорту у загальному обсязі промислового експорту, витрати на науку та розробки по відношенню до ВВП, частка науковців у загальній зайнятості населення, а також виявлення впливу цих показників на зовнішню торгівлю високотехнологічними товарами держави.

Для України за вказаними показниками було розраховано вихідні дані для моделювання за 2007-2016 рр. (табл.10).

Вихідні дані для моделювання зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України в період за 2007-2016 рр.

Роки	Експортна квота, %	Співвідношення високотехнологічного експорту до промислового, %	Частка витрат на науку та розробки, % від ВВП:	Частка науковців у загальній зайнятості населення
2007	34,54	3,70	0,90	0,00310
2008	37,20	3,30	0,80	0,00304
2009	33,94	5,60	0,90	0,00286
2010	37,74	4,30	0,80	0,00282
2011	41,89	4,40	0,70	0,00267
2012	38,87	6,30	0,80	0,00263
2013	36,66	5,90	0,80	0,00246
2014	40,60	6,50	0,60	0,00222
2015	41,59	7,30	0,60	0,00217
2016	38,99	5,26	0,77	0,00271

Результати кореляційного аналізу представлені в табл. 11.

Таблиця 11

Кореляція	Експортна квота, % (Y)	Співвідношення високотехнологічного експорту до промислового (X ₁)	Частка витрат на науку та розробки, % від ВВП (X ₂)	Частка науковців у загальній зайнятості населення сили (X ₃)
Експортна квота, %	1			
Співвідношення високотехнологічного експорту до промислового (X ₁)	0,40923	1		
Частка витрат на науку та розробки, % від ВВП (X ₂)	-0,9052	-0,5615	1	
Частка науковців у загальній зайнятості населення (X ₃)	-0,6855	-0,8810	0,8421	1

Виходячи з перелічених значень коефіцієнтів кореляції тіснота взаємозв'язку між показниками характеризується наступним чином.

Дуже тісний сильний обернений зв'язок було виявлено між експортною квотою та витратами на науку та розробки. Оберненість можна пояснити тим, що загальна економічна ситуація в Україні погіршується, експорт ВВП та експорт в доларовому вираженні скорочуються, проте фінансування наукових досліджень залишається на тому ж самому низькому рівні. Тому складається враження, що чим більше витрачають на науку, тим менше експортна квота.

Помірний зв'язок між експортною квотою та часткою високотехнологічного експорту можна пояснити впливом побічних факторів, а саме темпом па-

діння обсягів експорту, що продовжується внаслідок політичної та економічної кризи, а також ростом знецінення гривні відносно до долара США.

Дуже тісний обернений зв'язок також було виявлено між співвідношенням високотехнологічного експорту та кількістю науковців в загальній зайнятості. Знову ж таки пояснюємо це те, що темпи зменшення населення, зайнятого в наукових розробках більші за темп зменшення частки високотехнологічного експорту. Також, дуже тісний прямий зв'язок виявлено між витратами на науки та розробки та часткою науковців в загальній зайнятості населення. Це означає що збільшення одного індикатора призводить до такого ж збільшення іншого.

Помірний зв'язок між експортною квотою та часткою високотехнологічного експорту можна пояснити впливом побічних факторів, а саме темпом па-

діння обсягів експорту, що продовжується внаслідок політичної та економічної кризи, а також ростом знеціненням гривні відносно до долара США. Необхідно також зазначити, що між вищеписаними показниками існує мультиколінеарність. В цьому випадку необхідно залишити для подальшого аналізу найадекватніший показник – витрати на науку від ВВП, оскільки саме за цим показником виявлено сильний зв'язок.

Для логічного завершення дослідження пропонується провести багатofакторний регресійний аналіз впливу всіх трьох показників (частка високотехнологічного експорту у промисловому (X_1), витрати на науку та розробки від ВВП (X_2), частка науковців у загальній кількості зайнятих (X_3)) на фактор (Y) експортна квота. В табл.12 представлені дані багатofакторного регресійного аналізу.

Таблиця 12

Результати багатofакторного регресійного аналізу

	R-квадрат	F	Значимість F	Коефіцієнт a	Стандартна помилка, a	P-Значення, a	Коефіцієнт b	Стандартна помилка, b	P-Значення, b
Частка високотехнологічного експорту у промисловому (x_1)	0,840 5	10,5426	0,0083	51,9977	15,7585	0,0164	0,1639	1,0228	0,8779
Витрати на науку та розробки від ВВП (x_2)							-30,4731	11,0770	0,0332
Частка науковців у загальній кількості зайнятих (x_3)							3262,5982	6524,0887	0,6348

Значення R-квадрат описує ступінь точності опису моделлю процесу. R-квадрат - 0,840543355, або 84,05 %. Це означає, що розрахункові параметри моделі на 84,05 % пояснюють залежність між досліджуваними параметрами. Чим вище коефіцієнт детермінації, тим якісніше модель. У нашому випадку ступінь апроксимації високий.

Достовірність за рівнем значущості критерію Фішера (Значимість F) значно менше 0,05, отже модель значима. P-значення для: коефіцієнта x_1 більше 0,05, значить цей коефіцієнт може вважатися нульовим; для коефіцієнта x_2 менше 0,05, значить цей

коефіцієнт може вважатися не нульовим; для коефіцієнта x_3 більше 0,05, значить цей коефіцієнт може вважатися нульовим. Значення вільного члена (Y -перетин) складає 51,9976507. Звідси рівняння регресії має наступний вигляд:

$$Y = 51,9976507 - 30,47308113 \cdot X_2$$

Коефіцієнт 51,9976507 показує, яким буде Y , якщо всі змінні в даній моделі будуть рівні 0. Тобто на значення аналізованого параметра впливають й інші фактори, які не описані в моделі.

Надалі було проведено виявлення взаємозв'язків та взаємовпливу факторів на торгівлю між Україною та КНР, Японією й Південною Кореєю. Першим етапом аналізу стало виявлення кореляційної залежності за кожним обраним показником (експор-

тна квота, частка витрат на розробки та дослідження, кількість науковців у загальній зайнятості, частка високотехнологічного експорту у промисловому) для України та Китаю, Республіки Корея, Японії. Табл.13 містить результати кореляційного аналізу за фактором експортна квота.

Таблиця 13

Результати кореляційного аналізу за фактором експортна квота, 2007-2016 рр.

	Україна	Японія	Китай	Республіка Корея
Україна	1			
Японія	0,066936	1		
Китай	-0,50363	0,619782	1	
Республіка Корея	0,328667	-0,31159	-0,12553	1

З табл. 13 видно, що прямий помірний зв'язок наявний у торговельних зв'язках за фактором експортна квота між Японією та Китаєм. Це пояснюється тим, що ці дві країни є одними з найбільших торговельних партнерів одна для одної, наприклад, Китай експортує до Японії товари проміжного виробництва, які Японія в свою чергу переробляє та експортує на зовнішні ринки готову продукцію. Також помірний, проте обернений зв'язок виявлений між Китаєм та Україною, тобто чим більше Китай експортує, тим менше Україна продає на зовнішні

ринки. Така ситуація може обґрунтована тим, Китай – один з найбільших експортерів світу, який продає продукцію починаючи від аграрного сектору (де конкурує з Україною) завершуючи високотехнологічним. Необхідно зазначити, що наявність помірних та слабких зв'язків не надає можливості адекватної побудови регресійної моделі.

Табл. 14 містить агреговані данні за окремими регресійними аналізами, проведеними за фактором експортна квота для України та Японії, України та Китаю, України та Кореї.

Таблиця 14

Результати регресійного аналізу за фактором експортна квота для України та Японії, України та Китаю, України та Кореї за 2007-2016 рр.

	R-квадрат	F	Значимість F	Коефіцієнт a	Стандартна помилка, a	Коефіцієнт b	Стандартна помилка b	P-Значення, a	P-Значення, b
Японія	0,0045	0,0360	0,8542	36,3357	9,8701	0,1355	0,7143	0,0062	0,8542
Китай	0,5036	2,7188	0,1378	45,4662	4,4770	-0,2924	0,1773	0,0000	0,1378
Корея	0,1080	0,9688	0,3538	29,3735	9,0095	0,2176	0,2210	0,0115	0,3538

З табл. 14 видно, що всі три моделі мають низьку достовірність оскільки коефіцієнт детермінації є меншим за порогове значення 0,7, що також було

видно з кореляційного аналізу. Оскільки кореляційно-регресійний аналіз лише виявляє зв'язки, проте не ілюструє причини, можемо зробити власні

припущення і надати пояснення стосовно «фіаско» моделей. По перше, обсяг торгівельних відносин України з Японією та Кореєю незначні (через територіальну віддаленість та низьку конкурентоспроможність українського продукту), тому залежність експортної квоти України від цих країн вочевидь мала, на відміну від Китаю, де коефіцієнт детермінації склав 0,5, проте все ж нижче порогового рівня. Іншим фактором, що визначив ницість зав'язків, є

економічна та політична криза в Україні, що розпочалася у 2013 році та ознаменувалася стрімким падінням ВВП. Далі було проведено регресійно-кореляційний аналіз за фактором частка високотехнологічного експорту у промисловому.

Табл.15 містить розрахунки за фактором частка високотехнологічного експорту у промисловому і період за 2007-2016 рр.

Таблиця 15

Результати кореляційного аналізу за фактором частка високотехнологічного експорту у промисловому за 2007-2016 рр.

	Україна	Японія	Китай	Республіка Корея
Україна	1			
Японія	-0,49015	1		
Китай	-0,20026	0,686231	1	
Республіка Корея	-0,49161	0,698463	0,616143	1

Згідно із розрахунками сильний прямиий зв'язок за фактором частка високотехнологічного експорту у промисловому виявлено між Японією та Китаєм (0,6862) і Японією та Кореєю (0,6984). Це означає, що збільшення частки високотехнологічного експорту в Японії призведе до збільшення цього показника в Китаї та Кореї. Можемо аргументувати це тим, що і Китай і Корея у своїх стратегіях розвитку мають пункт асиміляція та адаптація іноземних високотехнологій, Китай все ще продовжує шлях «наздоганяючого розвитку». Водночас всі три країни є важливими торгівельними партнерами одна

для одної. Помірний прямиий зв'язок виявлено між Китаєм та Республікою Корея (0,6161). Помірний обернений зв'язок існує між Україною та Японією (-0,4915) та Україною і Республікою Корея (-0,4916). Це означає, що у випадку зменшення експорту групи літальних апаратів, космічних кораблів та їх частин Японією та Кореєю, Україна матиме шанс наростити частку високотехнологічного експорту за даною групою.

Результати регресійного за показником частка високотехнологічного експорту в промисловому аналізу агреговані в табл.16.

Таблиця 16

Результати регресійного аналізу за фактором частка високотехнологічного експорту у промисловому за 2007-2016 рр.

	R-квадрат	F	Значимість F	Коефіцієнт a	Стандартна помилка, a	Коефіцієнт b	Стандартна помилка, b	P-Значення, a	P-Значення, b
Японія	0,2402	2,5297	0,1504	21,2125	10,0398	-0,9107	0,5726	0,0676	0,1504
Китай	0,0401	0,3342	0,5791	13,9052	14,9675	-0,3281	0,5674	0,3801	0,5791
Корея	0,2417	2,5496	0,1490	17,0878	7,4200	-0,4277	0,2678	0,0502	0,1490

На жаль, аналіз зав'язків між факторами частка високотехнологічного експорту України та аналогічним фактором інших країн також не є сильним, а моделі – недостовірні.

Результати кореляційного аналізу за часткою витрат на наукові дослідження та розробки за 2007-2016 рр. наведені в табл. 17.

Цікаво, що за результатами розрахунків у табл. 17 виявлена дуже сильна функціональна залежність між Китаєм та Республікою Корея, тобто збільшення витрат на наукові розробки в Китаї означають збільшення цього показника в Кореї. Це також свідчить про мультиколінеарний – однаковий

вплив цих факторів на Україну. Сильний обернений зв'язок виявлений між Україною і Китаєм (-0,7237) та Україною і Кореєю (0,7629). Пояснити можемо наступним чином. Наприклад, в Україні менше витрачають на розробки, отже частка високих технологій знижується, на внутрішньому ринку з'являється незадоволений попит, тоді Китай та Корея отримують шанс збільшити свою присутність на ринку України, тим самим в них з'являється необхідність витратити більше на науку та розробки.

Табл.18 містить результати регресійного аналізу за показником частка витрат на наукові дослідження та розробки від ВВП.

Таблиця 17

Результати кореляційного аналізу за часткою витрат на наукові дослідження та розробки за 2007-2016 рр., % від ВВП

	Україна	Японія	Китай	Республіка Корея
Україна	1			
Японія	-0,0341	1		
Китай	-0,72371	-0,18241	1	
Республіка Корея	-0,76294	-0,06504	0,97106	1

Таблиця 18

Результати регресійного аналізу за часткою витрат на наукові дослідження та розробки за 2007-2016 рр., % від ВВП

	R-квадрат	F	Значимість F	Коефіцієнт a	Стандартна помилка, a	Коефіцієнт b	Стандартна помилка, b	P-Значення, a	P-Значення, b
Японія	0,0012	0,0093	0,9255	0,8860	1,2375	-0,0349	0,3615	0,4944	0,9255
Китай	0,7238	8,7983	0,0080	1,3777	0,2074	-0,3416	0,1152	0,0002	0,0080
Корея	0,7821	11,1421	0,0033	1,4108	0,1943	-0,1746	0,0523	0,0001	0,0033

За даними табл. 18 можна говорити про наявність двох достовірних моделей: Україна – Китай та Україна – Корея, оскільки коефіцієнт R-квадрат складає 0,72 та 0,78 відповідно. Цей показник дуже низький для Японії, тому модель Україна – Японія виключена з аналізу. Про достовірність моделі також свідчить значення критерію Фішера, що становлять 0,008 та 0,033 - менше порогового значення 0,05. Порівняння значення вільного члена та коефіцієнту b з їх стандартними похибками дозволяє стверджувати про достовірність коефіцієнтів. Також для обох моделей p – значення менші за порогове значення 0,05, що свідчить про те, що коефіцієнти a та b відмінні від нуля, а отже впливають на змінну та можуть бути включені до аналізу. Отримавши всі докази адекватності моделі, можемо побудувати рівняння регресії, за якими можливо

спрогнозувати подальші значенні змінної у. Рівняння (3) описує модель Україна – Китай, рівняння (4) – Україна – Корея.

$$y = 1,3777 + 0,3416x \quad (3)$$

$$y = 1,4108 + 0,1746x \quad (4)$$

Як було зазначено вище, за фактором частка витрат на наукові дослідження та розробки для Китаю та Кореї було виявлено мультиколінеарний зв'язок, отже для прогнозування змінної у для України можливо або за рівнянням (3), або за рівнянням (4).

Табл. 19 містить результати щодо аналізу взаємозв'язків за фактором частка науковців у загальній зайнятості населення за період 2007-2016 рр.

Таблиця 19

Результати кореляційного аналізу за часткою науковців у загальній зайнятості населення, % від ВВП

	Україна	Японія	Китай	Республіка Корея
Україна	1			
Японія	-0,86562	1		
Китай	-0,21758	0,261589	1	
Республіка Корея	-0,96473	0,805509	0,216545	1

Таблиця 20

Результати регресійного аналізу за часткою науковців у загальній зайнятості населення Японії, Китаю та Кореї за 2007-2016 рр., % від ВВП

	R-квадрат	F	Значимість F	Коефіцієнт a	Стандартна помилка, a	Коефіцієнт b	Стандартна помилка, b	P-Значення, a	P-Значення, b
Японія	0,7493	23,9108	0,0012	0,0084	0,0012	-0,0587	0,0120	0,0001	0,0012
Китай	0,0473	0,3976	0,5459	0,0033	0,0011	-3,9005	6,1861	0,0139	0,5459
Корея	0,9307	107,4387	0,0000	0,0050	0,0002	-0,0079	0,0008	0,0000	0,0000

Під час аналізу виявлено достатньо сильний обернений зв'язок між Україною та Японією (-0,8656) і Україною та Кореєю (-0,9647), а також сильний прямий зв'язок між Японією та Республікою Корея. Оскільки регресійно-кореляційний аналіз демонструє

лише наявність залежності, певної закономірності можемо пояснити дані результати тим, що починаючи з 2007 року кількість науковців постійно зменшувалася, і навпаки в Кореї та Японії стабільно зростала, що пов'язано з економічним піднесенням

цих двох країн, тобто дійсно простежується обернена залежність, що насправді є скоріше співпадінням. Проте недивлячись на це припущення, можемо розглянути результат регресійного аналізу, коефіцієнти якого свідчать про адекватність моделей (табл.20).

Згідно з даними табл. 20 коефіцієнт детермінації достовірний для моделей Україна – Японія та Україна – Корея. Перевіримо інші показники на адекватність. Для обох моделей значимість F менше за константу 0,05, F більше за Значимість F, стандартна похибка менше за відповідні коефіцієнти a та b, r – значення менше за 0,05. Отже, моделі достовірні та адекватні.

Побудуємо рівняння регресії залежності Україна – Японія (5) та Україна – Корея (6).

$$y = 0,0033 + 3,9x \quad (5)$$

$$y = 0,0002 + 0,008x \quad (6)$$

Як і в попередньому випадку для аналізу можна використовувати будь-яке з рівнянь, оскільки при кореляційному аналізі між змінними X_1 та X_4 – Японією та Кореєю за фактором частка витрат на наукові дослідження та розробки біло виявлено мультиколінеарний зв'язок.

Можливості кореляційно-регресійного аналізу дозволяють побудувати багатофакторну модель з декількома змінними X. У табл. 21 представлені агреговані результати багатофакторного регресійного аналізу, де Україна – змінна y, Японія, Китай, Корея – X_1 , X_2 та X_3 відповідно. Фактори – залишилися тими самими.

З табл. 21 видно, що адекватними можна вважати лише загальну модель за фактором експортна квота ($R^2 = 0,7041$) та частка науковців у загальній зайнятості населення ($R^2 = 0,9532$), оскільки їх коефіцієнти детермінації перевищують порогове значення 0,7. Для інших двох моделей – за факторами частка високотехнологічного експорту у промисловому та частка витрат на науку та розробки від ВВП це твердження не є справедливим, отже вони виключаються з подальшого аналізу.

Перевіримо моделі, обрані для аналізу, на адекватність. Для них обох показник Значимість F менше за константу 0,05, F більше за Значимість F, отже моделі адекватні та достовірні. Значення стандартної помилки коефіцієнту a менше за значення самого коефіцієнта, що свідчить про достовірність. Значення стандартної помилки b, змінних X_1 , X_2 та X_3 також менші за їх значення, отже коефіцієнти можуть бути допущені до подальшого аналізу. Перевіримо чи не дорівнюють їх значення нулю. Оскільки r-значення для X_3 першої моделі (за фактором експортна квота) більше за порогове 0,05, можемо зробити висновок, що значення змінної X_3 наближається до 0, тому не впливає на змінну Y, отже має

бути виключеним з рівняння. Р-значення для коефіцієнтів X_1 , X_2 – менші за 0,05, отже їх вплив на змінну Y є очевидним. За тим самим алгоритмом з другої моделі (за фактором частка науковців в загальній зайнятості) були виключені змінні X_1 , X_2 . Отже, перевіривши моделі на адекватність та зробивши висновки про коефіцієнти можемо скласти наступні рівняння:

$$y = 17,43 + 1,59x_1 - 0,54x_2 \quad (7)$$

$$y = 0,0062 - 0,0062x_3 \quad (8)$$

Рівняння (7) відповідає багатофакторній моделі за показником експортна квота з коефіцієнтом детермінації 0,7041, а рівняння (8) – частка науковців у загальній зайнятості при $R^2 = 0,95$. Зауважимо, що у першому рівнянні було виключено змінну X_3 , оскільки за r-значенням її значимість наближалась до 0, отже не впливала на змінну Y. Теж саме справедливо для перемінних X_1 , X_2 другого рівняння.

5. Рекомендації щодо розвитку торгівлі високотехнологічними товарами України з азійськими країнами – технологічними лідерами: Японією, Китаєм та Республікою Корея

Під час дослідження зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України з Японією, Китаєм і Республікою Корея було проведено аналіз статистичних даних за основними показниками експорту та імпорту, розраховано ефективність експорту та виявлені компаративні переваги досліджуваних країн, а також на основі кореляційно-регресійного аналізу було виявлено зв'язки між факторами та побудовані регресійні моделі.

Результатом проведених аналітичних досліджень і розрахунків є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності торгівлі високотехнологічними товарами досліджених країн, які згруповані у табл. 22.

Необхідно відзначити, що рекомендації зазначені у табл. 22, необхідно застосовувати з використанням комплексного та системного підходів.

Отже, можна зробити *висновки*, що основними заходами для нарощування високотехнологічного експорту України до країн світу, зокрема Японії, КНР, Кореї автори вбачають: (1) державну підтримку, різного роду заохочення приватних та державних підприємств до високотехнологічного виробництва; (2) створення «технологічної інфраструктури» за рахунок пристосування освіти до сучасних потреб виробництва, розвитку виробничо-наукових кластерів тощо; (3) підвищення конкурентоспроможності українського високотехнологічного експорту, перш за все тих галузей, де було виявлено компаративні переваги; (4) пошуки можливостей для виходу на нові ринки збуту.

Таблиця 21
Результати багатofакторного регресійного аналізу торгівлі високотехнологічними товарами між Україною та Японією, Китаєм, Республікою Корея за 2007-2016 рр.

	Експортна квота			Частка високотехнологічного експорту у промисловому			Частка витрат на науку та розробки від ВВП			Частка науковців в загальній зайнятості		
	Японія (X1)	Китай (X2)	Корея (X3)	Японія (X1)	Китай (X2)	Корея (X3)	Японія (X1)	Китай (X2)	Корея (X3)	Японія (X1)	Китай (X2)	Корея (X3)
R-квадрат	0,7041			0,3466			0,5903			0,9532		
F	4,1367			1,0610			2,8816			40,7407		
Значимість F	0,0458			0,4326			0,1250			0,0002		
Коефіцієнт a	17,4348			14,2769			1,6348			0,0062		
Стандартна помилка, a	11,0086			14,4513			1,1136			0,0007		
P-Значення, a	0,0463			0,3613			0,1925			0,0002		
Коефіцієнт b	1,5976	-0,5430	0,3026	-0,8641	0,5853	-0,3366	-0,0656	0,0786	-0,2126	-0,0173	0,2559	-0,0062
Стандартна помилка, b	0,6304	0,1731	0,1630	0,9615	0,7703	0,4158	0,3094	0,5964	0,2850	0,0102	1,6403	0,0012
P-Значення, b	0,0444	0,0202	0,1128	0,4034	0,4761	0,4491	0,8391	0,8995	0,4839	0,1409	0,8811	0,0022

**Рекомендації щодо розвитку високотехнологічної торгівлі між Україною та Японією,
КНР і Республікою Корея**

Показник/вид аналізу	Результат на 2016 рік	Рекомендації
1	2	3
Витрати на НІОКР, % від ВВП	0,77% від ВВП, нижче від світового рівня (2.1%)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищувати витрати на науки та розробки (гранти, патенти тощо); 2. Фінансова підтримка та стимулювання розвитку виробничо-технологічних кластерів. 3. Створення «технологічної інфраструктури»; 4. Закріплення профільних вузів за підприємствами (взаємовигода від впровадження експериментальних досліджень).
Високотехнологічний експорт, % у промисловому	7,3%, нижче від світового рівня (19,16%)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення конгломератів на базі вітчизняних промислових гігантів, надання привілеїв; 2. Пільгове оподаткування, низько відсоткові довгострокові кредити для експортерів та імпортерів високотехнологічних товарів; 3. Започаткування програм з обміну технологіями, виробничим досвідом з подальшою розробкою реальних проектів, прорахування їх рентабельності, впровадження у виробництво. 4. Розвиток власних аналогів іноземних технологій; 5. Визначення розвитку експорту високих технологій стратегічним державним пріоритетом.
Аналіз структури експорту та імпорту України	Основний партнер – Китай, основна група – повітряні літальні апарати та космічні кораблі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сконцентруватися на розвитку та стимулюванні експорту за основною групою; 2. Розширення ринку збуту за частин повітряних літальних апаратів за рахунок Японії та Кореї, де експорт ще не представлено; 3. Розширення ринку збуту за групою фармацевтика за рахунок Китаю, обхід зарегульованості ринку за допомогою дистриб'ютерів.
	Основний партнер – Китай, основна група комунікаційне устаткування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Екстенсивний імпорт, асиміляція іноземних технологій – адаптація стратегії «наздоганяючого розвитку»; 2. Стимулювання вітчизняного високотехнологічного виробництва.
Коефіцієнт імпортової залежності	0,42, найбільший з досліджуваних країн	Стимулювання розвитку вітчизняного високотехнологічного виробництва з метою задоволення внутрішнього попиту, імпортозаміщення
Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації високотехнологічної галузі	0,35, найбільше значення з 2007 року, спеціалізація відсутня	Комплексність заходів з державної підтримки та стимулювання, підвищення витрат на науку та розробки, модернізація виробничого устаткування та технологічних процесів
Коефіцієнт ефективності експорту високотехнологічних товарів	0,13, нерентабельний	Концентрація на провідних експортних групах, зниження витрат за рахунок модернізації, пільгового оподаткування, митних пільг
Компаративні переваги за групами	2,38 - Повітряні літальні апарати і космічні кораблі	Розвивати експорт цієї високотехнологічної галузі за всіма напрямками (Китай, Корея, Японія)
	0,8 - Медичне устаткування та оптичні інструменти	Розвивати експорт медичного устаткування та оптичних інструментів до Китаю, оскільки він не має відносних переваг за даною групою, проте має високу місткість ринку

Кореляційний аналіз, експортна квота (Y)	Високотехнологічний експорт, % у промисловому (X) – прямий середній зв'язок	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нарощення обсягів всіх видів виробництва, перш за все тих, за якими виявлено компаративну перевагу; 2. Диверсифікація експортних ринків, з метою зменшення залежності і мінімізації ризику різкого падіння об'ємів експорту.
	Витрати на науку та розробки, % ВВП (X) – дуже сильний обернений зв'язок	*Доцільно вважати зв'язок прямим <ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищувати витрати на науки та розробки (гранти, патенти тощо); 2. Фінансова підтримка та стимулювання розвитку виробничо-технологічних кластерів.
	Частка науковців у загальній зайнятості (X) – прямий сильний зв'язок	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення «технологічної інфраструктури»; 2. Закріплення профільних вузів за підприємствами (взаємовигода від впровадження експериментальних досліджень); 3. Підвищення престижу професії науковець за рахунок достойних заробітних плат
Регресійний аналіз, експортна квота (Y)	Витрати на дослідження та розробки, % ВВП (X ₁)	$Y = 56,17855098 - 23,44961271 \cdot X_1$ Збільшення витрат на науку та розробки на 1 % призведе до збільшення експортної квоти на 23,44 %, отже, необхідно розробити ефективні та дієві програми державного фінансування досліджень та розробок
	Частка науковців у загальній зайнятості (X ₂)	$Y = 54,15115 - 5,997 \cdot X_2$ Збільшення частки науковців у загальній зайнятості на 1 % призведе до збільшення експортної квоти на 5,99 %, отже, необхідно забезпечити підвищення кількості науковців за рахунок створення дослідницьких центрів на базі університетів, які б приймали безпосередню участь у реалізації виробничих проектів
Кореляційний аналіз, Україна (Y), змінні – Японія, Корея, КНР	Експортна квота	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищенні конкурентоспроможності українських товарів починаючи від державної підтримки експортерів дозволеними міжнародними нормами методами, закінчуючи модернізацією виробництва; 2. Використання знецінення української гривні відносно основних світових валют на користь експортерів.
	Високотехнологічний експорт, % у промисловому	<ol style="list-style-type: none"> 1. Освоєння нових ринків збуту у разі зменшення частки високотехнологічного експорту в Китаї, Японії, Кореї; 2. Зосередитись на розвитку експортних потужностей такої групи високотехнологічних товарів, як повітряні літальні апарати та космічні кораблі.
	Частка науковців у загальній зайнятості	Стимулювати вітчизняні навчальні заклади, державні та приватні підприємства до участі і витрат на наукові дослідження та розробки, тим самим задовольняючи внутрішній попит на високотехнологічну продукцію
Регресійний багатофакторний аналіз, Україна (Y), змінні – Японія, Корея, КНР		$Y = 17,43 + 1,59 \cdot X_1 - 0,54 \cdot X_2$ (багатофакторна модель за показником експортна квота, $R^2 = 0,7041$); $Y = 0,0062 - 0,0062 \cdot X_3$ (багатофакторна модель за показником частка науковців у загальній зайнятості, $R^2 = 0,95$)

PROSPECTS FOR TRADE IN HIGH-TECH PRODUCTS BETWEEN UKRAINE AND JAPAN, THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE REPUBLIC OF KOREA IN THE CONDITIONS OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION

Ihor Matiushenko, Dr. Sc. of Economics, PhD of Technical Sciences, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Katerina Gavrilova, Master, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: Katerina.Gavrilova@contracted.pmi.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-557X>

Introduction. Today in the context of the deployment of the fourth industrial revolution for developing countries (such as Ukraine) the problem of preserving and increasing exports of high-tech products in the conditions of curtailment of production is exacerbated. The question of determining the prospects for the development of trade in high-tech products between Ukraine and the Asian countries-leaders by 2020 is extremely relevant. **Materials and Methods.** Methods of statistics, morphological and logical analysis, comparative studies, and correlation-regression analysis have been used for the purpose of research.

Results. As a result of the study, it has been established that Ukraine has comparative advantages in trade with Japan, China and the Republic of Korea in such groups of goods as air floats and spacecraft, as well as medical equipment and optical instruments. On basis of correlation-regression analysis, relationships between factors were identified and regressive models of foreign trade of high-tech goods of the studied countries were constructed. Recommendations for increasing the efficiency of trade in high-tech goods of Ukraine with Japan, China and the Republic of Korea are developed.

Conclusion. For increase Ukraine's high-tech exports to leading Asian countries - technological leaders, it is expedient to implement the following measures: (1) state support and encouragement of private and state-owned enterprises to high-tech production; (2) creation of "technological infrastructure" by adapting education to the current needs of production, developing industrial clusters, etc.; (3) increasing the competitiveness of Ukrainian high-tech exports, especially those sectors where comparative advantages were found; (4) searching for opportunities to enter new markets.

Keywords: trade of high-tech products, export comparative advantages, correlation-regression analysis of trade, qualitative transformation of trade.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВЛИ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЙ ПРОДУКЦИЕЙ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЯПОНИЕЙ, КНР, РЕСПУБЛИКОЙ КОРЕЯ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Матиюшенко Игорь Юрьевич, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Гаврилова Екатерина, магистр, Кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: Katerina.Gavrilova@contracted.pmi.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-557X>

Введение. Сегодня в контексте развертывания четвертой промышленной революции для развивающихся стран (таких как Украина), обостряется проблема сохранения и увеличения экспорта высокотехнологичной продукции в условиях сокращения производства. Вопрос определения перспектив развития торговли высокотехнологичной продукцией между Украиной и азиатскими странами-лидерами до 2020 года является чрезвычайно актуальным. **Материалы и методы.** Для целей исследования были использованы методы статистики, морфологический и логический анализ, сравнительные исследования и корреляционно-регрессионный анализ.

Результаты. В результате исследования установлено, что Украина имеет компаративные преимущества в торговле с Японией, Китаем и Республикой Корея по таким группам товаров, как воздушные летательные аппараты и космические корабли, а также медицинское оборудование и оптические инструменты. На основе корреляционно-регрессионного анализа выявлено связи между факторами и построены регрессионные модели внешней торговли высокотехнологичными товарами исследуемых стран. Разработаны рекомендации по повышению эффективности торговли высокотехнологичными товарами Украины с Японией, Китаем и Республикой Корея.

Выводы. Для наращивания высокотехнологичного экспорта Украины в ведущие азиатские страны – технологические лидеры целесообразно реализовать следующие мероприятия: (1) государственная поддержка и поощрение частных и государственных предприятий высокотехнологичных отраслей; (2) создание «технологической инфраструктуры» за счет адаптации образования к современным потребностям производства, развития производственно-научных кластеров и тому подобное; (3) повышение конкурентоспособности украинского высокотехнологичного экспорта, прежде всего тех отраслей, где были выявлены компаративные преимущества; (4) поиски возможностей для выхода на новые рынки сбыта.

Ключевые слова: торговля высокотехнологичной продукцией, сравнительные преимущества в экспорте, корреляционно-регрессионный анализ торговли, рекомендации по качественному преобразованию торговли.

Література

1. Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveyson Research and Experimental Development. Paris: OECD, 2002. — P. 205
2. Loschky A. Reviewing the nomenclature for high-technology — the sectoral approach. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2010. — P. 10.
3. Loschky A. High-tech trade by enterprise characteristics. Paris: OECD, 2009. 17 p.
4. External trade by activities and size-classes of enterprises, Eurostat Working Papers and Studies. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. — 14 p.
5. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія / О.Б.Саліхова; НАН України, Ін-т екон.тапрогнозув. — Київ, 2012. — 624 с.
6. National R&D Program.URL: http://english.mest.go.kr/web/1715/site/contents/en/en_0217.jsp

7. Матюшенко І. Ю. та ін. Розділ 2. Потенціал і тенденції інноваційного розвитку високотехнологічних і традиційних секторів економіки України // Інноваційна Україна 2020: нац. доповідь/за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НАН України, 2015. – С. 36–82.

8. Матюшенко І.Ю. Перспективи розвитку конвергентних технологій у країнах світу й Україні для вирішення глобальних проблем: монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. – 448 с.

9. Global Manufacturing Outlook. Preparing for battle: Manufacturers get ready for transformation. KPMG, 2015. – 34 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kpmg.com/CN/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Global-Manufacturing-Outlook-O-201506.pdf>

10. The next production revolution. OECD, 2015. 24 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.evm.dk/.../15-05-18-the-next-production-revolution>

11. The Future of Manufacturing: Driving Capabilities, Enabling Investments. Global Agenda Council on the Future of Manufacturing; UNIDO, 2014. – 38 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/Media/GAC14/Future_of_Manufacturing_Driving_Capabilities.pdf

12. 2013 EmergingTrendsReport. MIT TechnologyReview, SpecialIssue, 2013. – 91 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://oneglobalonline.com/k/docs/MIT_Technology_Review_2013.pdf

13. Sidorov V.I., Babenko V.A., Perepelitsia A.S. Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization / International Scientific Conference The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Conference Proceeding, Part 1, December 16, 2016. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing. – 200 р. – P. 11-15.

14. Babenko V. O., Petuhova V. O., Perepelitsia A. S. Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization // Scientific Bulletin of Polissia. – 2017. – № 2 (10). V. 1. – P. 24-34. DOI:10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34

15. Мельник Т. М. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ierjournal.com/journals/8-9/2008_10_Melnuk1.pdf

16. The Global Innovation Index 2012, 2013, 2014, 2015, 2016. Cornell University, INSEAD, WIPO, 2012-2016: Ithaca, Fontainebleau, and Geneva: official website [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org>

17. High-technology exports (% of manufactured exports). Data. The Worldbank. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries>

18. The worldatabank. Databank. indicators. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NE.EXP.GNFS.ZS&id=1ff4a498&report_name=Popular-Indicators&populartype=series&ispopular=y

19. Посол КНР назвав галузі української економіки, які зацікавили китайських інвесторів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2017/04/22/364553_posol_knr_nazvav_galuzi_ukrainskoi.html

ДИНАМІКА МОВНИХ КОНФЛІКТІВ У ХХІ СТОЛІТТІ

Панасенко Ганна Сергіївна

кандидат політ. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Майже у першій чверті третього тисячоліття в багатьох країнах світу спостерігається прогресивна динаміка мовних конфліктів, які подекуди перетворюються на озброєний конфлікт. Звичайно ж, мовні конфлікти мають дуже давню історію, проте їхнє сьогодення ще яскравіше. В основі мовного конфлікту, як відомо, лежить мовна нерівність, яка характеризується статусом мови. Предметом дослідження є вплив глобалізаційних процесів ХХІ ст. на розвиток сучасних мовних конфліктів і можливості їх врегулювання. Метою роботи полягає в розкритті сутності сучасних мовних конфліктів, з'ясуванні їхніх особливостей; дослідженні динаміки мовних конфліктів у ХХІ столітті, можливого розвитку та окресленні шляхів їх вирішення. Завдання: проаналізувати динаміку мовних конфліктів ХХІ століття та визначити їхній можливий розвиток, окресливши способи вирішення сучасних мовних конфліктів. Використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, гіпотетичний метод.

Отримано такі результати: процес національного самоствердження, дотримання мовою та культурою своїх законних прав має розробляти та впроваджувати еліта країни. Цей процес повинен бути постійним і неухильним; все ж таки мовний конфлікт - це небажане явище в житті суспільства, яке є свого роду гальмом у вирішенні проблем суспільного життя людей будь-яких національностей. Тільки ненасильницький метод подолання мовних конфліктів призведе до гармонізації суспільства. Допомогати в цьому могла б лінгвоконфліктологія.

Висновки: «погасити» і нейтралізувати мовні конфлікти може допомогти продумана мовна політика й узгоджені дії щодо примирення всіх ворогуючих сторін, пошуки консенсусу, а головне - справедливе визначення значущості конфліктуючих мов і вирівнювання можливостей реалізації у всіх сферах життя.

Ключові слова: мовний конфлікт, мовна політика, ідентичність, багатомовність, двомовність, самосвідомість, глобалізація.

Взаємовплив мови та суспільства у складних умовах комунікації на стику двох тисячоліть не викликає жодних сумнівів. Перші два десятиліття ХХІ століття характеризуються загостренням конфліктності суспільства у різних регіонах світу, тому бачимо сьогодні нагальний попит на врегулювання такої мовних конфліктів.

Зважаючи на думку філософа М. Лацаруса та мовознавця Г. Штейнталя, які вважали мову „першим проявом“ народного духу, вважаємо, що вона є підґрунтям усіх напрямків розвитку суспільства, де кожна нація накладає власний відбиток на мову.

У міжнародній науці спроби проаналізувати причини виникнення „мовних конфліктів“ здійснювали А. Белік, Дж. Де-Вос, І. Кон, В. Малахов, Е. Сміт, Дж. Бертон, Дж. Ротман та інші. Проте динаміка мовного конфлікту залишалася поза їхньою увагою.

Мовним питанням як джерелом викликів і ризиків для суспільства та держави займалися: О. М. Майборода, М. І. Панчук, О. М. Куць, О. В. Заремба, С. Ю. Римаренко, В. О. Котигоренко, В. В. Заблоцький та інші.

Питанню мовного компромісу як запоруки безконфліктного розвитку країни присвятили свої праці: В. М. Кулик, І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, Б. М. Ажнюк, Л. П. Нагорна та інші.

У наш час дослідженню проблеми мови в умовах глобалізації приділяється багато уваги. Серед робіт сучасників варто звернути увагу на дослідження К.О. Тищенко, О. І. Уткіна, Т.Я. Лильо, В.О. Сухарева, С.Л. Удовик, А.О. Коваленко, О.С. Панаріна,

С.П. Расторгуєва, У. Макбрайда. Звичайно ж, мовні конфлікти мають дуже давню історію, проте їхнє сьогодення ще яскравіше. В основі мовного конфлікту, як відомо, лежить мовна нерівність, яка характеризується статусом мови.

Актуальність статті полягає в тому, що майже у першій чверті третього тисячоліття в багатьох країнах світу спостерігається прогресивна динаміка мовних конфліктів, які подекуди перетворюються на озброєний конфлікт.

Метою даної роботи є розкриття сутності сучасних мовних конфліктів, з'ясування їхніх особливостей; дослідження динаміки мовних конфліктів у ХХІ столітті, можливий розвиток та окреслення шляхів їх вирішення.

Для реалізації названої мети потрібно вирішити **наступні завдання:**

- визначити поняття мовного конфлікту;
- проаналізувати історичні моменти зародження мовного конфлікту;
- розглянути особливості сучасного стану проблеми;
- проаналізувати динаміку мовних конфліктів ХХІ століття;
- визначити можливий розвиток мовних конфліктів;
- окреслити способи вирішення сучасних мовних конфліктів.

Об'єктом дослідження є світові мовні конфлікти як соціальне явище сьогодення.

Предметом дослідження є вплив глобалізаційних процесів ХХІ ст. на розвиток сучасних мовних конфліктів і можливості їх врегулювання.

М. Хайдегер стверджував, що для людини світ її рідної мови — це „дім буття“, „найінтимніше лоно культури“. Як свідчить практика, далеко не всім мовам випадає честь функціонувати в усіх сферах її використання і отримати свою інтелектуальне розкриття в історичному процесі. Мабуть, це закономірний процес у розвитку людського суспільства. Будь-який народ (етнос, етнічна група), який в конкретний історичний період не зміг самостійно відстояти свою незалежність, «приречений» на двомовність/полімовність. Знання мови метрополії стає життєво необхідним для «підкорених» народів [4, с. 66].

Первинна соціалізація індивіда проходить в мікросередовищі, проте в багатонаціональному соціумі для подальшої соціалізації необхідне знання другої — державної мови, а в сферах спілкування і третьої мови — мови міжнародного спілкування. Таким чином, найбільш прийнятною функціональною моделлю для більшості поліетнічних країн є трилінгвізм (багатомовність з трьома компонентами — рідна мова + державна мова + мова міжнародного спілкування). У країнах з державною мовою, що є одночасно мовою міжнародного спілкування, прийнятна двокомпонентна модель раціонального устрою мовної життя (рідна мова, наприклад, для сімей мігрантів + державна мова в сферах організованого спілкування). Соціально-мовна адаптація іммігрантів до місцевих умов передбачає функціонування такої моделі мовного життя нових жителів країни. [23, с. 477]

Конфлікт — це соціальна напруга в якійсь сфері, і щоб її подолати необхідно вдатися до конкретних рішень та дій (компроміс, повне або часткове розв'язання конфлікту, тимчасове перемир'я).

Одна з найзначущих проблем сучасної міжнародної конфліктології — визначення поняття "мовний конфлікт" — не є розв'язаною і до сьогодні. Радує, що кількість опублікованих наукових праць з конфліктології постійно зростає, проте, на жаль, єдиного уявлення щодо мовних конфліктів, їхніх особливостей (з комплексною характеристикою) досі немає.

Дехто з вчених розуміє мовні конфлікти як частину етнічних зіткнень, дехто — вбачають соціальну природу цього явища через зіткнення в межах однієї багатонаціональної держави національно-мовних інтересів мовних спільнот або ж усередині між цими спільнотами [13]; «зіткнення між спільнотами людей, в основі якого лежать ті чи інші проблеми, пов'язані з мовою» [11, с. 65].

У роботі Н. Б. Бахтіна, Є. В. Головки мовний конфлікт розглядається саме як соціальний конфлікт, пов'язаний з мовною політикою держави, а причини такого конфлікту автори вбачають у різних сферах: від економічної до політичної, соціальної і

релігійної. У цьому конфлікті завжди є так звана домінуюча мовна група, яка намагається обмежити соціальні та інші можливості інших мовних груп [9].

Зарубіжні вчені пояснюють концепцію мовного конфлікту більш розгорнуто. Конфлікт визнають одним із рушійних і навіть визначальних факторів суспільного розвитку. Американський соціолог Л. Козер відзначає, що будь-яке суспільство має певні елементи напруги та потенційної конфліктності, тому сам конфлікт — це важливий елемент взаємодії, який сприяє зміцненню та/або руйнуванню соціальних зв'язків [20]. Індійський вчений Алок К. Дас пише, що в роботах П. Х. Нелда зазначено: що мова - символ конфлікту, який насправді відбувається в політиці, економіці, управлінні або освіті [4, с. 241].

Як бачимо, єдиного визначення немає, тому пропонуємо власне визначення мовного конфлікту - це конфлікт національно-мовних інтересів в суспільстві через нерівність або зіткнення інтересів статусів мови в межах одного середовища.

Причин і ситуацій для виникнення мовних конфліктів існує безліч. Проте до найяскравіших варто віднести хоча такі: соціальні, економічні, політичні, ідеологічні. Будь-яка багатонаціональна країна автоматично потрапляє до категорії «ризиків» виникнення та розвитку мовних конфліктів.

Згідно з поглядами американського вченого Л. Фоллєрса, найсерйозніші проблеми націй (держав) найчастіше пов'язані не з економікою, політикою чи обороною, а з нематеріальними, невідчутними символами, що конкретизують почуття власної гідності і самоповаги. Будь-яка нація і будь-яка національна держава повинні визначити для себе, за допомогою яких символів вони хотіли б виразити свої уявлення про себе як таких на індивідуальному та колективному рівнях [21]. Проблеми престижу і символів, на протиположності матеріальним інтересам, набагато важче вирішити. Тут не може бути компромісу чи хоча б перерозподілу.

Отже бачимо, що в сучасній світовій конфліктології немає єдиного розуміння причин мовних конфліктів. Це може бути статус, престиж, винагорода, поведінка, культурна своєрідність, власність, етнічний кордон, ресурси, агресія тощо.

Існують також різні підходи до виділення типів конфліктів. Щодо мовних конфліктів, то їх можна розподілити на конфлікти всередині держави (наприклад, зіткнення інтересів правлячих політичних еліт; між/з нацменшинами; створені прагненням етнічної меншини реалізувати право на самовизначення в формі мовного питання; відновлення територіальних прав етносу; пов'язані з возз'єднанням роздроблених в минулому етносів; національні протиріччя; розбіжності між різними національними громадами територіальний розподіл тощо) та міждержавного рівня (наприклад, історичний аспект національно-визвольної боротьби, лінгвістичні

спори тощо). У мовному конфлікті можна говорити про існування кількох площин, наприклад, міжетномовної (найвпливовіша; через взаємодію комунікативних культур і особистостей), міжмовної (через взаємодію соціальних стратегій), внутрішньомовної.

Саме мова та мовлення відбивають усі елементи суспільної взаємодії. Це пов'язано з природою мови, комунікативними та соціально-семіотичними функціями, а також структурою. Як стверджував Ю. Лотман, "ми занурені у мовний простір. Ми навіть у засадничих умовних абстракціях не можемо вихопитися з цього простору, який нас огортає, але частиною якого ми є і який, водночас, є частиною нас" [12, с. 176].

Доктор філологічних наук, професор Класичного приватного університету Ю. Саплін виділяє такі рівні мовного (міжмовного) конфліктування:

- мегарівень — рівень світового мовного процесу: на цьому рівні всім іншим мовам народів світу протистоїть англійська як найбільш впливова, домінуюча у міжнародному спілкуванні і така, що потроху витискає інші національні мови з певних сфер функціонування, зокрема, мова Інтернету — англійська;

- макрорівень — рівень мовних регіонів (ареалів) та окремих держав: на цьому рівні регіональні мови-макропосередники протистоять іншим національним мовам;

- мезорівень — рівень соціальних прошарків, класів та малих груп;

- мікрорівень — рівень взаємодії індивідів (мовних особистостей);

- інтрорівень — внутрішньоособистісний рівень взаємодії мов у свідомості неодномовної особи [17].

Мовні конфлікти, як і будь-які інші, важливі для суспільства, оскільки виконують цілу низку функцій: як з негативними наслідками (маскування поза мовного зіткнення), так і з позитивними (об'єднання в спільноті через спільний інтерес). В основі мовного конфлікту так чи інакше лежить соціальна напруга, яка складається з відповідних суперечностей.

Мовний конфлікт: здатний дуже легко покинути позицію інструменту політики і стати загрозою миру; не є частиною релігійних чи інших форм культурного конфлікту; має свою особливу динаміку; не обов'язково є приписом для насильства [23, с. 26].

Мовні конфлікти підрозділяються на внутрішньоетнічні і міжетнічні. Внутрішньоетнічний мовний конфлікт виникає між представниками одного етносу (наприклад, формування словацької літературної мови) і, як правило, протікає не так гостро, як міжетнічний мовний конфлікт. У разі зіткнення інтересів двох груп національно-етнічні цілі та ідеали стають провідними соціально-психологічними

регуляторами масової соціальної дії, а мовний конфлікт, що виникає, блокує задоволення базових соціально-психологічних потреб цих груп. З точки зору мовних проблем відбувається викривлене сприйняття інформації один про одного (дезінформація), посилення агресії, зменшення обсягу комунікації між сторонами тощо.

Однак саме мовне питання зазвичай ускладнює процеси соціально-мовної адаптації різних груп людей, оскільки перейняти звичаї іншої культури в одязі, їжі, побуті не важко, а от про засвоєння чужої мови такого сказати неможна. Саме ця обставина робить дуже зручним використання мови в політичних цілях — для витіснення певних етнічних груп з політичного життя, для заборони обіймати ті чи інші посади, для прискореного переходу з однієї державної мови на іншу мову тощо. Мовні конфлікти глотофагічного типу поширюються на емігрантів у чужій країні, є типовими для територій усередині країни, де проходять мовні кордони (наприклад, Ельзас — Лотарингія, Бельгія, Швейцарія, Автономна Республіка Крим). Усі ці області є зонами потенційного мовного конфлікту [10, с. 304].

Мовні конфлікти, як правило, характеризуються двосторонністю (за кількістю учасників); регіональністю, локальністю, міждержавністю (за географічним показником); довготривалістю (за тривалістю), незбройністю та збройністю (за рівнем ворожості); асиметричністю (коли додатковим засобом впливу є наявність третьої сторони або взаємозалежність учасників); інституціональністю (можна регулювати); позиційністю (боротьба за лідерство), а також стабілізуючою функцією; деструктивністю.

У конфлікті слід розрізнити причину й привід. Причиною мовних зіткнень є не так смислові бар'єри, як зіткнення ментальностей, коли люди обстоюють інтереси своєї мови. Щоб не втратити своєї мови, народ повинен мати мовну стійкість, без якої можна втратити будь-яку (поширену, стабільну, впливову) мову. До мовної стійкості нації можна віднести: історичну пам'ять, культуру, свідомість, співробітництво, мир, солідарність. Ще дуже добре, коли мова має стабільність, але її, на відміну від стійкості, можна, втративши, відновити. Проте не знаючи своєї історичної пам'яті, не можливо досягти розвитку національної свідомості. Важливими тут є релігія, культура, література, які мають неабиякий вплив на виховання національної свідомості, основою складових якої є мова. Відсутність літературних здобутків, наприклад, призводить до гальмування та збідності мови. Проблема вбачається ще в тому, що «представниками» такої свідомості є виключно інтелігенція, а не весь етнос, наділений національною солідарністю. Хоча ці два поняття дуже тісно пов'язані між собою і є підґрунтям

патріотизму: закликають думати (теоретична функція), та діяти (практична функція). Перше, на жаль, вдається далеко не всім...

Іноді через мовні проблеми країни можуть опинитися на межі територіального розчленування. Так, в Литві райони, компактно заселені поляками, стали вимагати автономії і введення польської мови як державної. Подібні процеси відбувалися і в Естонії. У колишніх республіках Середньої Азії і Казахстані обговорення законів про мови викликало конфронтацію між російськомовним населенням і автохтонним [11, с. 67].

Отже, «точками» мовного конфлікту можна вважати: виникнення спору; активні дії щодо врегулювання спору; перехід до активної боротьби; досягнення "кульмінації"/фази «рівномірного протікання»; остаточне розв'язання/відновлення конфлікту; припинення конфлікту. У разі відновлення конфлікту на передостанній стадії цикл повторюється з відповідного моменту.

Тобто конфлікт проходить повний цикл: від виникнення до розв'язання (інколи можливе також загасання, а потім спалахування). Фаза ескалації характеризується необхідністю досягнення певного результату, розширенням кола питань. Можлива повторна ескалація конфлікту, якщо розв'язання спору не було остаточним. Такі конфлікти мають затяжний характер, загасаючи, вони вибухають із новою силою, даючи могутній поштовх для прояву шовінізму, сприяючи нагнітання конфліктів, що можуть привести до мовної війни тощо.

Мовні конфлікти в будь-якому суспільстві світу відіграють важливу й суперечливу роль з позитивними та негативними сторонами. Подивимося, що

коїться сьогодні в світі з точки зору мовних проблем та конфліктів. Існують країни з чітко вираженими мовними проблемами і ті, де такі проблеми потенційні чи взагалі відсутні. В таблицях 1-3 наведені приклади таких країн, хоча це далеко не всі країни з мовними проблемами.

Сьогоднішнє життя неможливо уявити без втручання політики. Вона є скрізь. Мовна політика, на жаль, найчастіше буває стихійною, що позбавляє її таких важливих для людини складових - ідентичність і взаєморозуміння. Людина від народження ідентифікує себе з родиною, будинком, державою, мовою тощо, тому не дивно, що набагато комфортніше користуватися однією/єдиною (рідною), але досягти взаєморозуміння під час спілкування можна тільки володіючи кількома мовами чи маючи можливість скористатися послугами третьої особи, яка володіє кількома мовами. Мовні конфлікти провокує саме статус тієї чи іншої мови. Це питання було і залишається одним з найгостріших і спірних для розвитку суспільства. Мовні конфлікти міждержавного рівня зазвичай протікають дуже гостро, зачіпають соціальні, культурні та політичні міжнародні проблеми на фоні загальної міжнаціональної напруженості (пригадаймо кінець ХХ століття, 1992 рік війна між Молдовою та Придністровською Молдавською Республікою, де мовне питання спровокувало початок конфлікту, а потім і війну, яка не вгасла навіть у першому десятилітті ХХІ століття, змінивши свою типологію з мовної проблеми на політичну).

Таблиця 1

Приклади країн, де мовні конфлікти існують

Назва держави/країни	Державна мова/мови, офіційна мова/мови	Історичний чинник та сучасний стан мовного розвитку	Ступінь мовного конфлікту сьогодні
Бельгія	офіційних мов три - французька, нідерландська (фламандська), німецька	політизація мовної проблематики та приналежність бельгійських мовних спільнот до різних течій християнства. У Конституції 1963 р. двомовність було закріплено офіційно. Після цього була реформована політична система країни. Згодом до мовного питання додалися економічні, політичні та етнокультурні аспекти, які посилювали відчуження між громадами	питання французької мови в Бельгії складне, гостре, проблемне і болюче з високим ступенем проблемності та підвищеною конфліктністю
Естонія	естонська	влада проводить жорстку мовну політику, чим викликає незадоволення у населення	загострення мовного конфлікту

Назва держави/країни	Державна мова/мови, офіційна мова/мови	Історичний чинник та сучасний стан мовного розвитку	Ступінь мовного конфлікту сьогодні
Країни АСЕАН	англійська, бірманська, китайська, філіппінська, індонезійська, кхмерська, лаоська, малайська, тамільська, тайська, в'єтнамська	збереження й автономне існування різних спільнот і варіантів культури при створенні стійкої спільної мережі культурних обмінів і спільних елементів у мові, праві, системі освіти, засобах масової комунікації тощо	численні і глибинні відмінності між національними мовними спільнотами
Ірландія	дві державні мови - ірландська й англійська	англійська набагато престижніша, а ірландська в чомусь має лише примусовий характер. Проте Ірландія кваліфікується як успішна країна	про гармонійне співіснування та мирну взаємодію двох мов говорити не доводиться
Молдова	румунська, молдовська (діалект румунської мови)	закон про мови, зміна назви молдавської мови на румунську мову, зміна кирилиці на латиницю	«мовна війна» і довготривалий національно-мовний конфлікт, який не вирішений
Росія	російська; 30 мов офіційні у низці регіонів	володіє найбільшою територією у світі. Проживає 142 мільйони людей	внутрішні мовні конфлікти (між інтересами різних етнічних груп)
Україна	українська	мовний конфлікт має свою довгу історію, періодичність, причини, політичні та історичні чинники	мовне питання продовжує знаходитися в центрі політичних баталій

Складено автором. За основу взятий матеріал з джерела [14].

Таблиця 2

Приклади країн, де мовні конфлікти можливі

Країна/держава	Державна мова/мови, офіційна мова/мови	Історичний чинник та сучасний стан	Ступінь мовного конфлікту сьогодні
Білорусь	російська, білоруська	А. Лукашенко заявив про наявність у світі всього двох великих мов – російської та англійської	у XXI столітті в Білорусі домінує російська мова
Китай	«Путунхуа» (мандаринський діалект) — є офіційною мовою. Не-китайські мови визнані офіційними у деяких автономних регіонах	китайські комуністи, коли Гонконг став китайським, впродовж доби замінили вивіски з англійської мови на китайську і прийняли ухвалу, що впродовж року всі мають вивчити китайську мову. А ні, то можуть сісти на три роки до в'язниці, щоб вивчати китайську мову	різноманітне використання діалектів. Відсутність відкритого мовного конфлікту
Індія	хінді та англійська	відсутність цілеспрямованої мовної політики, наявність більше 1650 мов та діалектів у країні, а також поділ населення за мовною ознакою - ті, хто говорять хінді, і ті, хто нею не говорять	передумови до мовного конфлікту існують
Канада	англійська та французька	демонструє приклад конфронтаційної мовної ситуації	постійна мовна напруженість

Складено автором. За основу взятий матеріал з джерела [14].

Мовні конфлікти фактично відсутні

Країна/ держава	Державна мова/мови, офіційна мова/мови	Історичний чинник та сучасний стан	Ступінь мовного конфлікту сьогодні
Алжир	французька і англійська	більше ста років алжирці воювали з Францією	є прикладом відстоювання своєї мови
Аргентина	іспанська	понад 15 відсотків населення є нащадками корінних народів	відсутній мовний конфлікт
Бразилія	португальська	працюють 36 телеканалів, з них лише один повністю англійськомовний, решта португальськомовні. В газетних кіосках цих міст немає видань не португальською мовою. Велику об'єднуючу роль виконує католицька церква	між різними етносами існує суспільна мовна згода щодо португальської мови
В'єтнам	в'єтнамська	в'єтнамці відстоювали свою незалежність від китайців майже 2000 років. У В'єтнамі ви не знайдете жодного напису на стінах вулиць, написаного іншими мовами, окрім в'єтнамської. Це стосується і преси	окрім в'єтнамської мови, старше покоління вільно послуговується французькою, а молодше – англійською
Фінляндія	дві державні мови – фінська і шведська	дві мови є абсолютно рівноцінними в державному управлінні та в освітній сфері. Ні фіна, ні шведа не призначають на будь-яку посаду, не перевіряючи рівень його мовних знань	мовна ситуація характеризується збалансованістю, стабільністю
Ізраїль	дві державні мови – іврит та арабська	євреї відродження втраченої майже дві тисячі років тому власної держави тісно пов'язали з відродженням своєї давньої мови – івриту	поширені російська, англійська, їдиш та інші європейські й азійські мови
Італія	італійська	1861 р. здобула незалежність, італійською мовою володіли приблизно 2,4 % населення. За дорученням італійського уряду відомий письменник Алессандро Манцзоні розробляє програму утвердження італійської мови	динамічне італійське суспільство сьогодні відіграє далеко не останню роль у світі
Індонезія	індонезійська	налічується понад 200 млн. населення, є більше 300 мов та близько 1 000 діалектів. Понад 300 років ця країна перебувала під владою Голландії	активний розвиток державної мови
Латвія	латиська	вживання мов меншин вважається тут аномалією (на державному рівні, але не на побутовому)	мовна політика надає латиській мові неабияких повноважень
Польща	польська	чуже слово в польській мові може бути лише тоді, коли 30 вчених лінгвістів-поляків скажуть, що немає відповідника в польській мові	всебічний розвиток державної мови
Франція	французька	XVIII ст. половина населення не володіла французькою мовою. У XIX ст. французька єдина у всіх сферах суспільного життя (внаслідок послідовної мовної політики). XX ст. – чистота французької мови	у XXI ст. прагне повернути французькій мові статус міжнародної
Чехія	чеська	основу населення Чехії (95 %) складають етнічні чехи, що розмовляють чеською мовою	дбає про чистоту чеської мови

Країна/ держава	Державна мова/мови, офіційна мова/мови	Історичний чинник та сучасний стан	Ступінь мовного конфлікту сьогодні
Швейцарія	німецька, французька, італійська та ретороманська	не існує якоїсь однієї мови, яка виконувала б функцію мови міжнаціонального спілкування	зразок розв'язання мовних конфліктів у сучасному світі
Шрі-Ланка	сингальська — державна; тамільська мова офіційна нарівні з англійською	лінгвістичний фактор в історії країни зіграв визначальну роль. Більшість мешканців країни — сингали (75 %), а також ланкійські таміли (16 %), араби, малайці, бюргери, ведди	жителі відомі всьому світу як «усміхнені люди»; співіснування кількох мов
Японія	-	японська мова посідає 9 місце у світі за кількістю мовців (близько 130 мільйонів осіб)	всебічний розвиток японської мови

Складено автором. За основу взятий матеріал з джерела [14].

Дуже важливою є правильна подача інформації у мовній конфліктології. Мовні конфлікти всередині держави можуть виникати в процесі становлення літературної мови, боротьби за розподіл сфер функціонування між мовами, при зачіпанні інтересів певної національної спільноти, при виборі графічної основи тощо. У багатьох випадках мовний конфлікт будується не тільки за національною ознакою, а й за конфесійною. Власне мова і все, що з нею пов'язується, може бути основою конфлікту, який ґрунтується на функціях, засобах вираження мови, дискурсах навколо неї тощо.

Мовне питання в усіх країнах повинно розв'язуватися на державному рівні. У сучасному світі є чимало країн із більш ніж однією державною чи офіційною мовою (їхня кількість невинно збільшується), мовну ситуацію в яких визначає дво- і багатомовність. Багато фахівців віддає перевагу в етнічності емоційному компоненту.

Глобалізація в XXI столітті охопила усі найважливіші сфери життя людини, включаючи й комунікативну. Тому хотілося б окремо зупинитися на глобалізації мовного конфлікту, яка може спіткати людство через спробу перейти на єдину мову спілкування, наприклад, англійську. У науковій літературі в перше десятиріччя третього тисячоліття вже з'явилися роботи глобалізаційної тематики, присвячені загальним мовним проблемам в контексті світових об'єднувальних процесів (В. Алпатов, В. Єлістратов, В. Кабакчи, К. Хакназаров, Є. Цимбаленко, О. Чередниченко, S. Hjarvard, K. Unger, K. Woznicki та ін.). Сьогодні пріоритетним є міжнародне спілкування. Люди в третьому тисячолітті намагаються вивчати декілька мов і це данина моді, а просто сучасна необхідність, оскільки різноманіття культур диктує нам свої умови. Саме тому сьогодні постала глобальна проблема розробки та впровадження особливих моделей розвитку саме мовної політики, оскільки виключно одномовних країн у світі прак-

тично немає. З точки зору сучасної багатонаціональності країн особливу увагу варто звертати на такі складові, як: національна мова, мова міжнаціонального спілкування, мова міжнародного спілкування, проте це суперечить історичній традиції підтримки єдиної державної мови.

Шалений розвиток світової політики, економіки, науки, освіти, культури вимагає мови міжнародного спілкування світової спільноти. У XX столітті такою «міжнародною мовою» стала трансформована базова англійська мова, яка швидко поширюється як друга офіційна/державна мова. Серед науковців уже висловлена думка, що цю мову слід перейменувати на «Globalese», оскільки нею користується більшість народів світу для взаєморозуміння. Окремі вчені наголошують, що відповідно до чисельних пропозицій відомих лінгвістів ООН повинна надати «Globalese» офіційного статусу «глобальної мови» [3]. Така ж тенденція простежується й сьогодні, хоча не всі мови світу готові з цим миритися (наприклад, китайська, російська, хоча в останній шанси значно зменшилися через політичні події останніх років).

Наведемо перелік деяких країн, в яких офіційною (поряд з іншими офіційними) є й англійська мова: Ірландія, Мальта, Індія, Пакистан, Гамбія, Зімбабве, Кенія, Камерун, Лесото, Малаві, Руанда, Свазіленд, Судан, Танзанія, Уганда, ПАР, Вануату, Кірибаті, Маршаллові Острови, Науру, Нова Зеландія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Сейшельські Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі, Філіппіни тощо. Це далеко не весь перелік країн з офіційною, а подекуди й пануючою, англійською мовою.

І. Пантелєєва в статті «Глобалистическая картина мира: универсальный язык — миф или реальность?» глибоко аналізує спроможність англійської мови стати унікальним засобом комунікації в епоху «універсальної (глобальної) цивілізації», розгляда-

ючи основні вимоги до такої мови, доводить необхідність надання англійській мові статусу «глобальної мови» сучасності [15].

Американський лінгвіст Маріо Пей наголошує, що англійська мова погано стандартизована, а її фонетична система, вимова, граматики, правопис є найзаплутанішими в світі [22, с. 225].

Звичайно ж, теоретично існує дуже багато питань до англійської, як мови світового спілкування, проте реалії сьогодення демонструють іншу картину, тому не можна відкидати вплив англійської мови на розвиток національних мов світу, в тому числі й української.

Проте слід враховувати, що не в кожній мові відбувається пристосування запозичень до її системи, на що вказує, зокрема, О. Федоришин, аналізуючи мову хорватських мас-медіа: «Найбільшу загрозу для хорватської мови (як і для багатьох інших), на наш погляд, становить не масова експансія іншомовних лексем (адже чимало таких слів, очевидно, не приживуться у хорватській мові, та й сьогодні їхнє вживання є доволі обмеженим), а той факт, що лєвова частка цих слів зовсім не адаптується до хорватської мовної системи» [19, с. 163].

Цікавою є думка Б. Ажнюка, щодо власне української мови: глобалізація дає значущий імпульс для оновлення й розвитку української мови, зростання її інформаційного ресурсу й розширення функціональної сфери, проте в той же час розхитує мовну норму, дестабілізуючи мовне життя [1, с. 150]. Схожі думки й інших науковців: «Всупереч поширеній, масовій думці, так званий глобалізм, свого роду класицизм ХХІ ст., із його настановами на стандартизацію й уніфікацію, ... парадоксальним чином дасть новий імпульс до «неоромантичного» розвитку національних мов і розвитку всього того, що ми називаємо справжньою, високою культурою» [8].

Зазначимо ключові історичні етапи глобалізаційного процесу з точки зору мовної проблеми: 1895 р. - був посланий перший радіосигнал. Практично відразу радіо стало феноменом масової культури; 1929 р. - винайдений автомобільний радіоприймач; 1923 р. - винайдено телевізор, який став символом і зосередженням масової культури; 1970 р. - створено перший комп'ютерний чіп. Як наслідок - технологічна революція - персональні комп'ютери; 1979 р. - винайдено стільниковий телефон; 1991 р. - створено протокол - www - World Wide Web. Як наслідок - Інтернет почав діяти більш, ніж в 30 країнах світу; 2000 р. - 84 мільйони користувачів Всесвітньої Мережі; 2002 р. - 689 мільйонів користувачів; 2003 р. - більше 3 мільярдів інтернет-сайтів; 2015 р. - приблизно 1 мільярд сайтів (за дуже приблизними підрахунками).

Згідно з доповіддю ООН Global Broadband Progress від 18.09.2017 р. кількість користувачів Інтернет складає 3,580 мільярда осіб (населення світу

- 7,6 млрд); за даними Internet World Stats від 30.06.2017 р., кількість користувачів Інтернет - 3,886 мільярда осіб. Така ж кількість користувачів була проголошена на 4-й Міжнародній конференції з питань Інтернету, що відбулася в Китаї з 3 по 5 грудня 2017 р. [16].

Кількість користувачів за регіонами світу (млн. ос., в % від населення): Азія - 1 938 (49,7 %), Європа - 660 (80,2 %), Латинська Америка - 404 (62,4 %), Африка - 388 (31,2 %), Північна Америка - 320 (88,1 %), Середній Схід - 147 (58,7 %), Океанія / Австралія - 28 (69,6 %) [16].

Стрімкий розвиток віртуальної комунікації призводить також до нехтування всіма правилами грамотного оформлення мови, заміною емоційно-забарвленої лексики "смайликами" й іншими різноманітними символами, відсутності переносу слів та багато іншого.

Отже, ми бачимо стрімкий процес комунікаційної глобалізації. І якщо у ХХ все різноманіття мов світу було зведено до шести світових мов: англійська, французька, іспанська, російська, китайська, арабська, то сьогодні домінує англійська мова, якою в третьому тисячолітті можуть розмовляти близько мільярда осіб.

Сьогодні поліглотам легше з культурної і економічної точки зору. Люксембург, Нідерланди, Данію і Швецію об'єднує той факт, що тільки 15 відсотків населення не знають іноземної мови. Проте останніми роками, наприклад, Рада з датської мови попереджає, що надмірна інтернаціоналізація (зновтакий вплив англійської мови) Данії може призвести навіть до зникнення датської мови [6].

Мовна різноманітність поставлена під загрозу як, наприклад, перешкода торгівлі та поширенню знань. Монолінгвізм став ідеалом наприкінці ХІХ сторіччя, актуальним є і для ХХІ. Тільки якщо раніше йшлося про повернення до латини, то сьогодні говоримо про домінування англійської мови. А звідси, як наслідок, про зниження рівня багатства думки, оскільки кожна мова передає світосприйняття своїм мовним колоритом, лінгвальним кодуванням, особливими напрямками уявлень.

Мова є найважливішою ознакою самоідентифікації народу. Всім відома проблема збідності української термінології, а от Французька Академія із появою якого-небудь нового явища починає активно працювати над створенням неологізму і згодом рекомендує використати саме його, а не якесь запозичене слово (термін).

Одночасно, значущість мовного чинника зумовлена його здатністю об'єднувати і зближувати представників різних етносів, релігій і соціальних груп. Сьогодні зміни в геополітичній карті світу, інтенсифікація міграційних потоків і формування транскордонних мовних спільнот, розширення сфери впливу світових мов призводять до того, що мова в

тому чи іншому статусі, а також мовні ситуації (національні, субнаціональними, регіональні, транскордонні) стають предметом зовнішньополітичного впливу.

Історія міжнародних відносин свідчить, що розподіл мов завжди відображало розподіл влади і тому, не дивно, що в даний час, найбільш широко вживані мови є мовами колишніх імперій, які активно заохочували використання своєї мови іншими народами, в тому числі, залучаючи їх можливостями отримання гарної освіти і швидкого соціально-культурного розвитку.

Цілком очевидно, що вибір моделі організації мовного життя суспільства залежить від мовної ситуації, тому можна вважати, що багатокомпонентна, плюралістична модель більш підходить до умов багатонаціональних країн. У всякому разі, перехід від багатокомпонентної моделі мовного функціонування, відповідної національним складом населення, традиціям, що склалися і ширше — мовної ситуації в тому чи іншому регіоні, до однокомпонентної не завжди доцільний. Визнавши ж його доцільність, необхідно переходити від однієї моделі до іншої поступово, поетапно, не провокуючи мовні конфлікти [2, с. 23].

Таким чином, при вирішенні національно-мовних проблем можливе застосування різних моделей мовної політики: одномовної (однокомпонентної), двомовної, білінгвістичної (двокомпонентної), багатомовної (багатокомпонентної, плюралістичної). Багатомовна модель спостерігається в випадках організації одномовного суспільства, що використовує в сферах організованого спілкування єдину державну мову. [23, с. 23]. Двомовна і багатомовна моделі передбачають використання в сферах організованого спілкування різних мов відповідно до національного складу населення, способами розселення людей різних національностей і культурно-мовними традиціями.

Вибір мови не рідко залежить від її престижності. Однак часто ця проблема є замкненим колом: вибір мови є показником престижу, а престиж — чинником, що впливає на вибір мови. Престиж мови невід'ємний від престижу тих, хто нею розмовляє, тому мова групи, що економічно домінує, вважається престижною і зазвичай — це мова панування [18]. В європейському контексті престиж мови часто розглядається як "вікно у світ" [23, с. 9], як, наприклад, англійської мови сьогодні.

Чим більше держава намагається не помічати мовні проблеми, тим більше на них зосереджується меншина. Мова стає символом етнічної самобутності, і будь-яка неповага до мови з боку держави породжує конфлікт, який населення визнає як мовний. Приклад цьому — стан каталонської мови у Франції: оскільки мовна меншина не задоволена заходами держави щодо підтримки цієї мови, то в

будь-який момент може виникнути мовний конфлікт [7, с. 63].

Дивує той факт, що сьогодні існують прихильники думки про відсутність мовного конфлікту в Україні. Події другого півріччя 2017 року розкривають перед нами мовний конфлікт, наприклад, України з Європою, який виник на тлі прийняття Закону України «Про освіту». Саме перехід у школах та вищих навчальних закладах на викладання усіх предметів саме державною (українською) мовою обурило Європейських сусідів, в тому числі Угорщину, Росію. Проте для тієї саме Угорщини мовний конфлікт не новий — наприклад, зі Словаччиною (2009 р.). Щодо стану українсько-російських мовних відносин то конфлікт окреслюється в політичних межах. За класифікацією Ю. Сапліна, що була подана вище, в Україні саме міжмовний макроконфлікт характеризує стосунки між українською та російською мовами. У суспільній свідомості питання залишається відносно стабільним і більшістю не сприймається як конфліктне, хоча з певним прогресом до такого.

Висновки. Отже, на сучасному етапі бачимо багато мовних конфліктів в різних країнах світу, всі вони мають можливий розвиток, а деякі з таких мовних конфліктів склалися історично.

Мова і культура є важливим елементом позиціонування на світовій арені. В тій чи іншій мірі за допомогою мови, як невід'ємної частини національної культури, вирішують власні зовнішньополітичні завдання такі країни як Португалія, Німеччина, Італія, Японія, Росія. Іспанія намагається розширити свій зовнішньополітичний, економічний і культурний вплив за допомогою Іберо-Американський співтовариства націй, Королівської академії іспанської мови та Інституту Сервантеса. Китай - за допомогою мережі спеціалізованих організацій - Інститутів Конфуція. На жаль, в українській політиці на сьогодні ще не існує алгоритму прийняття рішень щодо розв'язання мовних конфліктів, який врахує всі конфлікти мовних інтересів, закріпивши це в законодавстві.

Проблема смерті мови надзвичайно серйозна і хвилює людство вже давно (в середині ХХ століття мовні права були включені до Загальної декларації прав людини (ст. 2); Європейської хартії регіональних мов або мов меншин; з середини 80-х років ХХ століття мовні проблеми почала вивчати ЮНЕСКО). Захист мов, їхньої різноманітності та засад плюралізму здобувають дедалі ширшу міжнародну підтримку, особливо завдяки діяльності неурядових організацій. Також зниклою можна одразу вважати ту мову, якої сьогодні немає в Інтернеті.

Не варто також забувати про позитивну роль (функції) мовних конфліктів, яка полягає в об'єднанні людей в групи через оптимізацію міжособистісного спілкування, створюючи умови для їхньої

соціальної активності, даючи новий соціальний досвід; в пошуку доцільних рішень конфліктів (в ідеалі – повного розв'язання) або часткового їх вирішення; в розвитку та гармонізації суспільства, формуючи нову структуру стосунків міжнаціональної комунікації; у виробленні імунітету до мовних конфліктних ситуацій через врахування суспільної думки та особистісного розвитку тощо.

«Погасити» і нейтралізувати мовні конфлікти може допомогти продумана мовна політика і узгоджені дії щодо примирення всіх ворогуючих сторін, пошуки консенсусу, а головне - справедливе визначення значущості конфліктуючих мов і вирівнювання можливостей реалізації у всіх сферах життя.

Все ж таки мовний конфлікт - це небажане явище в житті суспільства, яке є свого роду гальмом у вирішенні проблем суспільного життя людей

будь-яких національностей. Загасити конфлікт вкрай важко, оскільки його тривалість непередбачувана: затихаючи, розгортається з новою силою. Доки людство не досягне абсолютної однорідності мовні конфлікти будуть. Тільки ненасильницький метод подолання мовних конфліктів призведе до гармонізації суспільства. Допомогати в цьому могла б лінгвоконфліктологія (звісно ж, за підтримки держави).

Таким чином, процес національного самоствердження, дотримання мовою та культурою своїх законних прав має розробляти та впроваджувати еліта країни. Цей процес повинен бути постійним і неухильним, проте здійснювати його без економічного піднесення, гарантування добробуту нереально.

DYNAMICS OF LANGUAGE CONFLICTS IN THE 21ST CENTURY

Hanna Panasenko, Candidate of political science, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Almost in the first quarter of the third millennium, in many countries of the world, there is a progressive dynamics of linguistic conflicts, which sometimes turn into an armed conflict. Of course, language conflicts have a very long history, but their present is even brighter. At the heart of the language conflict, as is known, is linguistic inequality, which is characterized by the status of language. The subject of the study is the impact of the globalization processes of the twenty-first century. on the development of modern language conflicts and the possibility of their settlement. The goal of the work is to reveal the essence of modern language conflicts, to clarify their peculiarities; the study of the dynamics of linguistic conflicts in the XXI century, the possible development and outline ways to solve them. The objective to analyze the dynamics of linguistic conflicts of the XXI century and to determine their possible development, outlining ways to solve contemporary linguistic conflicts. General scientific methods are used: analysis, synthesis, hypothetical method.

The following results are obtained: the process of national self-affirmation, the observance of the language and culture of its legal rights must be developed and implemented by the country's elite. This process must be constant and steady; the linguistic conflict, however, is an undesirable phenomenon in the life of society, which is a kind of obstacle in solving the problems of the social life of people of all nationalities. Only non-violent method of overcoming linguistic conflicts will lead to harmonization of society. Linguistic conflict can help in this.

Conclusions: a "clearing up" and neutralization of linguistic conflicts can be assisted by a sound linguistic policy and concerted efforts to reconcile all the warring parties, seeking consensus, and most importantly, fair determination of the significance of conflicting languages and equalization of the possibilities of realization in all spheres of life.

Key words: linguistic conflict, linguistic politics, identity, multilingualism, bilingualism, self-consciousness, globalization.

ДИНАМИКА ЯЗЫКОВЫХ КОНФЛИКТОВ В XXI ВЕКЕ

Панасенко Анна Сергеевна, кандидат полит. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Почти в первой четверти третьего тысячелетия во многих странах мира наблюдается прогрессивная динамика языковых конфликтов, которые иногда превращаются в вооруженный конфликт. Конечно же, языковые конфликты имеют очень давнюю историю, однако их настоящее еще ярче. В основе языкового конфликта, как известно, лежит языковое неравенство, которое характеризуется статусом языка. Предметом исследования является влияние глобализационных процессов XXI века на развитие современных языковых конфликтов и возможности их урегулирования. Цель работы заключается в раскрытии сущности современных языковых конфликтов, выяснении их особенностей; исследовании динамики языковых конфликтов в XXI веке, возможного развития и определение путей их решения. Задача: проанализировать динамику языковых конфликтов XXI века и определить их возможное развитие, очертив способы решения современных языковых конфликтов. Используются общенаучные методы: анализа, синтеза, гипотетический метод.

Получены следующие результаты: процесс национального самоутверждения, соблюдение языком и культурой своих законных прав должна разрабатывать и внедрять элита страны. Этот процесс должен быть постоянным и неуклонным; все же языковой конфликт - это нежелательное явление в жизни общества, которое является своего рода тормозом в решении проблем общественной жизни людей любых национальностей. Только ненасильственный метод преодоления языковых конфликтов приведет к гармонизации общества. Помогать в этом могла бы лінгвоконфліктологія.

Выводы: «погасить» и нейтралізувати мовні конфлікти можуть допомогти продумана мовна політика і узгоджені дії щодо примирення всіх протидіюючих сторін, пошук консенсусу, а головне - справедливе визначення значимости конфліктуючих мов як і вирівнювання можливостей реалізації во всіх сферах життя.

Ключевые слова: языковой конфликт, языковая политика, идентичность, многоязычие, двуязычие, самосознание, глобализация.

Література

1. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні / Богдан Ажнюк // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції : 28-25 травня 2001 року. — К. : Видавничо- поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — С. 144–150.
2. Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире / В.М. Алпатов // Научный диалог. — М., 2013. — №5(17): Филология. — С. 8–28.
3. Артемьева Е. Ю. Глобальный английский как фактор сохранения языкового плюрализма в международном сообществе / Е. Ю. Артемьева. — Режим доступа до статті : http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/9999-0200_West_MO_2003_1/35/pdf.
4. Бахтикирева У. М. К вопросу о роли языка в национальных конфликтах. Языковая политика и языковые конфликты в современном мире. / У. М Бахтикирева // — М., 2014. — С. 241–245.
5. Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві // Філологічні студії. — 2010. — Вип. 4. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/718/659>
6. Бух-Андерсон Т. Датский язык под угрозой исчезновения // 23.05. 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/life/newsid_2930000/2930994.stm
7. Воронцова Е. А. Проблема языкового и культурного общения в цивилизации XXI в. Образование и культура России в изменяющемся мире. Е. А. Воронцова // — Новосибир., 2007. — С. 61–64.
8. Елистратов В. С. Глобализация и национальный язык / В. С. Елистратов // Вестник Московского университета. — Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2004. — № 4. — С. 21–28.
9. Засышкин В. П. Языковой конфликт в мигрантоемком регионе: постановка проблемы // Региональный конкурс «Урал: история, экономика, культура» — 2015. URL: <http://elar.uifu.ru/bitstream/10995/35587/1/iurp-2015-144-08.pdf>
10. Ковальова Т. В. Мовні конфлікти як об'єкт державного регулювання / Т. В. Ковальова // Теорія та практика державного управління. — 2010. — Вип. 1. — С. 302–309.
11. Кондрашкіна Е. А. Языковые конфликты и их последствия в современном мире / Е. А. Кондрашкіна // Альманах современной науки и образования. Грамота. — Тамб., 2016. № 2. С. 65–68.
12. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. — М.: Гнозис, 1992, 272 с.
13. Михальченко В. Ю. Языковой конфликт в полиэтническом государстве. Языковая политика и языковые конфликты в современном мире. / В. Ю. Михальченко // — М., 2014. — С. 210–213.
14. Мовне питання в різних країнах. Офіційний сайт української мови — http://ukrainskamova.com/publ/zagalni_dani/derzhavna_mova/movne_pitannja_v_riznikh_krajnakh/8-1-0-10
15. Пантелеева И. А. Глобалистическая картина мира : универсальный язык — миф или реальность? / Пантелеева И. А. // Интеллект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. / голов. ред. О. О. Шубін. — Донецьк : Дон НУЕТ, 2007. — Вип. 5. — С. 118–125.
16. Пользователи интернета в мире // (обновление - 06.12.2017) — Сайт - http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire/0-404
17. Саплін Ю. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства /Ю.Саплін. Матеріали наук. конферен. 28-29 травн. 2001 р. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — 222 с.
18. Третьякова В.С. Конфликт как феномен языка и речи // Известия Уральского государственного университета. — 2003. — № 27 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027\(03_14_2003\)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=../contentjsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027(03_14_2003)&xsl=showArticle.xslt&id=a16&doc=../contentjsp)
19. Федоришин О. Б. Вплив глобалізації та світових інтеграційних процесів на мову хорватських мас-медіа / О. Б. Федоришин // Слов'янський збірник. — Одеса : Астропринт, 2008. — Вип. XIII. — С. 156–165.
20. Coser L. A. The functions of social conflict. — Glencoe (Illinois), 1956.
21. Falter L. The Anthropology of the Nation - State. Chicago, 1968.
22. Pei M. One Language for the World / Mario Pei. — New York : Biblio and Tannen, 1968. — 291 p.
23. Stern, Paul C. and Daniel Druckman. International Conflict Resolution After the Cold War. Washington, DC: National Academy Press, 2000 — 644 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Панкова Юлія Миколаївна

викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: pankova@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-2101>

В роботі розглянуті існуючі теоретичні підходи до аналізу соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів. Актуальність дослідження обумовлена тим, що процес глобалізації, який проявляється в різних сферах суспільного життя, починаючи з другої половини ХХ століття, надає як нові можливості, так і нові виклики людству не тільки в економіці і геополітиці, але і в демографії, екології, технології, культурі. Сьогодні очевидно, що поширення впливу глобалізації на ціннісно-нормативні основи національних культур в різних регіонах світу часто призводить до проблем культурної ідентифікації. Предметом дослідження є вивчення впливу соціально-культурних аспектів на світову економіку. Метою статті є дослідження еволюції теоретичних підходів до аналізу соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів і їх впливу на загальноцивілізаційний розвиток. Завдання: дослідження соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів, що обумовлено швидкістю й масштабістю змін у цій сфері людської життєдіяльності, домінуванням інтеграційних тенденцій у культурі, науці, освіті, навіть, у релігії; інтенсивністю міжкультурних взаємодій у сучасному інформаційному суспільстві, збільшенням масштабів виробництва найбільшими світовими ТНК товарів та послуг, пов'язаних із новітніми змінами в культурному середовищі.

На підставі проведеного дослідження в роботі було зроблено висновок, що глобалізація, яка розуміється як прагнення людства до єдиної глобальної простору при збереженні різноманітності народів і культур, не може бути ефективно реалізована без зміни загальної парадигми розвитку людства в напрямку створення гармонійної системи загальнолюдських цінностей і соціокультурних практик національних культур.

Ключові слова: глобалізація, соціокультурні аспекти глобалізації, загально цивілізаційний прогрес, протиччя глобалізації.

Актуальність роботи. Процес глобалізації, що виявляється в різних сферах суспільного життя, починаючи з другої половини ХХ століття, надає як нових можливостей, так і нових викликів людству не тільки в економіці й геополітиці, але й у демографічній, екологічній, технологічній та культурній сферах. Більш того, саме аналіз соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів стає сьогодні все більш актуальним, враховуючи їх складний, комбінований вплив на економічний розвиток окремих країн і регіонів.

Підвищення значущості дослідження соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів обумовлено швидкістю й масштабістю змін у цій сфері людської життєдіяльності, домінуванням інтеграційних тенденцій у культурі, науці, освіті, навіть, у релігії; інтенсивністю міжкультурних взаємодій у сучасному інформаційному суспільстві, збільшенням масштабів виробництва найбільшими світовими ТНК товарів і послуг, пов'язаних із новітніми змінами в культурному середовищі, а також агресивним нав'язуванням всьому світу, в тому числі й за допомогою цих товарів і послуг як символів культури, елементів єдиної правильної - західної культури (вестернізація, культурна експансія, тощо). Сьогодні є очевидним поширення впливу глобалізаційних процесів на ціннісні основи культур у різних країнах та регіонах світу, що часто призводить до проблем культурної ідентифікації [2, 13, 21-24].

Мета статті. Метою статті є дослідження еволюції теоретичних підходів до аналізу соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів та їхнього впливу на загально цивілізаційний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Дослідження соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів як одного з найбільш складних її проявів вимагає особливих підходів з урахуванням усього спектру соціокультурних трансформацій в сучасному світі. Слід зазначити, що сучасні уявлення про соціокультурну динаміку істотно відрізняються від уявлень, характерних для ХVІІІ, ХІХ і навіть першої половини ХХ століть. У цілому поняття соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів є багатоглядним процесом, що формує різноплановість дослідження соціальної динаміки в світі й за регіонами.

Ретроспективні дослідження соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів базувалися в основному на лінійних (тимчасових і просторових) змінах розвитку, коли загальнонаукова думка оперувала в основному поняттям людства як загального і прагнула знайти «динамічні закони еволюції та прогресу», що визначали б магістральний напрям розвитку загальної людської історії. А зміст історичного процесу полягав для більшості вчених - представників переважно суспільних наук у постійному розгортанні й повній реалізації

так званої «тенденції прогресу та еволюції», стабільності «історичної тенденції» і закону «соціокультурного розвитку» [13].

У даному сенсі типовими є концепції І. Гердера, І. Фіхте, І. Канта і Г. Гегеля, які бачили в якості основної історичної тенденції прогресивне скорочення насильства і воєн, стабільне розширення сфери світу, справедливості, розуму й моральності [9]. Заслуговує також на увагу теорія «соціальної динаміки» Г. Спенсера, згідно з якою весь соціокультурний універсум згодом переходить зі стану невизначеної однорідності до стану певної обумовленої багатогранності зі все більш значною диференціацією та інтеграцією людської особистості, культури та суспільства [15].

Більшість вчених ХІХ століття, інтерпретуючи характер соціокультурних аспектів глобалізаційних економічних процесів з точки зору лінійності, трактувало процес соціокультурної динаміки переважно в контексті послідовності еволюції окремих стадій розвитку. До лінійних можна віднести теорію соціальної динаміки Лестера Ф. Уорда, що акцентує увагу на телеологічному, спіралеподібному і самоконтрольованому характері людського розвитку, і «закон соціальної ентропії» Л. Винарського, згідно з яким ця ентропія веде до соціокультурного вирівнювання каст, соціальних груп, класів, рас та індивідів і, нарешті, до абсолютної соціокультурної рівноваги до кінця людської цивілізації. У цьому ж ключі Ф. Гіддінс виділяє в процесі соціокультурного розвитку людства чотири стадії: зоогенічну, антропогенічну, етногенічну та демогенічну. Остання, в свою чергу, включає кілька лінійних етапів – військово-релігійний, ліберально-легальний і економіко-етичний [14].

Однак уже на початку ХХ століття в соціокультурній сфері проявилися тенденції, які дискредитували лінійні теорії розвитку. Зокрема, стало очевидним, що лінійність змін є лише одним із багатьох варіантів і необхідна ізоляція об'єкта змін від впливу зовнішніх факторів як умова для реалізації будь-яких лінійних рухів або змін. При цьому необхідне дотримання рівноваги, при якому ці об'єкти в будь-який момент можуть нейтралізувати один одного. Очевидно, що достовірність даних постулатів є абсолютно неможливою в бурхливому потоці соціокультурних змін, адже людина, суспільство і культура набагато складніше так званих «об'єктів змін» із властивим їм постійним впливом на них зовнішніх сил - неорганічних, органічних і соціокультурних. Якщо ж взяти до уваги внутрішню мінливу природу цих «об'єктів», то класична концепція лінійності дійсно втрачає будь-який сенс.

В силу цього стало ясно, що лінійний розвиток притаманний лише деяким соціокультурним аспектам глобалізаційних економічних процесів протягом обмежених відрізків часу, а в умовах глобаліза-

ційних процесів соціокультурні тенденції отримують властивості нелінійності в різних аспектах (ізоляція, контакт, взаємодія, конфлікт, відчуження, диференціація, інтеграція, дезінтеграція, тощо). В цілому, об'єктом досліджень ХХ століття був процес зміни соціокультурних тенденцій, що, зокрема, знайшло відображення в роботах Л. Вебера, А. Вебера, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокіна та багатьох інших [14, 21, 24].

Такий підхід переважає і в дослідженнях сучасних вчених, що підтверджують тезу щодо того, що глобалізація надає сучасному соціокультурному розвитку виразної нелінійності, а просторово-часовий розріз, «зрілість глобалізації» в соціокультурному аспекті дозволяють оцінити його не тільки за допомогою порівняння попередніх і наступних станів, а й проаналізувати «об'ємний» спектр розвитку глобалізації в цілому [20].

Отже, принципи нелінійної трактування відкривають можливості зіставлення реальних ретроспектив та можливих альтернативних перспектив на основі синергетичного аналізу.

При цьому, непередбачуваний характер протікання соціокультурних процесів значно розширює можливості й вибір шляхів для переходу до іншої стадії розвитку: горизонти перспектив тих чи інших культур в умовах глобалізації можуть не тільки розширюватися, а й звужуватися. Фундаментальний принцип поведінки нелінійних систем базується на періодичному чергуванні стадій еволюції та інволюції, розгортання і згортання, передбачає вибухи активності, зміну інтенсивності пасивністю, інтеграцію дезінтеграцією. Саме тому інтеграційна домінанта процесу глобалізації - інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, розширення міждержавних і міжцивілізаційних взаємодій, системна інтернаціоналізація фінансово-економічної сфери не тільки не стимулюють соціокультурні тенденції диференціації та диверсифікації, а й загострюють їх. Іншими словами, процеси соціокультурного взаємодії в глобалізованому світі в принципі не можуть бути передбачувані й спрогнозовані [20].

У той же час непродуктивними, на наш погляд, представляються і дослідження процесів глобалізації без урахування прагнень людства до досягнення загальноцивілізаційного прогресу при збереженні різноманітності народів і культур. Так, суперечливий характер глобалізації досліджувався такими відомими в світі вченими, як І. Валлерстайн, В. Бек, Дж. Стігліц, С. Бжезинський, А.І. Уткін, Н.Г. Делягін та інші. [1-2, 4-5, 16, 18]. Увага дослідників зосереджувалась на об'єктивній природі соціокультурних тенденцій інтеграції і диференціації, що тягне за собою різновекторність цивілізаційних процесів - розвиток загальносвітових тенденцій уніфікації та збереження етнокультурної особливостей. З од-

ного боку, формуються глобальні ринки, інтернаціоналізуються й уніфікуються потреби та пропозиції товарів і послуг, уніфікуються інформаційні комунікації, стандартизуються соціальні параметри життєдіяльності в різних країнах і регіонах. З іншого боку, зростає світогосподарська нестабільність і вразливість, збільшується прірва між багатістю Північчю і бідним Півднем, гальмується передача знань і нових технологій від центру до периферії, деформуються і наростають міграційні потоки, збільшується різниця між рівнем життя і добробутом багатих і бідних країн і людей в цих країнах [8, 11, 12].

Головні актори глобалізації - транснаціональні корпорації - нарощують і поширюють свій економічний і політичний вплив на всі держави світу, що супроводжується ускладненням взаємодії держави з іншими інститутами громадянського суспільства, превалюванням масової культури, яка загрожує природному культурному різноманіттю. Вкрай складні соціокультурні взаємини країн в умовах їхньої політико-економічної суверенності в майбутньому можуть призвести до формування загальносвітових форм етнокультурної ідентифікації. В іншому випадку ціннісні переваги одного типу культури, завдяки глобальній інформатизації та корпоратизації, будуть нав'язані світовій спільноті, що, у свою чергу, може призвести до безпрецедентної уніфікації й послаблення культурного різноманіття.

Зрозуміло, що кожна культура, кожен етнос входить до глобального економічного простору зі своїми власними соціальним рисами й особливостями. В даному контексті важливим є врахування проблем адаптації до умов відкритої інформаційно-інноваційної активності, оскільки запобігти тиску глобальної уніфікації на національні традиції, зберегти етнічні культури в цих умовах представляється малоімовірним. Навпаки, саме зближення рівнів соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу, універсальність загальних культурних практик дозволяють уникнути типологічної одноманітності [8].

Уніфікуючи зовнішній культурний простір, глобалізаційні процеси підсилюють внутрішню диференціацію, призводять до принципових змін у системі взаємовідносин між народною, елітарною й масовою культурами, що знижує статус не тільки перших двох, але й національної культури в цілому, перетворюючись на засіб досягнення глобально стандартизованого життєвого благополуччя. При цьому, «кризу ідентичності» відчувають на собі всі країни світу, проте найбільш гостро вона позначається в державах колишньої соціалістичної системи, де протягом історично тривалого часу свідомо порушувалися базові структури національної самосвідомості, засобами масової інформації переконливо нав'язувалися ідеї щодо відсталості тієї чи іншої на-

ції, щодо необхідності виходити не з реальних національних, а з ілюзорних загальнолюдських цінностей [10].

Сьогодні, на початку XXI століття глобалізація стосується сутності, змісту культури, її ціннісних основ, коли національна культура не виконує своєї антиентропійної функції, не знаходить глобалізаційним процесам адекватних форм перспективної взаємодії в глобалізаційному цивілізаційному процесі. Зростає агресивне поширення західних матеріальних, етичних і духовних цінностей, стандартів поведінки, способу життя. В цих обставинах виявляється проблема збереження культурної ідентичності у процесі перетину національних і західних цінностей, коли держави-нації спираються на культурні універсалиї, одночасно стимулюючи екстремізм у формі релігійного фундаменталізму, шовінізму, тероризму, тощо).

Відповідно, мета процесу глобалізації, що полягає в прагненні людства до досягнення цивілізаційного суспільства при збереженні національних суспільств, може бути реалізована тільки зі зміною загальної парадигми розвитку людства, з якісним оновленням системи соціокультурних цінностей. Стає очевидним, що подолання глобальних соціокультурних конфліктів можливо лише шляхом рівноправного діалогу культур з метою узгодження ціннісних орієнтацій в процесі об'єктивного посилення взаємозалежності країн і регіонів у сучасному глобалізованому світі [8].

В цих умовах в якості альтернативи суперечливому процесу соціокультурної глобалізації і так званому «конфронтаційному поліцентризму» виступає концепція «гуманістичного глобалізму», сутність якої полягає у втіленні ідеї становлення багатополярного суспільства країн і регіонів, об'єднання на основі узгодження національних і загальносвітових інтересів, переплетіння цінностей техногенного й духовного світів, коли досягнення глобального консенсусу базуються виключно на взаєморозуміння культур [12].

Глобальні трансформації в економіці й політиці призводять, перш за все, до якісних змін у системі соціокультурних відносин, висуваючи на перший план низку проблем, пов'язаних із формуванням нової світової культури, на протилежність тому, що С. Хантінгтон називає «зіткненням цивілізацій», Ф. Фукуями – «кінцем історії», а Е. Тоффлер – «кліп-культурою» [18, 20, 21]. Таким чином, в межах оптимістичного і песимістичного прогнозів виявляються різноманітні сценарії: від поглинання слабких національних культур сильними до утвердження панування єдиної моделі глобальної культури.

В даному контексті особливої актуальності набуває поняття «соціальної стратифікації», запропоноване П. Сорокіним, як «диференціації певної спіль-

ноти на класи ієрархічного рангу» [15]. При розбіжностях у економічному статусі членів будь-якого суспільства, коли серед них є власники і не власники, таке суспільство стає соціально стратифікованим, що відноситься і для глобалізованого суспільства. При цьому ознак стратифікації (поділу, нерівності) у сфері соціокультурних відносин набувають як окремі країни, так і регіони світу. Унікальним у цьому сенсі є новий американський імперіалізм, який диктує однополярність світового економічного устрою. Наслідки такої парадигми розвитку, правда, можуть бути різноплановими, оскільки теоретично держава-імперія є інститутом, орієнтованим на розв'язання глобальних проблем із організацією загальносвітового розвитку за власним образом і подобою та у своїх інтересах. Світовій спільноті пропонується єдиний глобальний порядок, пристосований до американських умов і стандартів, які повинні трактуватися як універсальні [8, 23].

У сучасних умовах однополярність глобального розвитку реалізується в контексті геополітичної ідеології американського глобалізму, коли США на основі заяв про планетарну відповідальність, ведуть неприкрити експансію щодо інших країн світу, в тому числі й культурну [2-5]. В цілому, культурна експансія розширює сфери впливу домінуючої культури за державні кордони на відміну від модернізації, коли країна цілеспрямовано намагається пристосувати західні зразки під свої національні умови [4, 14].

Сучасна культурна експансія є цілком природним процесом, коли більша частина «культурного експорту» здійснюється на рівні матеріальної культури за допомогою підвищення привабливості товарів, книг або фільмів, вироблених у країні-експортері, що активізує згодом експорт моделей споживчої поведінки, тощо. А в процесі соціокультурної модернізації експансія починається саме з рівня духовності і поширюється на інші матеріальні елементи культури.

Наслідки культурної західної експансії на інші країни є досить неоднозначними. Найчастіше вона набуває рис «культурної агресії», цілеспрямовано руйнуючи традиційні форми культури, загальноприйняті в суспільстві моральні норми й цінності без повноцінної заміни їх новими, що тягне за собою справедливий національний опір. У зв'язку з цим у деяких країнах приймається спеціальне законодавство в напрямку так званого культурного протекціонізму [2-4, 7].

Ключовими ознаками подібної «культурної агресії» є копіювання споживчої поведінки й цінніс-

них орієнтацій, притаманних західному суспільству, переймання західної культури як універсальної, що виключає внесок інших культур, прагнення досягти певних політичних та економічних цілей за рахунок культурних зв'язків, односторонній потік інформації - від «центру» до «периферії» [14].

Слід зазначити, що сучасна культурна агресія здійснюється, перш за все, за допомогою комунікативних процесів. Інформатизація глобального простору відкриває найширші можливості в сфері передачі знань із перспективами прогресивного розвитку людини, виступаючи контекстом формування нового цивілізаційного типу культури [11].

При цьому, такі прикмети ХХ століття, як глобальні комп'ютерні мережі та супутникове телебачення, принципово змінюють внутрішню сутність культури - духовну сферу суспільства. У зв'язку з цим найважливішим сьогодні є завдання обмеження зростання інтенсивності й односторонньої спрямованості соціокультурних процесів, наслідки вторгнення яких у простір кожного етносу й кожної національної культури є в різному ступені непередбачуваними [22-28].

У глобалізованому світі внаслідок складних міжцивілізаційних взаємодій видозмінюється зміст регіональних культур, а непропорційний розвиток різних товариств, країн і регіонів загострює глобальні соціокультурні протиріччя. Тому збереження різноманітності національних культур є необхідною умовою культурної інтеграції на основі розуміння об'єктивної природи різноспрямованих соціокультурних тенденцій як рівноправних.

Висновки. Таким чином, направляючи цивілізаційний розвиток на якісно новий рівень трансформацій у економічній, політичній, соціальній, екологічній, науково-технологічній та інших сферах, глобалізація, відкриваючи нові можливості в науково-технологічному прогресі, освіті, обміні культурними цінностями, одночасно породжує суперечливість сучасних соціокультурних процесів, за рахунок формування різноспрямованих тенденцій - інтеграції й диференціації, що, в свою чергу, призводить до різноспрямованості загальноцивілізаційних процесів - уніфікації й збереження етнокультурних особливостей. Глобалізація, що розуміється як прагнення людства до єдиного глобального простору при збереженні різноманітності національних культур, може бути ефективно реалізованою тільки зі зміною загальної парадигми розвитку людства в напрямку створення гармонійної системи загальнолюдських цінностей і соціокультурних практик локальних культур.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF GLOBAL ECONOMIC PROCESSES

Iuliia Pankova, Lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: pankova@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-2101>

The paper considers existing theoretical approaches to the analysis of socio-cultural aspects of globalization economic processes. The relevance of the study is the fact that the process of globalization, which manifest sit self in various spheres of public life, since the

second half of the twentieth century, provides both new opportunities and new challenges for humanity not only in the economy and geopolitics, but also in demography, ecology, technology, culture. Today, it is clear that the spread of the influence of globalization on the value-normative foundations of national cultures in different regions of the world often leads to problems of cultural identification. The subject of research of the article is the socio-cultural aspects of global economic processes. The goal is to study the evolution of the theoretical approaches to the analysis of the socio-cultural aspects of globalization economic processes and their impact on the overall civilization development. The objective is to research the issue of existing theoretical approaches to the analysis of socio-cultural aspects of globalization economic processes. General scientific methods are used, such as system analysis. The following results were obtained: today it is obvious that the spread of the influence of globalization on the value-normative bases of national cultures in different regions of the world often leads to problems of cultural identification.

Conclusions: on the basis of the conducted research, it was concluded that globalization, which is understood as the aspiration of humanity to a single global space while preserving the diversity of peoples and cultures, cannot be effectively realized without changing the general paradigm of human development towards creating a harmonious system of universal value and socio-cultural practices national cultures.

Keywords: globalization, socio-cultural aspects of globalization, general civilization progress, contradictions of globalization.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Панкова Юлия Николаевна, преподаватель, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: pankova@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7175-2101>

В работе рассмотрены существующие теоретические подходы к анализу социокультурных аспектов глобализационных экономических процессов. Актуальность исследования обусловлена тем, что процесс глобализации, который проявляется в различных сферах общественной жизни, начиная со второй половины XX века, предоставляет как новые возможности, так и новые вызовы человечеству не только в экономике и геополитике, но и в демографии, экологии, технологии, культуре. Сегодня очевидно, что распространение влияния глобализации на ценностно-нормативные основы национальных культур в различных регионах мира часто приводит к проблемам культурной идентификации. Предметом исследования является изучение влияния социально-культурных аспектов на мировую экономику. Целью статьи является исследование эволюции теоретических подходов к анализу социокультурных аспектов глобализационных экономических процессов и их влияния на общецивилизационное развитие. Задание: исследование социокультурных аспектов глобализационных экономических процессов, что обусловлено скоростью и масштабностью изменений в этой сфере человеческой жизнедеятельности, доминированием интеграционных тенденций в культуре, науке, образовании, даже в религии; интенсивностью межкультурных взаимодействий в современном информационном обществе, увеличением масштабов производства крупнейшими мировыми ТНК товаров и услуг, связанных с новейшими изменениями в культурной среде.

На основании проведенного исследования в работе был сделан вывод, что глобализация, которая понимается как стремление человечества к единому глобальному пространству при сохранении разнообразия народов и культур, не может быть эффективно реализована без изменения общей парадигмы развития человечества в направлении создания гармоничной системы общечеловеческих ценностей и социокультурных практик национальных культур.

Ключевые слова: глобализация, социокультурные аспекты глобализации, общецивилизационный прогресс, противоречия глобализации.

Література

1. Бек У. Что такое глобализация? (Ошибки глобализма — ответы на глобализацию). / У. Бек. - Пер. с нем. М.: Прогресс-Традиция, 2001. - 304 с.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 203 с.
3. Бодрияр Ж. Общество потребления [Электронный ресурс] / Ж. Бодрияр. — 2006. — Режим доступа до ресурсу: URL: https://royallib.com/read/bodriyyar_gan/obshchestvo_potrebleniya.html#0. (дата обращения: 19.09.2017).
4. Бабенко В.О., Сідоров В.І, Фірсанова В.О., Бондаренко М.І. Дослідження розвитку інтеграційних процесів у глобальній системі міжнародної торгівлі // «Вісник соціально-економічних досліджень» Одеського національного економічного університету, 2018. — № 1 (65). — С. 36-48.
5. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн. // Социологические исследования. — 1997. — С. 8—21.
6. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. / М. Г. Делягин. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 768 с.
7. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки: (Питання теорії і методології) / О. А. Довгаль. - Х.: Вид-во НУА, 2004. - 320 с.
8. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: монографія. / Т. В. Кальченко. — К.: КНЕУ, 2006. — 248 с.
9. Майер Л. Як глобалізація веде до кризи світової економіки./ Л. Майер. // Економічний часопис. — 2004. — № 2. С. 8—10.
10. Немецкая классическая философия [Электронный ресурс] — Режим доступа до ресурсу: <https://scisne.net/a-1229?pg=7>. (дата звернення: 1.12.2017).
11. Николаев С. Неглобалізована глобалізація? / С. Николаев. // Людина і політика. — 2004. — № 1. С. 117-126.
12. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современных цивилизаций К.: Благодтв. Фонд «Международный деловой центр» / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. — К.: Благодтв. Фонд «Международный деловой центр», 1998. — 432 с.

13. Сіденко С. В. Соціальні проблеми глобалізації. / С. В. Сіденко. /Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. – К.: КНЕУ, 2001. С. 38 – 54.
14. Сорокин П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм.[Електронний ресурс] / П. А. Сорокин – Режим доступу до ресурсу: Сорокин П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм.<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Soro2.html> (дата обращения: 19.09.2017).
15. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. [Електронний ресурс] / П. А. Сорокин – Режим доступу до ресурсу: Сорокин П. А. Человек. Цивилизация.<http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elclosed/sorokin.pdf>. (дата обращения: 19.09.2017).
16. Социология Герберта Спенсера [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/gerbert-spenser.html>. (дата обращения: 19.09.2017).
17. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж Стігліц. – Київ: Вид. Дім «КМА Академія», 2003. – 252 с.
18. Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер; пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — 781 с.
19. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление./ А. И. Уткин. - М.: Логос, 2002. - 254 с.
20. Фукуяма, Фрэнсис. Конец истории и последний человек / ФрэнсисФукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: АСТ, 2007. — 588 с.
21. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций/ С. Хантингтон — М.: АСТ, 2003. — 603 с.
22. Шейко В. Культура та глобалізація: компаративістський аналіз / В. Шейко. // Культурологічна думка. — 2009. — С. 73 – 80.
23. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. — М.: Экономика, 2001. — 346 с.
24. BerryJ. W. Psychology of acculturation. In J. Berman (Ed.), /J. W. Berry. //Nebraska Symposium on Motivation, 1989: Cross-cultural perspectives. Current theory and research in motivation, – Vol. №37, – pp. 201-234. Lincoln: University of Nebraska Press. Режим доступу до ресурсу: URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2485854> (дата звернення: 1.12.2017).
25. Babenko, V. O. Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization / V. O. Babenko, V. O. Petuhova, A. S. Perepelitsia // Scientific Bulletin of Polissia. — 2017. — № 2 (10). V. 1. — P. 24-34.) (Web of Science) DOI:10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34
26. Hofstede G.Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values./ G.Hofstede. – SAGE Publications, London and Beverly Hills, 1980. – pp. 328. – Режим доступу до ресурсу: URL:<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/job.4030030208/> (дата звернення: 1.12.2017).
27. Sidorov V.I., Babenko V.A., Petuhova V.O.. The Forecasting of the Development of Integration Processes in the Global System of International Trade / Наука XXI века: актуальные направления развития : сб. науч. ст. IV Междунар. заоч. науч.-практ. конф., посвящ. 85-летию Самар. гос. экон. ун-та, 30 сент. 2016 г. [редкол.: Г.Р. Хасаев, С.И. Ашмарина (отв. ред.) и др.]. — Вып. 2 : в 2 ч. — Самара : Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2016. — Ч. 2. — 248 с. — С. 159-161.
28. Sidorov V., Babenko V., Bondarenko M. Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. Innovative technologies and scientific solutions for industries, 2017. — No. 2 (2). DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>

УКРАЇНА-ТУРЕЧЧИНА: ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Солових Євгенія Миколаївна

к. політ. наук, старший викладач,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: j.m.solovikh@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0840-2835>

У статті розглянуті політичні та економічні аспекти взаємодії між Україною і Туреччиною, окреслені перспективи подальшої співпраці, проаналізовано основні причини, які перешкоджають плідній політичного діалогу.

Предметом дослідження є українсько-турецькі відносини.

Метою статті є визначення основних зовнішньоекономічних векторів між Україною і Туреччиною; аналіз генезису встановлення відносин між Україною і Туреччиною з моменту проголошення Україною незалежності; визначення першочергових пріоритетів співпраці між двома державами; визначення політичних складових у взаємовідносинах між Україною і Туреччиною; з'ясувати найбільш пріоритетні напрямки економічного партнерства між двома країнами для обґрунтування можливих сценаріїв розвитку їх подальших відносин.

Використовуються загальнонаукові методи, такі як: системний аналіз - для визначення особливостей встановлення та розвитку основних зовнішньополітичних векторів відносин між Україною і Туреччиною; факторний аналіз - для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між факторами, що впливають на відношення між Україною і Туреччиною.

Отримані наступні результати: на підставі проведеного аналізу виявлено проблемні аспекти в політичній і економічній сферах, зокрема, описані бар'єри у торгівельно-економічній взаємодії і просуванні українського експорту до Туреччини, зокрема, створення зони вільної торгівлі призведе до розширення товарообігу між двома країнами не менше ніж у два рази.

Висновки: розкривається роль економічного чинника у відносинах між двома країнами; проводиться порівняння деяких економічних показників; аналізуються основні показники експорту і імпорту; визначені перспективи торгівельно-економічного співробітництва та просування українського експорту до Туреччини; визначені три можливих сценарії подальшого співробітництва до 2020 року, із зазначенням найбільш оптимального і найбільш неприпустимого для України.

Ключові слова: політичні аспекти, економічні фактори, експорт, імпорт, українсько-турецькі відносини, Україна, Туреччина, сценарій розвитку.

Постановка проблеми Геополітичне положення України сприяє співпраці з багатьма державами світу, за принципом спільності як політичних, так і економічних інтересів. І це не дивно, адже Україна має один із найвищих у Євразії показників центральності – якщо взяти всю множину країн регіону, то тільки Росія та Китай мають більше сусідів. За кількістю сусідів 1 порядку (якщо врахувати сусідство з Туреччиною, Грузією та Болгарією через Чорне море) вона в одному ряду з Німеччиною, Туреччиною та Саудівською Аравією. Особливо цінні та бажані для держави добросусідські відносини з Польщею (вихід до ЄС) та Туреччиною (вихід через Босфор і Дарданелли у Світовий океан).

Так історично склалося, що взаємовідносини між Україною та Туреччиною мають давню та багатовікову традицію. Не вдаючись до аналізу загальних аспектів історичного минулого у відносинах цих двох країн, (адже це не є темою нашого дослідження), зазначимо, що точкою відліку сучасних українсько-турецьких відносин та їх активізації і динамічного розвитку після проголошення Україною своєї незалежності, можна вважати дату 16 грудня 1991 року – коли Турецька Республіка визнала нашу незалежність, тобто, через шістнадцять днів

після проведення референдуму в Україні і виборів Президента нашої держави.

І хоча відносини між цими двома країнами на різних історичних етапах і зазнавали то період підйому, то період спаду, проте, як завважує відомий науковець І.Ф. Черніков, визначальну роль в українсько-турецьких відносинах відігравали мирні, конструктивні, світлі сторони. Дослідник слушно відзначає: «Якраз про світлі і слід найбільше пам'ятати. Адже не війни і конфлікти визначали і визначають основний зміст міжнародних відносин» [2, с. 73].

Ми також погоджуємось з М. Воротнюк, що на сьогодні «потрібно констатувати велику увагу, яку приділяють турецькі дослідники та політична еліта Україні та її місцю в зовнішньополітичних пріоритетах країни. Туреччина розглядає свої взаємини з Україною з точки зору більш широкої структури безпеки, яка пов'язана із збереженням балансу сил у Східній Європі та Чорноморському регіоні» [0]. Проте, не лише питання безпеки поєднують нашу країну та Туреччину. Посадовці найвищого рівня підкреслюють близькість наших країн. І хоча на думку колишнього посла України в Туреччині Є. Долгова, Україна та Туреччина є «зразковими друзями, партнерами та добрими сусідами» [3, с. 11], проте контент-аналіз Internet-заголовків

публікацій на тему українсько-турецьких відносин дає змогу констатувати, що у цих відносинах існують і певні труднощі. Адже сама назва заголовків говорить сама за себе: «Україна і Туреччина – партнерство без стратегії», «Непрозорі правила гри на українському ринку нівелюють цінність України як бізнес-партнера в очах Туреччини», «Геополітична короткозорість Євросоюзу щодо Туреччини та України» та ін. Ми також погоджуємось з Н. Круком, що «національні інтереси України і Туреччини суттєво співпадають у формуванні оптимального балансу сил у новій геополітичній ситуації, що склалася в регіоні після розпаду СРСР. Саме тому українсько-турецькі відносини співробітництва висувуються нині на першорядні позиції» [4]. Отже, обраний напрямок дослідження на сьогодні досить актуальним і обумовлює мету даної статті.

Аналіз досліджень і публікацій.

З огляду на важливість проблеми дослідження, різні її аспекти тією чи іншою мірою вже були предметом наукового аналізу у працях істориків, соціологів, економістів та політологів. Слід відмітити, що найбільша кількість робіт, присвячена аналізу українсько-турецьких відносин, спостерігалась наприкінці 1990-х - у середині 2000-х рр. Проте, в останні роки кількість наукових праць із вище окресленої тематики зменшилась. Такий стан наукового вивчення проблеми обумовлює необхідність комплексного дослідження процесу становлення і розвитку українсько-турецького партнерства.

Проблеми українсько-турецьких відносин під різним кутом зору досліджено в роботах таких українських дослідників, як А. Алієв, П. Варбанець, О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габер, В. Каспрук, С. Корсунський, Н. Мхитарян, О. Москалець, Л. Рассоха, В. Редькіна та ін. Особливо слід відзначити ґрунтовну працю Б. Сергійчука та В. Сергійчука. Також цікавим є дослідження Стадніченко Р.В. щодо України в геополітичних інтересах країн Середнього Сходу: Туреччини, Ірану, Афганістану. Проте, вивченню сучасних українсько-турецьких відносин та їх ролі в зовнішньополітичній стратегії обох країн приділяється недостатньо уваги, враховуючи важливість цих відносин як для України, так і для Туреччини.

Все це обумовлює мету і завдання даної статті.

Метою статті є генеза становлення та перспективи розвитку основних зовнішньополітичних векторів взаємовідносин України та Туреччини.

Поставлена мета обумовлює завдання даної статті, а саме:

– проаналізувати генезис становлення взаємовідносин між Україною та Туреччиною після з моменту отримання Україною незалежності;

– виявити основні пріоритети співробітництва України та Туреччини;

– проаналізувати основні етапи становлення взаємовідносин між Україною та Туреччиною;

– з'ясувати політичні складові взаємовідносин України і Туреччини;

– визначити основні пріоритети та показники економічної співпраці між Україною та Туреччиною;

– обґрунтувати можливі сценарії розвитку взаємовідносин між Україною та Туреччиною.

Виклад основного матеріалу.

Турецький вектор української зовнішньої політики поєднує значний комплекс питань співробітництва. Звичайно, як Україну, так і Туреччину пов'язують геополітичні інтереси щодо перетворення Чорного моря в зону миру та стабільності. Але, крім того, важливою складовою співробітництва цих двох країн слід вважати політичну та економічну складові.

Що стосується політичної складової, то ще 20 листопада 1991 р., тобто до українського референдуму щодо незалежності, Туреччина оголосила про встановлення консульських зносин з Україною. Але варто зосередити увагу на іншій даті - 3 лютого 1992 р. – адже саме тоді був підписаний Протокол про встановлення дипломатичних відносин між двома країнами, який надав нового імпульсу у встановленні сучасних українсько-турецьких відносин. Як наслідок цього - вже 3 квітня 1992 р. в Києві було відкрите Посольство Туреччини, а 3 січня 1993 р. в Анкарі розпочало роботу Посольство України.

Основи добросусідських українсько-турецьких взаємин закладено в таких міжнародно-правових документах, як Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою від 4 травня 1992 року та Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини з розширеного співробітництва від 2 квітня 2004 року.

Сторони підтвердили «свої зобов'язання в рамках усіх підписаних між ними раніше та нині діючих актів, особливо Договору про дружбу і братерство між Україною і Туреччиною від 2 січня 1922 р.». Договір від 4 травня 1992 р. заклав основу для всебічного двостороннього співробітництва в політичній, економічній, культурній та інших сферах. Він передбачає розвиток прямих зв'язків між підприємствами, а також тісне співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища, науки і техніки, зв'язку, інформатики, туризму та спорту. Зафіксовано, що «сторони погоджуються проводити консультації з метою упорядкованого розвитку їхніх відносин та обміну думками з міжнародних і регіональних питань». Особлива увага надається взаємодії в Чорноморському регіоні на основі «Декларації про Чорноморське економічне співробітництво», яка була підписана в Стамбулі 25 червня 1992 р. одинадцятьма країнами Причорноморського регіону і включає взаємні зобов'язання країн-учасниць щодо поступового

зняття обмежень на пересування капіталів, товарів, послуг і людей. Угода передбачає розвиток інфраструктури, а також максимальне заохочення ділового партнерства.

Україна й Туреччина, з огляду на прийняті на себе міжнародні зобов'язання, домовились також про тісне співробітництво в межах Наради з безпеки і співробітництва в Європі, а також в органах ООН [5].

На сайті Посольства України в Турецькій Республіці зазначено, що загалом, кількість чинних документів договірно-правової бази складає 131 (у порівнянні з сусідніми країнами, їх значно більше, зокрема, з Румунією — 56, з Болгарією — 101 нормативно-правовий акт). До ключових політичних документів слід віднести: Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою (04.05.1992 р.), Спільна декларація про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Турецькою Республікою (25.01.2011 р.) [6].

Слід зазначити, що протягом першого десятиріччя після розпаду СРСР відносини України і Туреччини відзначалися ситуативністю, деякою напруженістю і майже відсутністю політичного діалогу. А пасивність України щодо подальшого впровадження проголошених ініціатив, неузгодженість дій гілок влади всередині країни, періодична зміна векторів у зовнішній політиці, занепад економіки, періодична конфронтація з впливовим регіональним гравцем Росією, слабка залученість до вирішення актуальних питань регіонального розвитку створили Україні імідж слабкої непередбачуваної країни і сприяли переорієнтації Туреччини на співробітництво з іншими країнами пострадянського простору.

З 2010 р. відбувається поступове відновлення українсько-турецьких відносин. Налагоджується політичний діалог, що сприяє усвідомленню необхідності розробки нового формату розвитку як двостороннього так і регіонального співробітництва, що обумовлене пошуком нових ринків й необхідністю розширення зон впливу, як у географічному, так і у галузевому вимірах. Так, вперше за останнє десятиріччя серед пріоритетних зовнішньополітичних партнерів Туреччини була згадана Україна [7].

Крім політичного, важливу роль в українсько-турецьких відносинах відіграє також і економічний чинник. Слід зазначити, що першим документальним свідченням українського вектору став протокол між Турецькою Республікою та Українською РСР про розвиток торговельно-економічних відносин від 1989 р. І хоча з тієї пори і минуло майже тридцять років, проте, всі ці роки торгово-економічний напрямок був і залишається пріоритетним між Україною та Туреччиною.

За даними Центру підтримки експорту при УСПП, український експорт до Туреччини за 9 місяців 2017 р. склав 1,8 млрд. дол., що на 19% більше ніж за аналогічний період минулого року. При цьому турецький імпорт склав 840 млн. дол., що на 11% більше ніж за аналогічний період минулого року. Позитивне сальдо сягнуло майже 1 млрд. дол.

Лідерами за обсягами експортних поставок до Туреччини за 9 місяців 2017 р. залишаються сировинні товари: чорні метали — 803,9 млн. дол., насіння соняшнику — 189 млн. дол., соняшникова олія — 99 млн. дол., деревина — 100 млн. дол., руди чорних металів — 77 млн. дол. Відбулися і зміни: в 10 разів збільшилися поставки зерна (до 129 млн. дол.), в 8 разів м'яса — до 4,1 млн. дол., в 2 рази овочів — до 16 млн. дол. [7].

Слід зазначити, що традиційно серед інших країн світу Україну асоціюють з аграрною країною. Підтвердження цього є той факт, що за даними Державного комітету статистики України за 2016 р., Туреччина займає 5,2%, від загального обсягу експорту агропродукції з України (посівши п'яте місце серед країн світу), випередив Італію — 4%, Нідерланди — 3,9%, Польщу — 3,2%, Саудівську Аравію — 3,2% та Іран — 3%. З вересня 2015 по квітень 2016 р. зріс експорт української сої до Туреччини, яка закупила 682 тис. т, що на 20% більше показника за аналогічний період минулого сезону. Ця країна займає нині майже 40% від загального експорту сої з України [8].

Але співпраця в аграрному секторі — це не лише торгівля аграрними товарами. У відносинах між Україною та Туреччиною є великий потенціал у розвитку проектів у галузі сільськогосподарського машинобудування, систем зрошення, тепличного господарства, насінництва. Також турецький та український бізнес зацікавлені у спільних проектах у третіх країнах.

Якщо у 2016 р. основними статтями експорту до Туреччини (січень-червень 2016 р.) були: чорні метали — 50,2% (обсяги поставок зменшились на 36,2%); добрива — 5,8% (падіння на 54,8%); насіння і плоди олійних рослин — 13,9% (падіння на 19,4%); деревина і вироби з деревини — 7,4% (зросли на 6,8%), то у 2017 році ми спостерігаємо розширення асортименту українських товарів.

Так, серед новинок, які почали експортуватися до Туреччини, слід назвати кондитерські вироби з цукру (17,5 млн. дол.), пластмаси і полімери (15 млн. дол.) — за цими товарними позиціями спостерігалось істотне зростання. Крім того, істотний приріст продемонстрували різні групи машинобудівної продукції, чий загальний обсяг поставок склав 24 млн. дол. [7]

Нові перспективи щодо українських продуктів харчування були окреслені під час проведення відомої у бізнес-колах конференції Retail Days Istanbul, що пройшла в кінці 2016 року в Стамбулі. Зокрема,

турецькі рітейлери висловили серйозну зацікавленість в постачаннях до торгових мереж українських продуктів харчування. Конкретне підтвердження вона досягла на зустрічах з категорійними менеджерами турецького METRO та директором з логістики мережі SOK (YILDIZHOLDING). METRO вже чекає ту лінійку харчової групи, яка представлена в українському підрозділі цієї мережі. В даний час ведуться переговори з виробниками про продуктових поставках на турецький ринок. Таким чином, це сприятиме подальшому збільшенню обсягів експорту товарів з високою доданою вартістю до Туреччини.

Турецький бізнес залишається зацікавленим в інвестуванні в українську економіку. Лише Turkcell та їх дочірня компанія Life в 2015 році інвестували в українську економіку близько 500 млн дол. США. Турецькі авіалінії, Pegasus, Atlasjet також продовжують інвестувати в українську економіку. Авіаперевезення до Запоріжжя здійснюють лише Турецькі авіалінії. Також в 2014 році Турецькі авіалінії стали першою компанією, що почала здійснювати міжнародні рейси до Херсона, з пасажиропотоком близько 50 тис. на рік, що призвело до поживлення економічної ситуації в регіоні. «Екстраординарним випадком» прозорої приватизації Президент Петро Порошенко назвав аукціон по ліцензіях на зв'язок третього покоління, внаслідок якого турецький бізнес інвестує в Україну 11 мільярдів гривень. Турецькі компанії також очікують на можливості, які надасть приватизація портів [8].

За даними Державної служби статистики України, станом на 01.06.2016 р. Туреччина інвестувала в економіку України 260 млн. дол. США. Найбільший обсяг турецьких інвестицій спрямовано до підприємств у сфері промисловості – 32%, інформація та телекомунікації – 17%, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 16%, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 7%.

Проте, за експертними оцінками, загальний обсяг турецьких інвестицій в Україну з урахуванням фінансових ресурсів, залучених через банківські структури та спільні підприємства, які розташовані у третіх країнах, складає близько 3 млрд. дол. США.

Прогнози експертів з питань *торгівельно-економічної взаємодії і просування українського експорту до Туреччини у наступні роки* досить оптимістичні. Так, *віце-президент Українського спілки промисловців і підприємців Д. Красніков та голова Міжнародної Українсько-Турецької Бізнес-асоціації Б. Пехліван зазначають, що товарообіг між Україною та Туреччиною в найближчі 5 років може зрости в 2,5 рази - до більш ніж 10 млрд. дол. внаслідок підписання в 2018 р. угоди про ЗВТ (зону вільної торгівлі) між Україною та Туреччиною [7].*

Проте, існують і певні труднощі щодо турецько-українського співробітництва. Варто зазначити, що на сьогодні, не зважаючи на зростання у 2017 році поставок українських товарів до Туреччини на 19%, майже вся експортована продукція має суто сировинний характер, а частка високотехнологічних товарів становить всього до 1 відсотку експорту. Тому, за експертною оцінкою, у перспективі Україні необхідно нарощувати постачання товарів з високою доданою вартістю.

Також, на жаль, дуже мало прикладів експорту наукоємних українських товарів, обсяги торгівлі послугами також дуже незначні.

У перспективі можливе нарощування поставок товарів до країни ЄС, якщо економічна ситуація в Україні стабілізується, а в експорті з'явиться готова продукція з високою доданою вартістю, яка буде відповідати європейським стандартам. Однак є велика імовірність того, що через неможливість вкладення інвестицій у високотехнологічне виробництво та технічні бар'єри в торгівлі з країнами ЄС Україна отримає асиметричну торгівельну ситуацію з переважанням експорту дешевої сировини та імпорту дорогих готових виробів. При цьому українські виробники готової продукції спробують переорієнтуватися на менш вимогливі ринки країн Азії та Африки, що вже можна спостерігати в останніх змінах географічної структури експорту [12].

Крім того, при наявній структурі експорту-імпорту (в українському експорті переважає метал, продукти харчування, хімічна продукція, продукти деревообробки, в турецькому – продукти харчування, легкої промисловості, хімічна продукція), заявлених 20 млрд дол. США товарообігу до 2020 р. досягти не вдасться, стверджує президент Торгово-промислової палати (ТПП) України. Саме тому потрібно задіювати також інші галузі і напрями взаємодії, користуючись перевагами наявних та нових транспортних коридорів – контейнерного поїзда «Вікінг», транспортного маршруту «Via Carpatia» (від Балтійського до Егейського моря з відгалуженнями на Туреччину, Україну і Білорусь), а також нового «Шовкового шляху» [7].

Варто зауважити, що турецькі компанії продовжують активно займати важливу нішу в українській економіці («Енка», «Догуш», «Чукурова», «Тюрксель» та ін.), проте, українські компанії представлені на турецькому ринку в незначному обсязі.

Ще один бар'єр у відносинах між двома країнами – це відсутність можливості турецьким авіакомпаніям здійснювати більшу кількість рейсів до України у зв'язку з монополізацією в авіаційній сфері. Турецькій компанії, «прийшов» на український ринок, стикаються з масою проблем у сфері ведення бізнесу. Серед них такі як: верховенство права, бюрократія, монополізація тощо. За інформацією Посольства Турецької Республіки в Україні,

найбільш поширеними проблемами, що ускладнюють роботу турецьких підприємств на українському ринку, є неузгодженість у питаннях стандартизації, затримки з поетапною оплатою послуг турецьких підприємств-підрядників, недосконалі митно-тарифна політика, суперечності в українському законодавстві, існування «тіньової» економіки та непрозорих практик ведення бізнесу.

Проте, більшість українських експортерів покладають великі надії на підписання Угоди про зону вільної торгівлі з Туреччиною. У 2018 році Україна планує започаткувати нові переговори процеси з укладення угод про вільну торгівлю, одним із завдань буде започаткування нових переговорних процесів з укладення цих угод. Крім Туреччини, зараз Україна веде переговори про створення режиму вільної торгівлі ще з Ізраїлем. Особливо наполегливі у цьому питанні турецькі партнери, адже економізація зовнішньої політики Туреччини завжди була її традиційною рисою, що визначає геоекономічні інтереси цієї країни. Набрання чинності ЗВТ з ЄС, згідно з правилами митного союзу між Туреччиною та ЄС, надає можливість безмитного доступу до турецького ринку українським експортерам. У зв'язку з цим турецькі партнери наголошують на асиметричності торгівельних позицій двох країн та необхідності відповідного доступу турецького бізнесу до українського ринку після укладання ЗВТ.

Норвезький економіст Ерік Райнерт, який сприяв вирішенню економічних проблем у 58 країнах світу, дотримується думки, що зона вільної торгівлі лише тоді позитивно впливає на економіку країн, коли вона є симетричною, тобто країни-учасники мають приблизно однаковий рівень економічного розвитку та ведуть торгівлю еквівалентною продукцією [16]. У випадку ж, коли країни, що створюють ЗВТ, різняться в економічному розвитку, виникає загроза відтоку ресурсів з менш розвиненої країни – виробника сировини. Така загроза, на думку Е. Райнерта, існує і для України [17].

Звісно, ЗВТ з Туреччиною має бути створена тільки після ретельного вивчення шляхів захисту української економіки. Адже, на думку українських товаровиробників, укладення угод про вільну торгівлю з Туреччиною може призвести до неконтрольованого зростання демпінгового імпорту з та через неї на територію України. Тому з метою запобігання небажаному реекспорту на територію України Міністерство економіки України має вжити заходів для мінімізації можливих негативних наслідків створення ЗВТ з цією країною. Водночас очевидні і переваги створення такого спільного економічного простору між країнами, особливо враховуючи те, що Туреччина з 1996 р. є членом митного союзу з ЄС. За оцінками Посла Туреччини в Україні А. Б. Меріча, (тур. Ahmet Bülent Meriç) (01.12.2009 - 15.11.2011); створення зони вільної

торгівлі призведе до збільшення товарообігу між країнами щонайменше вдвічі. Крім того, Україна могла б суттєво збільшити свою присутність на турецькому ринку, а спільне виробництво товарів зробило б їх більш конкурентоспроможними та сприяло б їх просуванню і на європейські ринки [10].

У зв'язку з вищевикладеним, цілком погоджуємося з авторами статті, що для реалізації повноцінної співпраці в економічній сфері пропонують:

1. Усунути проблеми технічного характеру, що найчастіше гальмують розвиток двосторонніх відносин (наприклад, питання спрощення митних процедур).

2. Укласти Угоду ЗВТ на взаємоприйнятних умовах.

3. Відкрити торгівельне представництво України в Туреччині для просування українських бізнес-інтересів у Туреччині.

4. Надавати державну підтримку та залучати бізнес до реалізації спільних українсько-турецьких проєктів, таких як відкриття нових поромних переправ, виробництво наукомісткої продукції тощо.

5. Забезпечити участь турецьких інвестиційних фондів і компаній у реалізації інвестиційних проєктів, у конкурсах із продажу пакетів акцій українських підприємств із метою поглиблення інвестиційної співпраці, вивчити турецький досвід організації торгівельних представництв за кордоном.

6. Забезпечити участь Туреччини в українсько-білорусько-литовському проєкті використання потягу комбінованого транспорту «Вікінг». У контексті поставленого урядом завдання розвивати портові потужності та інфраструктуру для нарощування експорту, Туреччина виглядає природним партнером, із яким можна покращити логістичні потужності обох сторін Чорного моря.

7. Запропонувати план спільних виставково-ярмаркових заходів українських та турецьких компаній у сфері сільського господарства, промисловості, туризму тощо.

8. Налагодити системні контакти з наявними бізнес-спілками, що представляють інтереси турецьких ділових кіл в Україні; підтримувати контакти між торгово-промисловими палатами обох країн, турецькими бізнес-асоціаціями в Україні та Туреччині. Важливим інструментом презентації є організація бізнес-делегацій до Туреччини разом із Торгово-промисловою палатою України, завдяки яким була започаткована практика презентації України в різних регіонах Туреччини [13].

Відносини між Україною і Туреччиною традиційно характеризуються як стратегічне партнерство. Здається, дійсно, є всі причини так вважати, адже між цими двома країнами спостерігається відсутність яких-небудь серйозних суперечностей та вміня не загострювати конфліктні питання. Разом

з тим, формальна сторона не повністю відповідає дійсності.

Як ми зазначали вище, Туреччина характеризується прагматичною економізацією відносин, яка бере свій початок з 16 грудня 1991 року – коли Турецька Республіка визнала незалежність України та заклала підґрунтя для плідної співпраці.

Аналіз процесів, які сьогодні відбуваються у політичній та економічній сферах діяльності співробітництва між Україною і Туреччиною, дають змогу спрогнозувати кілька ймовірних сценаріїв розвитку подій в українсько-турецькій взаємодії.

Ми розділяємо думку науковців, зокрема М. Воротнюк з цього питання, і, зокрема, те, що україно-турецькі відносини мають три ймовірні сценарії розвитку [14].

Так, згідно з першим сценарієм, що передбачає інтенсифікацію насамперед політичного діалогу, відбувається «перезавантаження» стратегічного партнерства. Виявляється політична воля, необхідна для вирішення нагальних питань, передусім кримськотатарського.

Другий сценарій уособлює економізацію українсько-турецької взаємодії, символом якої може стати довгоочікуване створення зони вільної торгівлі та активізація торговельно-економічної співпраці тощо. Такий хід подій відповідає формулі «бізнес як звичайно», тобто економічна співпраця, попри всі політичні труднощі, продовжує стимулювати двосторонній діалог.

Третій сценарій, який по своїй суті, є найбільш несприятливий, фокусується на процесах домінування конфліктних тенденцій у взаємодії, що зводить нанівець перспективи стратегічного партнерства.

Ми погоджуємось з М. Воротнюк, авторкою вищеведеного ґрунтовного дослідження, підготовленого в рамках проекту «Компас», започаткованого регіональним представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта у співпраці з Інститутом зовнішньої політики [14], що безумовно, останній варіант є найбільш неприпустимим. Традиційно українсько-турецькі відносини розвиваються по траєкторії другого сценарію – «бізнес як завжди», тобто

спостерігається повна економізація відносин. Перший сценарій, на наш погляд, має також свої переваги, хоча й не настільки фокусується на економіці. Оптимальним було б забезпечити реалізацію комбінованої версії першого та другого сценаріїв. Ми пропонуємо його назвати «когерентним», адже когерентний [від лат. *cohaerens* (*cohaerentis*)] взаємозв'язаний [15].

Вищеокреслене дослідження базується на методології побудови сценаріїв як засобу стратегічного планування. І хоча в якості часових меж визначено 2010-2020 роки, абазовою передумовою наступних сценаріїв є середньостроковий (до 2020 р.) прогноз, цікавим з позиції сьогоднішніх реалій є те, що даний прогноз ґрунтувався на тому, що не відбудеться радикальних змін у політичних системах України і Туреччини, а також того, що жодна з них на момент 2020 р. не буде членом Європейського Союзу. Отже, сьогодні, на початку 2018 року ми можемо майже з впевненістю стверджувати, що прогноз щодо україно-турецьких відносин, часові рамки якого закінчатимуться менше, ніж за два роки, практично здійснився.

Таким чином, сьогодні є підстави говорити про певне «вікно можливостей», яке за умови ефективної української дипломатії може піднести українсько-турецькі відносини на якісно новий рівень. Мова йде, першочергово, про вироблення стратегічного бачення пріоритетів співпраці замість реактивного підходу до двосторонніх відносин, притаманного українській зовнішній політиці. Однак перегляд відносин з офіційною Анкарою має ґрунтуватися не тільки на поточній напрузі між Туреччиною та Росією, а й на усвідомленні всіх тих переваг, які надає стратегічне партнерство.

Також необхідно відзначити, що у двосторонніх відносинах України з Туреччиною як економічна, так і політична сфера співпраці містить великий незадіяний потенціал, тож важливим завданням на порядку денному є визначення та реалізація перспективних аспектів цієї співпраці, що буде метою наших подальших розвідок.

UKRAINE-TURKEY: POLITICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT AND PROSPECTS

Evgeniya Solovikh, Kandidat of Political Sciences, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: j.m.solovikh@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0840-2835>

The issues of studying of the modern Ukrainian-Turkish relations and their role in the foreign policy strategy of both countries are paid not enough attention; however, they are critically important, taking into consideration the importance of these relations for both Ukraine and Turkey. The subject of the research is the Ukrainian-Turkish relations. The goal of the article is genesis of establishment and development prospects of the basic foreign policy vectors of the relationship between Ukraine and Turkey.

The objective is to analyze genesis of establishment of the relationship between Ukraine and Turkey since acquisition of the independence by Ukraine; to determine the primary priorities of collaboration of Ukraine and Turkey; to consider the main stages of establishment of the relationship between Ukraine and Turkey; to define the political constituents of the relationship between Ukraine and Turkey; to specify the overriding priorities and indexes of economic partnership between Ukraine and Turkey; to substantiate the possible scenarios of the development of the relationship between Ukraine and Turkey.

The general scientific methods are used, such as: the system analysis – for the determination of the peculiarities of establishment and development of the basic foreign policy vectors of the relationship between Ukraine and Turkey; the factor analysis – for the formalization of the cause-and-effect relationship of the studied impact factors between Ukraine and Turkey; and also the scenario method

whereby the most appropriate scenario of the development of the relationship between the mentioned above countries from 2010 till 2020, that it is suggested to name coherent.

The following results are obtained: on the basis of the conducted analysis the problem aspects in the political and economic spheres are drawn out, particularly, it is substantiated that Turkey with regard to Ukraine is characterized with economization of relations; the economic components that facilitate the expansion of the amount of Ukrainian goods in the Turkish market are identified, specifically, it is analyzed that creation of the free trade zone will result in the extension of the commodity circulation between countries at least twice.

The conclusions: the role of the economic factor in the relations between two countries is exposed; comparison of some economic indicators is done; the basic indexes of the export and import are analyzed; the prospects of the trade and economic cooperation and advancement of the Ukrainian export to Turkey are determined; three possible scenarios of progress of the collaboration till 2020 with pointing the most appropriate and the most impermissible ones for Ukraine are defined.

Keywords: political aspects, economic factors, export, import, Ukrainian-Turkish relations, Ukraine, Turkey, scenario of development.

УКРАИНА-ТУРЦИЯ: ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Соловых Евгения Николаевна, к.полит.наук, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, п. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 610226 e-mail: j.m.solovikh@karazin.ua; ORCID:https://orcid.org/0000-0002-0840-2835

В статье рассмотрены политические и экономические аспекты взаимодействия между Украиной и Турцией, обозначены перспективы дальнейшего сотрудничества, проанализированы основные причины, которые препятствуют плодотворному политическому диалогу.

Предметом исследования являются украинско-турецкие отношения.

Целью статьи является определение основных внешнеэкономических векторов между Украиной и Турцией; анализ генезиса установления отношений между Украиной и Турцией с момента провозглашения Украиной независимости; определение первоочередных приоритетов сотрудничества между двумя государствами; определение политических составляющих во взаимоотношениях между Украиной и Турцией; выяснить наиболее приоритетные направления экономического партнерства между двумя странами для обоснования возможных сценариев развития их дальнейших отношений.

Используются общенаучные методы, такие как: системный анализ - для определения особенностей установления и развития основных внешнеполитических векторов отношений между Украиной и Турцией; факторный анализ - для выявления причинно-следственных связей между факторами, что оказывают влияние на отношения между Украиной и Турцией.

Получены следующие результаты: на основании проведенного анализа выявлены проблемные аспекты в политической и экономической сферах, в частности, описаны барьеры в торгово-экономическом взаимодействии и продвижении украинского экспорта в Турцию, а именно - создание зоны свободной торговли приведет к расширению товарооборота между двумя странами не менее чем в два раза.

Выводы: раскрывается роль экономического фактора в отношениях между двумя странами; проводится сравнение некоторых экономических показателей; анализируются основные показатели экспорта и импорта; определены перспективы торгово-экономического сотрудничества и продвижения украинского экспорта в Турцию; определены три возможных сценария дальнейшего сотрудничества до 2020 года, с указанием наиболее оптимального и наиболее недопустимого для Украины.

Ключевые слова: политические аспекты, экономические факторы, экспорт, импорт, украинско-турецкие отношения, Украина, Турция, сценарий развития.

Література

1. Воротнюк М. Роль і місце України в зовнішньополітичних концепціях Туреччини [Електронний ресурс] / М. Воротнюк. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Volovych_hm/Vorothyuk.htm.
2. Черніков І. З глибини століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини у контексті історії / І. Черніков // Політика і час. – 1994. – №7. – С.72-78.
3. Долгов Є. Не лише Чорне море єднає нас. Посольству України в Туреччині 10 років: минуле, сьогодення, майбутнє / Є. Долгов // Політика і час. - 2003. – №1. – С. 3-11.
4. Крук Н.І. Українсько-Турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини / Н.І. Крук // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Випуск 5. – С. 21-34.
5. АлієвМ.М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/09/06.htm>
6. Офіційний сайт Посольства України в Турецькій Республіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>
7. Україна з початку року збільшила експорт до Туреччини на 20% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/eksport-z-ukrajini-do-turechchini-zris-mayzhe-na-20-za-sim-misyaciv-442984.html>.
8. «The Business Herald»/ Журнал Торгово-промислової палати України («Діловий вісник») [Електронний ресурс]. – № 6 (265). – 2016/ – Режим доступу: <http://old.ucci.org.ua/synopsis/dv/pdf/2016/dv1606.pdf>
9. Протокол попереднього обговорення проектів угод про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), Сінгапуром та Туреччиною засоціаціями національних товаровиробників. 7 липня 2009 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України - http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/mainart_id=137722&cat_id=137721.
10. Украина – Турция: у дружбы есть резервы // Вечерняя Одесса. - № 24 (9155). - 18 февраля 2010 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://vo.od.ua/gubrics/gaznoe/13321.php>. – Последний доступ 24.04.2010.

11. Москалець О. Кримськотатарська тема у контексті українсько-турецьких відносин // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Фрідріха Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. – К., 2000. – С. 137.

12. Трансформація структури зовнішньої торгівлі України у зв'язку з підписанням угоди про асоціацію між Україною та ЄС П. О. Черномаз., О. І. Чавалах, Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/13384/2/>

13. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukreal.info/ru/statti/70341-audit-zovnishnoi-politiki-ukraina-turechchina>

14. Воротнюк М. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями. – Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. – 16 с.

15. Словник іншомовних слів Мельничука. Словопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/42/53402/284053.html>.

16. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э.С. Райнерт. – М. : Изд. Дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

17. Дубровик-Рохова А. Україна сьогодні – це Перу 1979-го / А. Дубровик-Рохова // Веб-сайт газети «День». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-sogodni-ce-peru-1979-go>

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПТУ МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Шамраєва Валентина Михайлівна

доктор політичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: 76shamraeva@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-3742>

Питанню міжнародної безпеки присвячено багато наукових праць. У той же час в наукових дискусіях майже немає робіт, присвячених інструментам методології вивчення концепції міжнародної безпеки на сучасному етапі еволюції, що значно знижує ефективність дослідного процесу. Предметом дослідження в статті є виділення основних теоретичних підходів до вивчення еволюції поняття «міжнародна безпека». Мета полягає в тому, щоб проаналізувати останні підходи до еволюції концепції «міжнародної безпеки» і методології її вивчення в сучасній міжнародній політичній науці. Завданням є вивчення основних етапів еволюції провідних теоретичних підходів до визначення міжнародної безпеки та методології її дослідження. Використовуються загальнонаукові методи: історичний підхід до визначення основних етапів розвитку концепції міжнародної безпеки в політичній науці, узагальнення та ретроспективний аналіз при вивченні методології цієї концепції в сучасній політичній науці.

Отримані наступні результати: узагальнено методологічні підходи до визначення і вивчення міжнародної безпеки, викладені основні принципи формування системи, моделі та механізми її забезпечення. Аналізуються новітні методичні підходи до наукового аналізу цієї концепції. Окремо автор розкриває сучасні загрози, які виникли в умовах безпеки на глобальному і регіональному рівнях і викликані планетарними проблемами міжнародного політичного процесу, такими як процеси глобалізації, глобальні проблеми людства, транснаціональний тероризм і т. д.

Висновки: в сучасній політології міжнародних відносин, існує безліч нових теоретичних течій, які вступають в протиріччя з класичними щодо можливостей і методології пізнання сучасних проблем міжнародної безпеки. У той же час аналізовані підходи визначають нинішнє розуміння, зміст і сутність міжнародної безпеки в усіх її проявах від формування національних інтересів окремих держав в цій галузі до практичних механізмів функціонування глобальної системи міжнародної безпеки. Ефективне функціонування механізму колективної безпеки є невід'ємною частиною міжнародної безпеки. Ця проблема надзвичайно актуальна і може стати предметом окремих експертних дискусій і досліджень в галузі міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародна безпека, глобальна система безпеки, регіональна система безпеки, сучасні загрози в галузі міжнародної безпеки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогодні проблематика дослідження основних проблем міжнародної безпеки отримала нове звучання та виключну актуальність. Для української наукової спільноти концепт міжнародної безпеки, інструменти та механізми її забезпечення отримали нове звучання у зв'язку із анексією Криму та подіями на сході країни. Таким чином активізація досліджень у сфері методології, інструментів забезпечення та новітніх викликів у галузі міжнародної безпеки є на сьогодні надзвичайно важливою для підвищення ефективності практичної реалізації вітчизняної зовнішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблематиці міжнародної безпеки присвячено надзвичайно багато наукових розробок, як вітчизняних так і закордонних науковців, аналітиків, міжнародників-практиків. Серед визнаних класиків слід підкреслити роботи Кісінджера, Фукуями, Бжезінського, праці яких присвячені новітнім викликам у сфері міжнародної безпеки та проблематиці удосконалення інструментів її забезпечення в умовах сучасного розвитку світового політичного процесу. В той же час у наукових дискусіях майже відсутні праці присвячені саме

інструментам методології дослідження концепту міжнародної безпеки на сучасному етапі її еволюції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної публікації є аналіз новітніх підходів до еволюції концепту «міжнародна безпека» та методології його дослідження у сучасній міжнародній політології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Науковий аналіз концепту міжнародна безпека є складною науковою діяльністю, що обумовлено багатогранністю окресленого предмету дослідження і багатокомпонентністю інструментів та методології його пізнання.

На сьогодні, на жаль, ще відсутнє загальновизнане та достатньо ємне визначення поняття міжнародна безпека. Однією з причин цього є те, що практично на протязі всієї історії людства міжнародна безпека окреслювалася військовою термінологією та зводилася до механізмів забезпечення миру і відсутності війни. Такий стан речей зберігався до розпаду біполярної системи міжнародних відносин та активізації процесів глобалізації і актуалізації проблематики глобальних викликів людства.

Найбільш класичними визначеннями міжнародної безпеки сьогодні є наступні: міжнародна безпека – це:

- система міжнародних відносин, що базується на дотриманні всіма державами загально визнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань та суперечок між ними за допомогою сили або погрози силою [1].

- система міжнародних відносин, базована на дотриманні всіма державами загально визнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спорів між ними за допомогою сили чи її погрозою [2].

- система міжнародних договорів та угод, що забезпечує збереження миру на основі визнання суверенітету, недоторканності кордонів та територіальної цілісності держав, відмови від застосування сили або її погрози у вирішенні міжнародних суперечок [3].

Як бачимо, існує багато підходів до визначення концепту «міжнародна безпека». Найбільш прийнятним та відповідним реаліям міжнародного політичного процесу при дослідженні міжнародних відносин, на думку автора, є наступне визначення: міжнародна безпека — це система міжнародних відносин, яка базована на дотриманні всіма державами (та/або іншими міжнародними акторами) загально визнаних принципів та норм міжнародного права (та взятих на себе міжнародних зобов'язань), що виключає вирішення спірних питань та розбіжностей за допомогою сили чи погрози її застосування. Нажаль, це визначення є ідеалістичним, а практичні відносини в рамках системи, як глобального так і регіонального рівнів є занадто складними та різноплановими, і роблять досягнення такого стану майже нездійсненним завданням. Тому у політології міжнародних відносин існує досить велике розмаїття підходів до визначення міжнародної безпеки її рівнів, механізмів забезпечення і т.д.

Новітні тенденції, що визначають магістральні напрями розвитку світового політичного процесу обумовили значне розширення категоріального апарату яким визначаються сучасні уявлення про міжнародну безпеку. Передусім, це значне розширення загроз планетарного масштабу: природні катаклізми, гуманітарні катастрофи, техногенні загрози. З огляду на це сам концепт «міжнародна безпека» набув складної структури і виявився доповненим багатьма, принципово новими складовими, які тепер поєднують окрім воєнної, політичну, економічну, інформаційну, продовольчу, ядерну, антитерористичну, технологічну та інші види безпеки. Дані компоненти можуть виступати як в комплексі так і як окремі види міжнародної безпеки.

З методологічної точки зору такий стан речей призвів до значного розширення інструментів пізнання концепту «міжнародна безпека» та значного послаблення їх силової методології. Дослідження концептуальних основ міжнародної безпеки передбачає аналіз попередніх наробок та од-

ночасного розгляду найбільш впливових методологічних шкіл сучасності, аналіз сучасного стану системи забезпечення міжнародної безпеки у площині практичних проблем світової політики.

Класичним методологічним напрямком залишається силова парадигма і сучасним дослідникам важко від неї відійти. Однією з перших ґрунтовних праць, що була присвячена аналізу відносин між суверенними державами стала «Історія Пелопоннеської війни» Фукідіда, багато положень і висновків якої і донині не втратили своєї актуальності. Провідною у методології дослідження проведеного Фукідідом є термінологія сили. Він виходить із домінування сили у відносинах між державами. У дослідженні активно використовується інструментарій сили, її складових, факторів її застосування, що було використано і розвинуто у подальших дослідженнях мислителів Середньовіччя та Нового часу. Таким чином Фукідіда вважають засновником найбільш впливового напрямку модерних дослідницьких течій у сучасній теорії міжнародних відносин — політичного реалізму.

Пізніше основні результати досліджень Фукідіда були поглиблені і розширені у працях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса та ін. мислителів. А у працях К. фон Клаузевиця окреслений напрямок отримав назву класичного або традиційного.

Найбільш структуровану методологію дослідження міжнародної безпеки представив у своїх працях Т. Гоббс, окресливши принципи егоїстичної природи характеру людини та перенісши його і на відносини між державами. Згідно основних висновків науковця люди (та держави) не є рівними у здібностях (потенціалах), що призводить до суперництва, взаємної недовіри, прагнення володіти матеріальними благами. І ці прагнення та устремління, а у термінології міжнародних відносин — національні інтереси державних акторів та їх зіткнення призводить до постійної «війни всіх проти всіх і кожного проти кожного», а такі відносини є природним станом взаємовідносин суб'єктів даної системи. І якщо люди для співіснування укладають суспільний договір, то держави не зв'язані жодними зобов'язаннями. І у міжнародних відносинах єдиним «регулятором» підтримки безпеки є сила.

Однією із течій класичного методологічного підходу стала методологія політичної рівноваги, яку активно досліджували Б. Спіноза, Д. Юм, Е. де Ваттель. У їх методології дослідження міжнародної безпеки провідним став принцип рівноваги. Е. де Ваттель вважав, що «Європа являє собою політичну систему, певне ціле, в якому все пов'язане із відносинами і різноманітними інтересами націй, що живуть у цій частині світу. Вона не є, як ніколи не була, невпорядкованим нагромадженням окремих частин, кожна з яких вважала себе мало зацікавленою долею інших і рідко піклувалася про те що не стосується її безпосередньо» [4].

Дана концепція міжнародної безпеки базується і на принципі суверенності — як основи стабільності системи. Відповідно до нього постійна увага суверенів до всіх процесів, що відбувалися у Європі, постійні переговори через дипломатичних представників та періодичні зустрічі на найвищому рівні сприяли формуванню у незалежних європейських держав окрім національних ще і спільних європейських/регіональних інтересів. Передусім такі спільні інтереси стосувалися підтримки безпеки та свободи у регіоні.

Саме ці процеси, на думку Ваттеля, обумовили появу ідеї політичної рівноваги, або рівноваги влади. Під нею дослідник розумів такий порядок речей, за якого жодна з держав не в змозі абсолютно домінувати над іншими і встановлювати для них правила міжнародного спілкування та принципи внутрішньополітичного розвитку. В той же час Ваттель не відходив від силової методологічної основи дослідження міжнародної безпеки, вважаючи інтереси приватних осіб вторинними у порівнянні із інтересами нації (держави), а превентивну війну проти занадто посиленого сусіда законною і справедливою: «простіше, зручніше і вірніше використувати... створення коаліцій, які могли б протистояти наймогутнішій державі та не давати їй змоги диктувати свою волю. Так вчиняють у даний час суверени Європи. Вони приєднуються до слабшої з двох головних держав, які є природними суперниками, що покликані стримувати одна одну у якості противаг, щоб втримати рівновагу».

Дані висновки автора актуалізувалися у зв'язку із розпадом біполярної системи міжнародних відносин та появою множини центрів політичного тяжіння та формування новітньої, більш гнучкої, системи міжнародної безпеки як на глобальному так і на регіональних рівнях.

У сучасному вигляді методологічні основи дослідження міжнародної безпеки у рамках течії політичного реалізму представлені і працях Р.Нібура, Ф.Шумана, Дж.Кеннана, К.Томсона, Г.Кіссінджера та інших класиків політології сучасних міжнародних відносин. Однак найбільший внесок у її розвиток здійснив своїми працями Г.Моргентау. З точки зору дослідника міжнародні відносини являють собою арену гострого протистояння держав. В основу будь-якої міжнародної діяльності покладено прагнення до збільшення своєї влади або сили (power) та зменшення влади інших. При цьому термін «влада» є досить широким і під ним дослідник розуміє військову та економічну складову потенціалу держави, гарантії її найбільшого ступеню безпеки і процвітання, престижу, можливостей щодо розповсюдження її ідеологічних настанов та духовних цінностей. Влада, в такому широкому розумінні автора, може бути досягнута та закріплена лише двома шляхами реалізації зовнішньополітичної діяльно-

сті: або ефективною військовою стратегією, або дипломатією. І якщо раніше держави більше покладалися на першу, то в умовах сучасного стану розвитку світового політичного процесу більшість домінуючих держав, безумовно спираючись на досить міцний військовий потенціал, воліють розширювати застосування новітніх методів функціонування саме дипломатичних механізмів поширення свого впливу на міжнародній арені.

Не дивлячись на те, що політичний реалізм має досить багато прихильників, зокрема, зовнішня політика США при перебуванні у Білому домі республіканських адміністрацій у ХХ — на початку ХХІ ст. будувалася саме на його засадах, він має і низку значних недоліків на яких базують критику його опоненти. Так, наприклад, виходячи із розуміння міжнародних відносин (і міжнародної безпеки, як їх складової) як «природного стану» силового протистояння за впливи, представники класичного підходу зводять міжнародні відносини до міждержавних (тобто не приділяють належної уваги недержавним акторам), що значно збіднює розуміння світового політичного процесу. Методологічна концентрація на силовій термінології та недооцінка значення і впливу інших факторів (духовні цінності, соціокультурні реалії, економічні та інформаційні впливи за допомогою м'якої сили) значно збіднюють аналіз міжнародної безпеки, знижуючи рівень достовірності їх наукового пізнання.

Дана публікація була б не повною без розгляду ще одного методологічного напрямку у дослідженні системи міжнародних відносин в цілому, та міжнародної безпеки, зокрема. Паралельно із розвитком традиційного підходу проходила і еволюція методології ідеалістичного напрямку. Її виникнення найчастіше пов'язують із філософією стоїків. Потім ідеалістичний напрямок сприйняття оточуючого міжнародного середовища було розвинуто через ідеологічні настанови християнства, у працях таких мислителів як Г.Гроцій, І.Кант та інших.

В основі ідеалістичного методологічного підходу до вивчення міжнародних відносин, і як їх складової міжнародної безпеки, покладено тезу про моральну та політичну єдність людства, непорушність невід'ємних прав людини. Ця теза була присутня на протязі всієї еволюції даного підходу, хоча й набувала різних форм у працях її прихильників.

Так іспанський мислитель Ф.Вітторія обґрунтував тезу, що єдність людства робить штучним його поділ на окремі держави і тому природним правом людини є її право на вільне пересування, реалізація якого неможлива без досить високого рівня міжнародної безпеки.

Представники ідеалістичної течії також наполягають на можливості досягнення вічного миру між людьми за допомогою використання кількох шляхів ефективного функціонування наявних механізмів

регулювання міжнародних відносин: шляхом правового і морального регулювання світового політичного процесу; шляхом пов'язаним із самореалізацією історичної необхідності, що обумовлює забезпечення миру та безпеки між державами для досягнення високих темпів розвитку, процвітання та стабільності системи міжнародних відносин в цілому.

Наприклад, І. Кант у своїх працях стверджував, що подібно тому, як базовані на протиріччях та користі відносини між людьми призводять до становлення правового суспільства, так і відносини між державами повинні в результаті еволюційного розвитку призвести в майбутньому до стану вічного та гармонійного миру із ефективними правовими механізмами його регулювання.

У сфері міжнародної безпеки представники ідеалістичної течії відстоюють тезу про можливість покінчити зі світовими та локальними війнами, збройними конфліктами між державами шляхом правового регулювання та демократизації міжнародних відносин, поширення на них норм моралі та справедливості.

Не дивлячись на критику опонентів щодо утопічності основних тез ідеї окремих представників ідеалістичної течії були успішно реалізовані у практиці міжнародних відносин. Наприклад, розроблена після Першої світової війни президентом США В. Вільсоном програма створення Ліги Націй, розробка та укладання Пакту Бріана-Келлога (1928 р.), що передбачав відмову від війни та застосування сили у міждержавних відносинах; основні положення доктрини Стаймсона (1932 р.) за якою офіційний Вашингтон відмовлявся від дипломатичного визнання будь-яких змін в системі міжнародних відносин якщо вони були досягнуті за допомогою сили. В цілому період між двома світовими війнами можна назвати часом триумфу ідеалістичних ідей у міжнародних відносинах. І якщо представники політичного реалізму перехопили ініціативу під час розбудови та функціонування біполярної системи, після її розпаду вплив методології політичного ідеалізму на окремі аспекти теоретичного аналізу та прогнозування у сфері міжнародної безпеки знову зростає і стає основою практичних кроків, що здійснюються світовою спільнотою щодо демократизації та гуманізації сфери функціонування системи міжнародних відносин, а також спроб формування нового світового порядку, який би відповідав інтересам всього людства. Наочною демонстрацією таких тенденцій можна вважати ініціативи у сфері міжнародних відносин демократичної адміністрації Б. Обама, особливо у перший її період перебування у Білому домі: «Перезавантаження» російсько-американських відносин, низка ініціатив спрямованих на подолання антиамериканських настроїв на Близькому та Середньому Сході, відмова від форсування реалізації програми розміщення системи

протиракетної оборони у Центральній та Східній Європі

Починаючи з 60-х рр. XX ст. у теорії міжнародних відносин утвердилася і модерністська течія дослідження світового політичного процесу. У сфері аналізу міжнародної безпеки, як і більш широких предметів сфери міжнародних відносин, її представники піддавали різкій критиці відданість реалізму традиційним методологіям проведення досліджень базованим, передусім на інтуїції та теоретичній інтерпретації. Дослідники «нового покоління», такі як К. Райт, К. Дойч, К. Холсті, Е. Хаас та ін., намагалися надати вивченню міжнародних відносин (та міжнародної безпеки, як їх окремого аспекту) більш наукового статусу та звучання. Вони активно залучали до цього процесу методологічні засоби математики, формалізації, моделювання та інших дослідницьких процедур, що були ними запозичені з точних наук та протиставляли їх традиційним методам, які базуються на інтуїтивних висновках дослідника, судженнях, аналогіях і т.п.

Однак представники модернізму не змогли розробити монолітний фундамент цього методологічного напрямку, їх поєднує лише прибічність до міждисциплінарного підходу, прагнення до застосування методів та процедур точних наук, збільшення маси емпіричних даних, які можна піддавати перевірці у сукупній масі проведених досліджень.

Великий вплив на розробку сучасної системи міжнародної безпеки справляють представники транснаціоналізму. Цей методологічний напрямок виник нещодавно і ще знаходиться у стадії формування. Основою даного підходу стало розуміння міжнародної безпеки як явища, що виходить за рамки міждержавних відносин, які базуються на національних інтересах та силовому протистоянні. Прихильники транснаціоналізму вважають, що держави як актори системи міжнародних відносин втрачають своє монопольне становище, а на арену світового політичного виходять як самостійні гравці індивіди, різноманітні організації і рухи, суб'єкти економічної діяльності, інші недержавні об'єднання. Завдяки таким тенденціям у процесі забезпечення міжнародної безпеки починають відігравати помітну роль саме недержавні інститути та організації.

Революційні зміни в технологіях засобів комунікації та транспортних мереж, зростання числа і значення транснаціональних корпорацій стимулювали виникнення нових ідей та тенденцій на світовій міжнародній арені, головним наслідком яких є значне підсилення взаємозалежності світу в цілому, відносне зменшення ролі сили у сучасних міжнародних відносинах і як наслідок, прагнення до підвищення рівня міжнародної безпеки.

Транснаціоналізм сприяв науковому усвідомленню низки новітніх явищ у міжнародній безпеці,

тому багато його ґрунтовних положень продовжують динамічно еволюціонувати, реагуючі на зміни у провідних тенденціях сучасного міжнародного політичного процесу.

Як видно з проведеного вище методологічного аналізу основні принципи міжнародної безпеки, за різних підходів до її визначення мають цілу низку спільних рис, а для забезпечення функціонування системи міжнародних відносин закріплені у сучасному міжнародному праві. Міжнародні конвенції та інші договірні акти в цій сфері, зокрема, передбачають:

- утвердження мирного співіснування в якості базового універсального принципу міждержавних відносин;
- забезпечення рівної безпеки для всіх держав (не залежно від розміру території, географічного розташування, сукупного потенціалу та інших ознак);
- створення дієвих гарантій у військовій, політичній, економічній та гуманітарній сферах;
- розробку ефективних механізмів у сфері контролю над зброєю всіх видів, недопущення гонки озброєнь та практичні кроки до роззброєння;
- безумовну повагу суверенних прав кожного народу;
- справедливе політичне врегулювання міжнародних криз і регіональних конфліктів (всіх форм та видів);
- практичне запровадження заходів довіри між державами;
- розробку ефективних методів попередження та боротьби з міжнародним тероризмом;
- викорінення геноциду, апартеїду, популяризації фашизму;
- виключення з міжнародної практики всіх форм дискримінації, відмова від економічних/політичних блокад та санкцій (без необхідності та обов'язкової рекомендації світового співтовариства);
- встановлення та остаточне утвердження нового економічного порядку, який би забезпечував рівну економічну безпеку всіх держав та сприяв сталому економічному розвитку світового співтовариства в цілому.

Ці принципи повинні поширюватися не тільки на держави як основних акторів світового політичного процесу, а і на інших акторів сучасних міжнародних відносин.

Ці базові принципи сучасної міжнародної безпеки забезпечуються цілою низкою механізмів національного/державного (функціонування інструментів забезпечення національної безпеки окремої держави), регіонального (за допомогою формування міждержавної договірної бази та функціону-

вання регіональних безпекових організацій) та глобального рівнів функціонування. Сьогодні до основних засобів забезпечення міжнародної безпеки відносять:

- двосторонні: договори/угоди (багатосторонні конвенції) про забезпечення взаємної безпеки між зацікавленими сторонами;
- об'єднання держав у багатосторонні союзи;
- глобальні/регіональні міжнародні організації, регіональні структури та інститути для підтримки міжнародної безпеки;
- демілітаризація, демократизація та гуманізація міжнародного політичного порядку, встановлення верховенства права у міжнародних відносинах.

У структурі міжнародної безпеки прийнято відокремлювати рівні її функціонування в залежності від низки факторів. Так у залежності від масштабів дії відокремлюють наступні рівні міжнародної безпеки: національний, регіональний та глобальний.

У сучасній дипломатії сфера міжнародної та національної безпеки є однією з ключових сфер діяльності будь-якої держави. Для детального дослідження основних підходів до вивчення міжнародної безпеки необхідним є аналіз моделей, навколо яких точаться основні дискусії, а найбільш поширеними є два підходи до класифікації міжнародної безпеки.

Моделі міжнародної безпеки, які відокремлюють в рамках першого підходу визначаються в залежності від кількості суб'єктів системи безпеки. В його рамках виокремлюють чотири основні моделі: однополярна система безпеки; «концерт держав»; багатополярна модель; глобальна (або універсальна) модель.

Другий тип моделей міжнародної безпеки визначається характером відносин між учасниками подібних систем безпеки. В його рамках відокремлюють: колективну безпеку, глобальну безпеку, операційну систему безпеки.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. У сучасній політології міжнародних відносин сьогодні виникає велика кількість нових теоретичних течій, які вступають у полеміку з вже класичними щодо можливостей та методології пізнання сучасних проблем міжнародної безпеки. В той же час саме проаналізовані вище підходи визначають сучасне розуміння, зміст та сутність міжнародної безпеки у всій її виявах від формування національних інтересів окремих держав в даній сфері до практичних механізмів функціонування глобальної системи міжнародної безпеки. На більш глибокий аналіз і наукове осмислення ще чекають механізми та моделі міжнародної безпеки всіх рівнів та класифікацій.

Невід'ємною частиною міжнародної безпеки є і ефективне функціонування закріпленого в Статуті ООН механізму колективної безпеки. Дана пробле-

матика є надзвичайно актуальною і може стати темою окремих експертних дискусій та наукових досліджень в сфері міжнародних відносин.

MAIN THEORETICAL APPROACHES TO A CONCEPT EVOLUTION RESEARCH INTERNATIONAL SECURITY

Valentina Shamraeva, Doctor of Political Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: 76shamraeva@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-3742>

A lot of scientific papers are devoted to the issue of international security. At the same time, there are almost no works devoted precisely to the tools of the methodology of studying the concept of international security at the present stage of evolution in the scientific discussions, that greatly reduces the effectiveness of the research process. The subject matter of the article is selection of the main theoretical approaches to the study of the evolution of the concept of 'international security'. The goal is to analyze the latest approaches to the evolution of the concept of 'international security' and the methodology of its study in the modern international political science. The objective is to study the main stages of the evolution of the flagship theoretical approaches to the definition of international security and the methodology of its study. Common scientific methods are used: the historical approach – in identifying the main stages of the development of the concept of 'international security' in the political science, generalization and retrospective analysis – in the study of the methodology of this concept in modern political science.

The following results are obtained: general methodological approaches to the definition and study of international security are summarized, the main principles of its system formation, models and mechanisms of provision are outlined. The newest methodical approaches to the scientific analysis of this concept are analyzed. The author specifically discloses the modern threats that have arisen in the conditions of security at global and regional levels and that are caused by the planetary problems of the international political process, such as globalization processes, global humanity problems, transnational terrorism, etc.

Conclusions: there is a large number of new theoretical trends that enter into controversy with the classical ones concerning the possibilities and methodology of knowledge of contemporary challenges of international security in modern political science of international relations. At the same time, the analyzed approaches determine the current understanding, the content and essence of international security in all its manifestations from the formation of the national interests of individual states in this area to the practical mechanisms of the functioning of the global system of international security. The effective functioning of the collective security mechanism is an integral part of international security. This problem is extremely relevant and can become the subject of separate expert discussions and studies in the field of international relations.

Key words: international relations, international security, global security system, regional security system, modern threats in the field of international security.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭВОЛЮЦИИ КОНЦЕПТА МЕЖДУНАРОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Шамраева Валентина Михайловна, доктор политических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: 76shamraeva@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-3742>

Вопросу международной безопасности посвящены многие научные труды. В то же время в научных дискуссиях почти нет работ, посвященных инструментам методологии изучения концепции международной безопасности на современном этапе эволюции, что значительно снижает эффективность исследовательского процесса. Предметом исследования в статье является выделение основных теоретических подходов к изучению эволюции понятия «международная безопасность». Цель состоит в том, чтобы проанализировать последние подходы к эволюции концепции «международной безопасности» и методологии ее изучения в современной международной политической науке. Задачей является изучение основных этапов эволюции ведущих теоретических подходов к определению международной безопасности и методологии ее исследования. Используются общенаучные методы: исторический подход к определению основных этапов развития концепции международной безопасности в политической науке, обобщение и ретроспективный анализ при изучении методологии этой концепции в современной политической науке.

Получены следующие результаты: обобщены методологические подходы к определению и изучению международной безопасности, изложены основные принципы формирования системы, модели и механизмы обеспечения. Анализируются новейшие методические подходы к научному анализу этой концепции. Отдельно автор раскрывает современные угрозы, которые возникли в условиях безопасности на глобальном и региональном уровнях и вызваны планетарными проблемами международного политического процесса, такими как процессы глобализации, глобальные проблемы человечества, транснациональный терроризм и т. д.

Выводы: в современной политологии международных отношений, существует множество новых теоретических течений, которые вступают в противоречие с классическими в отношении возможностей и методологии познания современных проблем международной безопасности. В то же время анализируемые подходы определяют нынешнее понимание, содержание и сущность международной безопасности во всех ее проявлениях от формирования национальных интересов отдельных государств в этой области до практических механизмов функционирования глобальной системы международной безопасности. Эффективное функционирование механизма коллективной безопасности является неотъемлемой частью международной безопасности. Эта проблема чрезвычайно актуальна и может стать предметом отдельных экспертных дискуссий и исследований в области международных отношений.

Ключевые слова: международные отношения, международная безопасность, глобальная система безопасности, региональная система безопасности, современные угрозы в области международной безопасности.

Література

1. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. / А.М. Прохоров – М.: Норинт, 2004. – 1456 с.
2. Политическая наука: словарь-справочник. Авт. и сост.: Санжаревский И.И. Изд. 6-е, испр. и доп. Тамбов. 2016. – 1290 с.
3. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. - Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. — 1312 с.
4. Ваттель Э. де Право народов, или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов. / Э.де Ваттель. — М.: Госюриздат, 1960. — 720 с.

EKOONOMIKA

INTERNATIONAL TRADE AND UNEVEN DISTRIBUTION OF INCOME

David Nersik Hakhverdyan

Professor at the Chair of "International Economic Relations",

Doctor of Sciences,

Armenian State University of Economics

128 Nalbandyan str., 0025 Yerevan, Republic of Armenia

e-mail:dhakhverdyan@yahoo.com; ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4592-3226

Anna Armen Pakhlyan

Lecturer at the Chair of "International Economic Relations",

PhD in Economics,

Armenian State University of Economics

128 Nalbandyan str., 0025 Yerevan, Republic of Armenia

e-mail:anna.pakhlyan@gmail.com; ORCID:https://orcid.org/0000-0002-5854-2473

The turbulent events of the last quarter of the 20th century (the collapse of the socialist system and the transition of the post-socialist countries to a market economy, China's accession to the world market and the successive trends of trade liberalization in a number of countries) do not doubt that trade and technology play an important role in changing the structure of production and wages throughout the world.

At the beginning of the 20th century globalization tendencies were transformed into a deglobalization. This was partially due to the fact that growth of international trade did not properly contribute to the welfare of people and the mitigation of income polarization as it was expected to. Although, there is no doubt that trade and technology have played an important role in the change of production structure and salaries around the world.

The subject of research in the article are the main causes and consequences of the polarization of income in the world economy. The purpose of the study is to identify the impact of the growth of international trade on human well-being and reduction of income polarization. The main objective of the study is to analyze the dynamics of income distribution in the world in the context of the expansion of international trade.

The article uses general scientific methods: system analysis - to determine the features of the development of international trade, a method of scientific abstraction that allows to present the general nature of the uneven distribution of income in the world economy and to make assumptions about the expected future through extrapolating data.

Results: Based on the analysis of the dynamics of the change in the basic indicators of income distribution, the problem aspects of the impact of international trade on the polarization of the world population's incomes are revealed. Conclusion: According to studies, economic growth rates deepened inequality between countries, as some have learned to benefit from new opportunities better than others. Moreover, it turned out that trade is affecting the labor market disproportionately even within one country.

Key words: international trade, globalization, trade, liberalization, income, poverty, income polarization, inequality in labor remuneration, premiums for qualifications.

It is assumed that decades following the Cold War are considered to be globalization times. Trade and commerce rates have steadily increased among countries. Since the collapse of the Berlin Wall in 1989 up to the first signs of the global financial-economic crisis in 2007 international trade flows increased from 39% to 59% of global GDP [1].

But the picture is not like that today. The trade is stagnant. Is this all evidence of the new, perhaps the beginning of the era of Deglobalization? We can not rule out such a turn of events: Globalization tendencies of the end of the 19th century were transformed into a deglobalization at the beginning of the 20th century. Nevertheless, in the absence of shock (World War I or the Great Depression of the 1930s), the history will hardly be repeated. It can be concluded, that globalization is changing, and not remaining stagnant or turning around [1].

In this context, another question is of great importance. To what extent the growth of international trade contributes to the welfare of people and the mitigation of income polarization? The stormy events of the last quarter of the era leave no doubt that trade and

technology have played an important role in the change of production structure and salaries around the world. In the beginning of 1990s, a number of circumstances changed the world economy. The socialist system collapsed, allowing post-socialist countries to switch to a market economy that was open to international trade and investment.

Approximately in this period, China, which began the process of market formation in 1978, accelerated it, particularly by allowing many companies to engage in commercial activities and reducing export and import barriers. Other developing countries, including Latin America and India (where large-scale reforms were implemented in 1991), also opened to trade, seeking to overcome the consequences of slow, prolonged growth of nearly a decade. In addition, in many cases the level of openness for FDI and other forms of financial flows has increased, which has been an additional stimulus for export.

With time, these phenomena were not in vain to be accepted with great enthusiasm. They led to the formation of the global trading system that did not have a precedent in its history. Not only did it provide

economic (and in some cases political) liberties for billions of people all over the world, but also more intensive growth as a result of increasing revenue, consumption, investment and innovation in the world. In many emerging markets, economic growth rates have accelerated, which deepened in-country inequality, as some have learned to benefit from new opportunities better than others. In such countries as India and China, for the first time a huge middle class was formed. It was during this period that the major implications of global change became noticeable, especially for workers in the developed countries, who faced a dramatic increase in the global supply of labor force (especially low-skilled). As of 2000, China, India and the post-Soviet countries gave around 1.5 billion employees to the global economy, thus doubling its labor resources [2].

According to Stolper-Samuelson conclusion, the global growth of labor force and capital ratio in developed countries reduces labor remuneration compared to capital incomes, and due to this is probably explained a slight increase in average wages and reduction of labor force share in GDP in North America, Western Europe and Japan. This process was accelerated by decline in the role of trade unions, as well as the widespread actions of transnational corporations transferring production to countries with low labor costs. Stolper-Samuelson scheme also suggests that in poorer countries the wage rate of low-skilled workers is growing, whereas in wealthy countries, highly qualified workers are winning, that is, the inequality in labor remuneration reduces in poorer countries and increases in wealthier ones. Nevertheless, after the 1980s the gap between qualified and unskilled workers' wages increased in both countries. The fact that the premiums for qualifications grew even within individual sectors, but and there was no reduction in the share of employment of a low-skilled labor force in developed countries as a result of a decrease in their relative value, also contradicted the Stolper-Samuelson theory.

Many economists believe [3] that in the 1990s, the overall increase in qualification bonuses is mainly explained by technological changes (e.g. changes in the IT sphere, other global changes), from which highly qualified workers have gained. However, it is not ruled out that trade expanding has also played a role in this, as it became clear that exporting firms from different sectors usually involve relatively skilled workforce than non-exporting companies, so trade growth could have driven the demand for qualified labor force. Among the likely factors is the transfer of work on the basis of the relevant agreement: non high-skilled workplace movements from richer to relatively poor countries can contribute to the overall growth of qualification bonuses [4]. Trade benefits usually exist if countries specialize in specific areas, and trade leads to redistribution of workforce from industries competing

with imports to export-oriented sectors. This leads to the reduction of earnings of workers in sectors competing with imports and to the increase in employees' earnings in export-oriented industries, at least in the short term. Disadvantageous impact of trade on income is also observed in other cases.

International trade can lead to the inequality of employees' income from different companies of the same branch. The companies differ by efficiency, and those showing the best results have greater opportunities to enter the export markets. Research conducted in Argentina and Mexico showed that leading companies use new export opportunities and "share" with employees with additional income, raising their salaries [5].

Besides, qualified employees of companies exporting to high-income countries, in contrast to less educated employees, receive additional surplus earnings. How is this explained? Consumers of countries with high incomes, unlike consumers in emerging markets, often demand higher quality goods. The production and consumption of high quality products, in turn, require skills of more qualified employees or more efforts, and thus, the gap between the two groups of employees increases within the company.

It's important to note that, according to several studies, trade is affecting the labor market disproportionately even within one country.

Vietnam is an outstanding example. According to the trade agreement 2001, the export taxes of the Vietnamese companies' exports to US were reduced on average by 23 percentage points. At the same time, tax reduction significantly differed between branches. The provinces of Vietnam are specialized in different fields, and employment in some provinces has been concentrated in those sectors where taxes have been reduced and the number of workers in similar branches in other regions is very small. As a result, the reduction of export expenditures has affected the state of the various provinces in a different way.

One study has shown that poverty has more dwindled in the provinces where the sectors' export costs have largely decreased [6]. The poverty was diminished because the US market accession increased the demand for local labor force and raised wages in the provinces, especially for those workers whose educational level did not exceed the primary level. Significantly benefited provinces were initially rich, that is why with the increase in trade volumes accrued also the regional disparities in labor rewards.

Research on Vietnam suggests that international trade creates disruptions between income levels of the country regions. Some regions are exposed to the influence of international trade more than the others, which is conditioned by their production specialization.

Let's look at India's example where lived about 1/3 of the world's poorest population when in 1991 the country went through trade liberalization. This reform has reduced the quantitative restrictions on trade and, in 1996, reduced the import customs duties on average from 87% to 37%. P.Topalova analyzed the impact of customs duties on imports in various parts of India, which raised foreign competition [7].

In India, poverty at the national level has declined during that period. Nevertheless, the survey showed that poverty decreased less in those agricultural sectors of India, where import competition was much higher. Relative poverty has risen as customs duties decline have diminished the demand for local labor, which led to a reduction in industrial and agricultural labor remuneration and disproportionately deteriorated the state of poor families. Finally, the relative reduction in per capita consumption was the most considerable in families with a minimum income of 10 and 20 percent.

It turns out that the results of competition with imports for local labor markets can be preserved and deteriorated over time [8, 9]. The recent study examines the adaptation process for workers over two decades following the reduction of import customs duties in Brazil at the beginning of 1990s [10]. Like in India, this reform has reduced the income of workers in the regions as a result of increased competition with imports. However, in contrast to India, inequalities in Brazil's regions reduced, as the regions affected by the reform were originally quite rich. Inequities in incomes may be quite profound, as labor force and capital can not move freely, and redistribution between regions is not so intense (especially in developing countries). As a result, the consequences of international trade fluctuate for workers, depending on how it affects the local economy [11].

Although over the past decades income inequalities declined between countries, inequality has grown in many, especially in richer countries. Trade and technology development has accelerated global rapprochement (leveling) of income for most of the people in the poorer countries by changing production structure and redistributing revenues inside the country. There are some striking examples of disparities between countries that can be found in Asia, in this case it should be mentioned that Hong Kong, Singapore, Korea, Taiwan, and China transitioned to a group of high-income countries, as well as the recent economic growth of India and China. In India, the real GDP per capita in 1991 was 553 US dollars, and in 2015, it was 1806 USD. The same indicator in China was 783 US dollars in 1991, and 6416 US dollars in 2015. Taking into account the large population of India and China, their success has contributed to a significant reduction in inequalities in the world's population. African countries situated south from Latin America and

Sahara, where the growth rates are relatively slow, did not reduce rapidly their fracture with developed countries, but in less-favorable countries poverty has dropped dramatically [3].

These successes in reducing income and poverty are often conditioned by international trade and investment, moreover, in most cases not due to free trade policy, but due to external orientation of production.

However, the gains of this growth are not always equally distributed between developing and developed countries. In general, inequality has grown in Asia and Eastern Europe, whereas in some Latin American countries (the most obvious example is Brazil), it has dropped, though it still remains high throughout the world. Deepening inequality in almost all developed countries, along with the slowdown in economic growth, has led to a reduction in long-term growth in household income, with the exception of the upper segment (see Figure 1).

The reasons for such a downturn are complicated, but are partially linked to the global financial-economic crisis.

The US example serves as a reflection of how economic growth in developed economies, along with the slowdown in the post-war era, have gradually become less inclusive¹. According to the data of US Census Bureau, the average annual income of the family in 2014 amounted to \$ 53,657, which in real terms (taking into account the inflation) corresponds to the indicator of 1989. For comparison, let's mention that in 1950-1980, this figure of income has almost doubled. In the last quarter of the era, after a period of active economic progress, the data of which was accessible to the majority of the population, almost half of the US families were deprived of this opportunity (this continued until 2015, when the average income grew sharply by 5.2% [3]).

These events largely reflect the peculiarities of the country's development, such as progressive taxation changes, managers' premiums or economy funding restrictions. Nevertheless, globalization and technical progress are unique motive forces. Technical innovations, such as telecommunication technologies, have enabled expanding trade scales in areas such as banking services and insurance. Getting access to export markets or being subjected to competitive pressure by importers companies can improve their manufacturing processes through innovations. FDI, as well as trade, can lead to the exchange of advanced technologies among countries, which affects the peculiarities of comparative advantages. In other words, globalized trade promotes technologies to turn into global factors [3]. As shown by B. Milanovitch, this tendency resulted in considerable benefits for the middle class of the Third World countries and 1% of the

¹ It did not cover all the layers of the population.

richest people in the world generally, while the picture for the lower class of developed countries is rather irreparable. From the point of view of global prosperity it is undoubtedly a positive phenomenon: increasing the income of millions of past poor people has a great significance, but for a low-income world, it's hardly a solace.

In the light of this reality, it is even strange that negative attitude towards globalization expressed so late, and its consequences are still not so great. Many predicted turning back to protectionism after the crisis of 2008-2010, but obvious trade restrictions are still not noticeable.

It must be admitted that the more liberal trade and investment activity movement has probably stopped. Moreover, it even began to slow down until the global economic crisis [12].

Of course, the global trade war, which would have negative consequences for the poorest countries exporting labour intensive goods, is a rather different matter. However, if it is achievable to avoid such a failure, it is possible that the best option is to accept globalization as a more or less complete process and to reduce the debate over this issue.

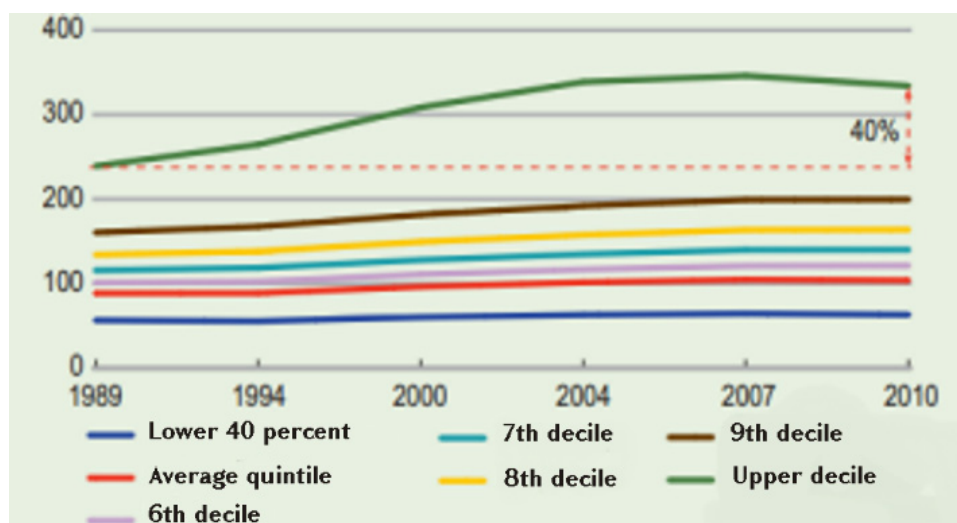

Figure 1. Household Income Dynamics in Developed Countries (Million USD)²

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ТА НЕРІВНОМІРНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ

Ахвердян Давид Нерсікович, Доктор економічних наук, Професор кафедри «Міжнародні економічні відносини», Вірменський державний економічний університет, 128 Налбандян, 0025 Єреван, Республіка Вірменія, e-mail:dhakhverdyan@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4592-3226>

Пахляян Анна Арменівна, Викладач кафедри «Міжнародні економічні відносини», Кандидат економічних наук, Вірменський державний економічний університет, 128 Налбандян, 0025 Єреван, Республіка Вірменія, e-mail:anna.pakhlyan@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5854-2473>

Бурхливі події останньої чверті XX століття (крах соціалістичної системи і перехід постсоціалістичних країн до ринкової економіки, вихід Китаю на світовий ринок і послідовні тенденції лібералізації торгівлі в ряді країн) не викликає сумнівів в тому, що торгівля і технології відіграють важливу роль у зміні структури виробництва і заробітної плати в усьому світі.

На початку XX століття тенденції глобалізації трансформувалися в деглобалізації. Це було частково пов'язано з тим, що зростання міжнародної торгівлі належним чином не сприяло добробуту людей і зменшення поляризації доходів, як раніше очікувалося. Хоча, безсумнівно, торгівля і технології зіграли важливу роль у зміні структури виробництва і заробітної плати в усьому світі.

Предметом дослідження в статті є основні причини та наслідки поляризації доходів в світовій економіці. Метою дослідження є виявлення обсягів впливу зростання міжнародної торгівлі на добробут людей і зменшення поляризації доходів. Основним завданням дослідження є аналіз динаміки розподілу доходів в світі в умовах експансії міжнародної торгівлі.

У статті використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз - для визначення особливостей розвитку міжнародної торгівлі, метод наукової абстракції, що дозволяє зробити загальний характер нерівномірного розподілу доходів в світовій економіці і робити припущення про очікуване майбутньому шляхом екстраполяції даних.

Результати: На основі проведеного аналізу динаміки зміни основних показників розподілу доходів виявлено проблемні аспекти впливу міжнародної торгівлі на поляризації доходів населення світу. Висновки: Згідно з дослідженнями, темпи економічного зростання поглибили нерівність між країнами, оскільки деякі з них навчилися краще використовувати нові можливості, ніж інші. Більш того, виявилось, що торгівля впливає на ринок праці непропорційно навіть всередині однієї країни.

Ключові слова: міжнародна торгівля, глобалізація, лібералізація торгівлі, доходи, бідність, поляризація доходів, нерівність в оплаті праці, премії за кваліфікацію.

² In the last 25 years, the income of the top 10% population of the developed countries has steadily increased, while the income growth of middle class and poorer layers was not adequate. Source: Luxembourg Center for

Income Research, based on Revenue Distribution (New York Times (2014) and IMF calculations.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ И НЕРАВНОМЕРНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ

Ахвердян Давид Нерсикович, Доктор экономических наук, Профессор кафедры «Международные экономические отношения», Армянский государственный экономический университет, 128 Налбандян, 0025 Ереван, Республика Армения, e-mail: dhakhverdyan@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4592-3226>

Пахляян Анна Арменовна, Преподаватель кафедры «Международные экономические отношения», Кандидат экономических наук, Армянский государственный экономический университет, 128 Налбандян, 0025 Ереван, Республика Армения e-mail: anna.pakhlyan@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5854-2473>

Бурные события последней четверти XX века (крах социалистической системы и переход постсоциалистических стран к рыночной экономике, выход Китая на мировой рынок и последовательные тенденции либерализации торговли в ряде стран) не вызывает сомнений в том, что торговля и технологии играют важную роль в изменении структуры производства и заработной платы во всем мире.

В начале XX века тенденции глобализации трансформировались в деглобализацию. Это было частично связано с тем, что рост международной торговли надлежащим образом не способствовало благосостоянию людей и уменьшению поляризации доходов, как ранее ожидалось. Хотя, несомненно, торговля и технологии сыграли важную роль в изменении структуры производства и заработной платы во всем мире.

Предметом исследования в статье являются основные причины и последствия поляризации доходов в мировой экономике. Целью исследования является выявление объемов воздействия роста международной торговли на благосостояние людей и уменьшение поляризации доходов. Основной задачей исследования является анализ динамики распределения доходов в мире в условиях экспансии международной торговли.

В статье используются общенаучные методы: системный анализ – для определения особенностей развития международной торговли, метод научной абстракции, что позволяет представить общий характер неравномерного распределения доходов в мировой экономике и строить предположения об ожидаемом будущем путем экстраполяции данных.

Результаты: На основе проведенного анализа динамики изменения основных показателей распределения доходов выявлены проблемные аспекты воздействия международной торговли на поляризации доходов мирового населения. Выводы: Согласно исследованиям, темпы экономического роста углубили неравенство между странами, поскольку некоторые из них научились лучше использовать новые возможности, чем другие. Более того, оказалось, что торговля влияет на рынок труда непропорционально даже внутри одной страны.

Ключевые слова: международная торговля, глобализация, либерализация торговли, доходы, бедность, поляризация доходов, неравенство в оплате труда, премии за квалификацию.

References

1. Малаби С. Перегрузка глобализации // Финансы и развитие: ежеквартальный журнал Международного Валютного Фонда – 2016 – Выпуск 53. – Номер 4. – С. 7.
2. Freeman Richard B. The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market, 2007, in Ending Poverty in America: How to Restore the American Dream, ed. by John Edwards, Marion Crain, and Arne L. Kalleberg (New York: New Press).
3. Обстфельд М. Возвращение на путь свободной торговли // Финансы и развитие: ежеквартальный журнал Международного Валютного Фонда – 2016. – Выпуск 53. – Номер 4. – С. 14-15.
4. Feenstra Robert C., Gordon H. Hanson 1996 Globalization, Outsourcing, and Wage Inequality // American Economic Review, Vol. 86. – 1996. – No. 2. – pp. 240 – 245.
5. Verhoogen Eric. Trade, Quality Upgrading, and Wage Inequality in the Mexican Manufacturing Sector," Quarterly Journal of Economics, Vol. 123. – 2008. – No. 2. – pp. 489 – 530; Brambilla, Irene, Daniel Lederman, and Guido Porto, 2012, "Exports, Export Destinations, and Skills," American Economic Review, Vol. 102. – No. 7. – pp. 34 – 38.
6. Brian Mc Caig. Exporting out of Poverty: Provincial Poverty in Vietnam and U.S. Market Access // Journal of International Economics, Vol. 85. – 2011. – No. 1. – pp. 102 – 13.
7. Topalova Petia. Factor Immobility and Regional Impacts of Trade Liberalization: Evidence on Poverty from India // American Economic Journal: Applied Economics, Vol. 2. – 2010. – No. 4. – pp. 1 – 41.
8. Babenko V., Sidorov V., Savin R. Activities of international agrohholdings in the world market of foreign investments: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions // Technology audit and production reserves. – Vol. 4, No 4 (42), 2018. – P. 18-24. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.141135>
9. Dix-Carneiro Rafael, Brian Kovak, 2015, Trade Liberalization and Regional Dynamics, unpublished (Durham, North Carolina: Duke University).
10. Бабенко В.О., Сідоров В.І., Фірсанова В.О., Бондаренко М.І. Дослідження розвитку інтеграційних процесів у глобальній системі міжнародної торгівлі // «Вісник соціально-економічних досліджень» Одеського національного економічного університету, 2018. – № 1 (65). – С. 36-48.
11. Павчик Н. В богатстве и в бедности // Финансы и развитие: ежеквартальный журнал Международного Валютного Фонда – 2016 – Выпуск 53. – Номер 4. – С. 34-35.
12. Кругман П. Не будьте зомби // Финансы и развитие: ежеквартальный журнал Международного Валютного Фонда – 2016 – Выпуск 53. – Номер 4. – С. 11.

ACTIVITY OF AGROHOLDINGS IN THE WORLD MARKET OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Vitalina Babenko

Doctor of Economic Sciences, Professor

V. N. KarazinKharkiv National University,

6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: vitalinababenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>

Scopus Author ID: 56658371300; ResearcherID: E-6521-2018

Vadim Sidorov

PhD, Professor

V. N. KarazinKharkiv National University,

6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: v.i.sidorov@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>

Ruslan Savin

Postgraduate Student

V. N. KarazinKharkiv National University

6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4634-0660>

Modern processes of reforming the agroindustrial complex of Ukraine in the conditions of globalization of world economic processes in the agricultural market requires from the domestic agroholdings the improvement and rational management of production activity. So the tendencies of development of agroholdings and other agroformations in modern socio-economic conditions are relevant. In order to study the mechanism of their development, models of interconnection between the components of production of the main types of products of agricultural holdings and the availability of agricultural raw materials are constructed. The main approaches are the multivariate regression modeling of the dependence of production of agricultural holdings on components of agricultural production. The subject of the study in the article is the development of the agroholdings. The goal is researching of the tendencies of development of agroholdings and other agroformations in modern socio-economic conditions. Objectives: research of dynamics of the development of agroholdings of Ukraine in terms of its components in the conditions of globalization of world economic processes in the market of agricultural products.

Common scientific methods are used: system analysis for to determine the peculiarities of the development of the agro-industrial production in Ukraine; the regression analysis for calculating of the dependence of production of agricultural holdings on components of agricultural production. The following results: on the basis of the analysis of the dynamics of changes in the main indices of domestic agricultural production were obtained analytical interdependence of factors influencing on development of agroholdings. Conclusions: the multivariate regression model of the dependence of production of agricultural holdings on components of agricultural production is calculated; obtained researchings are expedient to use in foreign economic activity as recommendations for definition of the strategy of Ukraine on the world market of agricultural products.

Key words: agroholding, world economy, agroindustrial production, agricultural products, developmental factors, regressive model.

1. Introduction.

The most relevant task of effective planning and management of the activities of agroholdings was after the ratification of the Ukraine-European Union Association with the delay in establishing Ukraine-EU free trade zone. The EU's regulations, directives, decisions and recommendations, which are included in the annexes to the Agreement, are the part of the legal standards to be fulfilled by the Ukrainian side and require agroholdings to produce innovative products with high quality consumer characteristics, to use innovative technologies for in-depth processing of agricultural raw materials and their storing and other elements of agricultural management. The implementation of these requirements in order to raise the domestic agrarian business to a higher level, in particular of European standards, of stabilization and development of agricul-

tural production, requires the development of the agricultural industry, the formation of new approaches and mechanisms for its implementation.

Domestic agroindustrial processing industry has a significant potential, which is able to provide a high level of scientific and technological development of Ukraine. At the same time, the predominant sources of growth in the industrial sphere of agribusiness so far were the reserves of production capacity and external economic environment favorable for export of agricultural raw materials.

The maintaining of existing tendencies in the agro-industrial sector of the country based on low-tech production, as well as the continuing decline of production in agro-industrial complexes, proves the necessity of applying scientific approaches to research the activities of agroholdings [1]. At the current stage one of the priorities of state policy must be the modernization of

both the whole national industry, in particular, its processing industry, on the basis of intensification of external policy on the world agricultural products' market in the conditions of globalization, and the most effective use of its powerful scientific and technological potential.

2. Literature review and problem statement.

This problem is no less relevant to the world community as well. For the development of external policy in the world products' market, the activity of agricultural holdings in the economic development of any country seems to be extremely important. Thus, in 1977, the special commission of the US Senate made conclusions about the prospects for the development of science and technology, which would be given more attention than any other component of national policy or national programs [2]. "In advanced countries, the development and implementation of technological innovation is a determining factor in social and economic development, a guarantee of economic security. For example, in the United States, the growth of national income per capita due to this factor in recent years is up to 90% "[3].

In January 2003 in Helsinki, at the initiative of the Parliament of Finland, as well as UNESCO and ISESCO, there was a round table discussion "Science, Technology and Innovation Policy: Parliamentary Perspectives" with participation of the parliaments representatives of Europe, Asia, Africa and America. Based on the work of the meeting, the participants approved the Helsinki Declaration, which is an appeal to world parliamentarians. This Declaration states that the main criterion of success is the development of national innovation systems, the validity of external policy in the global market for the production of agricultural holdings in the context of globalization.

Recently, labor-intensive and technologically obsolete factories, which pollute the environment, must be reconstructed. In addition, the crisis and competition in the international and domestic markets of agricultural production are escalating. This causes increasing attention to international agricultural enterprises, agrohholdings and other agribusiness organizations, to their activity concerning the supply of their products to world markets, as only its results can give the opportunity to produce goods, which meet the growing competitive demands in the global markets in a globalized world [4].

In addition, the requirement to increase the efficiency of the investment resources used, as well as the desire to receive high profits, encourages the processing industries to develop agrohholdings, which require acceleration and effective management of their production. In Ukraine, the development of agrohholdings in different periods had a tendency to both growth and decline, but in recent years, there has been

an increase in the share of international processing agribusinesses [5, 6].

An important strategic direction of Ukraine is the development of the activity of agrohholdings in the conditions of globalization [7, 8]. The achievements of Ukrainian economy competitiveness where production and services' competitiveness of domestic enterprises on the external and internal markets has a special role, is one of the main tasks of economics. An important element of competitiveness is innovation, which in recent years has become crucial for the development of agrarian production in a social system based on the knowledge gained and information resources.

The solution of the food security problem in Ukraine is a national task that is directly related to the development of the activities of agrohholdings [9-11]. Ukraine has declared the choosing of an innovative way of its development a lot time ago. A large number of legislative and normative documents have been approved to implement this program. Also specialists are actively working on the issue of reorganization in government bodies, hold conferences, forums and public discussions, consider the problems of innovations in numerous publications. But the main thing is the launch of real mechanisms of innovation development, which will work in each branch of the national economy, taking into account national priorities and trends of world development of scientific and technological progress [12].

3. The aim and objectives of the study.

Analyzing of the tendencies of development of agrohholdings and other agroformations in modern socio-economic conditions. In order to study the mechanism of their development constructing models of interconnection between the components of production of the main types of products of agricultural holdings and the availability of agricultural raw materials.

4. Substantial statement of the problem.

Nowadays, in the structure of Ukraine's exports, the share of exports of metals, minerals and chemical products accounts for about 60% of its volume, which suggests that the gross domestic product (GDP) of the country largely depends on fluctuations in world prices for metals, minerals etc. [13-15]. To increase the GDP (gross domestic product), it is necessary to diversify the exported products, which relate mainly to the agro-industrial complex of the country. In addition, according to FAO (Food and Agriculture Organization) estimates, by 2050, global population growth is expected to reach 9.1 billion. Population growth will come mainly from countries that are developing with accelerated urbanization, which will lead to increased demand for food [16]. The global challenge for the processing industry of the agroindustrial complex in the aspect of constant population growth is to increase production by at least 70%. This was stated by Jean-Jacques Hervé, Advisor to

the Board of PJSC "Credit Agricole Bank" (Credit Agricole), during a round table discussion "Introduction of new technologies: challenges for Ukrainian companies" [17].

At the opening of the International Investment Forum in Kirovohrad, which took place in October 2016, it was noted that a significant share of the country's GDP was formed in the agricultural sector, and the uniqueness of the resource base of the industry creates virtually unlimited potential for its economic growth. It was also noted that agrarian production is one of the priority issues in investing [18]. At the same time, Ukraine has a huge "agrarian" potential. For example, black earth, convenient geographical location for export markets, deep-sea ports, developed infrastructure, which is a large and powerful foundation for the development of a competitive agrarian sector, including its processing sub-sector, which is one of the sources of growth and development of the economy and raising the standard of living of the country's population [19].

To quantitative study the factors of influence on the activity of agricultural holdings, we will determine the dependence of the indicators of products of processing enterprises and components of agricultural production, providing on the availability of raw materials of processing enterprises, namely, the indicator of the efficiency of production of raw material of plant growing (y_1), the efficiency of production of livestock raw materials (y_2), and generalizing indicator of the efficiency of production of mixed raw material of plant growing and livestock (y_3) on components that characterized supply of raw materials of the enterprise). In order to construct a model for estimating the production of agricultural raw materials by the processing enterprises of the agroindustrial complex on the basis of the three reduced performance indicators, a stepwise regression analysis (stepwise regression) of sequential factor exclusion was performed using the Statfield GraphicCenturion statistical step package Module StepwiseVariableSelection based on the data for the period 1990-2016 [20].

The multifactor regression linear model of the evaluation of production of agricultural raw materials, namely, the dependence of the efficiency of production of raw material from crop production (y_1) of the thirteen components of agricultural production, has the form:

$$y_1 = 69.7636 + 0.00139897x_2 + 0.153473x_3.$$

Thus, the dependence of the efficiency of products' production from the raw materials of crop production (y_1) depends only on two components: the average prices for the sale of grain and leguminous crops (x_2), as well as labor productivity in crop production (x_3) and does not depend on other components.

The calculated model of the dependence of the generalized index of the efficiency of crop production on

the components of agricultural production is statistically qualitative, as evidenced by the calculated values of the Student's T-Test ($t_{b_0} = 3.4166, t_{b_{012}} = 3.7912, t_{b_3} = 3.2674$), Fisher Least Significant Difference (LSD) test ($F = 7.21$) and Durbin-Watson Statistics ($DW = 1.14$). The coefficient of determination shows that the variability of the efficiency of production from the raw materials of crop production is explained by 95.0% by the variability of two significant factors: the average selling prices of grain and leguminous crops (x_2) and labor productivity in crop production (x_3).

The multifactorial regression linear model of the dependence of the production from animal husbandry raw materials (y_2) on the main components is as follows:

$$y_2 = -9188.7 + 0.2184x_1 + 0.0107x_{13}.$$

According to the equation, we can observe that the efficiency of production from animal husbandry materials (y_2) depends on the components: the volume of agricultural raw materials (x_1) and the average prices of livestock and poultry (in live weight) sold by agricultural enterprises (x_{13}). The calculated model is statistically adequate, as evidenced by the calculated values of the Student's T-Test ($t_{b_0} = -5.8394, t_{b_1} = -5.8199, t_{b_{13}} = -7.4457$), Fisher Least Significant Difference (LSD) test ($F = 27.87$) and Durbin-Watson Statistics ($DW = 1.24$).

The coefficient of determination shows that the variability of the efficiency of production from animal husbandry materials based on time is explained by the 95.0% variability of two significant factors: the volumes of agricultural raw materials and the average prices of sales by livestock and poultry enterprises (in live weight) by enterprises [21].

The studied multiple regression linear model of the dependence of production of mixed materials of crop and cattle production (y_3) on the components of agricultural production is as follows:

$$y_3 = -10042.7 + 0.2397x_1 + 0.0352x_8.$$

Consequently, the indicator of agricultural production efficiency (y) depends on the volume of agricultural raw materials (x_1) and average prices of oilseeds (x_8) and does not depend on the remaining eleven components of agricultural production. The calculated model is statistically adequate, as evidenced by the calculated values of the Student's T-Test ($t_{b_0} = -4.5524, t_{b_1} = 4.5545, t_{b_8} = 4.5191$), Fisher Least Significant Difference (LSD) test ($F = 12.23$) and Durbin-Watson Statistics ($DW = 0.92$). The coefficient of

determination shows that the variability of the index of the efficiency of production from agricultural raw materials (y) is explained by 95.0% of the variability of the volumes of agricultural raw materials and by 87.3% of the variability of average prices for the sale of oilseeds.

5. Conclusions and future work.

So, the conducted research has shown the significance of influence of some factors of raw material agricultural production on the recycling enterprises relying in their activity on the supply of raw materials. Enterprises that use the products of crop production in their production, depend significantly on the average prices of sales of grain and leguminous crops and labor productivity in crop production [22]. Recycling companies specializing in the use of products from animal husbandry materials essentially depend on the volumes of agricultural production and average prices for

the sale of livestock and poultry (in live weight) by enterprises. Mixed companies depend on the volumes of agricultural raw materials and the average prices for the sale of oilseeds.

Thus, using the obtained results on the basis of the tool of economic and mathematical modeling, which is based on processing of statistical information of retrospective nature, the evaluation of individual variables and their parameters, the interdependence of the most influential factors of agricultural production was found, and regression models of indicators were calculated on the most significant aggregating factors characterizing the development of the agrarian potential of the Ukrainian economy.

It is a practical tool for making managerial decisions for forecasting tactical and strategic directions of the development of agroholdings in Ukraine and export of agricultural production to the world commodity markets.

ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДИНГІВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Бабенко Віталіна Олексіївна, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300; Researcher ID: E-6521-2018

Сідоров Вадим Ігорович, кандидат економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: v.i.sidorov@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>

Савін Руслан Сергійович, аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4634-0660>

Сучасні процеси реформування агропромислового комплексу України в умовах глобалізації світових економічних процесів на сільськогосподарському ринку вимагають від вітчизняних агрохолдингів поліпшення і раціонального управління їх виробничої діяльності. Тому питання дослідження тенденцій розвитку агрохолдингів та інших агроформувань у сучасних соціально-економічних умовах є актуальними. Для вивчення механізму їх розвитку побудовано моделі взаємозв'язку між компонентами виробництва основних видів продукції агрохолдингів та наявністю сільськогосподарської сировини. Основними підходами є багатомірне регресійне моделювання залежності виробництва агрохолдингів від компонентів сільськогосподарського виробництва. Предметом дослідження є розвиток агрохолдингів. Метою дослідження є вивчення тенденцій розвитку агрохолдингів та інших агроформувань у сучасних соціально-економічних умовах. Завданням є дослідження динаміки розвитку агрохолдингів України з точки зору її компонентів в умовах глобалізації світових економічних процесів на ринку сільськогосподарської продукції.

Для дослідження використано загальні наукові методи: системний аналіз для визначення особливостей розвитку агропромислового виробництва в Україні; регресійний аналіз для розрахунку залежності виробництва сільськогосподарських господарств від компонентів сільськогосподарського виробництва. Отримано наступні результати: на основі аналізу динаміки змін основних показників вітчизняного сільськогосподарського виробництва було отримано аналітичну взаємозалежність основних факторів впливу на розвиток агрохолдингів. Висновки: розраховано багатомірну регресійну модель залежності виробництва агрохолдингів від компонентів сільськогосподарського виробництва; отримані результати доцільно використовувати у зовнішньоекономічній діяльності в якості рекомендацій для визначення стратегії України на світовому ринку сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: агрохолдинг, світове господарство, агропромислове виробництво, сільськогосподарська продукція, фактори розвитку, регресійна модель.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АГРОХОЛДИНГОВ НА МИРОВОМ РЫНКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Бабенко Виталина Алексеевна, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300; Researcher ID: E-6521-2018

Сидоров Вадим Игоревич, кандидат экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: v.i.sidorov@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>

Савин Руслан Сергеевич, аспирант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4634-0660>

Современные процессы реформирования агропромышленного комплекса Украины в условиях глобализации мировых экономических процессов на сельскохозяйственном рынке требуют от отечественных агрохолдингов улучшения и рационального управления их производственной деятельности. Поэтому вопросы исследования тенденций развития агрохолдингов и других агроформирований в современных социально-экономических условиях являются актуальными. Для изучения механизма их развития построены модели взаимосвязи между компонентами производства основных видов продукции сельскохозяйственных хозяйств и наличием сельскохозяйственного сырья. Основными подходами являются многомерное регрессионное моделирование зависимости производства сельскохозяйственных хозяйств от компонентов сельскохозяйственного производства. Предметом

исследования в статье является развитие агрохолдингов. Целью исследования является изучение тенденций развития агрохолдингов и других агроформаций в современных социально-экономических условиях. Задача: исследование динамики развития агрохолдингов Украины с точки зрения ее компонентов в условиях глобализации мировых экономических процессов на рынке сельскохозяйственной продукции.

Используются общие научные методы: системный анализ – для определения особенностей развития агропромышленного производства в Украине; регрессионный анализ для расчета зависимости производства сельскохозяйственных хозяйств от компонентов сельскохозяйственного производства. Получены следующие результаты: на основе анализа динамики изменений основных показателей отечественного сельскохозяйственного производства были получены аналитические зависимости факторов, влияющих на процесс развития агрохолдингов. Выводы: рассчитана множественная регрессионная модель зависимости производства агрохолдингов от компонентов сельскохозяйственного производства; полученные результаты целесообразно использовать во внешнеэкономической деятельности в качестве рекомендаций для определения стратегии Украины на мировом рынке сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: агрохолдинг, мировое хозяйство, агропромышленное производство, сельскохозяйственная продукция, факторы развития, регрессионная модель.

References

1. Бабенко В.О. Управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК (математичне моделювання та інформаційні технології) : моногр. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х. : ХНАУ, Х. – Мачулин, 2014. – 380 с.
2. Science and Technology [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov>.
3. Про проведення парламентських слухань на тему: «Економічна політика України: актуальні питання»: Постанова Верховної Ради України № 1615-IV від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2004. – № 24. – С. 340.
4. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми впровадження в агропромислому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2016 року: розпорядження Кабінету Міністрів України № 1650 від 23 грудня 2009 р. // Офіц. вісн. України. – Офіц. вид. – 2010. – № 1 – Ст. 40.
5. Статистическая информация. Промышленность. Производство основных видов промышленной продукции за 2003 – 2013 гг. [Електронний ресурс] / Госуд. служба статистики Украины. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Україна у цифрах: Статистичний збірник / за ред. Осауленка О. Г. Державна служба статистики України. – К.: ТОВ Вид-во «Консультант», 2014. – 240 с.
7. Бабенко В. А. Аспекти управління інноваційними технологіями в сфері переробки продукції сільськогосподарського виробництва / Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. «Інноваційні технології в харчовій промисловості та ресторанному господарстві» (Харків, 14 – 16 листоп. 2012 р.) / редкол. : О. І. Черевко [та ін.] ; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х., 2012. – С. 141 – 144.
8. Бабенко В. А. Формирование динамической модели многокритериальной оптимизации управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий АПК // Бизнес Информ. – 2013. – № 7. – С. 85 - 88.
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Голос України. – 2003. – № 134.
10. Про прийняття за основу проекту Закону України про продовольчу безпеку України: Постанова Верховної Ради України № 3498-VI від 14.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=8370-1&skl=7.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України»: Указ Президента України № 1867/2005 від 28.12.2005 // Уряд. кур'єр. – Офіц. вид. – 2006. – № 11.
12. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV // Голос України. – 2005. – № 217.
13. Договір про заснування ЄС: Директива 2003/30/ЄС: [Електронний ресурс] / Офіційний вісник Європейських співтовариств. – 17.05.2003. – Режим доступу: <http://www.sdla.gov.ua:8080/control/uk>.
14. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році від 04.03.2015 № 213-р Електронний ресурс Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p/ed20150304>.
15. Babenko V., Alisejko E., Kochuyeva Z. The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment // Innovative technologies and scientific solutions for industries, 2017. – No. 1 (1). – P. 6-13. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
16. Аграрный сектор Украины: инвестиционная привлекательность, несмотря на несовершенное регулирование [Електронний ресурс] / IFC (Международная финансовая корпорация) // АПК-информ. – 2013. – Режим доступа: www.apk-inform.com.

17. Бабенко В.О. Проблемні аспекти інноваційної діяльності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». Вип. 6, ч.1. – 2016. – 177 с. – С. 26 – 29.
18. Агровыпуск агрохолдинга «Хармелия» [Электронный ресурс] / Агрохолдинг «Хармелия». – 2013, 4 окт. – Режим доступа: <http://www.harmelia.com>.
19. Україна цифрах: Статистичний збірник / за ред. Осауленка О.Г. Державна служба статистики України. – К.: ТОВ Вид-во «Консультант», 2014. – 240 с.
20. Babenko V.A. Modelling of factors affecting innovational agricultural activity of enterprises AIC in Ukraine // Scientific bulletin of Polissia. – 2017. – № 1 (9), p. 2. – P. 115-121. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)
21. Sidorov V., Babenko V., Bondarenko M. Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy // Innovative technologies and scientific solutions for industries, 2017. – No. 2 (2). – P. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>

СПРЕДИСУВЕРЕННИХ КРЕДИТНИХ ДЕФОЛТНИХ СВОПІВ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ЄВРОЗОНИ

Гончаренко Наталя Іванівна

к. е. н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: n.i.goncharenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4148-5369>

Кравець Микола Анатолійович

студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: kravets.mykola97@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1426-3691>

Бондаренко Михайло Ігорович

аспірант

Кафедра міжнародних економічних відносин

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

E-mail: mib2435@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2460-3848>

© Доля Роман Миколайович

аспірант

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4641-5212>

Стаття присвячена дослідженню інструментів забезпечення фінансової безпеки країн Єврозони в умовах глобалізації світового економічного середовища. З цією метою фінансова безпека розглядається в інституційному, інструментальному та інтердисциплінарному розрізах.

Метою роботи є дослідження залежності фінансової активності країн Єврозони від результатів оцінок кредитного ризику рейтингових агентств з використанням інструменту кредитного дефолтного свопу у контексті забезпечення фінансової безпеки країн Єврозони.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення фінансової безпеки країн Єврозони в умовах глобалізації світового економічного середовища.

У ході дослідження використано загальнонаукові методи, такі як: системний аналіз – для визначення особливостей забезпечення фінансової безпеки, регресійний аналіз – для визначення залежності між показниками спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Єврозони та інші.

Отримано наступні результати: на основі регресійного аналізу показників спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Єврозони визначено вплив оцінок суверенного кредитного ризику на інвестиційну привабливість країн Єврозони; систематизовано підходи застосування кредитних дефолтних свопів у контексті дослідження впливу кредитного рейтингу на інвестиційну привабливість суверенів.

Висновки: у ході дослідження задля забезпечення фінансової безпеки країн Єврозони авторами запропоновано використання альтернативних показників суверенного кредитного ризику окрім кредитних рейтингів провідних світових рейтингових агентств: ринкові оцінки кредитного ризику, інструменти оцінки внутрішнього кредитного ризику та оцінки третьої сторони, а також шляхи підвищення рівня міжнародної фінансової безпеки країн Єврозони через створення системи постійного моніторингу загроз та оцінювання їх кількісних і якісних параметрів.

Ключові слова: альтернативні оцінки кредитного ризику, кредитний рейтинг, міжнародна фінансова безпека, спред, суверенний кредитний дефолтний своп, суверенний кредитний ризик, фінансові ринки.

Постановка проблеми. На глобальному рівні міжнародна фінансова безпека є основою не тільки для підтримання міжнародної економічної безпеки, але і для майбутнього зростання всієї світової економіки. Це пов'язано в першу чергу з тим, що процеси глобалізації та інтернаціоналізації протікають нерівномірно на різних ринках. Зараз неможливо говорити про існування повномасштабної глобальної економіки, оскільки транскордонний рух капіталів, людських ресурсів і кінцевих продуктів має часто односторонній нерегулярний характер, тому

взаємозв'язки країн світу знаходяться на невисокому рівні при розгляді змін на ринках вищеназваних товарів, на відміну від глобалізації фінансового сектору.

Посткризовий ландшафт світової економіки вимагає від усіх учасників міжнародних економічних відносин сконцентрувати зусилля на недопущенні глобальних криз у майбутньому, чи хоча б мінімізувати їх можливі наслідки. Вирішення даної проблеми лежить в контексті забезпечення міжнародної фінансової безпеки, яка досягається як безпека

окремих гравців ринку – суверенних країн та територій, так і наддержавних інтеграційних утворень. Таким чином ми можемо говорити, про міжнародну фінансову безпеку окремих країн як складову частину глобальної системи фінансової безпеки.

Міжнародна фінансова безпека проявляє себе через забезпечення світової фінансової стабільності, оскільки тільки стабільна міжнародна фінансова система ефективно розподіляє ресурси, оцінює і управляє фінансовими ризиками, підтримує зайнятість на рівні, близькому до природного, а також управляє рухом цін на реальні та фінансові активи, щоб не допустити дестабілізації фінансових та реальних ринків. Фінансова система стабільна, коли вона нівелює фінансові дисбаланси, які виникають ендогенно або як результат зовнішніх шоків. Стабільна глобальна фінансова система запобігає кризовим явищам у реальному секторі економіки через механізми адаптації та саморегулювання у відповідь на деструктивні впливи як ендогенного, так і екзогенного характеру.

Одним із ключових зовнішніх факторів впливу на фінансову активність країн є присвоєння їм кредитного рейтингу, а особливою ефективністю відображення його впливу на інвестиційну активність суверенних учасників міжнародного економічного спілкування відзначаються кредитні дефолтні свопи, ціна яких (спред) є точним індикатором кредитної надійності позичальників фінансових ресурсів. Таким чином, оцінка кредитного ризику враховується при визначенні вартості фінансових інструментів, використовуваних учасниками міжнародних економічних відносин, і може трактуватись в якості показника їх фінансової безпеки для власників капіталу.

Актуальність вибору теми обумовлена важливістю протидії кризовим елементам світогосподарських економічних процесів в епоху, коли економічні кризи стали періодичним та закономірним явищем суспільного розвитку. В останні роки кризові прояви були пов'язані з борговим змістом відносин, а комерційний характер боргу трансформується у суверенний, ще більше ускладнюючи національні економіки процесами глобалізації. На світовому ринку значення кредитного рейтингу закріпились не тільки в якості основного показника стану економіки суб'єктів міжнародних економічних відносин, але і важливої передумови їх розвитку. Необхідність правильного сприйняття та розуміння ролі кредитних рейтингових агентств стала нагальним питанням сучасних економічних реалій. Географічний розріз дослідження зумовлений лідируючими позиціями країн Євросони в міжнародних економічних відносинах та пріоритетами зовнішньоекономічного розвитку України та її євроінтеграційних спрямувань.

Метою роботи є дослідження залежності фінансової активності країн Євросони від результатів

оцінок кредитного ризику рейтингових агентств з використанням інструменту кредитного дефолтного свопу у контексті забезпечення фінансової безпеки країн Євросони.

У ході дослідження автори зіткнулись з **недостатнім ступенем вивчення** проблеми взаємозалежності кредитних рейтингів та спредів суверенних кредитних дефолтних свопів у вітчизняній науці, обмеженою кількістю сучасних літературних джерел, в яких детально подана інформація з досліджуваної теми. Серед закордонних науковців особливо вирізняються роботи К. Гудхарда, А. Девенпорта, М. Корнетта, М. Леві, Дж. Макната, П. Страхана. Дослідженням предмету даної статті частково займалися відомі зарубіжні науковці, зокрема Спудхьякова Е. [14], Хаан Дж. [13], Цсилік П. [11] та інші, акцентуючи у своїх роботах увагу на причетності рейтингових агентств до кризових явищ в європейській економіці. Серед вітчизняних науковців важливу роль у дослідженні проблематики забезпечення міжнародної фінансової безпеки країн Євросони відіграють роботи О.І. Барановського [1], І.Ф. Бінька, І.О. Бланка, З.С. Варналія, О.Д. Василюка, О.С. Власюка, С.Б. Воронцова, В.М. Гейця, Н.І. Гончаренко [3, 4, 9], В.П. Горбуліна, Б.В. Губського, Є.Є. Дмитрієва [5], О.В. Романченка, В.І. Сідорова [6, 7, 8, 15], Ф.Ф. Стасюка, В.В. Феценка, Т.С. Шемет [10] та інших. Розгляд проблеми фінансової безпеки Євросони в розрізі інструментів фінансового ринку статистично подається на інтернет-ресурсах спеціалізованої європейської установи з контролю кредитного рейтингування (Європейський орган з цінних паперів та ринків [20]). Окрім того, матеріальна база дослідження підкріплюється даними європейських універсальних (Європейська Комісія [21]) та галузевих установ (Європейського центрального банку [16]) тощо.

Однак і на сьогодні в науковій літературі залишається недостатньо дослідженим питання впливу оцінок суверенного кредитного ризику на інвестиційну привабливість країн Євросони, а також залежності показників спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Євросони та їх впливу на міжнародну фінансову безпеку.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світовому економічному середовищі поняттю «міжнародна фінансова безпека» надається виняткова важливість. З одного боку, вона трактується як стан міжнародних фінансових відносин, при яких існують надійні матеріальні і правові гарантії захисту фінансових відносин кожної держави від неправомірного застосування фінансового впливу зі сторони інших суб'єктів міжнародного права. З іншого боку, міжнародною фінансовою безпекою називають комплекс міжнародних умов співіснування, домовленостей та інституційних структур, згідно яких кожна держава-член світової спільноти має

можливість вибирати та здійснювати свою стратегію соціального, економічного та фінансового розвитку, не відчуваючи зовнішнього тиску, розраховуючи на невтручання, взаєморозуміння і взаємовигідне співробітництво з боку інших держав [1; 2, с. 7].

Уряди європейських країн у другій декаді ХХІ ст. активізували пошуки інтеграційних механізмів підтримки фінансового аспекту національної безпеки країн [7]. Безпрецедентне розширення повноважень Європейського центрального банку і його перетворення на найважливіший наддержавний фінансовий інститут дають змогу поліпшити механізми підтримки і зміцнення фінансової безпеки ЄС [10, с. 18]. Окрім того, Європейська система фінансового нагляду дозволяє забезпечувати належне впровадження правил фінансового сектору з метою збереження фінансової стабільності та зміцнення довіри до фінансової системи в цілому та забезпечення достатнього захисту споживачів [20], що складається з трьох Європейських органів нагляду (Європейського органу з цінних паперів та ринків, розташованого в Парижі, Європейської банківської установи, розташованої в Лондоні, та Європейської організації зі страхування та професійних пенсій, розташованої у Франкфурті), Європейської комісії з системного ризику, Об'єднаного комітету Європейських органів нагляду, а також національних компетентних чи наглядових органів кожної держави-члена.

Така стійка система нагляду за європейською фінансовою безпекою була створена для боротьби з наслідками світової фінансово-економічної кризи 2007 – 2008 рр. і регіональної кризи суверенного боргу [5, 7]. Оскільки криза Єврозони була пов'язана з некоректною оцінкою суверенного боргу, вона підкреслила важливість моніторингу суверенного кредитного ризику на світових фінансових ринках [3, 4].

Суверенний кредитний ризик – це ризик збитків, зазнаних кредитором у разі невиконання суверенним позичальником (країною) зобов'язань за умовами договору. Ці зобов'язання з'являються внаслідок кредитування, торгівлі та інвестиційної діяльності, оплати та погашення цінних паперів за власний та іноземний рахунок. Послуга, що пропонується для визначення кредитного ризику усіх фінансових установ, включаючи навіть кредитні органи суверенних держав, є рейтинговою послугою, що надається найбільшими агентствами кредитних рейтингів (Moody's, Standard & Poor's та Fitch) [14, с. 676].

Виникнення кризи суверенного боргу Єврозони (окрім неї історія економічної науки пам'ятає латиноамериканську боргову кризу 1980-х років, мексиканську і російську боргові кризи 1990-тих років [6, 8]) та негативний вплив коливань вартості фінансо-

вих інструментів на міжнародну фінансову стабільність звернули увагу науковців на дослідження суверенного кредитного ризику. Швидко зростаючий ринок кредитних деривативів пропонує унікальний набір даних для вивчення суверенного кредитного ризику, оскільки перші пов'язані з кредитними рейтингами та прості в умовах укладання договору. Більш того, тенденція зміни ціни кредитних деривативів (премії) була названа однією із загроз фінансовій безпеці Єврозони у 2018-2019 рр. [16, с. 4].

Кредитні деривативи, як правило, застосовуються інвесторами для вираження позитивної чи негативної кредитної оцінки суб'єкта господарювання, а отже, для прийняття або зниження рівня кредитного ризику облігацій або позик суверенного або корпоративного суб'єкта. Значна частка ринку кредитних деривативів припадає на кредитні дефолтні свопи, що становлять приблизно одну третину контрактних обсягів.

За визначенням, кредитний дефолтний своп (КДС) – це «договір, в якому одна сторона купує захист від збитків, що можуть виникнути внаслідок кредитної події референтного підприємства до дати погашення свопа. Покупець захисту сплачує періодичні виплати за такий захист до дати погашення, якщо кредитна подія не викликає відшкодування суми збитків. Якщо останнє відбувається, то покупець захисту повинен лише сплатити внесок, накопичений до дня кредитної події (стандартний кредитний дефолтний своп) і надати зобов'язання щодо кредиту в обмін на виплату захисту» [11, с. 38]. Тобто, КДС є угодою між двома сторонами з обміну кредитного ризику емітента (референтного суб'єкта). Покупець кредитного дефолтного свопу отримує захист від: втрат у разі банкрутства; емітента, який не сплачує непогашені боргові зобов'язання; або в деяких контрактах з КДС – реструктуризацію облігації або позики (яку називають кредитною подією). Продавець кредитного дефолтного свопу продає захист у випадку кредитної події.

Ринкова ціна КДС котирується у принципових позиціях та сплачується щорічно, й є визначеною мірою кредитного ризику референтного суб'єкта (чим більшою є кількість позицій, тим більшим є кредитний ризик). Ринкова ціна КДС, яка також називається спредом КДС або фіксованою ставкою, повинна бути помножена на номінальну вартість свопу, щоб обчислити регулярний платіж, який підлягає оплаті за своп контрактом [11, с. 40].

На нашу думку, СКДС надають ознаки суверенного кредитного ризику, які відображають такі ж економічні та ринкові умови як і забезпечені облігації, з невеликою схильністю до підвищення суверенних витрат на фінансування. Отже, СКДС можуть надавати корисну систему хеджування для компенсації суверенного кредитного ризику і тим самим можуть підвищити фінансову стабільність. В

контексті їх достовірності як показників ринку відносно спреду облігацій, СКДС, як правило, швидше реагують на нову інформацію в кризові періоди, що не проявляється в рівноважних умовах. Нами виявлено, що для деяких країн у період попередньої фінансової кризи спреди СКДС змінились більшою мірою, ніж того слід було очувати. СКДС можуть поширювати ризики та загострювати системні явища через їх зв'язок з іншими ринками; але так впливають й інші фінансові активи, що ускладнює ізоляцію їх незалежних впливів.

Враховуючи значний вплив СКДС на розвиток економічних систем країн світу, слід зазначити, що зміни цін вищезазначених контрактів можуть ставати вирішальним фактором, який зумовлює характер функціонування економічних механізмів [13, с. 21].

Звертаючи увагу на предмет даного дослідження, важливо наголосити, що саме кредитні рейтинги є вирішальними елементами формування ціни СКДС. Іншими словами, через спреди СКДС кредитний рейтинг справляє значний вплив на розвиток національних економік, демонструючи рівень ризику для інвесторів. Задля підтвердження сказаного вище, нами проведено регресійний аналіз показників спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Євросони у 2017 році (табл. 1), за результатами якого доведено значну їх залежність – коефіцієнт апроксимації $R^2=0,6256$ говорить про низьку міру розсіювання випадкової величини в генеральній сукупності відносно середнього показника.

Таблиця 1

Показники спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класів кредитного рейтингу країн Євросони, 2017 р.*

Країна Євросони	Рейтинг Moody's	Спред кредитного дефолтного свопу для країни	Порядковий номер країни згідно з її класом кредитного рейтингу (AAA – 1, D – 22)
Австрія	Aa1	52	2
Бельгія	Aa3	60	4
Кіпр	B1	267	11
Естонія	A1	81	5
Фінляндія	Aa1	45	2
Франція	Aa2	70	3
Німеччина	Aaa	44	1
Греція	Сaa3	1155	17
Ірландія	A3	102	7
Італія	Baa2	222	9
Латвія	A3	102	7
Литва	A3	94	7
Люксембург	Aaa	45	1
Мальта	A3	139	7
Нідерланди	Aaa	51	1
Португалія	Ba1	342	11
Словаччина	A2	84	6
Словенія	Baa3	152	10
Іспанія	Baa2	125	9

*Розраховано авторами за матеріалами: [17], [17, с. 8].

Інтерпретуючи результати аналізу, можна дійти висновку, що залежність між показниками спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Євросони є значною, але все ще не характеризується як висока (більше 0,75) (див. рис. 1). Це зумовлено вже тривалий час

існуючою в Європейському Союзі тенденцією до скорочення залежності спредів СКДС від класів кредитного рейтингу. Так, у 2005 р. коефіцієнт апроксимації R^2 дорівнював 0,93, у 2008 р. – 0,79, а в 2010 р. – 0,65 [12, с. 43]. Зростаючий вплив факторів, відмінних від кредитного ризику, у спредах

проявляється в зниженні авторитету та точності кредитних рейтингів під час світової кризи. Однак, попри всі введені норми регулювання, кредитний рейтинг є визначальним фактором формування інвестиційного іміджу суверенів та корпоративних гравців.

Міжнародна реакція на глобальну фінансову кризу включала зусилля щодо забезпечення міжнародної фінансової безпеки країн та скорочення залежності від зовнішніх кредитних рейтингів, зокрема зниження ризику фінансової нестабільності, ефекту наслідування обриву, які в даний час виникають на основі показників кредитних рейтингів, що тісно пов'язано із законами, правилами та ринковими практиками ЄС.

У листопаді 2008 року Європейська Комісія заступала групу для вивчення можливих покращень нагляду та регулювання кредитних рейтингів. Як результат, перший збірник правил про кредитні рейтинги було прийнято у вересні 2009 року, відповідаючи на те, що розглядалося як основні слабкі сторони діяльності рейтингового агентства (РА). Регламент, який набрав чинності в грудні 2009 року, запровадив обов'язкову реєстрацію для всіх РА, що працюють в Європейському Союзі. Спеціальне по-

ложення може бути продовжено в кожному окремому випадку країни, коли РА, що працюють виключно з країн, які не є членами ЄС, за умови, що їх країни походження мають настільки суворі регуляторні та наглядові рамки, як ті, які зараз встановлюються в ЄС [12, с. 96].

Зареєстровані кредитні рейтинги повинні відповідати загальному набору правил, щоб переконатись, що рейтинги не створюють конфліктів інтересів; що рейтингові агентства залишаються пильними, забезпечуючи якість методології оцінки та прозорість. Регламент також включає в себе режим нагляду за кредитними агентствами.

Відповідно до цього регламенту, Комітет європейських регуляторів цінних паперів буде відповідати за реєстрацію та щоденну наглядову діяльність кредитних агентств. З червня 2010 року за ініціативою Європейської Комісії здійснюється централізований контроль за діяльністю кредитних рейтингових агентств в ЄС, який виконує Європейський орган з цінних паперів та ринків (ЄОЦПР) з ексклюзивними наглядовими повноваженнями щодо РА, зареєстрованих в ЄС. Таким чином, РА є першим типом установ, які підлягають централізованому державному управлінню [21, с. 4].

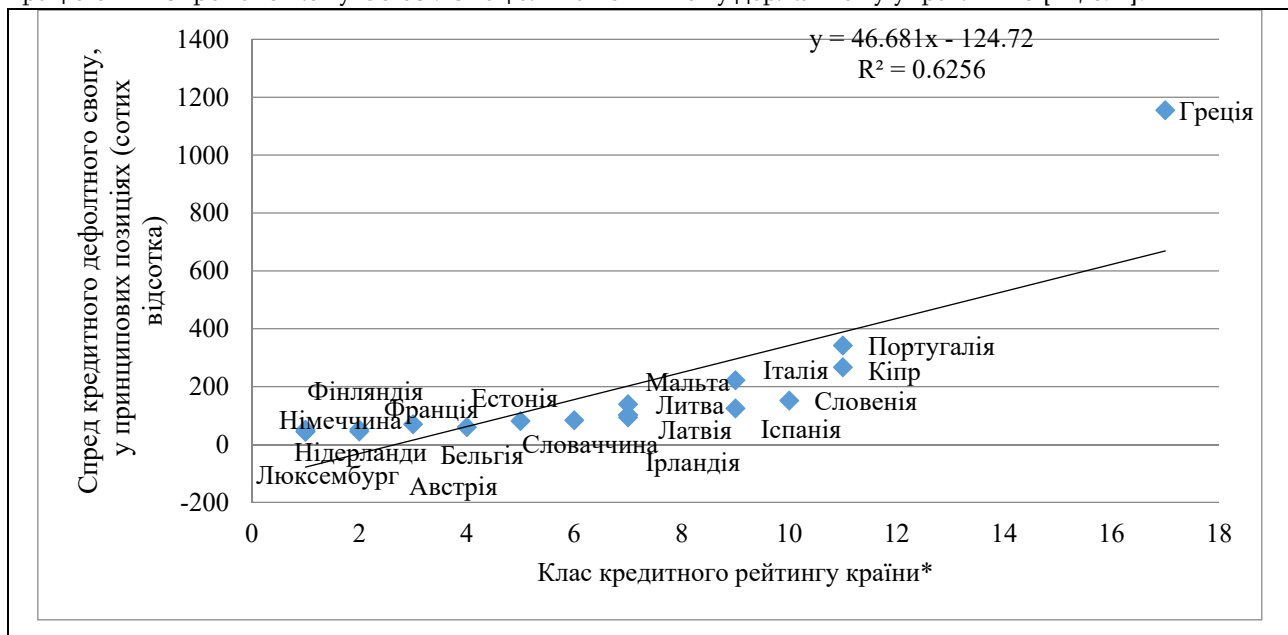

Рис. 1. Залежність показників спреду суверенних кредитних дефолтних свопів та класу кредитного рейтингу країн Єврозони, 2017 рік

*- номер класу зазначений у порядку зменшення рейтингу (див. табл. 1)

Розраховано авторами за матеріалами: [17], [19].

З огляду на існуючі дослідження в галузі та з метою узагальнення світового досвіду, нами пропонуються наступні альтернативи зовнішнім рейтингам: ринкові оцінки кредитного ризику, інструменти оцінки внутрішнього кредитного ризику та оцінки третьої сторони. Ринкові оцінки кредитного ризику (наприклад, серед кредитних дефолтних свопів та вартість облігацій) є об'єктивними та прозорими з

точку зору доступності та передбачення коефіцієнтів ризику, що підлягають присвоєнню даному об'єкту. Вони можуть бути використані для вимірювання ймовірності ризику дефолту для широкого кола активів, таких як суверенний борг, корпоративний борг та структуровані продукти. Однак інструменти вимірювання можуть підлягати важливим обмеженням. Два головних види ризику, визначені дослідженням ЄОЦПР, — це висока нестабільність

цих інструментів та їх неможливість висловити більш детальні ознаки ризику, пов'язаного з інвестиціями. Зокрема, ринкові заходи піддаються ризику маніпулювання, тобто ризик учасників ринку, що стратегічно впливають на ціни, щоб генерувати та отримувати користь від наслідків регулювання [21, с. 6].

Інструменти внутрішнього кредитного ризику використовуються як засоби оцінки ризику для розсудливих цілей, особливо для розрахунку регулятивного капіталу в рамках Базеля III, а також у рамках системи Солвенсі (Solvency) II для страхових компаній. Внутрішня методологія відображає профіль ризику конкретного позичальника або цінного паперу та може бути налаштована на основі потреби кожного учасника ринку для використання будь-якої категорії фінансових інструментів та інвестицій. Основний недолік використання внутрішніх моделей оцінки кредитоспроможності як альтернативи зовнішнім кредитним рейтингам — це високі витрати [21, с. 7].

Оцінки третіх сторін проводяться суб'єктами, які не беруть участі в інвестиційній діяльності. Приклади включають облікові заходи, класифікація країн за ризиком, яка здійснюється ОЕСР, оцінювання центральними банками та оцінки, надані приватними компаніями і засновані на обчислювальних моделях.

Таким чином, динамічні зміни у глобальному економічному просторі та збільшення ступеня відкритості національних економік країн Єврозони викликають необхідність удосконалення організаційно-економічних засад дослідження проблеми забезпечення фінансової безпеки держави з метою адекватного реагування на дестабілізуючі ендогенні та екзогенні фактори, зокрема до заходів державної політики, направлених на забезпечення міжнародної фінансової безпеки країни, можна віднести наступні:

1) створення системи постійного моніторингу факторів, що визначають загрози міжнародній фінансовій безпеці країни.

Моніторинг як оперативна інформаційно-аналітична система спостережень за динамікою показників міжнародної безпеки фінансового сектору має велике значення особливо для країни за наявності серйозних диспропорцій і гострої недостатності фінансових ресурсів, сильної волатильності міжнародних ринків і нестійкості відновлення глобального економічного зростання.

2) розробка та прийняття кількісних параметрів оцінки стану міжнародної фінансової безпеки країни та прийняття методів та моделей, які дозволяють проводити таку оцінку.

У системі забезпечення міжнародної фінансової безпеки виділяються щонайменше чотири підсистеми:

1) підсистема моніторингу та прогнозування, направлена на виявлення реальних та потенційних загроз для безпеки країни.

2) підсистема аналізу та оцінки реалізовує завдання оцінювання та аналізу можливих збитків при реалізації загроз фінансовій безпеці.

3) підсистема реагування та нейтралізації — основна мета діяльності даної підсистеми є не тільки прийняття рішення про кроки, які направлені на реалізацію державної політики щодо нейтралізації загроз фінансової безпеки, а і розробка конкретних програм, направлених на нейтралізацію або мінімізацію негативного впливу міжнародних загроз.

4) підсистема оцінки результатів.

Таким чином, запропоновані шляхи забезпечення міжнародної фінансової безпеки країни повинні стати передумовою для поступального та стабільного розвитку національних економік держав.

Висновки. Ключова роль у процесах економічної глобалізації належить фінансовим ринкам, що зумовлює важливість забезпечення міжнародної фінансової безпеки учасників міжнародних економічних відносин.

Виникнення кризи суверенного боргу Єврозони та негативний вплив коливань вартості фінансових інструментів на міжнародну фінансову безпеку країн, зокрема їх фінансову стабільність, підкреслили важливість моніторингу міжнародної фінансової безпеки, зокрема суверенного кредитного ризику на світових фінансових ринках.

Спреди кредитних дефолтних свопів є інструментами ринкових оцінок кредитного ризику, що використовуються як засоби оцінки ризику для розрахунку фінансової активності акторів та профілю ризику конкретного позичальника або цінного паперу.

Одним із ключових екзогенних факторів впливу на фінансову діяльність інституцій та держав (як позитивного, так і негативного) є присвоєння їм кредитного рейтингу, що вважається основним орієнтиром для інвесторів при прийнятті ними інвестиційних рішень. Таким чином, оцінка кредитного ризику враховується при визначенні вартості фінансових інструментів, використовуваних учасниками міжнародних економічних відносин, і може трактуватись в якості показника їх фінансової безпеки для власників капіталу.

Наслідуючи тенденцію до скорочення залежності фінансової політики Єврозони від кредитних рейтингів та результати проведеного аналізу, у ході дослідження запропоновано три альтернативи рейтингам кредитного ризику РА: ринкові оцінки кредитного ризику, інструменти оцінки внутрішнього кредитного ризику та оцінки третьої сторони, перспективи використання яких можуть стати предметом подальших наукових розробок у даному напрямку.

Таким чином, за результатами дослідження зроблено висновок, що спреди суверенних кредитних свопів піддаються значному впливу кредитних рейтингів. Встановлено, що ціна вищезазначених кредитних деривативів варіюється, залежно від інвестиційного класу, який був наданий країнам Євросони провідними світовими рейтинговими агентствами. Оскільки спреди суверенних кредитних свопів виражають рівень існуючого ризику втрати

інвестованих коштів, то вони зумовлюють інвестиційну привабливість країни, що на пряму впливає на фінансову безпеку суверена.

Стратегія підвищення міжнародної фінансової безпеки повинна ґрунтуватись на зміні економіко-правових підходів до управління загрозами фінансової безпеки та включати в себе комплекс заходів та методів щодо протидії їм чи мінімізації їх негативного впливу, які були запропоновані авторами в процесі написання роботи.

SOVEREIGN CREDIT DEFAULT SWAP SPREADS AS TOOLS OF ENSURING THE INTERNATIONAL FINANCIAL SECURITY OF THE EUROZONE COUNTRIES

Nataliia Goncharenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: n.i.goncharenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4148-5369>,

Mykola Kravets, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: kravets.mykola97@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1426-3691>

Mykhailo Bondarenko, Postgraduate Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022 E-mail: mib2435@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2460-3848>

Roman Dolya, Postgraduate Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4641-5212>

The article investigates the state of the Eurozone countries' financial security in the context of the world economic environment globalization. For the purpose of this, financial security is considered in terms of institutional, instrumental, and interdisciplinary dimensions.

The subject of research is the tools of the Eurozone countries' financial security ensuring. The goal is to research the dependence of the financial activity of the euro area countries on the results of credit rating assessments by rating agencies using the credit default swap instrument in the context of the Eurozone countries' financial security ensuring. The objective is the process of the Eurozone countries' financial security ensuring in the context of the world economic environment globalization. General scientific methods are used, such as system analysis – to determine the peculiarities of the financial security ensuring, regression analysis - to determine the relationship between the spreads of sovereign credit default swaps and the eurozone credit rating class. The following results are obtained: on the basis of the regression analysis of the spreads of sovereign credit default swaps and the eurozone credit rating class indicators the influence of sovereign credit risk figure on investment attractiveness of the Eurozone countries is determined; the approaches of the credit default swaps usage in the context of the researching of the credit rating impact on the investment attractiveness of the sovereigns are systematized; examination of dependence between credit ratings and sovereign credit default swap spreads is applied as the main research tool.

Conclusions: for the sake of the Eurozone countries' financial security enhancement, the authors offer replacement of the credit ratings of leading credit rating agencies with alternative credit risk indicators : market assessments of credit risk, instruments for internal credit risk assessment and third party valuation, as well as the ways of strengthening the Eurozone's financial security through the establishment of permanent threat monitoring system and estimation of their quantity and quality variables are suggested in the article.

Key words: alternative credit risk indicators, credit rating, financial markets, international financial security, sovereign credit risk, spread, sovereign credit default swap.

СПРЕДЫ СУВЕРЕННЫХ КРЕДИТНЫХ ДЕФОЛТНЫХ СВОПОВ КАК ИНСТРУМЕНТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН ЕВРОЗОНЫ

Гончаренко Наталья Ивановна, к. э. н., доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: n.i.goncharenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4148-5369>

Кравец Николай Анатольевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: kravets.mykola97@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1426-3691>

Бондаренко Михаил Игоревич, аспирант, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл.Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, E-mail: mib2435@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2460-3848>

Доля Роман Николаевич, аспирант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4641-5212>

Статья посвящена исследованию инструментов обеспечения финансовой безопасности стран еврозоны в условиях глобализации мировой экономической среды. С этой целью финансовая безопасность рассматривается в институциональном, инструментальном и междисциплинарном разрезе.

Целью работы является исследование зависимости финансовой активности стран Еврозоны от результатов оценок кредитного риска рейтинговых агентств с использованием инструмента кредитного дефолтного свопа в контексте обеспечения финансовой безопасности стран Еврозоны.

Объектом исследования является процесс обеспечения финансовой безопасности стран еврозоны в условиях глобализации мировой экономической среды.

В ходе исследования использованы общенаучные методы, такие как: системный анализ - для определения особенностей обеспечения финансовой безопасности, регрессионный анализ - для определения зависимости между показателями спреда суверенных кредитных дефолтных свопов и класса кредитного рейтинга стран Еврозоны и другие.

Получены следующие результаты: на основе регрессионного анализа показателей спреда суверенных кредитных дефолтных свопов и класса кредитного рейтинга стран еврозоны определено влияние оценок суверенного кредитного риска на инвестиционную привлекательность стран еврозоны; систематизированы подходы применения кредитных дефолтных свопов в контексте исследования влияния кредитного рейтинга на инвестиционную привлекательность суверенов.

Выводы: в ходе исследования для обеспечения финансовой безопасности стран еврозоны авторами предложено использование альтернативных показателей суверенного кредитного риска кроме кредитных рейтингов ведущих мировых рейтинговых агентств: рыночные оценки кредитного риска, инструменты оценки внутреннего кредитного риска и оценки третьей стороны, а также пути повышения уровня международной финансовой безопасности стран еврозоны через создание системы постоянного мониторинга угроз и оценки их количественных и качественных параметров.

Ключевые слова: альтернативные оценки кредитного риска, кредитный рейтинг, международная финансовая безопасность, спред, суверенный кредитный дефолтный своп, суверенный кредитный риск, финансовые рынки.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. — К. : КНЕУ, 2004. — 759 с.
2. Белошапко Ю. Н. Проблемы развития концепций международного финансового права / Ю.Н. Белошапко // Сборник научных трудов SWorlds. Материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании`2011». — Выпуск 4. — Том 27. — Одесса: Черноморье, 2011. — С. 3-12.
3. Гончаренко Н. І. Міжнародна економічна діяльність країн Євросоюзу і України в контексті економічної лібералізації: монографія. — Харків, 2009. — 167 с.
4. Гончаренко Н. І. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток світового фінансового ринку // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія Міжнародні відносини. Економіка. Туризм. — 2013. — №1086. — С.8-11.
5. Дмитрієв Є. Є. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С.І.», — 2014. — Т.1. — С.298-315.
6. Сідоров В. І. Механізми транскордонного розповсюдження економічних криз та заходи мінімізації ризиків економічного «зараження» / В.І. Сідоров, Г.В. Ревякін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. — 2015. — Вип. 89. — С. 22-28.
7. Сідоров В. І., Бабенко В. О., Пасмор М. С. Торгово-економічна складова регіональних економічних процесів в умовах глобалізації // Бізнес Інформ. — 2016. — №6. — С. 31 — 37.
8. Сідоров В. И., Ревякин Г. В. Влияние глобализации на синхронность протекания экономических процессов в рамках мировой экономики // Бізнес Інформ. — 2017. — № 3. — С. 16-20.
9. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: монографія / за ред. А. П. Голюкова, О. А. Довгаль, 2015. — 316 с.
10. Шемет Т. С. Європейський банківський союз та його роль у зміцненні фінансової безпеки ЄС // Бізнес Інформ. 2013. № 5. С. 17-21.
11. Csillik P., Sági J. CDS as a Market-Driven Indicator of Sovereign Indebtedness and risk // Overcoming the Crisis: Economic and Financial Developments in Asia and Europe. — 2012. — pp. 37-49.
12. Global Financial Stability Report // International Monetary Fund. — 2010. — 122 p.
13. Haan J. de. Credit Rating Agencies // DNB Working Paper. — 2011. — № 278. — pp. 1-42.
14. Spuchl'áková E., Valašková K., Adamkoc P. The Credit Risk and its Measurement, Hedging and Monitoring // Procedia Economics and Finance. — 2015. — №24. — pp. 675-681.
15. Sidorov V., Babenko V., Savin R. Activities of international agroholdings in the world market of foreign investments: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions // Technology audit and production reserves. — Vol. 4, No 4 (42), 2018. — P. 18-24. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.141135>
16. Financial Stability Review // European Central Bank: [Електронний ресурс]. 2017. p. 185. — Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.financialstabilityreview201711.en.pdf?7a775eed7ede9aee35acd83d2052a198>.
17. Country Default Spreads and Risk: [Електронний ресурс] //New York University. — Режим доступу: http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/datafile/ctryprem.html.
18. Country Risk Report 2017 // BBVA: [Електронний ресурс]. — 2017. — p. 35. — Режим доступу: <https://www.bbvaresearch.com/wp-content/uploads/2017/06/Country-Risk-Quarterly-Report-Eng.pdf>.
19. Country Risk Update: [Електронний ресурс] // Musings on Markets. — Режим доступу: <http://aswathdamodaran.blogspot.com/2017/01/january-2017-data-update-4-country-risk.html>.
20. Credit Rating Agencies: [Електронний ресурс] // The European Securities and Markets Authority. — Режим доступу: <https://www.esma.europa.eu/supervision/credit-rating-agencies/supervision>.
21. Report from the Commission to the European Parliament and the Council: [Електронний ресурс] // European Commission. — 2016. — p. 22. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-664-EN-F1-1.PDF>.

ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ТА ДИНАМІКИ АГРАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Григорук Павло Михайлович,

д.е.н., професор

Хмельницький національний університет

вул. Інститутська 11, м. Хмельницький, Україна, 29016

e-mail: hryhoruk@khnu.km.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2732-5038>

Макаров Андрій Сергійович,

магістрант

Хмельницький національний університет

вул. Інститутська 11, м. Хмельницький, Україна, 29016

e-mail: mas.tspis@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4814-0630>

Управління сільськогосподарським виробництвом в умовах ринку вимагає постійного удосконалення підходів і методів щодо вирішення цього завдання. Стратегічне і тактичне планування стає невід'ємним елементом ефективного управління ринковим господарством і заслуговує особливої уваги.

Прийняття обґрунтованих управлінських рішень в аграрному секторі потребує визначення комплексної кількісної оцінки потенціалу, що сприятиме визначенню перспективних цілей, виробленню раціональної стратегії їх досягнення. Наведене завдання може бути вирішене шляхом застосування інструментарію економіко-математичного моделювання, зокрема методології інтегрального оцінювання.

Предметом дослідження в статті є інструментарій комплексного оцінювання аграрного потенціалу. Метою статті є розрахунок та визначення рівня аграрного потенціалу Хмельницької області, аналіз його динаміки та виявлення тенденції у його зміні.

Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз – для визначення складових аграрного потенціалу; статистичний аналіз – для аналізу динаміки складових аграрного потенціалу; інтегрального показника – для визначення рівня аграрного потенціалу; зіставлення – для оцінювання ефективності використання потенціалу. Отримано такі результати: здійснено оцінювання аграрного потенціалу Хмельницької області за період з 2012 по 2016 рр.; проаналізовано тенденції зміни його складових; досліджена результативність його використання; з'ясовано, що здебільшого діяльність аграрного сектору забезпечувалася шляхом ефективного використання ресурсів.

Висновки: обчислені оцінки аграрного потенціалу та тенденції його зміни пропонуються урахувати органами державного управління Хмельницької області при розробці стратегій соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: аграрний потенціал, комплексний показник, інтегральне оцінювання.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки відіграє найважливішу роль в системі матеріального виробництва, у зміцненні соціально-економічного розвитку регіону, підвищенні рівня життя і добробуту населення. Площа сільськогосподарських земель України – найбільша в Європі – 41,5 млн. га (70% території країни), з них – 32,5 млн. га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур [2, с. 3]. За даними Державної служби статистики України [14], за перших три квартали 2017 року виробництво сільськогосподарської продукції у фактичних цінах становило 17% валового внутрішнього продукту.

Управління сільськогосподарським виробництвом в умовах ринку вимагає постійного удосконалення підходів і методів щодо вирішення цього завдання. Стратегічне і тактичне планування стає невід'ємним елементом ефективного управління ринковим господарством і заслуговує особливої уваги.

Рівень розвитку сільського господарства регіону виступає своєрідним індикатором його економічного благополуччя. Проте ефективність його функціонування залежить не тільки від величини виробництва продукції в абсолютному або грошо-

вому вираженні, розмірів перехідних запасів, наявності резервних фондів і стану ринку продукції, але і від потенціальних можливостей галузі, їх здатності прискорювати або гальмувати регіональний розвиток. Зростаюча конкуренція на зовнішніх та внутрішніх ринках зумовлює ефективне використання всіх видів наявних ресурсів, зниження витрат на виробництво продукції, підвищення її якості. Тому прийняття обґрунтованих управлінських рішень в аграрному секторі потребує визначення комплексної кількісної оцінки потенціалу, що сприятиме визначенню перспективних цілей, виробленню раціональної стратегії їх досягнення, підвищенню виробничо-фінансової та економічної ефективності господарювання. Наведене завдання може бути вирішене шляхом застосування інструментарію економіко-математичного моделювання, зокрема методології інтегрального оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аграрний потенціал ґрунтується на використанні основних видів ресурсів: земельних, трудових, природних, матеріально-технічних, фінансових та нематеріальних, зокрема, інформаційних, інтелектуальних. Він є об'єктивною умовою здійснення виробництва і відображає витратну сторону виробничого

процесу. Питання формування та оцінювання аграрного потенціалу висвітлені в працях М. В. Зубеця, П. Т. Саблука, М. В. Присяжнюка [1], О. В. Шубравської, Л. В. Молдавана, Б. Й. Пасхавера [3], О. В. Березіна [6], В. Д. Залізка [15], В. О. Мариненко [16], В. В. Россохи [20] та багатьох інших. Використанню інструментарію економіко-математичного моделювання в дослідженні розвитку агропромислового комплексу присвячено праці В. О. Бабенко [4, 22], Н. К. Васильєвої [7], С. А. Навроцького [18], С. А. Пласконь [19].

Аналіз напрацювань дослідників у галузі визначення та оцінювання потенціалу аграрного сектора [1, 5, 6, 9, 10, 15, 20] дозволив встановити наступні групи індикаторів для оцінювання потенціалу аграрного сектору:

- показники трудових та природних ресурсів;
- показники, що характеризують виробничу та інноваційну діяльність аграрних підприємств регіону;
- показники відносної потенційної вигоди аграрної галузі регіону.

Ми підтримуємо думку авторів [21], що у своєму розвитку галузі сільського господарства характеризуються певними особливостями: це вплив природно-кліматичних факторів на характер і організацію виробництва, об'єктивна необхідність використання частини виробленої продукції як засобів виробництва, універсальність основного засобу виробництва – землі. Усе це зумовлює особливості становлення ринкових відносин в агропромисловому комплексі та особливості його державного регулювання [21, с. 135]. Як зазначає В. О. Мариненко, природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються ним і вимагають свого відновлення, а їх масштаби та способи використання визначаються суспільними потребами [16, с. 102]. Динамічна та збалансована єдність екології, економіки та соціальної сфери є ключовою ідеєю регіонального сталого розвитку.

Аналіз публікацій [3, 5, 10, 13, 17], присвячених оцінюванню аграрного потенціалу та окремих його складових, показав, що найбільш поширеним підходом до вирішення цього завдання є використання інтегрального оцінювання. При цьому основна увага приділяється розрахунку або кількісних, або рейтингових оцінок окремих складових аграрного потенціалу. Питання комплексного оцінювання аграрного потенціалу та дослідження його динаміки при цьому залишаються недостатньо вивченими. Тому основна увага в дослідженні приділена саме цьому аспекту.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розрахунок та визначення рівня аграрного потенціалу Хмельницької області, аналіз його динаміку та виявлення тенденції у його зміні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробнича складова є важливою частиною аграрного

потенціалу регіону, складається з основних засобів виробництва. У зв'язку з тим, що основні засоби сільського господарства – одна з основних компонентів виробничої складової аграрного потенціалу, їх постійне оновлення є вагомим чинником, що гарантує: збільшення продуктивності праці, ефективність виготовлення продукції. Тому пропонуємо виробничу складову оцінювати наступними показниками:

- 1) інвестиції капіталу в сферу;
- 2) забезпеченість енергоресурсом;
- 3) частка інвестицій у сферу в спільному об'ємі інвестицій в економіку.

Головний засіб виробництва аграрного сектору – земля. Тому, щоб сільське господарство ефективно розвивалося, потрібно, щоб землі, придатні для цього не втрачати свої якісні характеристики, та використовувалися ефективно. Отже, для оцінювання складової природних ресурсів використаємо наступні показники:

- 1) забезпечення жителів сільськогосподарськими угіддями;
- 2) відсоток особливо цінних сільськогосподарських земель;

Складову трудових ресурсів опишемо показником – кількість економічно-активного населення у відношенні на 100 га. с/г угідь.

Відносні потенційні вигоди аграрної галузі регіону визначаються відносними показниками:

- 1) відсоток орних земель області у відношенні загального обсягу країни;
- 2) відсоток с/г угідь області у відношенні до загального обсягу по країні;
- 3) відсоток економічно активного населення області у відношенні до загального обсягу по країні.

Наступна задача, яку необхідно вирішити, полягає у з'ясуванні ступеня використання потенціалу аграрного сектору. Для збільшення інтенсивності і прибутковості виробництва ефективність використання аграрного потенціалу регіону відіграє вирішальну роль.

Критеріями для оцінювання аграрного сектору на предмет його результативності є:

- напруженість виробництва;
- продовольча безпека;
- економічна результативність.

Напруженість виробництва охарактеризуємо наступними показниками:

- індекс с/г продукції;
- урожайність с/г культур;
- кількість валової продукції в обчисленні на 100 га с/г угідь.

Рівень продовольчої безпеки опишемо такими показниками:

- 1) калорійність денного споживання продуктів;
- 2) показник достатності харчування;

3) показник достатності виробництва продукції харчування.

Рівень економічної результативності визначається наступними показниками:

- 1) відсоток прибуткових с/г підприємств;
- 2) результативність праці в аграрній сфері;
- 3) рівень рентабельності с/г виробництва.

Для комплексної оцінки аграрного потенціалу, та результативності його реалізації на основі вищезазначених даних доцільно застосувати таксономічний метод обробки статистичних даних (метод інтегрального оцінювання).

Метод інтегрального оцінювання полягає у тому, що для опису величини аграрного потенціалу, як і результативності його використання, одного показника замало, яким би значущим він не був. Потрібно встановити групу індикаторів, які разом висвітлюватимуть шуканий потенціал. Обрані індикатори потрібно з'єднати в єдиний комплексний показник задля можливості подальшого його розгляду як єдиної інформативної величини.

Під інтегральним показником будемо розуміти деякий умовний числовий вимірник латентної якості досліджуваного явища [11, с. 82]. Його позитивні риси полягають у тому, що:

- він поєднує в собі вплив показників, що використовувалися для дослідження;
- він дозволяє оцінювати досліджуване явище або об'єкт за допомогою одного значення.

В ситуації, коли має місце велика кількість вихідних часткових показників, зменшується інформаційна наповненість інтегрального показника, знижується дискримінуюча здатність кожної складової та значущість вагових коефіцієнтів при цих складових. З таких умов здійснюється групування цих показників за певними категоріями. При цьому до кожної групи висуваються наступні умови [12]:

- показники кожної групи повинні відображати одну характеристику досліджуваних об'єктів;
- між показниками всередині групи повинні спостерігатись досить щільні кореляційні зв'язки;
- між показниками різних груп кореляційні зв'язки повинні бути незначними.

Для кожної групи визначається частковий узагальнений показник. Цей процес може відбуватись у декілька етапів, поки не буде досягнута прийнятна кількість базових показників. Нами буде використаний саме таких підхід до інтегрального оцінювання аграрного потенціалу регіону.

Отже, виходячи з вищезазначеного, є k груп показників $\{X_j^i\}$, що описують аграрний потенціал, які, в свою чергу, включають n_i показників, $i = 1, 2, \dots, k, j = 1, 2, \dots, n_i$.

Значення показників апріорних даних нормалізуємо таким чином, щоб вони зводилися до інтервалу $[0; 1]$. Напрям позитивної зміни значень інтегрального показника в такому випадку буде збігатись із напрямом позитивної зміни складових.

Беручи до уваги той факт, що дані можуть виступати в якості стимуляторів, дестимуляторів та номінаторів, то нормалізацію здійснюватимемо використовуючи наступну формулу:

$$\check{x}_{mj}^i = 1 - \frac{|x_{mj}^i - x_j^{i*}|}{\max|x_{mj}^i - x_j^{i*}|} \quad (1)$$

де $\check{x}_{mj}^i$ – нормалізоване значення j -го показника в i -й групі за m -й часовий період; x_{mj}^i – значення j -го показника в i -й групі за m -й часовий період; x_j^{i*} – значення j -го показника в i -й групі, який за якістю є найкращим; $i = 1, 2, \dots, k; j = 1, 2, \dots, n_i, m = 1, 2, \dots, T, T$ – періоди часу, за які здійснюється оцінювання.

Побудову інтегрального показника здійснимо за таким алгоритмом:

- генерування сукупності апріорних даних;
- виокремлення індикаторів, які здійснюють найбільш істотний вплив на аграрний потенціал, та на його результативність;
- розбиття індикаторів на стимулятори та дестимулятори;
- пошук значення-еталону для індикатора;
- знаходження часткового комплексного показника для кожної з груп;
- знаходження загального показника аграрного потенціалу та рівня результативності його використання.

Частковий комплексний показник для кожної з груп розрахуємо за методом відстаней:

$$I_m^i = \sqrt{\sum_{j=1}^{n_i} (1 - \check{x}_{mj}^i)^2}, \quad (2)$$

де I_m^i – частковий комплексний показник i -ї групи у m -тий період часу, $i = 1, 2, \dots, k; m = 1, 2, \dots, T$.

Для розрахунку загального інтегрального показника використаємо лінійну зважену згортку:

$$I_m = \sum_{i=1}^k w_i I_m^i, \quad (3)$$

де I_m – узагальнений комплексний показник, розрахований за частковими інтегральними показниками всіх груп у m -тий період часу, w_i – вага показників i -ї групи в оцінюванні потенціалу.

Проаналізуємо показники (по групам), що відображають складові аграрного потенціалу Хмельницької області. Аналіз здійснимо за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

[8] за період часу з 2012 року по 2016 рік. Показники, що описують виробничу складову аграрного потенціалу, висвітлені у таблиці 1.

Аналізуючи динаміку капітальних інвестицій у с/г бачимо, що починаючи з 2014 року вона є позитивною. У 2016 році, по відношенню до попереднього, інвестиції зросли до 116,6%. Частка інвестицій у с/г, в контексті загальних інвестицій в економіку регіону, на протязі усього досліджуваного періоду зменшувалася. Показники, що характеризують

складові природних та трудових ресурсів аграрного потенціалу, наведені в таблиці 2.

Аналіз забезпеченості жителів регіону показав, що з 2012 року даний показник постійно зростає. Кількість економічно-активного населення на 100 га. с/г угідь також поступово збільшується: з 23,52 тис. у 2012 році – до 27,81 тис. у 2016 році. Динаміка частки особливо-цінних земель протягом досліджуваного періоду також має позитивний характер, оскільки з 2012 року по 2016 рік зросла на 1,4%.

Таблиця 1

Індикатори виробничої складової аграрного потенціалу Хмельницької області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Інвестиції капіталу в с/г, тис. грн.	1150284	827170	814944	1553262	1810545
Забезпеченість виробництва технікою, од.	5098	4960	4726	4630	4395
Доля інвестицій у с/г у загальному об'ємі інвестицій в економіку, %	32,97	22,74	19,98	22,81	19,85

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Таблиця 2

Індикатори природної та трудової складових аграрного потенціалу Хмельницької області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Забезпеченість жителів с/г угіддями, тис га.	1469,9	1476,8	1481,6	1484,2	1566,2
Відсоток особливо цінних с/г земель	31,2	28,3	29,4	30	32,6
Економічно-активне населення у відношенні на 100 га. с/г угідь, тис.	23,52	23,68	25,73	26,64	27,81

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Таблиця 3

Індикатори відносних потенційних вигод аграрної галузі в Хмельницькій області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Відсоток орних земель області у відношенні їх загального обсягу в країні	3,86	3,90	3,91	3,91	3,75
Відсоток с/г угідь області у відношенні до загального обсягу по країні	4,03	4,09	4,12	4,12	4,20
Відсоток економічно активного населення області у відношенні до загального обсягу по країні	95,83	96,82	96,40	96,14	92,00

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Показники, які описують відносні потенційні вигоди аграрної галузі, наведені в таблиці 3.

Аналізуючи показники, наведені в таблиці 3 бачимо, що частка орних земель області по відношенню до частки орних земель країни скоротилася в 2016 році на 0,11% по відношенню до 2012 року. Але частка с/г угідь області, у відношенні до цього ж показника по країні зросла з 2012 року по 2016 рік, та становила 4,20% на кінець досліджуваного

періоду. Що стосується економічно активного населення, то його частка у 2016 році по відношенню до 2012 року скоротилася на 3,83%. Кожна з таблиць 1 – 3 містить показники, що характеризують аграрний потенціал регіону. Проте жоден з них, самостійно, не може характеризувати вищезазначений індикатор.

Проаналізуємо показники (по групам), що відображають рівень результативності використання аграрного потенціалу Хмельницької області, ана-

логічно аналізу динаміки аграрного потенціалу. Показники економічної результативності с/г наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Індикатори рівня економічної результативності аграрного сектора Хмельницької області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Відсоток прибуткових с/г підприємств	85	82,4	86	87,6	88,5
Результативність праці в аграрній сфері, млн.грн на 1 особу	19920	20165	24662	31660	33853
Рівень рентабельності с/г виробництва, %	27,8	10,4	24,3	32,3	38,2

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Аналізуючи динаміку кількості прибуткових с/г підприємств варто зазначити, що ця кількість на проміжку досліджуваного часового відрізка постійно зростала. Таким чином, у 2016 році, по відношенню до 2012 року їх кількість зросла на 3,5%. Що стосується рентабельності, то у 2013 році, по

відношенню до 2012 року її величина знизилася майже в двічі. Але з 2013 року до 2016 року рентабельність зростала сягнувши 38,2%. Показники рівня продовольчої безпеки сформовано у таблиці 5.

Таблиця 5

Індикатори рівня продовольчої безпеки Хмельницької області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Калорійність денного споживання продуктів, ккал	2954	2969	2939	2799	2742
Показник достатності харчування	0,79	0,79	0,72	0,7	0,64
Показник достатності виробництва продукції харчування	0,8	0,76	0,71	0,78	0,86

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Проводячи аналіз динаміки енергетичної цінності денного споживання продуктів спостерігаємо скорочення даного показника з 2013 року та до кінця досліджуваного періоду. Загалом, протягом спостережуваного відрізка часу даний показник

скоротився на 212 ккал. Показник достатності харчування також зменшився. Дана тенденція спостерігається від 2013 року до 2016 року.

Показники напруженості виробництва в с/г представлені в таблиці 6.

Таблиця 6

Індикатори рівня напруженості с/г виробництва в Хмельницькій області

Назва показника	Значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Індекс с/г продукції, % до попереднього року	115,3	103,2	115,4	87,3	108,2
Урожайність с/г культур	45,2	50	60,9	53	57,7
Кількість валової продукції в обчисленні на 100 га с/г угідь, млн.грн	0,56	0,56	0,46	0,36	0,31

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [8, 14]

Аналізуючи індекс с/г продукції бачимо, що найвищим даний показник був у 2014 році. У 2016 році відносно 2015 року спостерігається зростання до 108,2%. Показника урожайності протягом досліджуваного періоду зріс до 57,7 ц. га. Показник

кількості валової продукції скоротився у 2016 році до 0,31 млн. грн. на 100 га. Щоб знайти загальний показник результативності аграрного потенціалу Хмельницької області потрібно розрахувати сукупний інтегрований показник.

Побудуємо інтегральний показник аграрного потенціалу за наведеним алгоритмом. В якості апріорних даних для побудови часткових інтегральних показників використовуватимемо індикатори, приведені в таблицях (1 – 6). Нормалізацію

вихідних даних проведемо використовуючи формулу (1), та розрахуємо часткові інтегральні показники за формулою (2). Результати розрахунку інтегрального показника виробничого потенціалу висвітлимо у таблиці 7.

Таблиця 7

Нормалізовані апріорні дані, значення інтегрального показника виробничої складової аграрного потенціалу

Назва показника	Нормалізовані значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Інвестиції капіталу в с/г	0,34	0,01	0,00	0,74	1,00
Забезпеченість виробництва технікою.	1,00	0,80	0,47	0,33	0,00
Частка інвестицій у с/г у загальному обсязі інвестицій в економіку	1,00	0,22	0,01	0,23	0,00
Частковий інтегральний показник	0,22	0,42	0,50	0,35	0,47

Джерело: розраховано авторами

Аналіз результатів свідчить про те, що виробнича складова аграрного потенціалу була найвищою у 2012 році. Така ситуація зумовлена подальшим зменшенням рівня забезпеченості виробництва технікою, частка інвестицій у с/г також зменшилася по відношенню до 2012 року.

Нормалізовані значення апріорних даних та інтегральний показник складової природних та трудових ресурсів аграрного потенціалу наведено в таблиці 8.

Таблиця 8

Нормалізовані апріорні дані, значення інтегрального показника складової природних та трудових ресурсів аграрного потенціалу

Назва показника	Нормалізовані значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Забезпеченість жителів с/г угіддями	0,00	0,07	0,12	0,15	1,00
Відсоток особливо цінних с/г земель	0,67	0,00	0,26	0,40	1,00
Економічно-активне населення у відношенні на 100 га. с/г угідь	0,00	0,04	0,51	0,73	1,00
Частковий інтегральний показник	0,48	0,55	0,41	0,36	0,00

Джерело: розраховано авторами

Аналізуючи результати, наведені в таблиці 8, варто зазначити, що значення інтегрального показника, починаючи з 2013 року поступово зменшувалося, тобто потенціал природних та трудових ресурсів поступово зростав, досягши свого максимуму в 2016 році. Це пояснюється тим, що значення усіх показників у 2016 році є найвищими впродовж усього спостереження. У таблиці 9 наведемо результати нормалізації апріорних даних та інтегральний показник відносних потенційних вигод аграрного сектору.

Проаналізувавши таблицю 9 стає зрозуміло, що у 2016 році рівень відносних потенційних вигод аграрного сектору був найнижчим, оскільки значення інтегрального показника – найвище. Найвищим рівень

був у 2015 році, що зумовлено підвищенням частки с/г угідь.

Здійснимо аналіз змін часткових інтегральних показників, що обчислені за кожною групою. Використаємо пелюсткову діаграму (рисунок 1).

Проаналізувавши діаграму бачимо, що зростання мало місце лише для складової природних та трудових ресурсів аграрного потенціалу, інші показники мали тенденцію до зменшення.

Використовуючи формулу (3) розрахуємо комплексний інтегральний показник аграрного потенціалу Хмельницької області, та висвітлимо результати в таблиці 10. Розрахунок узагальненого показника робитимемо на основі часткових інтегральних показників аграрного потенціалу.

Нормалізовані апіорні дані, значення інтегрального показника відносних потенційних вигод аграрного сектору

Назва показника	Нормалізовані значення показників				
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Відсоток орних земель області у відношенні загального обсягу країни	0,68	0,94	1,00	1,00	0,00
Відсоток с/г угідь області у відношенні до загального обсягу по країні	0,00	0,07	0,75	1,00	0,92
Відсоток економічно активного населення області у відношенні до загального обсягу по країні	0,79	1,00	0,91	0,86	0,00
Частковий інтегральний показник	0,35	0,31	0,09	0,05	0,47

Джерело: розраховано авторами

Оскільки ми не володіємо інформацією з приводу пріоритетності вищезазначених інтегральних часткових показників, то використовуватимемо рівнозначні вагові коефіцієнти, що в сумі дають одиницю.

Аналізуючи вищенаведені дані можемо спостерігати спад рівня аграрного потенціалу протягом 2015 – 2016 рр. Але рівень потенціалу по відношенню до 2012 року зріс на 0,4 пункти.

Розрахуємо інтегральний показник результативності використання аграрного потенціалу. Результати розрахунку висвітлимо в таблиці 11.

Досліджуючи комплексний показник результативності аграрного потенціалу варто зазначити, що його рівень у 2016 році зріс по відношенню до 2012 року. В основному це заслуга того, що різко збільшився рівень економічної результативності.

Комплексні показники аграрного потенціалу та результативності його використання, що були розраховані вище (таблиці 10 – 11), використаємо для оцінювання динаміки ефективності діяльності аграрного сектору.

На рисунку 3 відобразимо динаміку ефективності функціонування аграрного сектору. З нього бачимо, що рівень інтегрального показника результативності використання аграрного потенціалу з 2012 року по 2016 рік мав тенденцію переважати над рівнем показника аграрного потенціалу. Лише в 2015 році показник аграрного потенціалу був вищим ніж показник результативності його використання. Варто відзначити, що в 2016 році ефективність функціонування аграрного сектору Хмельницької області досягла пікової вершини в діапазоні досліджуваного періоду, оскільки саме тоді рівень результативності використання аграрного потенціалу по відношенню до рівня аграрного потенціалу був найвищим.

Дослідимо зміни часткових інтегральних показників, що обчислені за кожною групою. Використаємо пелюсткову діаграму (рисунком 2).

З вищезазначеного розуміємо, що діяльність аграрного сектору Хмельницького регіону, на проміжку досліджуваного періоду в загальному характеризується збільшенням ефективності використання ресурсів.

Висновки. В даній роботі проаналізовано аграрний потенціал Хмельницької області та результативність його використання за 2012 – 2016 рр.. Дані показники розглянуті як сукупність індикаторів, кожен з яких описує певний аспект цілісного явища. Було відібрано індикатори, що на нашу думку, найбільш повно описують вищезазначені показники. Розглянуто метод побудови інтегральних показників, що дозволив синтезувати комплексний інтегральний показник на основі відібраних нами індикаторів. Таким чином ми змогли врахувати різні складові аграрного потенціалу.

Розраховано комплексний інтегральний показник аграрного потенціалу Хмельницької області, та показник ефективності його використання. Проаналізовано тенденції їх зміни. Дані кроки дозволили проаналізувати динаміку ефективності функціонування аграрного сектору. З'ясовано, що здебільшого діяльність аграрного сектору забезпечувалася шляхом ефективнішого використання ресурсів. Лише в 2015 році рівень аграрного потенціалу перевищує ефективність його використання. Результати проведеного дослідження можуть бути враховані органами державного управління Хмельницької області при розробці стратегій соціально-економічного розвитку.

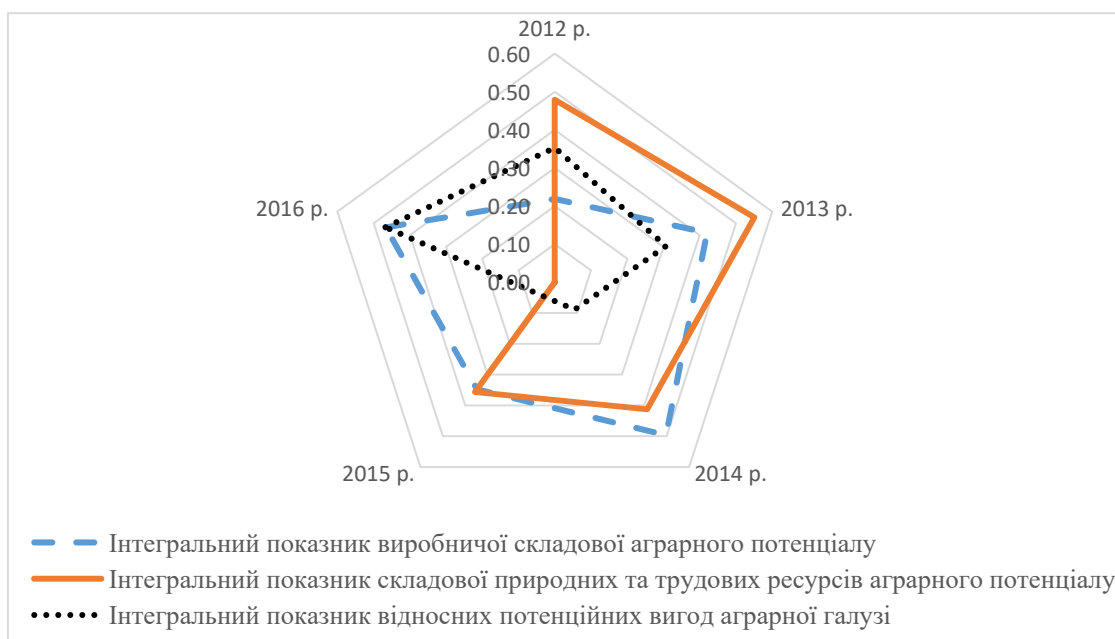

Рис. 1. Коливання значень часткових інтегральних показників аграрного потенціалу

Таблиця 10

Розрахунок узагальненого інтегрального показника аграрного потенціалу

Назва показника	Вага, w	Значення показників				
		2012 p.	2013 p.	2014 p.	2015 p.	2016 p.
Інтегральний показник виробничої складової аграрного потенціалу	0,33	0,22	0,42	0,50	0,35	0,47
Інтегральний показник складової природних та трудових ресурсів	0,33	0,48	0,55	0,41	0,36	0,00
Інтегральний показник відносних потенційних вигод аграрної галузі	0,33	0,35	0,31	0,09	0,05	0,47
Комплексний інтегральний показник аграрного потенціалу	-	0,35	0,42	0,33	0,25	0,31

Джерело: розраховано авторами

Таблиця 11

Розрахунок узагальненого інтегрального показника результативності використання аграрного потенціалу

Назва показника	Вага, w	Значення показників				
		2012 p.	2013 p.	2014 p.	2015 p.	2016 p.
Інтегральний показник напруженості виробництва	0,33	0,33	0,27	0,13	0,45	0,35
Інтегральний показник рівня продовольчої безпеки	0,33	0,29	0,29	0,47	0,37	0,33
Інтегральний показник економічної результативності	0,33	0,40	0,57	0,30	0,10	0,00
Комплексний інтегральний показник результативності використання аграрного потенціалу	-	0,34	0,37	0,30	0,31	0,22

Джерело: розраховано авторами

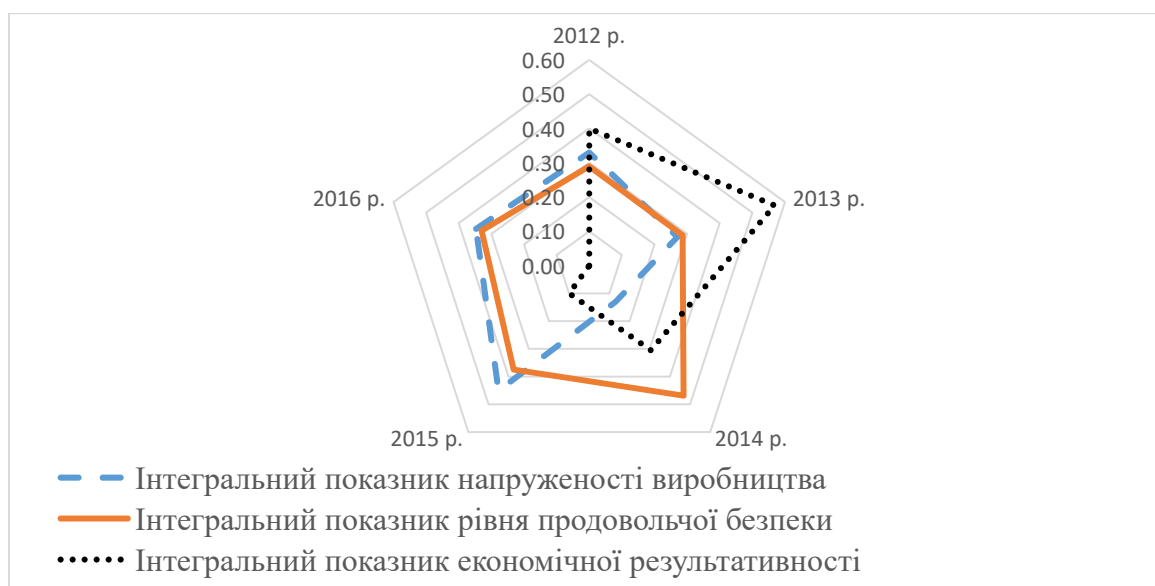

Рис. 2. Коливання значень часткових інтегральних показників результативності використання аграрного потенціалу

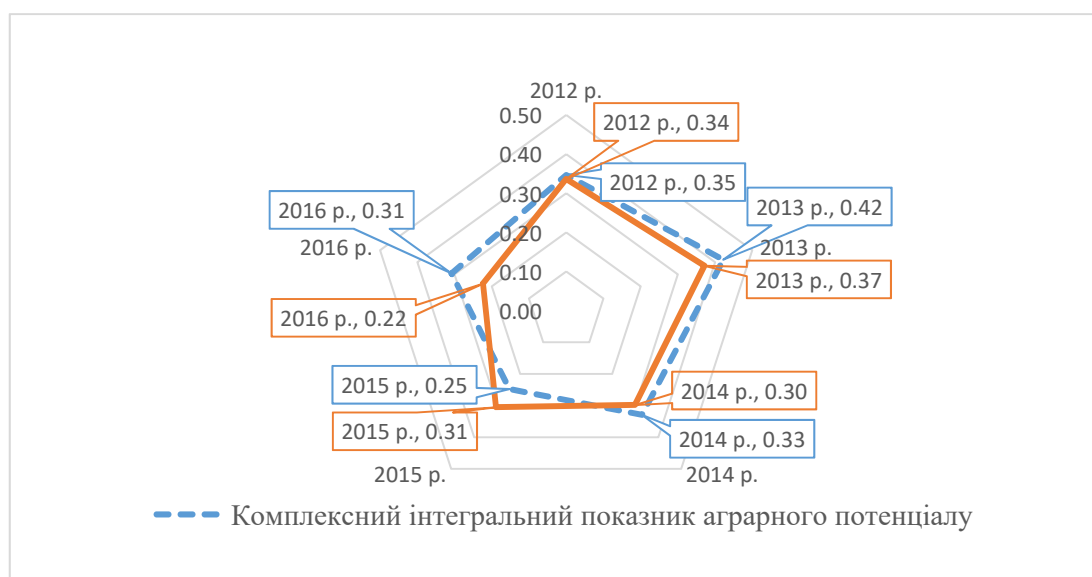

Рис. 3. Динаміка ефективності функціонування аграрного сектору

COMPLEX ASSESSMENT OF THE LEVEL AND DYNAMICS OF THE AGRARIAN CAPACITY OF THE KHMELNYTSKYI REGION

Pavlo Hryhoruk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Khmelnytskyi National University, Instytutska str. 11, Khmelnytskyi, Ukraine, 29016, e-mail: hryhoruk@khnu.km.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2732-5038>

Andrii Makarov, Magistrate, student, Khmelnytskyi National University, Instytutska str. 11, Khmelnytskyi, Ukraine, 29016, e-mail: mas.tspis@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4814-0630>

Management of agricultural production in a market environment requires continuous improvement of approaches and methods for solving this problem. Strategic and tactical planning becomes a part of effective management of a market economy and deserves special attention.

Adoption of grounded managerial decisions in the agrarian sector economy requires the identification of a comprehensive quantitative assessment of the capacity that will contribute to the identification of promising goals and the development of a rational strategy for their achievement. The given task can be solved by using the toolkit of economic and mathematical modeling, in particular the methodology of integral assessment.

The subject of the study in the article is the toolkit for a comprehensive assessment of agrarian capacity. The aim of the article is to calculate and identify the level of agricultural capacity of the Khmelnytskyi region, analyze its dynamics and identify trends in its change.

The common scientific methods are used like system analysis – for identifying components of agrarian capacity; statistical analysis – for identifying dynamics of agrarian capacity components; method of integral index – to identify the level of agrarian capacity; method of comparison – for assessing efficiency of use of capacity. The results are obtained: the assessment of agrarian capacity of Khmelnytskyi region during 2012-2016 is carried out; trends of changing its components are analyzed; the effectiveness of its use is studied; It was found

out that mainly the activities of the agrarian sector are ensured through the effective use of resources. Conclusions: calculated assesses of agrarian capacity end trends of it changes are proposed to take into account by State Bodies of Khmelnytskyi region when the strategy of social and economic development is created and improved.

Keywords: agrarian capacity, complex indicator, integral assessment.

ИНТЕГРАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УРОВНЯ И ДИНАМИКИ АГРАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Григорук Павел Михайлович, д.э.н., профессор, Хмельницкий национальный университет, ул. Институтская 11, г. Хмельницкий, Украина, 29016, e-mail: hryhoruk@khnu.km.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2732-5038>

Макаров Андрей Сергеевич, магистрант, Хмельницкий национальный университет, ул. Институтская 11, г. Хмельницкий, Украина, 29016, e-mail: mas.tspis@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4814-0630>

Управление сельскохозяйственным производством в условиях рынка требует постоянного совершенствования подходов и методов решению этой задачи. Стратегическое и тактическое планирование становится неотъемлемым элементом эффективного управления рыночным хозяйством и заслуживает особого внимания.

Принятия обоснованных управленческих решений в аграрном секторе требует определения комплексной количественной оценки потенциала, что будет способствовать определению перспективных целей, выработке рациональной стратегии их достижения. Представленная задача может быть решена путем применения инструментария экономико-математического моделирования, в частности методологии интегрального оценивания.

Предметом исследования в статье является инструментарий комплексной оценки аграрного потенциала. Целью статьи является расчет и определение уровня аграрного потенциала Хмельницкой области, анализ его динамики и выявление тенденции его изменения.

Используются общенаучные методы: системный анализ – для определения составляющих аграрного потенциала; статистический анализ - для анализа динамики составляющих аграрного потенциала; интегрального показателя - для определения уровня аграрного потенциала; сопоставления - для оценки эффективности использования потенциала. Получены следующие результаты: осуществлено оценивание аграрного потенциала Хмельницкой области за период с 2012 по 2016 гг.; проанализированы тенденции изменения его составляющих; исследована результативность его использования; выяснено, что в основном деятельность аграрного сектора обеспечивалась путем эффективного использования ресурсов.

Выводы: рассчитанные оценки аграрного потенциала и тенденции его изменения предлагается учесть органами государственного управления Хмельницкой области при разработке стратегий социально-экономического развития.

Ключевые слова: аграрный потенциал, комплексный показатель, интегральное оценивание.

Література

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін.]; [за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування [Електронний ресурс] / [А. Єрмолаєв, І. Клименко, В. Ємець, С. Таран]. – Режим доступу : <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf>
3. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки : [монографія] / [О. В.Шубравська, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О. В.Шубравської; Нац. акад. наук України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – Київ: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. – 455 с.
4. Бабенко В. О. Концепція економіко-математичного моделювання в управлінні інноваційними процесами переробних підприємств АПК / В. О. Бабенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 11. – С. 130 – 133.
5. Багорка М.О. Особливості оцінки маркетингового потенціалу аграрних підприємств / М. О. Багорка, І. А. Білоткач // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. – 2015. – № 4. – С. 132 – 136.
6. Березін О.В. Економічний потенціал аграрних підприємств: механізми формування та розвитку / О. В. Березін, О. Д. Плотник. – Полтава: Інтер Графіка, 2012. – 221 с.
7. Васильєва Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства / Н. К. Васильєва // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 11 – 14.
8. Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://statbrd.ic.km.ua/ukr/index.htm>
9. Григоренко Я.О. Оцінка регіональних особливостей аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави / Я. О. Григоренко // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2. – С. 137 - 147.
10. Григоренко Я.О. Науково-методичні засади комплексного оцінювання аграрного потенціалу регіонів України для забезпечення її економічної безпеки / Я. О. Григоренко // Агросвіт. – 2017. – № 11. – С. 70 – 76.
11. Григорук П.М. Методологічні засади побудови інтегрального показника / П.М. Григорук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 2. – Т. 2. – С. 81 – 85.
12. Григорук П.М. Підхід до інтегрального оцінювання інноваційного потенціалу підприємств переробної галузі АПК [Електронний ресурс] / П.М. Григорук // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 1 (17). – С. 214 - 219.
13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

14. Залізко В.Д. Економічний потенціал сільських територій: генезис, структура, властивості, пріоритети зміцнення/ В.Д. Залізко // Економіка України. – 2014. – №4. – С. 73 – 82.
15. Мариненко В.О. Вплив природних ресурсів України на сталий розвиток / В. О. Мариненко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 101 – 108.
16. Міщенко Н.М. Поняття ресурсного потенціалу підприємства та проблеми його оцінки /Н.М. Міщенко// Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – Вип. 17.2. – 2007. – С. 189 – 192.
17. Навроцький С.А. Комплексна оцінка ефективності розвитку аграрного сектору України з урахуванням впливу державного фінансування / С. А. Навроцький, О. М. Палюх // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 3-4(1). – С. 88 – 92.
18. Пласконь С.А. Математичне моделювання процесу функціонування аграрних формувань / С. А. Пласконь, Г. І. Кармелюк, Г. В. Сенів // Економічний аналіз: зб. наук. Праць. – 2016. – Т.26, № 1. – С. 156 - 162.
19. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 107 – 108.
20. Черевик Н.В. Проблеми та перспективи розвитку АПК / Н. В.Черевик М. В. Вітченко, А. О. Титаренко // Вісник ЖДТУ. – 2008. – Вип. № 4 (46). – С. 235 – 245.
21. Babenko V. O. Modeling of factors influencing innovation activities of agricultural enterprises of Ukraine / V. O. Babenko // Scientific Bulletin of Polissia. – 2017. – № 1 (9), p. 2. – P. 115-121. DOI: 10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)

ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИЙМАЮЧОЇ КРАЇНИ: ДОСВІД КИТАЮ

Дерід Ірина Олександрівна

к.е.н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: i.a.derid@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

У статті вивчаються різні показники розвитку Китаю з моменту початку реформ в цій країні. Предметом дослідження є розвиток країни Китай. Метою статті є вивчення результатів взаємодії Китаю з транснаціональними корпораціями. Завдання дослідження полягає в тому, щоб дослідити темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу на душу населення, рівень середньої заробітної плати, рівень бідності, показник якості життя населення, показник забруднення. У роботі використовуються загальні наукові методи, такі як аналіз, синтез, порівняння.

Під час проведення дослідження були отримані наступні результати: взаємодія Китаю з транснаціональними корпораціями призвела одночасно до різних результатів. З одного боку, країна стала багатшою, демонструє економічне зростання, зростання заробітної плати та урбанізації, рівень бідності скоротився, китайські банки стали лідерами на світовому ринку, країна стала одним з найбільших інвесторів у світі. З іншого боку, виник ряд проблем: надмірне забруднення, нерівномірний розподіл доходів, залежність від імпорту продовольства.

Висновки: взаємодія Китаю з транснаціональними корпораціями мала як позитивні, так і негативні наслідки. На думку ряду експертів економіка Китаю зараз розвивається в двох напрямках. Перший напрямок характеризується повільним зростанням тих галузей промисловості, які були традиційними для країни: виробництво сталі, суднобудування, промислове виробництво. У цих секторах уряд почав контролювати надлишкові потужності та дотримання світовим стандартам, в тому числі екологічних. Інший напрямок включає галузі, орієнтовані на виробництво послуг і використання нових технологій. В даний час Китай знаходиться на етапі структурних реформ в економіці, протягом яких, можливо, ця країна зможе вирішити свої проблеми.

Ключові слова: рівень бідності, якість життя населення, проблеми навколишнього середовища, урбанізація, прямі іноземні інвестиції, реформи в Китаї.

Постановка проблеми. Питанню бідності у світі присвячено багато матеріалів. На вході у штаб-квартиру Групи Всесвітнього банку у Вашингтоні на мармурі вибито девіз «Наша мета — світ без бідності». За мету було поставлено скоротити рівень бідності у світі із 1990 року по 2015 рік вдвічі. Мету було досягнуто в 2010 році із випередженням. Звісно, у світі залишаються великі обсяги населення, що проживають за межею бідності, а ті країни, що скоротили обсяги бідності значно підірвали деякі інші показники якості життя населення, особливо це стосується екологічної складової. Крім того, як зазначають експерти із суспільної організації Global Justice Now, часто країни, що розвиваються демонструють економічне зростання та зростання середнього доходу на душу населення в результаті фінансової допомоги від розвинених країн, торгівельних угод та корпоративних інвестицій, однак ці показники досягаються одночасно із поглибленням нерівномірності розподілу доходів. Тобто, в результаті програм, що нав'язуються розвиненими країнами країнам, що розвиваються, тут відбувається такий тип розвитку, що дозволяє багатим багатіти, випуску зростати, а бідним й надалі біднішати [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рівень життя — це ступінь задоволення матеріальних та духовних потреб людини масою товарів та послуг. Ступінь задоволення потреб може бути різним, а тому зазвичай виділяють 4 можливі рівні життя:

достаток (споживання на такому рівні, що забезпечує всебічний розвиток людини), нормальний рівень (споживання за науково обумовленими нормативами), бідність (споживання на рівні відтворення робочої сили), злиденність або крайня бідність (мінімально припустимий за біологічними потребами рівень споживання). При цьому зазначений підхід не є загальноновизнаним. Крім того, через різну вартість життя в різних раїнах, рівень бідності визначається у кожній національній економіці різною сумою, вираженою в доларах. Як зазначають у Всесвітньому банку, національна межа крайньої бідності, як правило, відображає межу, нижче за яку мінімальні потреби людини із харчування, одягу та житлі, не можуть бути задоволені в зазначеній країні. Тому виходить, що показник межі крайньої бідності (виражений у доларах США) у багатших країнах буде вищим ніж у бідних країнах. Таким чином, у різних країнах відрізняється розуміння того, хто є бідним. Тому дізнатися про кількість людей у світі, що живуть в умовах крайньої бідності, просто склавши кількість тих, хто вважається бідним у різних країн, буде методологічно неправильним. У 1990 році група незалежних дослідників і співробітників Світового банку запропонувала вимірювати чисельність бідного населення в світі з використанням стандартів, прийнятих в найбідніших країнах світу. Вони вивчили національні рівні бідності в деяких найбідніших країнах світу і перевели їх в

єдину валюту з використанням валютних курсів на основі паритету купівельної спроможності. На той момент рівень крайньої бідності становив близько 1 долара США на людину в день. Цей показник був прийнятий в якості основи для першого міжнародного показника рівня бідності. В 2005 році показник було перераховано на основі даних 15 найбідніших країн світу і рівень крайньої бідності було встановлено у розмірі 1,25 дол. США на людину на день, у 2011 році – у розмірі 1,90 дол. США [2]. За даними ООН, нині близько 767 млн людей живуть за прийнятою у світі межею крайньої бідності – 1,90 дол. США на день, 70 % цих людей – це мешканці Південної Азії та африканських країн південніше Сахари [3]. Таким чином, за межею бідності на 2016 рік у світі проживало трохи більше 10,3 % населення світу. Як засвідчує статистика Всесвітнього Банку, на 1981 рік цей показник складав 44 %, на 1990 рік – 37 %, на 2012 рік – 12,7 %. При цьому найбільше крайня бідність за цей період скоротилася в Китаї – з 1981 року по 2011 рік межу крайньої бідності тут подолали 753 млн мешканців [4]. Однак показник якості життя в Китаї за однією із методологій, які нині використовуються у світі, поставив країну на останнє місце з-поміж 51 аналізованої країни, в основному через надмірно високий показник забрудненості [5].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. На сьогоднішній день існує багато методик, що дозволяють визначити рівень бідності, якість життя населення, рівень благополуччя та інші показники. Чим більшу кількість показників береш до уваги, тим очевиднішим стає, що вирішення одних проблем в країні часто супроводжується загостренням інших.

Мета статті. Дослідження різнонаправленості динаміки деяких показників розвитку Китаю протягом періоду його активної взаємодії із іноземними транснаціональними корпораціями.

Виклад основного матеріалу. Ні для кого не є таємницею, що транснаціональні корпорації нині є найпотужнішими гравцями на глобальному ринку. Транснаціональні корпорації здійснюють прямі іноземні інвестиції у країни, що розвиваються. Розміри та багатство ТНК часто дають їм ненормальну силу впливу на місцевий уряд. Рішення у ТНК здебільшого приймаються із головних компаній, розміщених в розвинених країнах або офшорних зонах, а впливають вони на населення країн розміщення філіалів ТНК. Як зазначає автор книги «Великий бізнес & бідні люди. Як транснаціональні корпорації позбавляють бідності» Джон Маделей: наявність грошей у ТНК та їх обіцянки створити робочі місця для місцевого населення, роблять уряди приймаючих країн надмірно залежними. Крім того, постає питання, чи інвестиції ТНК, вкладені у країни, що розвиваються, дійсно сприяють досягненню певних цілей національних економік. Так, розміщення

ТНК у колишніх аграрних країнах, допомогло багатством із них стати на шлях індустріалізації, однак ТНК не переймаються долею приймаючих країн, а тому, якщо інша приймаюча країна буде для них більш перспективною, то вони виведуть свої інвестиції із колишньої приймаючої країни. При цьому уряди таких країн, прагнучи переходу до розвитку індустріальних експортоорієнтованих галузей, часто вже припинили підтримку сільського господарства, а люди перейшли із ферм на фабрики ТНК. Згорання діяльності ТНК у таких країнах неминуче призведе до катастрофічних соціальних наслідків. Крім того, як стверджує автор, у слабко розвинених країнах ТНК здебільшого створюють для місцевого населення такі робочі місця, що не вимагають високої кваліфікації. Це монотонна, вузькоспеціалізована праця, що не зможе бути застосована ніде, якщо філіал ТНК у даній країні закритися [6].

При цьому відносно низький рівень заробітної плати у країнах, що розвиваються, продовжує приваблювати ТНК (див табл. 1). На момент початку реформ 1978 року Китай не був виключенням. Через деякий час після початку реформ в Китаї, 400 із 500 існуючих у світі ТНК відкрили тут свої філіали.

Як видно із табл. 1, у країнах, що розвиваються, заробітні плати продовжують поступатися розвиненим країнам у кілька разів. Однак статистика чітко свідчить, що Китай вже не може однозначно сприйматися як джерело дешевої робочої сили. В 1990 році середньомісячна заробітна плата в Китаї складала 37 дол. США, що було менше, ніж у В'єтнамі (54 дол. США), однак на 2016 рік середньомісячна заробітна плата в Китаї складала вже 854 дол. США (зросла більше, ніж у 23 рази), а у В'єтнамі – 210 дол. США (зростання в 3,88 рази) [9, p.12].

Про зростання рівня життя в Китаї свідчить показник валового національного доходу на душу населення, який у 1990 році складав ще 990 дол. за паритетом купівельної спроможності, а в 2016 р. – 15500 дол. [10].

Кількість бідного населення в Китаї зменшилось протягом 1990-2010 років на 600 млн осіб. Уся ця маса перейшла в середній клас. Вважається, що середній клас у Китаї це вже освічені, конкурентоспроможні на ринку праці та впевнені у собі люди. Завдяки середньому класу у Китаї значно збільшився сукупний попит. Продажі продукції компанії Apple є найбільшими саме в Китаї, тут на 2015 рік вже знаходилось 28 фірмових магазинів і планувалося збільшити їх кількість до 40. Великою популярністю в Китаї користується мережа кофеїн Starbucks (на 2015 рік на території країни діяло 2000 кофеїн, у відповідь на попит до 2019 року керівництво компанії вирішило збільшити їхню кількість до 3400). В Китаї знаходить свій попит брендовий одяг (10 % загальних продажів компанії Nike), активно продаються автомобілі. Особливо добре йдуть продажі через Інтернет – близько 672 млрд дол. США

на рік витрачають китайці на інтернет-покупки [11].

При цьому розшарування населення в Китаї стало надзвичайно високим: на 2012 рік коефіцієнт Джині складав – 0,42, при тому, що у 1975 році він складав близько 0,28. Підвищення доходів більшою мірою характерне для мешканців міст. І перспективи, що відкривають великі міста Китаю, приваблюють у них робітників із інших місцевостей. На 2016 рік в Китаї рівень урбанізації склав 57,35 %, а кількість мігрантів серед робітників склала

281,11 млн, з яких 169,4 млн – це внутрішні трудові мігранти, які працюють поза межами місць свого постійного проживання [12]. В результаті, не дивлячись на величезні розміри території Китаю, і на нормальний середній по країні рівень заселеності країни – 138 осіб на квадратний кілометр (приблизно такий же показник у Польщі та Франції), у містах-гігантах Китаю густота населення неймовірна висока (у Гонконгу – 6500 осіб на квадратний кілометр, в Макао – 21000).

Таблиця 1

Рівень середньої річної реальної заробітної плати в країнах [7, р.237,8]

Країна	Рік	Середня річна заробітна плата в дол. США за паритетом купівельної спроможності
Люксембург	2015	60369
США	2015	58714
Швейцарія	2015	58389
Об'єднане Королівство Великобританії	2015	41384
Японія	2015	35780
Італія	2015	34140
Південна Корея	2015	32062
Польща	2015	23998
Китай	2016	10248
Танзанія	2015	7488
Індія	2014	5425
Чад	2015	4452
Бангладеш	2014	4082
Бурунді	2015	3072
Мадагаскар	2015	2196
Дем. Респ. Конго	2015	636

Крім того, транснаціональні компанії в Китаї довгий час безконтрольно забруднювали навколишнє середовище, що негативно впливає на якість життя населення. Пекін, за даними 2017 року, знаходиться на 18 місці серед найбільш забруднених міст світу (для примітки зазначимо, що українське місто Дніпр у тому ж списку на 15 місці, а на першому – Аккра (Гана)), на 25 місці також китайське місто – Гуанчжоу. Слід зазначити, що на 2014 рік ситуація із забрудненням Китаю була значно гіршою: за рівнем забрудненості китайське місто Сіань стояло на 3 місці у світі, Гуанчжоу – на 8-му, Пекін – на 14, Шанхай – на 21 [13]. Покращенню ситуації, вочевидь, почала сприяти зниження темпів росту та нова політика Китаю, націлена на переорієнтацію виробництва з експортоорієнтованого на таке, що сприятиме підвищенню якості життя мешканців Китаю, на розвиток інфраструктури, на виробництво послуг. Однак екологічна ситуація в Китаї в цілому продовжує бути загостреною. Особливою проблемою Китаю є нестача сільськогосподарських угідь. Для забезпечення продовольством свого населення, що складає 22 % загального населення землі,

Китай має лише 7 % світових запасів сільськогосподарських угідь та 7 % світових запасів прісної води. Ще на початок 2000-х років із 100 мільйонів гектар оброблюваних земель Китаю, 1/10 вже була надзвичайно забруднена; 1/3 страждала від нестачі води та ерозії; 1/15 земель була засолена; близько 3% угідь поступово перетворювались на пустелю [14]. Саме тому, Китай один із найбільших імпортерів сільськогосподарської продукції у світі.

Протягом останніх років темпи економічного зростання Китаю скоротилися (див табл. 2). Такі зміни в показниках призвели до напружених диспутів серед експертів. Ряд із них стверджує, що це початок великої кризи в Китаї, інші зазначають, що це початок структурних реформ, які саме ініційовані урядом, аби відвести кризу.

Як стверджує ряд фахівців, економіка Китаю нині чітко розвивається у двох напрямках. Перший напрям характеризується повільним зростанням тих галузей, що довгий час були традиційними для країни: виробництво сталі, суднобудування, нерухомість, промислове виробництво. У цих галузях уряд почав контролювати надлишкові потужності,

відповідність світовим стандартам, в тому числі екологічним. Такий фактор як скорочення попиту у світі погіршує ситуацію в зазначених галузях. До іншого напрямку належать галузі, що орієнтовані на виробництво послуг та на застосування нових технологій. Сюди відноситься електронна торгівля, виробництво медичного обладнання та іншого високотехнологічного обладнання, послуги. Таким чином, у невиробничому секторі Китаю темпи зростання збільшуються, а у виробничому – скорочуються (за винятком високотехнологічних галузей) [16, с.4]. Економіка Китаю намагається стати менш залежною від експорту (в 2015 році, вперше з 2009 року, відбулося зниження експорту Китаю – на 2,8%), чому, звісно, сприяло і зниження світового попиту в цілому. Китай останніми роками демонструє постійне зростання своїх прямих нефінансових

інвестицій за кордон. В 2015 році їх обсяг сягнув 118,02 млрд дол. США [16, с.14]. Такі інвестиції дають Китаю ряд потенційних переваг, в тому числі можливість отримати високотехнологічний досвід, створити попит на продукцію, вироблену в Китаї [16, с. 24]. При усьому цьому, обсяги прямих іноземних інвестицій в Китай не знизилися, а продовжують зростати. В 2015 році їх обсяг склав 126,3 млрд дол., що на 6,4% вище ніж в 2014 році. Хоча обсяг прямих іноземних інвестицій у виробничій сектор Китаю в останні роки зменшується, однак значно збільшується їх обсяг у сектор послуг [16, с. 38-40]. Крім того, в 2013 році вперше в історії перше місце в банківській ієрархії світу зайняв китайський банк ICBC (Industrial and Commercial Bank of China) [17, с. 60].

Таблиця 2

Річне зростання ВВП Китаю у % [15]

Рік	Зростання ВВП у %
2007	14,231
2008	9,654
2009	9,4
2010	10,636
2011	9,536
2012	7,856
2013	7,758
2014	7,259
2015	6,9
2016	6,689

Висновки. Все більше дослідників відзначають, що глобальний ринок є позитивним явищем, однак вирішити соціальні проблеми людства він не може. Тому саме уряд має сконцентруватися на вирішенні соціальних проблем. Як свідчить досвід Китаю, відкритість країни для глобальної економіки в ролі «світової фабрики» дозволила отримати досвід та цілий ряд позитивних результатів: значне економічне зростання протягом багатьох років, зростання рівня національного доходу на душу населення, підвищення рівня середньої заробітної плати, зростання середнього класу та платоспроможного попиту населення, розвиток міст та підвищення рівня урбанізації. З іншого боку для Китаю проблемами стали: надмірна залежність ринку праці від умов на глобальному ринку, підвищення нерівності доходів населення, забруднення оточуючого середовища, включаючи втрату і без того дефіцитних сільськогосподарських земель та надмірну залежність від імпортованого продовольства, низький рівень індексу якості життя населення. Вихід із ситуації, що склалася, уряд Китаю став шукати у структурній переорієнтації економіки країни на розвиток сектору виробництва послуг та інших продуктів із високою доданою вартістю та із дотриманням світових

екологічних норм. На відміну від очікувань деяких експертів, це не привело до скорочення прямих іноземних інвестицій. При цьому Китай і сам став великим світовим донором інвестицій. Усе це дає змогу сподіватися на можливість Китаю вирішити ті соціальні та екологічні проблеми, що виникли на етапі формування необхідних для структурних реформ фінансових ресурсів. Якщо на перших етапах іноземним корпораціям у Китаї створювались сприятливі умови часто ціною поступки власним інтересам (здебільшого соціальним та екологічним), то тепер Китай досягнув того етапу, коли вже сам може виставляти умови зарубіжним транснаціональним корпораціям. В свою чергу транснаціональні корпорації Китаю починають відігравати у інших країнах, що розвиваються, ту роль, що західні ТНК у свій час відігравали у Китаї. Єдиною, на наш погляд, неприпустимою поступкою таких слабко розвинених приймаючих країн, що хочуть наслідувати досвід Китаю, може стати дозвіл зарубіжним ТНК нанести шкоду оточуючому середовищу. Адаже ряд природних ресурсів, як відомо, не відновлюється. Платою Китаю за період накопичення коштів для структурних реформ, в тому числі, стала сума у 304 млрд дол. США, витрачена у 2011-2016 роках на

програму збереження водних ресурсів. Ця програма й надалі продовжуватиметься, однак деякі екологічні втрати Китаю вже є незворотними і їх обсяги вражають так само, як і обсяги економічного розвитку країни.

INFLUENCE OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS ON THE LEVEL OF LIFE OF THE POPULATION OF THE HOST COUNTRY: THE EXPERIENCE OF CHINA

Iryna Derid, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

The article is devoted to the study of various indicators of China's development since the beginning of the reforms. The subject of research of the article is the China's development. The goal is to study the results of China's interaction with transnational corporations. The objective is to examine the growth rates of gross domestic product (GDP) and national income per capita, the level of average wages, the level of poverty, the index of population's quality of life, the indicator of pollution. General scientific methods are used, such as analysis, synthesis, comparisons.

The following results were obtained: China's interaction with transnational corporations led simultaneously to different results. On the one hand, the country has become rich, shows economic growth, the increasing of wages and urbanization, the level of poverty has decreased, Chinese banks have become leaders in the global market, the country has become one of the largest investors in the world. On the other hand, a number of problems appeared: excessive contamination, uneven distribution of income, dependence on food imports.

Conclusions: China's interaction with transnational corporations had both positive and negative effects. According to a number of experts, China's economy now is evolving in two directions. The first direction is characterized by a slow growth of those industries that have been traditional for the country: steel production, shipbuilding, industrial production. In these sectors, the government began to control surplus capacity, compliance with world standards, including environmental ones. Another direction includes industries focused on the production of services and using new technologies. At present, China is at the stage of structural reforms in economics, during which it is possible that China will be able to solve its problems.

Keywords: poverty level, population's quality of life, environmental problems, urbanization, direct foreign investments, reforms in China.

ВЛИЯНИЕ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ НА УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ПРИНИМАЮЩЕЙ СТРАНЫ: ОПЫТ КИТАЯ

Дерид Ирина Александровна, к.э.н., доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Исследуются различные показатели развития Китая с момента начала реформ. Предметом исследования является развитие страны Китай. Целью является изучение результатов взаимодействия Китая с транснациональными корпорациями. Задание состоит в том, чтобы исследовать темпы роста валового внутреннего продукта (ВВП) и национального дохода на душу населения, уровень средней заработной платы, уровень бедности, показатель качества жизни населения, показатель загрязнения. Используются общие научные методы, такие как анализ, синтез, сравнение.

Были получены следующие результаты: взаимодействие Китая с транснациональными корпорациями привело одновременно к разным результатам. С одной стороны, страна стала богатой, демонстрирует экономический рост, рост заработной платы и урбанизации, уровень бедности сократился, китайские банки стали лидерами на мировом рынке, страна стала одним из крупнейших инвесторов в мире. С другой стороны, возник ряд проблем: чрезмерное загрязнение, неравномерное распределение доходов, зависимость от импорта продовольствия.

Выводы: взаимодействие Китая с транснациональными корпорациями имело как положительные, так и отрицательные последствия. По мнению ряда экспертов, экономика Китая сейчас развивается в двух направлениях. Первое направление характеризуется медленным ростом тех отраслей промышленности, которые были традиционными для страны: производство стали, судостроение, промышленное производство. В этих секторах правительство начало контролировать избыточные мощности, соблюдение мировых стандартов, в том числе экологических. Другое направление включает отрасли, ориентированные на производство услуг и использование новых технологий. В настоящее время Китай находится на этапе структурных реформ в экономике, в течение которых, возможно, Китай сможет решить свои проблемы.

Ключевые слова: уровень бедности, качество жизни населения, проблемы окружающей среды, урбанизация, прямые иностранные инвестиции, реформы в Китае.

Література

1. Эми Седги, Марк Андерсон. Благосостояние в Африке-2015: богатые богатеют, а бедность растёт. [Электронный ресурс]. Иносми.ру. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20150918/230318239.html> (дата звернення: 22.01.2018)
2. Обновленные сведения о глобальном уровне бедности: [Электронный ресурс]. Всемирный банк. – Режим доступа: <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq> (дата звернення: 01.01.2018)
3. No poverty: why it matters? URL: http://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/1_Why-it-Matters_Poverty_2p.pdf (дата звернення: 01.01.2018)
4. Всемирный Банк. Бедность обзор: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/topic/poverty/overview> (дата звернення: 22.01.2018)
5. Quality of Life Index for Country 2012: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.num-beo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2012-Q1 (дата звернення: 22.01.2018)

6. John Madeley. *Big Business, Poor Peoples: How Transnational Corporations Damage the World's Poor*. New York, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?isbn=1848134959> (дата звернення: 01.01.2018)
7. OECD Employment Outlook 2016. Paris: OECD publishing, 2016. – 240 p.
8. Haroon Borat. *Minimum Wages in Sub-Saharan Africa: [Електронний ресурс]*. A Primer Discussion Paper. No. 9204 July 2015. 35 p. Режим доступу: <http://ftp.iza.org/dp9204.pdf> (дата звернення: 02.01.2018)
9. Wayne M. Morrison. *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United State*. Congressional Research Service. – 46 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf> (дата звернення: 02.01.2018)
10. GNI per capita, PPP (current international): [Електронний ресурс]. The World Bank. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?locations=CN> (дата звернення: 02.01.2018)
11. Тучинская С. Кризис в Китае: что на самом деле происходит в Поднебесной и чем это грозит миру. Сегодня: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/lifestyle/fun/krizis-v-kitae-chto-na-samom-dele-proishodit-v-podnebesnoy-i-chem-eto-grozit-miru--689824.html> (дата звернення: 06.01.2018)
12. Wang D.H., Yang X.J., Hao F.J. A study on the spatial characteristics and correlation of migrant workers' urban integration and well-being: A case study of Xi'an (China) [Електронний ресурс]: 3rd International Conference on Agricultural and Biological Sciences. Series: Earth and Environmental Science 77 (2017). – Режим доступу: <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/77/1/012015/pdf> (дата звернення: 22.01.2018)
13. Pollution Index: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.numbeo.com/pollution/rankings.jsp?title=2014> (дата звернення: 22.01.2018)
14. Ласло Э. Макросдвиг (к устойчивости мира курсом перемен). Berrett-Koehler Publishers, 2002. – 280 с.
15. GDP growth (annual %). The World Bank: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?locations=CN> (дата звернення: 22.01.2018)
16. Перспективы развития китайской экономики в 2016 году: [Електронний ресурс]. – АО «КПМГ», 2016. – 60 с. – Режим доступу: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/07/ru-ru-china-outlook-2016.pdf>
17. Сідоров В.І. Глобалізація економіки та транснаціоналізована організована злочинність / В.І. Сідоров, С.Ф. Здоровко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». – 2017. – Випуск 6. – С.58-70.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКУ ЗЕРНА ЯК ЧИННИК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Литвинова Олена Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
учб. містечко ХНАУ, Харківський район, Харківська область, Україна, 62483
e-mail: elenalit@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2421-1836>

Литвинов Анатолій Іванович

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний технічний
університет сільського господарства імені Петра Василенка
вул. Алчевських, 44, м. Харків, Україна, 61002

e-mail: alitvinov@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2440-6358>

Білоусько Таміла Юрійвна

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
учб. містечко ХНАУ, Харківський район, Харківська область, Україна, 62483
e-mail: tamilon777@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3890-3286>

Ринок зерна України відіграє провідну роль в процесах забезпечення продовольчої безпеки, інтеграції України в світову і європейську економічні системи. Також інституційно-правове середовище ринку зерна забезпечує основу для її розвитку. Для здійснення цього необхідно адаптувати інституційну і правову середу до сучасних реалій шляхом формування відповідних економічних і правових умов для державного регулювання виробництва і продажу зерна як на внутрішньому, так і на світовому ринках. У той же час, важливо акцентувати увагу на необхідності дотримання балансу інтересів сільськогосподарських виробників і держави. Предмет дослідження представлений законодавчою базою і її впливом на розвиток підприємництва в аграрному секторі України. Метою роботи є обґрунтування напрямків подальшого вдосконалення законодавчого середовища. Завдання полягає в тому, щоб дослідити розвиток ситуації в інституційно-правовому середовищі і виявити ті пункти, які перешкоджають розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі. Піз час дослідження використовуються загальні наукові методи: системний аналіз – для визначення важливих маркерів розвитку правового середовища, монографічний – для дослідження динаміки правового середовища, індукція і дедукція – для розробки і обґрунтування висновків, зокрема.

Були отримані наступні результати: основні проблеми, які необхідно вирішити, – це відсутність комплексного підходу, відставання в реалізації необхідних законодавчих поліпшень, відсутність фінансування цілей, передбачених прийнятим законодавством.

Висновки: заходи, спрямовані на вирішення вищезазначеної проблеми, покращують правове інституційне середовище в напрямку формування ефективного підприємництва в аграрному секторі, балансують його потреби з цілями місцевих громад, регіонів і країни в цілому.

Ключові слова: ринок зерна, Україна, законодавче регулювання, економіка, розвиток, підприємництво, аграрний сектор, інституційно-правове середовище.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вектор розвитку інституційно-правового середовища ринку зерна в Україні спрямовується на запровадження перевірених світовою практикою механізмів формування сприятливих умов для розвитку підприємництва в аграрному секторі та його пріоритетній складовій – зерновому сегменті. Так, з часів набуття незалежності України, в системі господарського права відбулися суттєві позитивні зміни, спрямовані на удосконалення державного регулювання зернового ринку та вирішення проблем його функціонування. Хоча законодавчу базу для цього було вже створено урядом наприкінці минулого століття та на початку 2000-х років нинішнього століття, низка проблем зернового ринку і

досі залишається невирішеною. Для цього необхідна адаптація інституційно-правового середовища до сучасних реалій шляхом формування відповідних економіко-правових умов державного регулювання виробництва та продажу зерна на внутрішньому та світовому ринках. При цьому має бути дотриманий баланс інтересів сільгоспвиробників і держави, виконані вимоги гарантування продовольчої безпеки України, що і обумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Законодавство є основою інституційно-правового середовища. Його роль в забезпеченні стабільності господарських відносин, економічного розвитку аграрного сектору детально висвітлено у наукових працях Марченко С.І. (правові питання товарного сіль-

ськогосподарського виробництва) [1], Ульяновка Ю.О. (питання державного регулювання аграрного ринку) [2], Чабаненка М.М. (питання становлення і розвитку аграрного права в Україні) [3], інших. Разом із тим, питання, пов'язані із специфікою ринку зерна потребують додаткового висвітлення та актуалізації.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в розробці обґрунтування напрямків удосконалення інституційно-правового середовища ринку зерна на основі дослідження нормативної бази та формування передумов для подальшого розвитку в аграрному секторі підприємництва в такий спосіб.

Вклад основного матеріалу дослідження. Основою для формування інституційно-правового середовища в Україні стала система економічно-правових відносин, розбудована за радянських часів. Її характерною рисою є непристосованість до ринкових реалій. Тому на початку та протягом 1990-х рр. потреба у вирішенні проблем тінізації ринку, незгодженості обсягів виробництва з існуючим попитом на зерно та ринковою стихією спонукала до удосконалення системи господарського права, зокрема в частині нормативних актів, що регулюють господарську діяльність у сфері обігу зерна.

Так, у 1995 р. було прийнято Указ Президента України "Про заходи щодо реформування аграрних відносин", відповідно до якого була запроваджена біржова торгівля сільськогосподарською продукцією, зокрема зерном. Однак у подальшому діяльність бірж була згорнута. Посилились різкі коливання кон'юнктури ринку [4, с. 204].

Ситуацію було стабілізовано після прийняття Президентом України у червні 2000 р. низки указів з питань аграрного і зернового ринку. Було запроваджено закупівлі зерна за заставними цінами. Однак передбачені в них заходи в повному обсязі не були реалізовані. Не повною мірою були задіяні резервні, інтервенційні, заставні та регіональні закупівлі зерна, біржова, особливо форвардна і ф'ючерсна, торгівля, механізми регуляторного впливу держави на ринок [1, с. 205].

На вирішення питань стабілізації ринку зерна і хлібопродуктів було спрямовано Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна" № 832/2000 від 29.06.2000 р. [5]. Ним, зокрема, передбачалося запровадження системи заставних закупок зерна, проведення закупки та продаж зерна в інтервенційних цілях, постійний моніторинг обсягів продажу зерна та хлібопродуктів, ведення реєстру суб'єктів підприємницької діяльності, що зберігають зерно та декларування ними обсягів зерна, що зберігається. За допомогою механізму заставних закупівель зерна передбачалося надати виробникам зерна можливість залучення фінансових ресурсів у виробництво на умовах кредитування під

заставу зерна, а також обмежити ризик падіння ціни на зерно рівнем ціни заставної закупівлі.

В розвиток цього Указу Президента України було прийнято Постанову КМУ "Про впровадження заставних закупок зерна у сільськогосподарських товаровиробників" № 1141 від 21.07.2000 р. [6], якою було запроваджено фіксовані (на 2000 рік) заставні ціни на зерно та визначено ДАК "Хліб України" державним агентом із забезпечення заставних закупівель зерна.

Фіксовані заставні ціни на зерно діяли і в 2001 році. Вони були введені в дію Постановою КМУ "Про встановлення заставних цін на основні зернові культури" №371 від 23.04.2001 р. [7]. Однак необхідно відмітити, що практичного поширення заставні закупки зерна в Україні ні у 2000 р., ні у 2001 р. не набули, і якогось помітного впливу на ситуацію на ринку зерна не мали, а використання фіксованих заставних цін на зерно проіснувало лише до кінця квітня 2002 року. Тобто ця спроба вирішити на законодавчому рівні питання стабілізації ринку зерна виявилась невдалою. Це спонукало законодавців до пошуку інших рішень.

З метою подальшої стабілізації ситуації на зерновому ринку було прийнято Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" №37-IV від 04.07.2002 р. [8]. Держава законодавчо визнала пріоритетність ринку зерна і взяла на себе зобов'язання сприяти його розвитку та стабільному функціонуванню. В законі розкрито засади державної політики щодо регулювання ринку зерна і сам механізм державного регулювання ринку зерна, дано перелік суб'єктів ринку зерна, вперше чітко прописано терміни, що вживаються в законодавчих і інших нормативних актах стосовно функціонування ринку зерна. Законом була створена правова основа для запровадження таких важливих складових ринку зерна, як декларування обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні, та проведення державного контролю за якістю зерна та продуктів його переробки, затверджено складські документи на зерно. Це дуже важливий етап розвитку правового регулювання, адже вперше на законодавчому рівні закладено інституційні основи ринку зерна та взаємодії його учасників в частині, що виходить за межі загального права.

У січні 2007 року було внесено зміни в Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" і введено обов'язкове декларування зерна, що знаходиться на зберіганні не лише на зернових складах, а й в сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах.

Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" й на сьогоднішній момент часу є правовою основою формування цивілізованого ринку зерна в Україні. Після введення його в дію було прийнято ряд нормативних актів, положення, яких узгоджено

із зазначеним законом і спрямовано на регулювання процесів, що відбуваються на зерновому ринку.

Так, Постановою КМУ "Про здійснення заставних операцій із зерном" №164 від 07.02.2003 р. [9] були знову запроваджені заставні ціни на зерно фіксованого характеру. Проте тепер вони повинні були обчислюватись на основі нормативної собівартості та мінімального нормативу рентабельності і затверджуватись Кабінетом Міністрів України.

Але правове регулювання ринку зерна потребувало подальшого удосконалення. Адже нерегульованість правового статусу деривативів, базовим активом яких є зерно, робить неможливим розвиток відповідного ринкового сегменту. Тому важливим кроком розвитку господарського права в частині правового регулювання ринку зерна є прийняття Постанови КМУ "Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно" №510 від 11.04.2003 р. [10] і введення у 2003 р. складських свідоцтв на зерно (простих і подвійних). Це дозволило починаючи з 2003 р. запровадити принципово нову форму здійснення торгових операцій із зерном – купівлі-продажу зерна без його фізичної передачі продавцем покупцю. Так, товарні потоки стали "відірваними" від грошових, що дало можливість господарюючим суб'єктам свободу маневру і дозволило зменшити їх транзакційні витрати. А з часом – у 2004 р. після введення Постанови КМУ "Про забезпечення реалізації деяких положень Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" №1569 від 17.11.2004 р. було запроваджено "Порядок ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання".

Однак, і після прийняття цих безумовно важливих законодавчих і нормативних актів, ряд питань, особливо тих, що пов'язані з формуванням необхідної ринкової інфраструктури, обігом деривативів та проведенням ефективної цінової політики, залишились законодавчо не врегульованими і на сьогодні.

Неврожай продовольчої пшениці у 2003 р. та великі обсяги її експорту в 2002 р. (8,3 млн. т) спричинили внутрішню кризу на ринку зерна [11, с. 121]. На вирішення цих та інших проблем розвитку ринку зерна був направлений Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо стабілізації ринку зерна" №415/2003 від 19.05.2003 р. [12]. Він передбачав створення системи моніторингу регіональних ринків зерна, запасів та споживання зерна в розрізі регіонів, державні закупівлі зерна, запровадження інтервенційних операцій та операцій з формування регіональних ресурсів виключно через акредитовані біржі, що також сприяло поширенню ринкових моделей ціноутворення на зерно. В цей же період з метою забезпечення продовольчої безпеки країни, вирішення проблем зернового ринку було

прийнято Постанову КМУ "Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів" №1747 від 10.11.2003 р. [13].

Основи правового регулювання у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління та господарської діяльності щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, зокрема і зернового також закладені були у Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України", прийнятому у червні 2004 р. [14].

Цей закон дозволив вирішити важливу проблему відсутності усталеної термінології та умов і процедур цінового регулювання. Зокрема, ним законодавчо визначені об'єкти і правила державного цінового регулювання, поняття мінімальної і максимальної закупівельної ціни, товарної і фінансової інтервенції, умови застосування тимчасового адміністративного регулювання цін та встановлення тимчасової бюджетної дотації. Цим же законом визначено необхідність створення Аграрного фонду – спеціалізованої державної установи, яку Кабінет Міністрів України уповноважує проводити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України.

З метою формування державного інтервенційного фонду в травні 2007 р. відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України", Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні" було прийнято форвардну програму закупівель зернових майбутнього врожаю. Механізм проведення державних форвардних закупівель зерна наведено в Постанові КМУ "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" [15]. До позитивних змін середовища, запроваджених даним нормативним актом слід віднести те, що у 2017 р. форвардні закупівлі зерна майбутнього врожаю, питаннями організації яких опікується ПАТ "Державна продовольчо-зернова корпорація України", тепер здійснюються не тільки весною, а й восени, адже в цей період також значно зростають потреби в фінансуванні витрат під час проведення осінніх польових робіт та посіву озимих зернових культур, що дає можливість вирішити проблему фінансування поточних витрат сільськогосподарських виробників за рахунок недоступних раніше форвардних фінансових інструментів.

Ще однією важливою проблемою є встановлення прозорих та зрозумілих для суб'єктів господарювання уніфікованих правил в частині обігу та обліку зерна. Його потребували усі суб'єкти зерновому ринку ще з середини 1990-х рр., але й досі вони запроваджені не повною мірою.

Основним документом, що визначав уніфіковані операції з зерном на елеваторах в Україні в частині кількісно-якісного обліку, довготривалий час була «Інструкція про ведення обліку й оформлення

операцій із зерном і продуктами його переробки на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах», затверджена наказом Міністерства аграрної політики України від 13 жовтня 2008 року № 661. Через зміну суб'єктності контролю якості зерна (з 28.12.2016 постановою Кабінету Міністрів України №1018 ці функції було передано Держпродспоживслужбі України) та втрати актуальності окремих положень Інструкції № 661, відповідний документ було скасовано розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про скасування деяких наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади" від 10.03.2017 № 166-р [16].

Проект Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства «Про затвердження Інструкції ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки на зернових складах та зернопереробних підприємствах» спрямований на вирішення цілої низки питань сфери обігу на ринку зерна. Дія цього акту поширюватиметься на всіх суб'єктів зернового ринку: виробників, експортерів зерна та продуктів його переробки, зернові склади, зернопереробні підприємства. Виписані в проекті наказу норми встановлюватимуть правила та підходи у взаємовідносинах суб'єктів ринку зерна на наступних етапах: заготівля зерна на зберігання; технологічні процеси (очистка, сушка); формування партій на зберігання; формування партій зерна на експорт; відвантаження; списання втрат при зберіганні та зачистці вибулих партій зерна та продуктів його переробки. Проектом наказу передбачаються зміни, які дозволять створити нормативні та організаційні передумови функціонування ринку зерна, спрямовані на збалансування та захист інтересів різних суб'єктів зернового ринку, удосконалення умов прийому і відвантаження зерна на елеваторах, зокрема на експорт, встановлення єдиних правил оформлення операцій із зерном на хлібоприймальних підприємствах, загальних правил вирішення спірних питань щодо якості зерна та проведених розрахунків [13].

Прийняття відповідно до статей 9 та 22 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» На-

казу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Інструкції ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки на зернових складах та зернопереробних підприємствах» дозволить встановити єдині правила у відносинах суб'єктів зберігання зерна як приватної, так і державної форми власності при здійсненні операцій із зерном та продуктами його переробки; механізм вирішення спорів (арбітражу) при визначенні якості зерна; процедуру оформлення зачистки (списання); можливість здійснювати моніторинг обігу зерна, володіння важливою інформацією для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насіннєвому, фуражному, технічному зерні; збільшити надходження до Державного бюджету України [17].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведене дослідження розвитку інституційно-правового середовища ринку зерна в Україні розриває значний обсяг проведеної з часів набуття незалежності Україною роботи в напрямку його удосконалення. При цьому пріоритетне значення надавалось вирішенню таких завдань, як послаблення негативного впливу інфляції на підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання в аграрному секторі, встановлення і підтримка прийнятної для всіх учасників аграрного ринку рівня цін і цінової рівноваги з одночасним послабленням дії процесів нарощування диспаритету цін, розвиток ринкової інфраструктури, тощо. Удосконалювались з урахуванням світового досвіду правові механізми торгівлі зерном і інші важливі складові ефективного функціонування зернового ринку. Разом з цим, відсутність комплексного підходу, запізнення в окремі роки з проведенням намічених заходів, а головне – недостатнє фінансування передбачених нормативними актами заходів постійно знижували результативність всіх цих намагань. Подолання цих проблем дозволить забезпечити розвиток інституційного правового середовища в напрямку формування ефективного підприємництва, краще збалансувати його з потребами соціально-економічного розвитку територіальних громад, де підприємці ведуть свою діяльність, регіонів та на загальнодержавному рівні.

DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL AND LEGAL ENVIRONMENT OF GRAIN MARKET AS FACTOR OF ENTERPRISE ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Olena Lytvynova, Candidat of Economic Sciences, Assoc. Professor, V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, KNAU campus, Kharkivskiy rayon, Kharkivska oblast, Ukraine, 62483, E-mail: elenalit@ukr.net, Contact tel.: (066) 956-99-85, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2421-1836>

Anatoly Litvinov, Candidat of Economic Sciences, Assoc. Professor, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, 44, Alchevskih str., Kharkiv, Ukraine, 61002, E-mail: alitvinov@ukr.net, Contact tel.: (066) 956-99-83, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2440-6358>

Tamila Bilousko, Candidat of Economic Sciences, Assoc. Professor, V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, KNAU campus, Kharkivskiy rayon, Kharkivska oblast, Ukraine, E-mail: tamilon777@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3890-3286>

The grain market of Ukraine plays the leading role in the processes of ensuring the food security, integration the Ukraine into the World and European economic systems. And institutional legislative environment of the grain market provides a framework for its development. To do this, it is necessary to adapt the institutional and legal environment to modern realities by forming appropriate economic and legal conditions for state regulation of the production and sale of grain on the domestic and world markets. At the same time, the

balance of interests of agricultural producers and the state should be observed. The subject of research is represented by legislative framework and its impact on development of the entrepreneurship in agrarian sector of Ukraine. The goal is to substantiate the directions for further improvements of the legislative environment. The objective is to research the development of situation in the institutional legislative environment and reveal the points, which hinder the development of efficient entrepreneurship in agrarian sector. General scientific methods are used: system analysis – for determining important markers of legislative environment development, monographic – for researching the legislative environment dynamics, induction and deduction – for developing and substantiating the conclusions.

The following results were obtained: main problems which have to be solved is the absence of complex approach, lagging with implementing needed legislative improvements, lack of financing the goals envisioned by adopted legislation.

Conclusions: activities aimed to solving the aforementioned problem improve the legislative institutional environment in the direction of forming efficient entrepreneurship in agrarian sector, balancing its needs with the goals of local communities, regions and country as a whole.

Keywords: grain market, Ukraine, legislative regulation, economy, development, entrepreneurship, agrarian sector, institutional legislative environment.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ СРЕДЫ РЫНКА ЗЕРНА КАК ФАКТОР ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Литвинова Елена Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева, учеб. городок ХНАУ, Харьковский район, Харьковская область, Украина, 62483, e-mail: elenalit@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2421-1836>

Литвинов Анатолий Иванович, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный технический Университет сельского хозяйства имени Петра Василенко, ул. Алчевских, 44, г. Харьков, Украина, 61002, e-mail: alitvinov@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2440-6358>

Белоусько Таміла Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева, учеб. городок ХНАУ, Харьковский район, Харьковская область, Украина, 62483, e-mail: tamilon777@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3890-3286>

Рынок зерна Украины играет ведущую роль в процессах обеспечения продовольственной безопасности, интеграции Украины в мировую и европейскую экономические системы. И институционно-правовая среда рынка зерна обеспечивает основу для ее развития. Для осуществления этого необходимо адаптировать институциональную и правовую среду к современным реалиям путем формирования соответствующих экономических и правовых условий для государственного регулирования производства и продажи зерна на внутреннем и мировом рынках. В то же время следует соблюдать баланс интересов сельскохозяйственных производителей и государства. Предмет исследования представлен законодательной базой и ее влиянием на развитие предпринимательства в аграрном секторе Украины. Целью является обоснование направлений дальнейшего совершенствования законодательной среды. Задание состоит в том, чтобы исследовать развитие ситуации в институционно-правовой среде и выявить те пункты, которые препятствуют развитию эффективного предпринимательства в аграрном секторе. Используются общие научные методы: системный анализ – для определения важных маркеров развития правовой среды, монографический – для исследования динамики правовой среды, индукция и дедукция – для разработки и обоснования выводов, в частности.

Были получены следующие результаты: основные проблемы, которые необходимо решить, – это отсутствие комплексного подхода, отставание в реализации необходимых законодательных улучшений, отсутствие финансирования целей, предусмотренных принятым законодательством.

Выводы: мероприятия, направленные на решение вышеупомянутой проблемы, улучшают правовую институциональную среду в направлении формирования эффективного предпринимательства в аграрном секторе, балансируют его потребности с целями местных общин, регионов и страны в целом.

Ключевые слова: рынок зерна, Украина, законодательное регулирование, экономика, развитие, предпринимательство, аграрный сектор, институционно-правовая среда.

Література

1. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні.- Київ: Обрії, 2010.- 2010 с.
2. Ульяновченко Ю. О. Конкурентоспроможність аграрного сектора економіки: механізми державного регулювання.- Харків: Асоц. д-рів наук з держ. упр., 2013.- 368 с.
3. Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України.- Дніпропетровськ: Грані, 2015.- 297 с.
4. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Луценко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
5. Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна: Указ Президента України // Офіційний вісник України. - 2000. - № 26. - С. 51
6. Про впровадження заставних закупок зерна у сільськогосподарських товаровиробників: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. - 2000. - № 30. - С. 56
7. Про встановлення заставних цін на основні зернові культури: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. - 2001. - № 17. – С. 126
8. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України // Офіційний вісник України. - 2002. - № 31. – С. 123
9. Про здійснення заставних операцій із зерном: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. – 2003. - № 7. – С. 46
10. Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. - 2003. - № 16. – С. 33

11. Калінчик М.В., Ільчук М.М., Шовкалюк В.С., Калінчик І.М. стабілізація ринку зерна в Україні: - К.: Нічлава, 2006. – 230 с.
12. Про додаткові заходи щодо стабілізації ринку зерна: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2003. - № 92. – С. 10
13. Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. - 2003. - № 46. - С. 8
14. Про державну підтримку сільського господарства України Закон України // Офіційний вісник України. - 2004. - № 30, Т. 1 – С. 98.
15. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. - 2007. - № 37. - С. 222.
16. Аналіз регуляторного впливу до проекту наказу «Про затвердження Інструкції ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки на зернових складах та зернопереробних підприємствах»: [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/uk/regulatory?nid=24629&add=ria>
17. Пояснювальна записка до проекту наказу "Про затвердження Інструкції ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки на зернових складах та зернопереробних підприємствах": [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/uk/regulatory?nid=24629&add=en>

THE OUTLOOK OF ISLAMIC FINANCIAL MODEL IN GLOBALIZATION'S CONDITIONS

Vadim Sidorov

PhD in Economics, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: irtb@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>

Mykyta Haidei

Master

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: qqrscience@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2077-4698>

In the modern system of world economic relations, the concept of the Islamic financial model begins to take increasingly strong positions in the world economy. The subject of research of the article is the features of development and forecasts of the Islamic financial model in the global economy. The goal is to study modern trends of the Islamic financial model's development; identify the features of the existence of the Islamic economy in the context of the global world economic system; determine the forecasts for the development of the Islamic economic model in the global economy; determine the effectiveness of the Islamic financial model in the context of modern economic realities; the formation of mechanisms for solving challenges associated with the development of the Islamic economic model. General scientific methods are used, such as modeling, analogy, deduction, induction, generalization, classification, observation, comparison, measurement, experimental methods of research, abstraction, aggregation, statistical, graphical, logical-theoretical, historical-logical, methods of analysis, synthesis, comparative analysis, and others. The following results were obtained: on the basis of the analysis of manuals, monographs, scientific articles of Ukrainian and foreign scientists, reports of well-known analytical companies, statistical materials of international European institutes and institutions of MENA countries and resources of the global Internet. Conclusions: lack of greater standardization in legal structures and interpretation of Sharia. This is crucial in order to turn the industry on a sustainable growth path. It is necessary to show the market how to achieve standardization by introducing standard structures, documentation or steps that emitters must pass to make batch release simpler and more effective. If standardization is to be achieved, there will be more time for stakeholders to innovate and create new Islamic finance instruments that will boost growth.

Keywords: Islamic financial model, Islamic financial forecasts, Islamic financial assets, sukuk, takaful.

The Statement of the problem. Due to the fact that the phenomenon of "Islamic financial model" is no longer a complex of systems, economic views and an insignificant "addition" to another comprehensive economic aggregate of economic knowledge, but a complete, self-functioning system of economic knowledge and its functioning.

The Islamic economic model since the mid-20th century, moving from the state of fragmentary theoretical knowledge to a fully-formed theoretical basis, corresponds to modern economic challenges, and from this moment it begins to actively integrate into the economic life of people and states that have chosen the model of Islamic economic principles for the solution of economic issues.

In addition to the states of Islamic nature, which according to are closer to Islamic principles of economic management to date, there is a clear interest of secular states and those states where Islam as a religion is a minority. That demonstrates the relevance of Islamic principles of management in the "non-Islam" countries.

Thus, we assert the study of the Islamic financial system essence, and its perspectives are an actual topic of research in view of the rapidly growing capitalization of Islamic assets and their impact on the economy of countries around the world. Introducing the theoretical

and practical value of this area of eco-knowledge, which is constantly evolving.

Analysis of recent research. Since the time when the Islamic banks began to carry character of demand and relevance, some problems began to arise. The fact is that at the time of the emergence of the trend of the establishment of Islamic banks there was a lack of literature and the lack of sources of norms of Sharia law that hindered development at the beginning of the path. Over time, this circumstance was abolished by the Muslims' desire to revive Islam in all aspects of the life of each Muslim, in particular, the economical one. As a result, many scholars in the field of Islamic economics began to appear in connection with the growing relevance of the topic and the demand of specialists in this field. Among the most famous Russian scientists, the following who contributed to the development of this problem: Ahmedova E.S., Bekkin R.I., Kamensky M., Muftyahetdinova M., Trunin PV, Nasyrov M.K., Hajiyev M.P., Razalia I., Zhuravlev A.Yu., Iskhakov I., and others. Among the Ukrainian scientists can be found: Sidorov V.I. Gasim S. and others whose view on this issue brought its novelty to a new stage in the development of Islamic finance. It is also necessary to separate a number of foreign scholars who have attained a high

level of scientific success in the study of Islamic finance. Of these, the following most authoritative and prominent scholars can be distinguished: Chapra's death, Mufta Muhammad Taki Usmani, Hadrat Khalifatul-Masih II, Mirza Bashir-ud-Din Mahmud Ahmad, Abdi Shaweseth and others.

Based on the materials taken from written and electronic sources of competent scholars in the field of the Islamic financial model, the results of the analysis are presented in next section.

The purpose of the article is to determine the outlook for the development of the Islamic economic model in the global economy. Determine the effectiveness of the Islamic financial model in the context of current economic realities. Formation of mechanisms for solving problems related to the development of the Islamic economic model.

Basic material. Today, Islamic financial relations are experiencing a range of diverse external and internal challenges to a greater extent due to the political situation in the world. The new monetary policy of the United States, the slow recovery of oil prices, and a number of geopolitical conflicts create a significant uncertainty of events and their consequences. US exit from trans-Pacific co-operation, referring to amendment Britain has left the European Union, the growing anti-immigration stance in Western Europe contribute to the role and influence of right-wing parties and the

growth of US interest rates over the past 10 years with the moment of the mortgage crisis [4]. These developments also unfold at a time when gradual introduction of new regulatory capital and liquidity requirements initiated by the Group of Twenty and the Financial Stability Board after the financial crisis began.

The above-mentioned events, in our opinion, will have important consequences for the world economy. However, it remains to establish the exact extent of this impact until there is more clarity about US policy in the future, as well as the future of economic and political ties between the countries within the EU and the EU with the external countries, in particular the UK.

In 2016, for the second consecutive year, there is a stagnation of the Islamic financial model where aggregate capitalization in the main areas (banking, insurance, stock market) amounted to 1.89 trillion. Dol USA. (Fig. 1.).

In our view, this slowdown is mainly due to the change in the value of the world's Islamic banking assets in US dollars due to the weakening of the exchange rate on the key markets of Islamic banking (Iran, Malaysia, Turkey, Indonesia).

In 2016, the Islamic banking sector is 1493.4 trillion dol. USA, and mentioned sector continues to dominate the global Islamic economic model, which is 78.9% of the industry's assets in 2016 (Fig. 2).

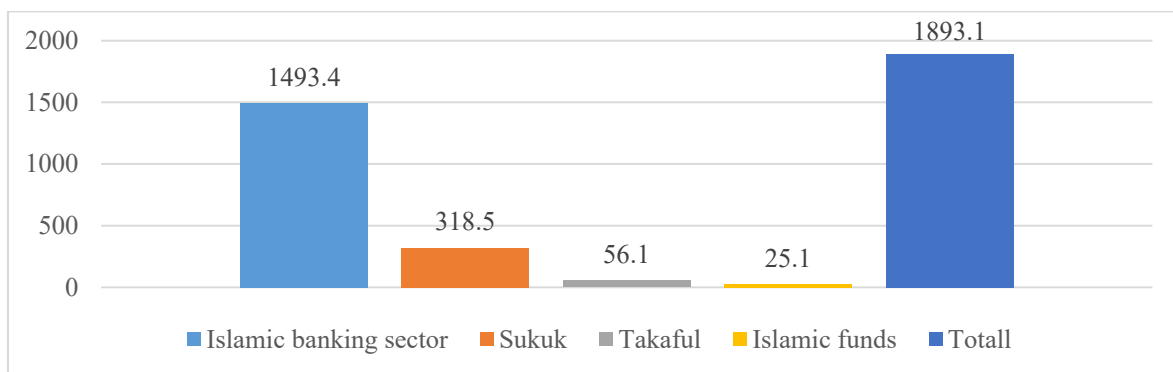

Fig. 1. The assets of the Islamic financial model for 2016. Developed by the authors on the materials: [4,12, 18].

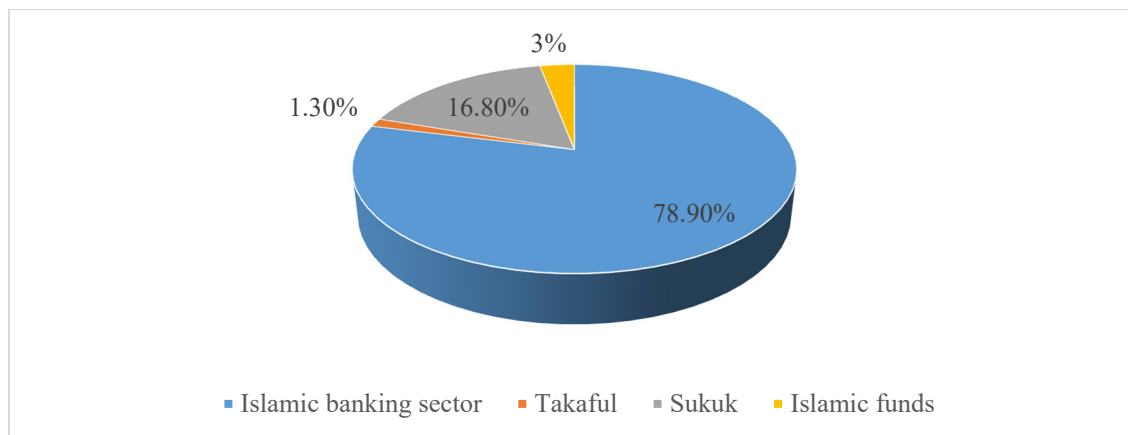

Fig. 2. Differentiation of sectors of the Islamic financial model for 2016. Developed by the authors on the materials: [5,8,11]

Compared to 2015 (Fig. 3.) where the capitalization of the Islamic banking sector amounted to 1.496.5 trillion dol. USA, which demonstrates significantly negative development results in relation to the previous dynamics of 2013-2014, where the capitalization of the Islamic banking sector increased from 1,283.8 trillion dol. USA. Up to 1,476.2 trillion dol. USA. A capital adequacy ratio (CAR) and first-tier CAR for Islamic banks shrank

to 12.08% and 9.71% respectively at the end of the second quarter of 2016 (Fig. 4).

In Iran, there was also a decrease in the CAR, to 6.3%, and CAR of the first level to 3.3% as Q2. In 2016, having fallen by 1.7% and 0.9% in comparison with the previous year. The decline in Iran's relations explains the general trend of lowering the CAR and CAR of the first level for the Islamic banking sector.

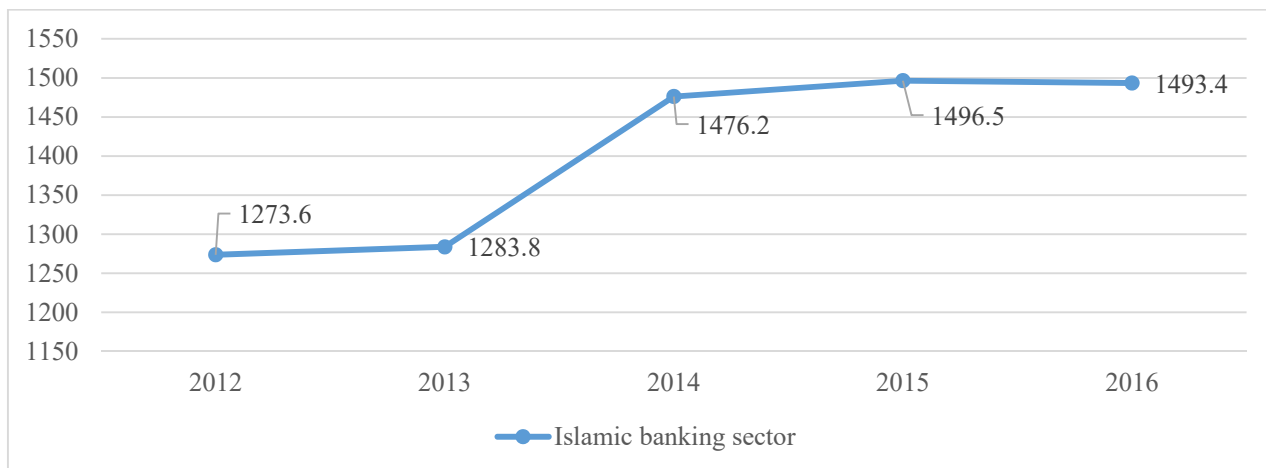

Fig. 3. Dynamics of assets development of the Islamic banking sector for 2012-2016 Developed by the authors on the materials: [12,14].

However, recent political events that led to the abolition of economic sanctions against Iran could be beneficial for the country's economy, as it returns to the oil market and improves its liquidity and funding position.

Islamic banks of Oman have been seriously capitalized since its inception, with an average CAR rate of 81% in 2013. Similarly, the only Nigerian Islamic bank had 79.7% of CAR by the end of 2013 [2]. The consistent

growth of deposits and funding allowed Omani and Nigerian Islamic banks to mobilize funds and increase their financial capabilities, which led to a significant reduction in their CAR. As of 2 square. In 2016, the total value of the Islamic Republic of Iran's Islamic banks in Nigeria and Oman was 28.4% and 28.6% respectively [6].

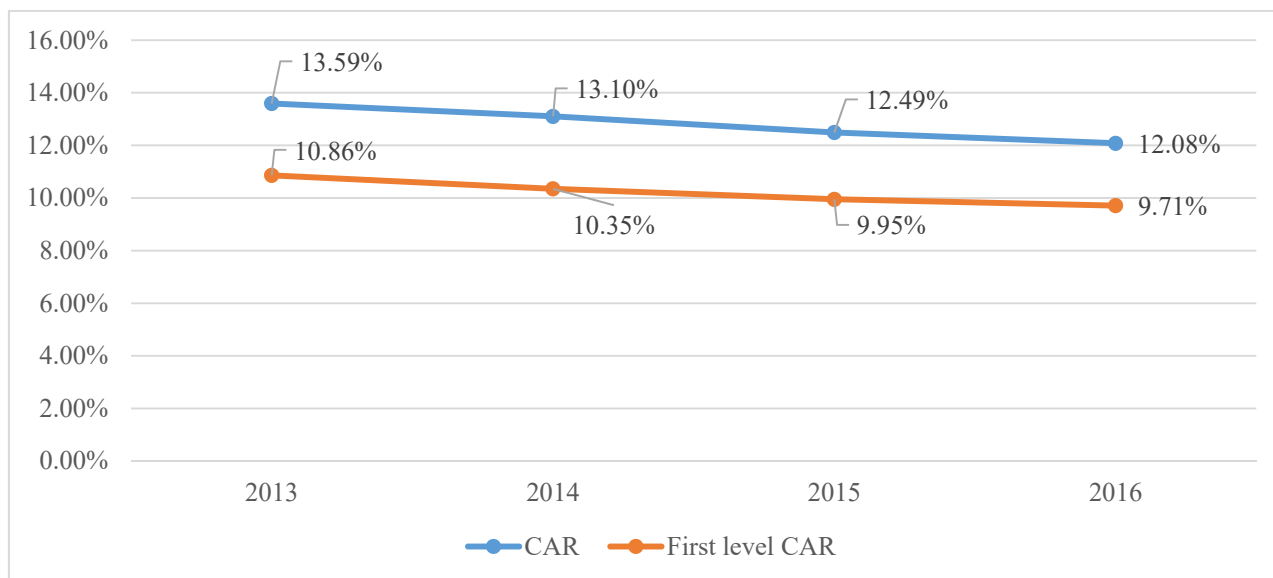

Fig. 4. Dynamics of the development of the CAR of the Islamic banking sector for 2013-2016. Developed by the authors on the materials: [1, 23]

Jordan (21.8%) and Brunei (21.6%) recorded the highest levels of CAR after Nigeria and Oman by Q2. In 2016, the Sudanese CPC reached 21.1%, compared with 16.6% in 2013 [9]. Saudi Arabian Islamic banks have an average of 20% of capital adequacy, maintaining a high level that has not fallen below 19.4% over the entire period. Other Persian Gulf states had comparable levels of CAR - between 18% and 16.5% [9]. With the increase in external risks for the banking sector as a result of macroeconomic risks and low oil prices, banks may face the challenge of maintaining a high level of capitalization.

In general, despite the decline in key indicators, in the Islamic banking sector, it remained generally robust to difficult economic conditions. But the short-term liquidity of Islamic banks remains a problem, especially in the Persian Gulf countries. Islamic banking assets are still concentrated in several countries, and large credit rating agencies warn that the prevailing macroeconomic conditions may have an impact on the

financial situation and the activities of banks, both ordinary and Islamic, in some countries where the Islamic Banking is as stately important.

The prospects for the development of the Islamic banking sector in 2018 are likely to be breached by macroeconomic conditions, where government revenues and cost reductions can lead to a potential slowdown in GDP growth, with a possible decrease in assets, liquidity and an increase in the cost of financing Islamic banks. In addition, the need for Islamic banks to comply with the latest regulatory and accounting standards can increase their compliance costs and affect their profitability.

Given the above factors, we subsequently decided to go further and analyze the correlation dependencies of the Islamic financial model and oil. Considering the GDP growth rates of the Persian Gulf and Malaysia, which are among the main suppliers of oil, we have found that the growth of Islamic finance is highly correlated with oil prices (fig. 5).

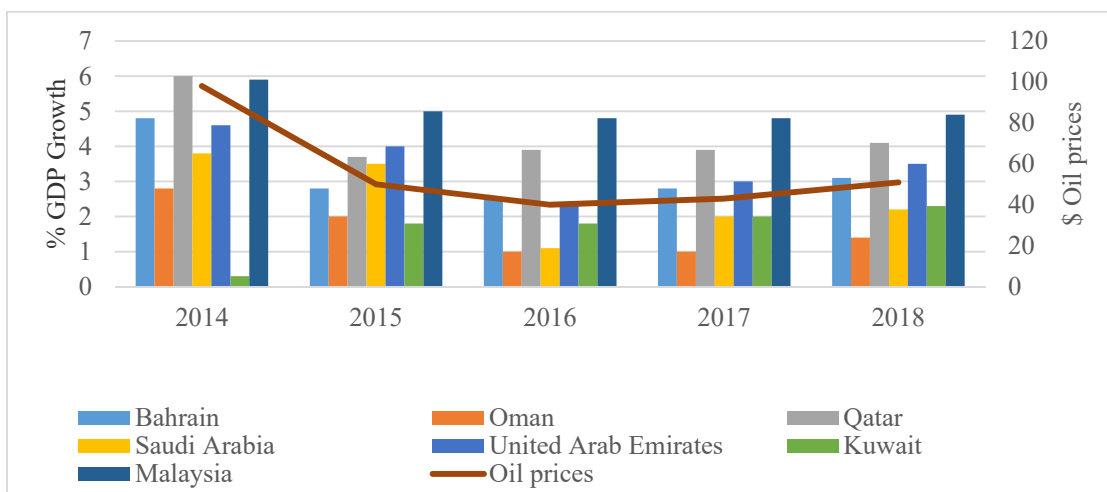

Fig. 5. The dynamics of GDP development of the Persian Gulf countries, Malaysia 2014-2018, and oil prices. Developed by the authors on the materials:[3, 7, 13]

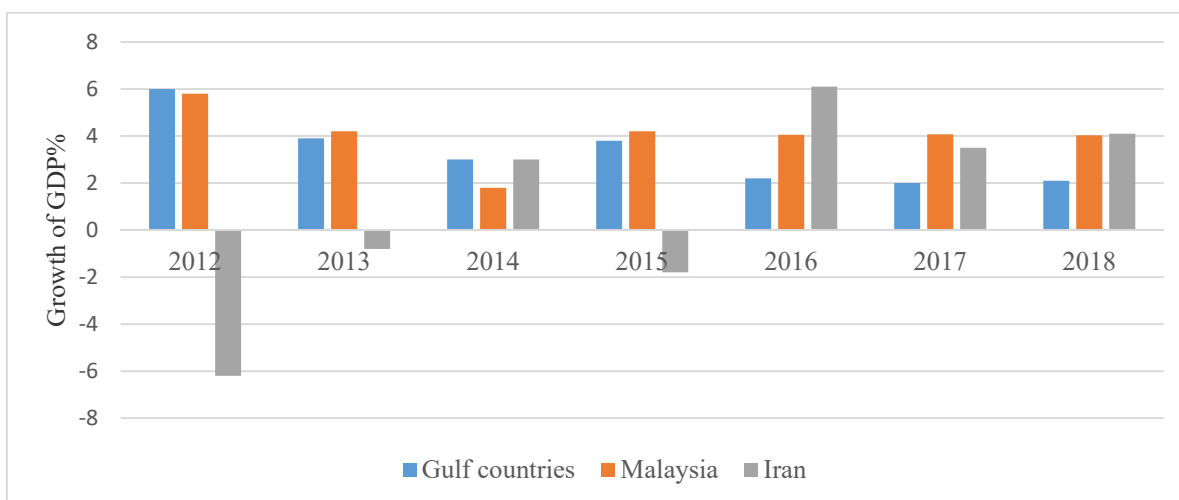

Fig. 6. Dynamics of GDP growth of Persian Gulf countries, Malaysia and Iran 2012-2018. Developed by the authors on the materials: [15, 17].

Thus, two factors are responsible for lowering the growth rate of the Islamic economic model: the impact of political measures on oil prices and the lack of standardization in the field where the standards of Islamic financial institutions are still based on local considerations.

Since Islamic finance is still concentrated mainly in oil exporting countries, only the Persian Gulf countries, Malaysia and Iran make up more than 80% of the industry's assets [16]. In our opinion, falling oil prices, reducing public investment and current spending have led to a decline in industry growth. Only Malaysia had a more stable growth rate, thanks to its diversification. Growth rates in the Persian Gulf countries declined from 2012 to 2017. On the other hand, Iran in 2016 experienced a surge in growth after lifting certain sanctions and se-

lecting the oil sector (Fig. 6). Meanwhile, Iran's economy will continue to suffer from a lack of funding and remaining sanctions.

In general, we believe that industrial growth will stabilize by about 5% in 2018, which is lower than the average in the last decade (Fig. 7.). Later participants in Islamic activities, such as Morocco and Oman, are likely to show stronger growth, but their contribution to the overall Islamic financial sector is likely to remain insignificant.

We expect that the decline in Islamic banks in the Persian Gulf will continue in 2018 after asset growth has fallen to 5.3% in 2017 compared to 10.7% in 2014. In our baseline scenario, we assume that asset growth will stabilize by about 5%. Reducing spending and revenue-raising initiatives such as new taxes reduces the growth potential of Islamic banks in the corporate and retail sectors

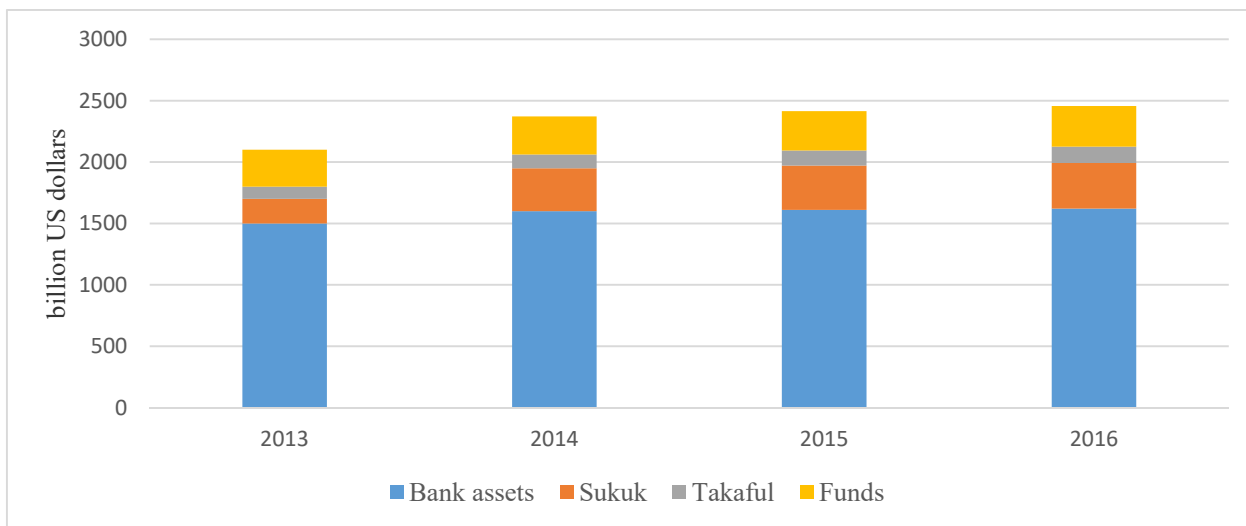

Fig. 7. Dynamics of operations growth using Islamic financial instruments Developed by the authors on the materials: [10, 24]

We expect that the decline in Islamic banks in the Persian Gulf will continue in 2018 after asset growth has fallen to 5.3% in 2017 compared to 10.7% in 2014. In our baseline scenario, we assume that asset growth will stabilize by about 5%. Reducing spending and revenue-raising initiatives such as new taxes reduces the growth potential of Islamic banks in the corporate and retail sectors.

As the economic cycle increases its turnover, we believe that the figures for the number of assets of Islamic banks in the Persian Gulf countries will get worse in 2018. Such decrease was not noticeable in 2016 and 2017, since, as it would not have been typical, banks began to restructure their risks according to the standard to adapt to changing economic conditions. Therefore, last year we saw an increase in restructured loans in the Persian Gulf countries. We believe that the decrease will be even more noticeable in 2018. In general, we be-

lieve that subcontractors and expatriates will play a major role in the economic cycle and make an important contribution to the formation of new loans.

The fig. 8 shows the statistic method that is shown in the following dynamic of the Islamic banking sector in 2012-2020. To do this, we build a simple linear regression model in the Excel program - Fig. 8.

Consequently, according to the results of forecasting, Islamic banking assets in the global economy in 2020 the amount of assets will be raised to 1796.08 trillion. dollars USA.

In our opinion, the profitability of Islamic banks in the Persian Gulf countries will be deteriorated in 2018; we discovered several factors that come into play:

- The cost of financing has increased, which has reduced the bank's credit margin in 2017. Although pressure weakened a little after some governments issued international bonds and defrosted payments to contractors, we believe that the cost of funding will remain overvalued in

2018. The recent increase in rates in the US Federal Reserve may lead to deposits being converted into investment accounts with the distribution of profits from current-unpaid accounts. If this happens, it will further increase the cost of funding. Few Islamic banks have allocated significant amounts of reserves for the stabilization of profits that they have reserved in profitable years and are now used to stabilize profitability if necessary.

- The cost of risks is increasing. We also expect higher credit losses in the next two years due to relatively tight economic conditions. The impact of subcontractors, small and medium-sized enterprises and retail customers (especially expatriate) is likely to stimulate growth in credit risk.

Therefore, we believe that the growth of Islamic banks' income will slow down and that they will concentrate on their core costs to mitigate the effects (for example, by reducing the number of branches). However, like their counterparts, Islamic banks in the Persian Gulf countries should be able to protect their profitability over the next two years. Although the merger may be one of the ways forward in some Gulf countries, we expect that such cases will remain as exception in the following years.

The resulting model has the form: $y = 65,23x + 1209$

The value of R^2 is 0,9599, which indicates the high reliability of the constructed model and the results obtained (Table).

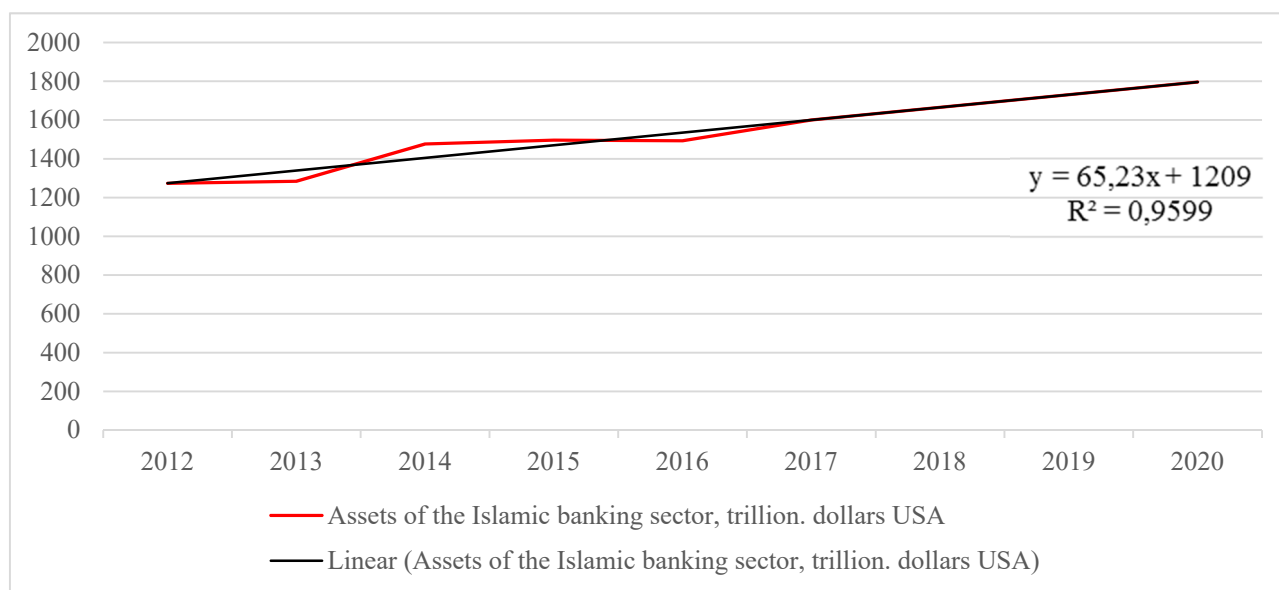

Fig. 8. The dynamics and prognosis on the assets of the Islamic banking sector in 2012-2020 years. Based by the authors

Table

Forecast assets of the Islamic banking sector in 2018-2020 years

Years	Islamic banking assets, trillion. dollars USA
2018	1665,62
2019	1730,85
2020	1796,08

The problems of using the Islamic financial model in the world economy. The first solution to the more active participation of multilateral credit organizations in Islamic finance present oneself as the production of sukuk and popularization the offer of Islamic products, on the one hand, and the more stringent application of the principle of distribution of profits and losses, on the other hand, could create future growth opportunities.

The second solution is to achieve greater standardization in legal structures and the interpretation of Sharia. Some market observers believe that the debate about standardization relates to the past. In our opinion, it remains very relevant. We believe that this discussion is crucial in order to turn the industry on a sustainable path of

growth. It is necessary to show the market how to achieve standardization by introducing standard structures, documentation or steps that emitters must pass to make batch release simpler and more effective. We also believe that if standardization is to be achieved, there will be more time for stakeholders to innovate and create new Islamic finance instruments that should foster growth.

The third solution is to further consolidate the industry to transform it into a truly globalized sector from its current status as a collection of the small industries. We have developed the main provisions for the formation of the economic and institutional environments of the Islamic financial sector of the world economy (Fig. 9.). It is known that Islamic finance already has several success stories [19,

22]. New players could see the previous success of other market participants as motivations. For example, some sukuk issuers could benefit from the Malaysian experience, where the succession process is as smooth as for ordinary bonds, according to our understanding.

International mergers are also important, they can help the industry to combine its interpretation of Sharia. A similar experience was observed with several fusion banks of the Persian Gulf banks in Turkey. In our view, the industry also needs more integration.

For example, a large issue of sukuk can help takaful companies invest less in risky real estate, stocks and banks

to manage their liquidity, as well as funds for generating fixed income and other means to generate additional instruments for the exchange of profits and losses. Banks could begin to offer takaful products more systematically, if the appropriate regulation for this existed. Progress will be made if regulatory authorities make a statement about creating a more favorable regulatory environment, while academics and lawyers worked together to achieve standardization [20, 21]. Universities could provide the training and knowledge to create the necessary new generation of Islamic finance professionals.

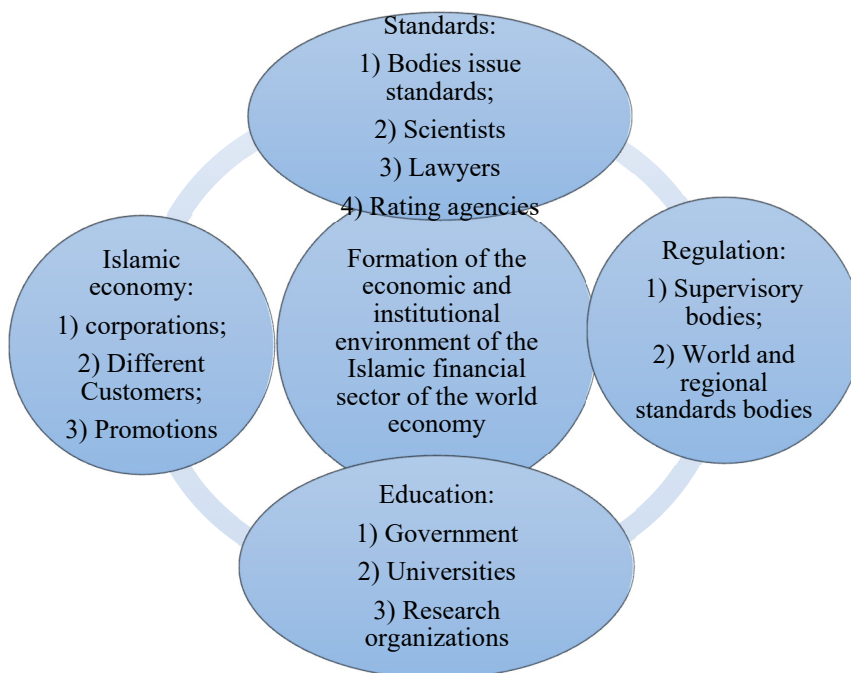

Fig. 9. Formation of the economic and institutional environment of the Islamic financial sector of the world economy. Developed by the authors on the materials: [25, 26]

It is necessary that the observance of Sharia in the field existed side by side with corporate governance. Managers should ensure compliance with the directives of the Sharia Council. Therefore, proper mechanisms for monitoring compliance with Sharia are needed for its proper implementation. It is also necessary that the leadership of the Islamic Bank to be vigilant at the stage of approval of the Sharia decision. Since there were a number of cases where the Islamic banking product was issued, it first appeared to conform to the principles of Sharia, but at the stage of its implementation in connection with the participation of a person there were omissions of some details which eventually led to violations of the Sharia. Therefore, proper supervision of the Sharia Council is necessary at all stages of product implementation, from its approval to its full implementation. Thus, effective monitoring of compliance with the principles of Sharia is one of the main factors in adhering to the fundamental principles of the Islamic financial model. The Sharia Councils should ensure compliance with the Sharia directives. The need for proper monitoring mechanisms is indispensable for these goals.

It is important to note that the stereotypical factor to Islam should be solved for the proper development of the

Islamic financial model. The events of September 11, 2001 has shown us the number of stereotypes against Muslims and all related. Islamic finance has been accused of the international flow of terrorist financing. This situation has put an Islamic financial model in acute distrust on the part of people who are poorly connected with the principles of work in this industry. So that the influence of this factor has declined, it is necessary to spread the ideas of conducting Islamic business to increase the literacy of people in the relationship of the principles of Islamic financial structures and reduce the general background of distrust.

You need to solve the problem of "fish". The lack of interest in the Islamic financial model is a fundamental principle which, in a special way, gives it uniqueness. In order for people to believe in the sincerity of the operation of this model, it is necessary to reconsider a series of Islamic banking contracts which, albeit working on a non-interest-based principle, however, cause a number of doubts in their non-interest-bearing nature. Such contracts as Murabaha, Mudarab, Yadzhara, Tavvaruk and others are quite ambiguous, in our opinion, require a fresh look at their functioning in order to remove all doubts about their uncertain areas of operation. If earlier experts spoke about

the necessity of matching Sharia, then it is now necessary to consider the depth of products based on Sharia. Contradictions between different Sharia councils should end. It is necessary to unify resolutions and fatwas.

List with solutions for the Islamic financial model:

1) States where Islamic financial institutions operate, must work with Sharia counselors to develop rules of conduct not only for practitioners, but also for Sharia advisers and advisory councils;

2) Universities and colleges need to implement appropriate programs to meet the growing need for trained personnel;

3) In order to ensure the effective operation of international operations of Islamic financial institutions, it is necessary that all rules and regulations are properly unified, as consistently as possible and accessible for inspection;

4) Should regular conferences, symposiums and workshops be held on scientists, universities and colleges, as well as researchers whom could exchange ideas, and suggest solutions to problems as they arise, for further development of the industry;

5) The need to create more scholar grants, scholarships and donations that should motivate scholars and researchers to continue providing an in-depth study of the Islamic financial model;

6) Scientists who carry out innovative discoveries or contributions to the industry should be rewarded on various degrees, to motivate the further growth of innovative scientific activity;

7) Civil courts that do not have experts in Islamic commercial law should not stop taking decisions on issues related to the Islamic financial model without the presence of qualified Sharia experts;

8) It is necessary to harmonize the basic Islamic economic terms and technical expressions used in the Islamic financial model in order to avoid confusion;

Thus, all sectors that shape the Islamic economy must work together to achieve greater integration. In general, more united and integrated, industry will be strengthened and have growth pathways.

Inferences.

1. Islamic regulators should strengthen their instruments, paying particular attention to the risks associated with the close interconnection between deposits and investments.

2. Challenges are the standardization and harmonization of regulatory and supervisory standards of various Islamic jurisdictions, promoting their internationalization and enhancing their competitiveness in this sector. Islamic finance must adapt to national legislation, without prejudice to its specific financial regulation and tax characteristics, to allow Islamic institutions to participate in an equal competitive environment.

3. An active participation of multilateral credit organizations in Islamic finance through the production of sukuk and the promotion of the offer of Islamic products, on the one hand, and the more stringent application of the principle of distribution of profits and losses, as well as, to create future opportunities for growth.

4. Necessary achievement of greater standardization in legal structures and interpretation of Sharia. This is crucial in order to turn the industry on a sustainable growth path. It is necessary to show the market how to achieve standardization by introducing standard structures, documentation or steps that emitters must pass to make batch release simpler and more effective. If standardization is to be achieved, there will be more time for stakeholders to innovate and create new Islamic finance instruments that will boost growth.

5. It is necessary to consolidate the industry to transform it into a truly globalized sector from its current status as a collection of small industries.

ПЕРСПЕКТИВИ ІСЛАМСЬКОЇ ФІНАНСОВОЇ МОДЕЛІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сідоров Вадим Ігорович, кандидат економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: v.i.sidorov@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>

Гайдей Микита Сергійович, магістр, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: qqrscience@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2077-4698>

У сучасній системі міжнародних економічних відносин, концепція Ісламської фінансової моделі починає стрімко займати впливові позиції в глобальній економічній системі. Об'єктом дослідження даної статті є особливості розвитку та перспективи Ісламської фінансової моделі в глобальній економічній системі. Метою є вивчення сучасних тенденцій розвитку Ісламської фінансової моделі; визначити особливості існування Ісламської економіки в контексті світової економічної системи; визначити перспективи розвитку Ісламської економічної моделі в глобальній економічній системі; визначити ефективність Ісламської фінансової моделі в контексті сучасних економічних відносин; формування механізмів вирішення проблем розвитку Ісламської економічної моделі. Основні наукові методи, використані в даній статті: моделювання, аналогія, дедукція, індукція, узагальнення, класифікація, спостереження, порівняння, вимірювання, експериментальні методи дослідження, абстракція, агрегація, статистичні методи, графічні методи, логічно-теоретичні, логічно-історичні, методи аналізу, синтезу, порівняльний аналіз та інші. Результати дослідження були отримані на основі: аналізу видань, монографій, наукових статей українських та іноземних вчених, звітів відомих аналітичних компаній, статистичних матеріалів міжнародних європейських інститутів і інститутів країн близького сходу та Північної Африки (БСПА), а також за допомогою ресурсів глобальної мережі інтернет.

Висновки: потреба в кращій стандартизації в правових структурах і інтерпретацій Шаріату. Це ключові чинники для стабільності і подальшого зростання індустрії. Необхідно пояснити ринку як досягти стандартизації шляхом подання відповідного стандартизованих структур, документацій або іншими шляхами, які емітенти повинні здійснити щоб випустити цінні папери легше швидше і ефективніше. У разі якщо стандартизація буде досягнута з'явиться час для зацікавлених осіб для поліпшення і створення нових ісламських фінансових інструментів, які повинні забезпечити подальше зростання Ісламської фінансової моделі.

Ключові слова: Ісламська фінансова модель, Перспективи Ісламських фінансів, Ісламські фінансові активи, сукук, такафул.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСЛАМСКОЙ МОДЕЛИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сидоров Вадим Игоревич, кандидат экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: v.i.sidorov@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-2221>
Гайдей Никита Сергеевич, магистр, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: qqrscience@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2077-4698>

В современной системе международных экономических отношений, концепция исламской финансовой модели начинает стремительно занимать уверенные позиции в глобальной экономической системе. Объектом исследования данной статьи являются особенности развития и перспективы Исламской финансовой модели в глобальной экономической системе. Целью является изучение современных тенденций развития Исламской финансовой модели; определить особенности существования Исламской экономики в контексте мировой экономической системы; определить перспективы развития Исламской экономической модели в глобальной экономической системе; определить эффективность Исламской финансовой модели в контексте современных экономических отношений; формирование механизмов решающие трудности развития Исламской экономической модели. Основные научные методы, использованные в данной статье: моделирование, аналогия, дедукция, индукция, обобщение, классификация, наблюдение, сравнение, измерение, экспериментальные методы исследования, абстракция, агрегация, статистические методы, графические методы, логически-теоретические, логически-исторические, методы анализа, синтеза, сравнительный анализ и другие. Результаты исследования были получены на основе: анализа изданий, монографий, научных статей украинских и иностранных ученых, отчетов известных аналитических компаний, статистических материалов международных европейских институтов и институтов стран ближнего востока и северной Африки (БВСА), а также посредством ресурсов глобальной сети интернет.

Выводы: потребность в лучшей стандартизации в правовых структурах и интерпретаций Шариата. Это ключевые факторы для стабильности и последующего роста индустрии. Необходимо объяснить рынку как достичь стандартизаций посредством представления стандартизированных структур, документаций либо другими путями, которые эмитенты должны осуществить чтобы выпускать ценные бумаги легче быстрее и эффективнее. В случае если стандартизация будет достигнута появится время для заинтересованных лиц для улучшения и создания новых исламских финансовых инструментов, которые должны обеспечить последующий рост исламской финансовой модели.

Ключевые слова: Исламская финансовая модель, Перспективы Исламских финансов, Исламские финансовые активы, сукук, такафул.

References

1. ANCA, C. Finanzas islámicas: ¿Cuál es el interés para Europa?, Documentos de Trabajo, 2014. — 232 p
2. Askari, H., Z. Iqbal and A. Mirakhor Introduction to Islamic Economics / H. Askari — Wiley: Singapur, 2015. — 144 p.
3. Boo, Y. L., Ee, M. S., Li, B., & Rashid, M. Islamic or conventional mutual funds: Who has the upper hand? Evidence from Malaysia. Pacific Basin Finance Journal, 2014. — 77 p.
4. Banks "Top 1000 World Banks 2016". Database maintained by The Banker, 2016. — 44 p.
5. Belouafi, A. and A. Chachi, Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth, Islamic Economic Studies 22(1), 2014. — 37-78 pp.
6. Benali, F. «El futuro de la banca y las finanzas islámicas en Europa: Oportunidades y retos», Revista ICE, 2015. — 134 p.
7. Cynthia Shawamreh. The Legal Framework of Islamic Finance. Contemporary Islamic Finance, 2013. — 39-61 pp.
8. Dauda Momodu. "Legal Framework for Islamic Banking and Finance in Nigeria," Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law, Vol. 1, 2013. — 45 p.
9. Demirgüç-kunt, A., L. Klapper and d. Randall (2013). Islamic Finance and Financial Inclusion: Measuring Use of and Demand for Formal Financial Services among Muslim Adults, 2015. — 88 p.
10. Ernst & Young. Global Takaful Insights 2014: Market Updates. London: Ernst & Young 2014. — 67 p.
11. Enrique Gelbard, Mumtaz Hussain, Rodolfo Maino, Yibin Mu and Etienne B Yehoue, "Islamic Finance in Sub-Saharan Africa: Status and Prospects," IMF Working Paper, 2014. — 94 p.
12. HM Treasury. Britain becomes the first country outside the Islamic world to issue sovereign Sukuk, Posted in Regulation and Compliance, 2014. — 67 p.
13. Islam, J., and Rahman, Z. Awareness and Willingness towards Islamic Banking among Muslims: An Indian Perspective. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 2017. — 162 p.
14. IRTI "Sudan Islamic Finance," Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank, Jedda, 2016. — 166 p.
15. Lone, F. A. Islamic Banks and Financial Institutions: A Study of Their Objectives and Achievements. Springer, 2016. — 173 p.
16. Munawar Iqbal and Philip Molyneux/ Thirty Years of Islamic Banking History, Performance and Prospects — Islamic Economics Research Centre — J. KAU: Islamic Econ. Vol 19. — No 1. — 2016. — 37-39 pp.
17. Shaban, M., Duygun, M., Anwar, M., Akbar, B. Diversification and banks' willingness to lend to small businesses: evidence from Islamic and conventional banks in Indonesia. Journal of Economic Behavior & Organization, 2014. — 39-55 pp.

18. Saudi Arabian Monetary Agency, The Saudi Insurance Market Report, 2015. – 142 p.
19. Sidorov V.I., Babenko V.A., Petuhova V.O. The Forecasting of the Development of Integration Processes in the Global System of International Trade / Наука XXI века: актуальные направления развития : сб. науч. ст. IV Междунар. заоч. науч.-практ. конф., посвящ. 85-летию Самар. гос. экон. ун-та, 30 сент. 2016 г. [редкол.: Г.Р. Хасаев, С.И. Ашмарина (отв. ред.) и др.]. – Вып. 2 : в 2 ч. – Самара : Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2016. – Ч. 2. – 248 с. – С. 159-161.
20. Sidorov M., Babenko V., Pasmor M., Pankova Ju. The place and perspectives of Ukraine in international integration space // Problems and Perspectives in Management. – 2017. – Volume 15, Issue 1. – P. 80-92. DOI 10.21511/ppm.15(1).2017.08
21. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph / International economic relations and sustainable development : monograph / edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova. – Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2017. – 272 p. – P. 51-70.
22. Syniavska O., Babenko V. Analysis of the current state of development of electronic commerce market in Ukraine // Technology audit and production reserves. – Vol 5, No 4(43), 2018. – P.40-45. DOI: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.146341>
23. World Bank, "Participation Finance," Financial Sector Assessment Program (FSAP) Technical Note, Washington DC, 2016. – 177 p.
24. IFSB, (2016) "Islamic financial services industry stability report 2016", Islamic Financial Services Board, Kuala Lumpur. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.ifsb.org/docs/IFSI%20Stability%20Report%202016%20\(final\).pdf](http://www.ifsb.org/docs/IFSI%20Stability%20Report%202016%20(final).pdf)[assessed: 25.12.2017].
25. Taqi Usmani an Introduction to Islamic Finance by Shaykh Mufti. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mufti-taqiusmani.com/en/books/PDF/An%20Introduction%20To%20Islamic%20Finance/An_Introduction%20_to_IsLAMic_Finance.pdf[assessed: 14.01.2018].
26. Wamir Iqbal. Challenges Facing Islamic Financial Industry 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/237755364_Challenges_Facing_Islamic_Financial_Industry[assessed: 02.02.2018].

SMEs DEVELOPMENT IN SCIENTIFIC AND INNOVATION PERSPECTIVE

Gopal Prasad Tiwari

Master's Degree/ PhD Scholar

Officiating Director General

Federation of Nepalese Chambers of Commerce and Industry (FNCCI)

Pachali Shahid Shukra FNCCI Milan Marg, Teku

P.O. Box 269, Kathmandu NEPAL

e-mail: gopaltiwari@fncci.org, gopaltiwari2030@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3128-0706>

Small and Medium Enterprises (SMEs) are critical components for any country. It demands systematic examination based on theory and proves its significance. In our case, finding explanations is required why SMEs are important, about its historical background and what it would deliver in the times to come. As the issue of SMEs is yet to recognize by the respective governments over time, it is inevitable to identify and find way out to address the concerns of the sector. The main objective of the paper is to make an inquiry into the increasing importance of SMEs in Nepal. While analyzing Nepal's SMEs, European SMEs are taken into consideration including other countries in an innovation perspective and technology transfer.

Based on the empirical evidence and innovation theory of management propounded by the world-renowned scientists, we have tried to find solutions scientifically related to the weak absorptive capacity of SMEs to go in an innovative way for their advancement and technology transfer in Nepal SME as the role of SMEs is deemed critical for job creation and economic growth. The lessons from European and other developed economies could transform SMEs into more productive ones through innovation and push for the sustenance in the long run. The research shows that defining the SMEs in the Act itself is not sufficient to promote the sector. Rather, the SMEs should be advanced through the adoption of innovation management techniques and technology transfer with facilitation from acknowledgment management and partnership approach to their sustainability. Conclusion: the country needs to adopt a strategy to define the SMEs in a professional manner like other countries; introduction of some rules and regulations to encourage the sector in terms of incentives and finance; introduction of SME Policy to consolidate SMEs, which also needs to focus on technology transfer and knowledge management for adopting innovative approach for the advancement of the sector.

Keywords: Nepal, SMEs, innovation, economic development, knowledge management, technology transfer.

Introduction

Small and Medium Enterprises (SMEs) are the backbone of most economies – whether it is in Nepal or European countries. However, they need to adopt innovative approach to sustain and stay competitive in the long run. SMEs seem critical for Europe as it creates more than 85 per cent of new jobs. The SME is defined for such enterprises, which maintain the staff headcount, annual turnover and annual balance sheet in Europe. If an enterprise employs less than 250 people, does transaction not exceeding euro 50 million and maintains a total annual balance sheet of euro 43 million, these are called SMEs [8]. According to OECD, SMEs covers 90 percent firms and employ 63 percent of the labor force globally. When it comes to the definition of SMEs, it varies from country to country and lacks universal definition [15].

There exists differences in SME definition based on international institutions, national laws or industries. This has been a great challenge to the scientific researchers to find the definition of SME similar for all countries. The definition of SME in Nepal is done based on fixed capital of the enterprises. Small enterprises (besides micro and cottage) that has US\$ 0.9 million fixed capital, medium enterprises starting from the US \$ 0.9 million to the US \$ 2 million in a country like Nepal [13].

This main aim of the article is to examine SME and its future potentials in the perspectives of innovation

management including definition as to how SMEs can be exploited for economic growth through the innovative way. As the SMEs are defined in different ways from country to country, it is deeper understanding for the states and for the students of science in today's growing world is inevitable.

Increasing need of SMEs in Nepal for socio-economic development cannot be undermined and, also the changed political system projects that this potential sector to grow to advance economic growth as the sector contributes immensely for the majority of the population for better livelihoods. Belás, 2015 states that the SMEs make the major contribution to boosting economic growth in EU including employment as the sector is ultimately turning out to be a dominating force in socio-economic development.

Exploring the potential roles of SMEs in economic development is imperative but it has to go in an innovative way if they want to survive and exploit its full potentials. The scope of SMEs in Nepal and other parts of the world is immense but all countries are not performing as required and seem riddle when it comes to exploitation of full potentials for sustainable progress. In such a context, it is logical in theoretical perspectives to compare other countries' SMEs and find a solution for their survival in a productive way.

The research of SMEs should rather need to be done in a scientific way, which is not done yet by anyone in the country. It necessitates recognizing the rational

why SMEs are critical throughout the world for shared prosperity. As the research of science is an independent process, SMEs, which mostly are in operation in a traditional way, can be compared with other global economies in a scientific way. In our scientific research, the SMEs will be analyzed on its importance in theoretical perspectives for economic development in the context of innovation management.

SMEs are, no doubt, critical components for any country. It demands systematic examination based on theory and proves its significance. In our case, finding explanations is required why SMEs are important, about its historical background and what it would deliver in the times to come. As the issue of SMEs is yet to recognize by the respective governments over time, it is inevitable to identify and find way out to address the concerns of the sector. If not, what consequences it will lead, would be difficult to understand in the coming days.

1. Intention for conducting research on SME

As the SMEs are a great field of study, we will dig the scientific truth, which is useful for scientists and practitioners as well. The real science behind the emergence of SMEs will be dealt in theoretical perspectives as it helps us to explore new knowledge through innovation management of enterprises. In the field of scientific research, well-known scientists like Joseph A. Schumpeter (1883-1950) and Prof Dr. Jan-Urban Sandal (Norway) [17] including other scientists/authors have dealt at length to understand the theoretical part in understanding the industries' potential and for economic development.

SMEs role is significant, and consumers need to feel the difference on the use of SMEs products, which can only be achieved through innovation. For this to happen, SMEs can adopt the approach the innovation management theory propounded by Joseph Alois Schumpeter. The innovation concept covers the following five cases: "(1) The introduction of a new good – that is one which consumers are not yet familiar – or of a new quality of a good. (2) The introduction of a new method of production, that is one not yet tested by experience in the branch of manufacture concerned, which need by no means be founded upon a discovery scientifically new, and can also exist in a new way of handling a commodity commercially. (3) The opening of a new market that is a market into which the particular branch of manufacture of the country in question has not previously entered, whether or not this market has existed before. (4) The conquest of a new source of supply of raw materials or half-manufactured goods, again irrespective of whether this source already exists or whether it has first to be created. (5) The carrying out of the new organization of any industry, like the creation of a monopoly position (for example through justification) or the breaking up of a monopoly position" [18, p. 66]. It is implicit that SMEs are found to be the critical

component of the national economy. However, its significance and promotion are not yet done in a systematic approach through the study of history, developing theory in today's context. Therefore, SMEs should be made an indispensable sector of the economies like Nepal, by identifying the bottlenecks of the sector. Since this sector is considered as a strong economic agent of the society for the dynamic change, its proper classification is the need of the hour in terms of both the employment and the capital.

2. Literature review

It is evident that there are no scientific papers written on SMEs and its role in national economic development at the national level, especially in Nepal. Globally, there are scientific papers and literature on the role of SMEs based on theoretical perspectives, which demands at the local level to conduct research scientifically to recognize its importance at the national level and explore accordingly to the international arena.

The contribution of SMEs in the overall industrial sector is huge. Its role in economic growth and socio-economic development seems unrivaled compared to other economic sectors. Studies and research can be found globally on SMEs in different countries. There is a need to go deeper into the theoretical framework to analyze properly to find out the issues surrounding with the SMEs for its unexplored potentials. Momtaz Uddin Ahmed has stated it in an international journal titled "Theoretical Framework for Analyzing the Growth. International Journal of SME Development [1], affiliated with the University of Dhaka, Bangladesh, theoretical framework needed to identify the weaknesses and strengths of SMEs. Inevitably, the problems faced by the SMEs do vary from country to country which can be analyzed taking examples from SMEs-focused countries based on theoretical perspectives. Many assume that it is difficult to differentiate categorically the problems faced by the SMEs, but finally, they grow from small and make the world a better place to live in an increasingly complex industrialized world. According to Ahmed, the issues surrounding SMEs are many from technical to behavioral aspects of firms, as they are not being considered in theoretical perspectives, and seek for examining which becomes useful in identifying the problems faced by them including operational ones.

In today's world, SMEs – some are being confined to the family members alone, and are yet to move in a commercial way engaging professional people. This is static as the production is not dynamic compared to 25 years ago in Nepal that lacks innovation and inability in adopting new technology. Workers are engaged in labor-intensive small-scale and household enterprises. The technological level of Nepal's manufacturing products such as textiles, garments, and carpets (mostly labor intensive) is lowest in the world [14]. If the SMEs are to be advanced with new innovations, SMEs

should move in line with a global perspective through the diversification of the products, change the design, seek new markets and change the production process as European countries have already proved so.

While carrying out innovation work of SMEs, there should be some new form of combinations and activities by the engaged entrepreneurs, which can only emerge through creativity/innovation. "Entrepreneurial profit is the proof of success as it is the result of successful entrepreneurship. When the entrepreneur undertakes the carrying out of new combinations, new combinations of land and labor (the first and second input factors in the production function) – an entrepreneurial profit will occur under special circumstances. The market forces channel the entrepreneurial profit to the entrepreneur. Most fortunes are created by the entrepreneurial activities [17].

As the criteria of SMEs in Nepal is somewhat different than other countries of Europe, the state should grant subsidies for innovative development to establish new enterprises that attract newer technologies, new products, and services, new workplaces and create demand in the marketplaces that will ultimately boost the national economy. However, it has to be supported based on the criteria of SMEs as per the Industrial Enterprises Act.

Knowledge management seems to be the key component to magnify SMEs to expand with an innovative approach. However, it depends on how the knowledge management is managed for operating the SMEs in an innovative way. The use of KM ideas/practices provides the ability to improve organizational performance, facilitate innovation and create a sustainable competitive advantage of the SME, "SMEs are the real backbone of the developing economies, knowledge management support productively if SMEs are to sustain in the long run as per the local environment of the respective countries"[19].

Innovation motivates for producing new ideas that ultimately gives a sound environment to become competitive and reap the benefits through the market. It has been stated substantially that innovative companies can easily outperform non-innovating companies. However, innovation depends entirely on effective management, marketing, scientific, technological, financial and business [22].

Innovation involves multiple dimensions from starting to the product, radical to technological [6] that plays a role in the profile of organization as well. The debate between scientists is going on innovation and entrepreneurship as well. Economists state that entrepreneurship and innovation are interrelated which, and in absence of either one, affects entrepreneurship activities. At the same time, economists viewed that with an increased level of entrepreneurial activities, commercially relevant innovation can be produced [10]. SMEs contribution in Ireland is found critical, thanks to its contribution to an economy, as it alone accounts for

99 percent of enterprises in the European Union, estimated to be 20 million separate businesses. SMEs' contribution in innovation was found useful as it ignited the process a lot in diffusing the earlier existence and going for new ones to survive in creating employment along with new product development of the enterprises – which can be formal or informal – with the adoption of innovation process [15].

Innovation plays a critical role in modernizing the SMEs based on market demand and consumer interests. It is critical to changing market conditions, competitive tools and effective strategies as innovation is the secret of competition. Innovation is realized if there is new product/service, idea, process or practices in the interests of consumers and potential customers. Innovation is considered as a tool to think in a creative way for making useful products [21].

Innovation, in the words of Peter F. Drucker (1909-2005) is a function of entrepreneurship, which is linked with existing establishments, public institutions, new ventures that means by which entrepreneurs can create wealth-producing resources or bequeath existing resources for producing wealth. Innovation is the tool to create purposefully, focused change in enterprises' economic or social potentials [5, 7]. Innovation starts from small, and it requires knowledge and creativity along with focus that helps in innovative activities. "Entrepreneurship is the practice of systematic innovation" [7, p. 69].

SMEs transformation is required to survive in a sustainable basis, which can be possible only through the innovation in processes and related policy. This helps in competition globally. SMEs development is possible through the combinations of adequate finance, access to markets and acknowledgment management. Once this is done, it helps SMEs to go global as well with potential products. The key issue is that in developing economies, 90 percent plus of all firms outside the agriculture sector are SMEs and micro enterprises which hold a significant share in GDP [2].

3. Methodology

The research on SMEs needs to be done based on scientific truth/empirical evidence and primary sources of information from authorized bodies. It is done through the identification of evidence related to SME Scientific journals and discussed on its role in the national economy and in comparison with other countries' SMEs. The scientific literature and journals are analyzed and discussed herein theoretical perspectives in relation to the enterprises that are mostly SMEs. Not only that, its traditional way of doing businesses and modern world requirements is discussed based on the innovation management theory propounded by 20th-century economist Joseph Alois Schumpeter and 21st-century scientist Prof Dr. Jan-Urban Sandal of Norway. Status of SMEs in Nepal, as per the figures produced by the Department of Industries [3], as of December 2017

is analyzed here. It is presented here that how many industries are established and what number of employment they have presented.

According to Nepal Rastra Bank (NRB), the central bank of Nepal, SMEs contribution in the total industrial sector of Nepal stands over 90 percent. However, it is pathetic as stated by NRB, Central Bank report in 2016 that, of the total lending released by the commercial banks, only 2.5 percent has been invested in SMEs. Of the total number of industries, 86 percent are SMEs as mentioned above in Table 1.

Similarly, when it comes to providing employment, SMEs alone gives 74 percent employment compared to the one large enterprise, as per the official figures mentioned above. This is the fact that the importance of SME is becoming more critical for Nepal, and innovation is needed to sustain it in the long run.

As per the categorization of SMEs [Industrial Enterprises Act, 2016], the SMEs in the context of Nepal are grouped as mentioned below (Table 2).

Table 1

The registration and employment status of SMEs

	No of industry	No of employment
Large	974	142,763
Medium	1595	148,738
Small	4638	266,266
Total	7207	557,767

Source: [11, 16]

Table 2

The categorization of SMEs in terms of capital as per the Act

Category	Small (besides micro and cottage)	Medium
Amount in US \$	0.9 million	2 million

Source: [13]

These Nepalese SMEs lack technological transfer even from neighboring countries like India, Bangladesh, Bhutan, China including other south Asian countries and Europe. While the categorization of Europe is different as European countries have differentiated SMEs based on both capital and headcount of employees. As described above in the introductory chapter, European countries have also categorized SMEs as per employees' headcount and annual transactions based on European Union.

According to the report published by the International Finance Corporation, The World Bank Group in 2012, in Nepal, women own about 14,300 SMEs employing over 200000 workers, as they remained strong economic agents for the country [9].

4. Technology transfer from Europe to Nepal SME

Technology adoption is very much lacking in the SMEs in Nepal that has affected the growth and sustenance of the sector. It can be replicated from Europe. This is the fact that knowledge-based, technology or research-driven could lead to innovative entrepreneurship. It can only occur if individuals engaged in SMEs possess technological background and academic education. Industrial clusters can facilitate knowledge transfer and knowledge spillovers to make the SMEs

enterprises innovative, and restriction of such resources for SMEs is a barrier to innovation management.

Technology is critical to diversify the products and modernize the company. In SMEs, which are found weak due to their low capital base and inability to operate in an innovative way, adoption of new technology with the potential partners based in Europe can be productive for Nepal. The SME policy needs to be introduced in line with other countries' rapid development of SME that opens doors for partnership in technology transfer and innovation. The identification of markets and possible partners to move to technological development might be a greater shift strategically in better products, services, and processes for future growth: "With the adoption of partnership strategy, SMEs can retrieve some technologies to go for innovation and advancement"[4].

There are examples that high-tech SMEs have become the power of economic development as it also turns out to be the key factor in sustainable economic growth and innovation of a country. SMEs are known as the main source of innovation, creating employment and productivity growth. However, the monitoring from the state can be effective not to see their closure

as SMEs starts from venture capital to already established SMEs in a dynamic economic landscape [12].

European Scientific Journal published in December 2015 mentioned that SMEs in China had reached almost 43 million in 2014 which is about 99 percent of the total Chinese enterprises and output value estimates more than 55 percent of the country's domestic products. Not only that, it generates 75 percent of China's employment and turning out to be a major component of the economy. Chinese SMEs are also suffering from outmoded technology and little understanding of innovation method of production. Technology transfer and knowledge management is still a question in China [20]. China also enforced the SMEs Promotion Law in 2002 that has further advanced the growth of the sector with easy financing and other tax incentives.

Findings of the research

This study is focused on the small and medium enterprises (SMEs) role in Nepal's economy compared with European countries based on scientific evidence. As the role of SMEs is considered critical in any economy, its innovative strategy seems inevitable to boost the sector to sustain. However, it might vary from country to country. In Europe, SMEs alone creates 85 percent of jobs while in Nepal it creates 74 percent. Increasing role of SMEs in the adoption of innovation strategy seems inevitable to sustain the sector. The definition of SMEs varies from country to country. Some countries have categorized in terms of headcount of employees and capital investment, and some have done based on capital investment. It is totally done in national perspectives and domestic laws of the respective countries.

The paper is an attempt to portray the clear picture on how SMEs' role is emerging critically in any kind of economy. Moreover, in Nepal it is inevitable to advance further with the adoption of innovative approach and technology. The rationale for promoting SMEs are presented based on empirical evidence and scientific research papers. This scientific paper is prepared based on the views and opinions of scientists like Joseph A. Schumpeter (1883-1950) and Prof Dr. Jan-Urban Sandal (Norway) including other scientists/authors with a view to understanding the theoretical part in understanding the SMEs potential and development for the economy.

It is significant for economic development to advance the role of SMEs, which can only be achieved through innovation. For this to happen, SMEs can adopt the approach the innovation management theory as discovered by Joseph Alois Schumpeter. According to him, The innovation concept covers the following five cases: "(1) The introduction of a new good – that is one which consumers are not yet familiar – or of a new quality of a good. (2) The introduction of a new method of production, that is one not yet tested by experience in the branch of manufacture concerned,

which need by no means be founded upon a discovery scientifically new, and can also exist in a new way of handling a commodity commercially. (3) The opening of a new market that is market into which the particular branch of manufacture of the country in question has not previously entered, whether or not this market has existed before. (4) The conquest of a new source of supply of raw materials or half-manufactured goods, again irrespective of whether this source already exists or whether it has first to be created. (5) The carrying out of the new organization of any industry, like the creation of a monopoly position (for example through justification) or the breaking up of a monopoly position" [18, p. 66].

In Nepal, SMEs are confined only to the family members and still are not able to go in a commercialized way. This static production environment needs to be changed for which innovation and adoption of new technology is paramount. This innovative approach creates a new form of combinations and activities. This can be done through a partnership with other countries or technology transfer through the knowledge management. In such a context, the country like Nepal can grant aid to invite newer technologies, introduce new products and new services as per the interests of new customers in increasingly competitive markets at the local and international level.

Overall, it is found that SMEs should be operated in an innovative approach; adopt newer technology; facilitate new knowledge and technology transfer through the systematic process with the enforcement of SME Policy.

We would like to give a few recommendations based on the research such as follows:

- The country needs to adopt a strategy to define the SMEs in a professional manner like other countries.
- Introduction of some rules and regulations to encourage the sector in terms of incentives and finance.
- Introduction of SME Policy to consolidate SMEs, which also needs to focus on technology transfer and knowledge management for adopting innovative approach for the advancement of the sector.

Acknowledgement: This scientific paper was produced at the Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Finstadjordet, Norway under the supervision of Prof. Fil. Dr. Jan-Urban Sandal, Executive Director and Owner at the Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute (Excellence in Science and Education). The paper was produced with the support of Summit Fund (ES-01-A- Scientific Entrepreneur Grant) awarded by Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute. The paper was presented at the 55th Summit "Conversations on Emerging Issues in Social Entrepreneurship", hosted jointly in Kathmandu, Nepal by Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway and Southwestern State College, in September 2017.

РОЗВИТОК МСП В НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Гопал Прасад Тиварі, кандидат наук, Генеральний директор, Федерація торговельно-промислових палат Непалу (FNCCI), Палахалі Шахид Шукра ФНТЦІ Мілан Марг, Теку, Р.О. Вох 269, Kathmandu NEPAL, e-mail: gopaltiwari@fncci.org, gopaltiwari2030@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3128-0706>

Малі та середні підприємства (МСП) є важливими компонентами для будь-якої країни. Тому потрібне їх систематичне вивчення. У нашому випадку потрібно знайти пояснення, чому МСП важливі, спираючись на їх історичний стан та на те, що вони будуть являти собою в майбутньому. Основна мета статті - провести розслідування зростаючої важливості МСП в Непалі. Аналізуючи малі та середні підприємства Непалу, європейські МСП беруться до уваги, з точки зору інноваційних перспектив та передачі технологій.

На підставі емпіричних доказів та інноваційної теорії управління, запропонованих всесвітньо відомими вченими, в статті подаються спроби знайти рішення, що йдуть інноваційним шляхом для просування МСП та передачі технологій у Непал, науково пов'язані зі слабкою здатністю поглинання МСП. Роль МСП вважається надзвичайно важливою для створення робочих місць та економічного зростання. Уроки європейських та інших розвинених країн могли б перетворити МСП на більш продуктивні за допомогою інновацій та стимулювати їх підтримку в довгостроковій перспективі. Дослідження показують, що визначити МСП в Законі недостатньо для просування сектора. Швидше за все, МСП слід розвивати за рахунок прийняття методів управління інноваціями та передачі технологій з полегшенням від управління визнанням та партнерським підходом до їх стійкості. Висновок: країні потрібно прийняти стратегію для визначення МСП професійно, як і інші країни; запровадження деяких правил і положень для заохочення сектора з точки зору стимулів та фінансування; запровадження політики МСП з їх консолідації, яка також повинна зосереджуватися на передачі технологій та управління знаннями для прийняття інноваційного підходу для розвитку галузі.

Ключові слова: Непал, МСП, інновації, економічний розвиток, управління знаннями, передача технологій.

РАЗВИТИЕ МСП В НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Гопал Прасад Тивари, кандидат наук, Генеральный директор, Федерация торгово-промышленных палат Непала (FNCCI), Палахали Шахид Шукра ФНТЦІ Мілан Марг, Теку, Р.О. Вох 269, Kathmandu NEPAL, e-mail: gopaltiwari@fncci.org, gopaltiwari2030@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3128-0706>

Малые и средние предприятия (МСП) являются важными компонентами для любой страны. Поэтому необходимо их систематическое изучение. В нашем случае необходимо найти объяснение, почему МСП важны, опираясь на их историческое состояние, и на то, что они будут представлять собой в будущем. Основная цель статьи - провести исследование растущей важности МСП в Непале. Анализируя малые и средние предприятия Непала, европейские МСП принимаются во внимание, с точки зрения инновационных перспектив и передачи технологий.

На основании эмпирических доказательств и инновационной теории управления, предложенных всемирно известными учеными, в статье делаются попытки найти решения, для продвижения МСП и передачи технологий в Непал, идущие по инновационному пути и научно связанные со слабой способностью поглощения МСП. Роль МСП считается чрезвычайно важной для создания рабочих мест и экономического роста. Уроки европейских и других развитых стран могли бы превратить МСП в более эффективные с помощью инноваций и стимулировать их поддержку в долгосрочной перспективе. Исследования показывают, что определить МСП в Законе недостаточно для продвижения сектора. Скорее всего, МСП следует развивать за счет принятия методов управления инновациями и передачи технологий с облегчением от управления признанием и партнерским подходом к их устойчивости. Вывод: стране нужно принять стратегию для определения МСП профессионально, как и в других странах; введение некоторых правил и положений для поощрения сектора с точки зрения стимулов и финансирования; внедрение политики МСП с их консолидацией, которая также должна сосредотачиваться на передаче технологии и управления знаниями для принятия инновационного подхода для развития отрасли.

Ключевые слова: Непал, МСП, инновации, экономическое развитие, управление знаниями, передача технологий.

References

1. Ahmed, M., U. [2016]. A Theoretical Framework for Analysing the Growth. International Journal of SME Development, University of Dhaka, Bangladesh, Issue 02
2. Anand, B. [2015]. Reverse Globalization by Internationalization of SME's: Opportunities and Challenges Ahead, ScienceDirect, Volume 195, Pages 1003-1011
3. Belás, J., Ključnikov, A., Vojtovič, S., Sobeková-Májková, M. [2015], Approach of the SME Entrepreneurs to Financial Risk Management in Relation to Gender and Level of Education, Economics and Sociology, Vol. 8, No 4, pp. [32-42]. DOI: 10.14254/2071-789X.2015/8-4/2
4. Caetano, M., Amaral, D. [2013]. Strategic Innovation Planning and Partnerships: Aligning Market, Products/Services/Processes and Technologies. Technology and Investment, Vol. 4 No. 1, pp. [1-6]. doi: 10.4236/ti.2013.41001.
5. Sidorov, V., Babenko, V., Bondarenko, M. [2017]. Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. Innovative technologies and scientific solutions for industries, No. 2 (2), pp. [70-76]. doi: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>
6. Cooper, J. R. [1998] A multidimensional approach to the adoption of innovation, Management Decision, Vol. 36 Issue: 8, pp.[493-02], doi.org/10.1108/00251749810232565
7. Drucker, P., F. [2006]. Classic Drucker. USA: Harvard Business School Publishing Corporation.
8. European Union. [2015]. User guide to the SME definition. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
9. IFC. [2012]. Small and Medium Enterprises: Key Driver for Growth and Jobs for South Asia. New Delhi, India. IFC, The World Bank Group.
10. Block, J. H., Fisch C. O., van Praag, M. [2017], The Schumpeterian entrepreneur: a review of the empirical evidence on the antecedents, behavior and consequences of innovative entrepreneurship, Industry and Innovation, 24:1, [61-95], DOI:10.1080/13662716.2016.121639

11. Krasota, et al. [2017]. The Changing Priority of the State regulation in Small Business Development. Scientific Bulletin of Polissia. UDC 334.012.64, 334.012.65, 334.021
12. Liu, M. [2016]. A Study of the Market Failure in the Financing of High-Tech SMEs and the Governmental Intervention. Open Journal of Social Sciences.
13. Ministry of Law. [2016]. Industrial Enterprises Act. Kathmandu: Ministry of Law, Justice and Parliamentary Affairs.
14. Nepal Government. [2001]. Industrial Development Perspective Plan:2020. Kathmandu: Ministry of Industry.
15. O'Gorman, P. R. [2016]. Innovation Processes: Do They Help or Hinder New Product Development Outcomes in Irish SMEs? Irish Journal of Management, 5(1) 2016 [88-03]DOI: 10.1515/ijm-2016-0006
16. Pula, J. S., Berisha, G. [2015]. Defining Small and Medium Enterprises: A Critical Review, Academy Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences. Vol 1 No 1
17. Sandal, J.-U. [2017]. In the footsteps of the early Joseph Alois Schumpeter. Finstadjordet, Norway: Sandal Institute.
18. Schumpeter, J., A. [1934/2008]. The Theory of Economic Development. USA: Transaction Publishers.
19. Vanhaverbeke, S. B. [2015]. Open Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): External Knowledge Sourcing Strategies and Internal Organizational Facilitators. Journal of Small Business Management. 2015 53(4), pp. [1241 – 1263], doi: 10.1111/jsbm.12120
20. Yan, D., S. [2015]. A Theoretical Framework of Competitive Advantage for SMEs in China under New Normal Economy. European Scientific Journal.vol.11, No.34 ISSN: 1857 – 7881
21. Yüzbaşıoğlu, N., et al. [2014]. A research on innovation in small and medium-sized enterprises in the tourism industry: the case of travel operating in Antalya. Science Direct. Procedia – Social and Behavioral Sciences 150 (2014) [735 – 743]
22. Zizlavsky, O. [2016], The Use of Financial and Nonfinancial Measures within Innovation Management Control: Experience and Research, Economics and Sociology, Vol. 9, No 4, pp. [41-65]. Doi: 10.14254/2071-789X.2016/9-4/3

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Шедякова Татьяна Евгеньевна

доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022

e-mail: shedyakova@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6492-4542>

В статье анализируется сущность предпринимательских процессов на региональном и национальном уровнях, а также предпринимательской деятельности как сферы реализации экономической мотивации; даны рекомендации по совершенствованию мотивационного механизма предпринимательской деятельности в Украине на примере зарубежного опыта. В рамках статьи предпринимается попытка системного осмысления общих закономерностей развития предпринимательства в условиях экономики постиндустриального типа и анализируются проблемы, связанные с вопросами интеграции региональной предпринимательской среды в национальные бизнес-процессы, предпринят поиск путей их решения.

Предметом исследования является изучение направлений развития регионального бизнеса, основанного на украинских национальных традициях и международном опыте. Цель исследования заключается в определении места и роли регионального бизнеса в национальной системе предпринимательства как актуального механизма поддержки экономики Украины и её структурных слоёв. Задачей статьи является анализ ошибок предпринимателей в реализации их проектов и предприятий, так же, как и решение проблем, усложняющих развитие бизнес-процессов в национальной экономике. В работе использованы общенаучные методы, такие как: метод вертикальных сравнений, дающий возможность изучить структуру явлений и процессов, а также тенденций их изменения; метод группировки – предполагает разделение изучаемого набора объектов на качественно однородные группы в соответствии с определёнными характеристиками; линейный метод – подразумевает, что оптимальный вариант выбирается из внушительного числа альтернативных вариантов.

Получены следующие результаты: изучены реальные мотивы предпринимательской деятельности; определена исключительная важность создания новых бизнес-технологий, а также важность определения государственной стратегии развития предпринимательства. Выводы: одной из основных задач системы поддержки малого бизнеса в развитых странах является представление и защита интересов и потребностей малого бизнеса на разных уровнях. Особенностью этого процесса является ведущая роль основных государственных учреждений и их активное взаимодействие с профессиональными, общественными и другими бизнес-ассоциациями. Основой современной экономической политики государства должно стать использование местной и региональной специфики, зарубежного опыта в определенных секторах экономики, а также поддержка образования, науки и частного предпринимательства.

Ключевые слова: региональный бизнес, децентрализация, предпринимательство, предпринимательская деятельность, бизнес-система, интеграция, институционализация, традиции, конкурентоспособность, экономический потенциал.

Постановка проблемы. Конкурентоспособность государства на международных рынках невозможна без проактивной предпринимательской позиции на рынках региональных. Перманентная реструктуризация и диверсификация технологий производства, ассортимента выпускаемой продукции, методов организации производства и управления, а также приёмов маркетинга, являются не только важнейшей константой конкурентной рыночной стратегии современного предприятия на национальном рынке, но и играют ключевую роль в экономическом и социальном прогрессе всего общества.

Для реализации раскрывающихся перед украинским бизнесом возможностей следует решить сложную, но вполне посильную задачу – изменить устоявшиеся в Украине традиции в сфере системных трансформаций предпринимательской деятельности. Одним из возможных путей решения этой задачи является развитие предпринимательской деятельности на основе учёта опыта наиболее

успешных в этом отношении стран. Удачно выбранная стратегия, в основе которой лежит зарубежный опыт, позволяет предприятиям в экономически развитых странах в короткие сроки осуществлять успешные прорывы и преобразования.

Анализ исследований и публикаций. Проблемам развития регионального бизнеса, а также его интеграции в национальную экономику, посвящено значительное число исследований. Вклад в формирование научного представления об этой форме бизнеса и его роли в экономике внесли такие зарубежные и отечественные исследователи: Дж. Брукс, С. Дэвис, Р. Конвей, Э. Райз, Д. Траут, Ф. Тили, Р. Уиллис, Д. Фишер, В. Штольц, А. Элвуд, Н. Исакова, О. Красовская, С. Москалюк, О. Ярмач и другие.

Определённое количество научных работ в сфере изучения особенностей ведения бизнеса в регионах страны свидетельствует об интересе учёных-экономистов к данной области экономики, однако существует ряд дискуссионных вопросов в

толкований підходів к практичеській реалізації різних бізнес-процесів.

Нерешені раніше частини загальної проблеми. Помило домінування сложившихся національних традицій, поиск причин відсутності активності прогресивних бізнес-процесів в національній економіці показав наявність проблем іншого характеру, перешкоджаючих їх розвитку, а іменно: проблеми узгодження інтересів, технологічеські проблеми, а також системні проблеми.

Серед цих проблем окремо необхідно виділити неопределенність в розвитку більшої частини технологічеських укладів в отчесьвенній економіці, котра поглинає значительні фінансові і інвестиційні ресурси. Спротивлення формуються не тільки традиційної економікою, но і всім інституціональним комплексом, в том числі теми його елементами, котрі відповідають за розвиток інновацій: офіційної наукою, традиційним освітою, вибором пріоритетів і комерціалізацією інтелектуальної власності, системою фінансування наукових розробок і інвестиційних проєктів, а також системою прийнятих в обществі правил і устоявшихся традицій. Цей дуже потужний фактор затримання підприємництва в Україні стосовно не спосібствує розвитку прогресивного технологічеського укладу.

Цілью статті являється визначення місця і ролі регіонального бізнесу в національній системі підприємництва як актуального механізму підтримки української економіки, її структурної прошлойки, особливо в складний період. Т. к. підприємництво в регіонах являється частиною національної економічеської системи, основною прогресивних трансформацій може стати державна протекціоністська політика, направлена на впровадження дійсного механізму законодавчої і економічеської підтримки розвитку бізнесу в регіонах України, знаходячихся в визначеній залежності від адміністративної децентралізації. Також в статті підприємця спроба аналізу помилок підприємця при реалізації своїх проєктів і підприємств в процесі входження на регіональні ринки України. В науковій практиці описані часто зустрічаючісь помилки при виконанні визначених бізнес-процесів в реалізації підприємчеських проєктів, однак сьогодні умови, в котрих приходиться діяти отчесьвенному підприємцю, змінюються частіше і суттєвіше, ніж раніше, що і визначає актуальність вивчення цієї сфери економіки.

Изложение основного материала исследования. Развитие бизнес-среды в Украине носит непрерывный характер. С институциональной точки зрения предпринимательская среда — это некая со-

вокупность экономических, социальных и юридических правил, в рамках которых протекают процессы производства и обмена. Особое значение имеют такие институты как традиции и обычаи, а не только собственно правовые нормы. Влияние предпринимательства на динамику экономического роста является двойственным — оно открывают новые пути развития экономики, одновременно ограничивая развитие традиционных отраслей.

Мировой опыт региональной экономической интеграции даёт нам возможность выявить необходимые предпосылки для использования преимуществ секторального разделения зон ответственности предпринимателей за тот или иной сегмент рынка, что очень важно для процесса интеграции в региональную микросреду.

Первой такой предпосылкой является географическая близость потребителей, агрегированных по уровню экономического и технологического развития.

Вторая предпосылка — завершенность формирования внутреннего рынка. Завершенность состоит в понимании существования круга основных видов товаров для осуществления выгодных для предпринимателя торговых операций.

Третья предпосылка — это однотипность региональных рынков, их общая роль в экономической жизни субъектов хозяйствования, что, по своей сути, определяет их позицию — партнёрство равных сторон на основе взаимной выгоды.

Четвёртая предпосылка — это присутствие в интеграционном регионе тенденции к выравниванию уровней экономического развития [3].

Регionalное взаимодействие между предприятиями может способствовать вхождению Украины как равноправного партнёра в международное экономическое сообщество, а также ускорить реализацию предпосылок для улучшения качества украинской продукции и нормализации регионального сотрудничества в решении общих проблем, обусловленных географическим положением.

В нашей стране культура предпринимательской деятельности находится в стадии становления, и, к сожалению, почти о каждом из участников можно сказать, что они часто неадекватно понимают свои истинные интересы. Речь идёт не только о некомпетентности, но и о реальных противоречиях, которые несёт в себе процесс комерціалізації результатів господарської діяльності. Понимание этих противоречий определяет синергию основных этапов изучения предпринимательства, таких как уточнение сущности составляющих частей хозяйственного процесса, определение места и роли процесса мотивации предпринимателя в стратегии развития предприятия, а также формирование экономически обоснованных методов оценки мотивации

наёмных работников, основанной на экономическом стимулировании их труда.

Значительная дифференциация населения в разных регионах Украины по уровню доходов, а также различия в стартовых возможностях, в определённой степени нивелируют мотивацию к предпринимательству. Очевидно, что трудно подобрать какой-либо ординарный и однозначный подход к предпринимательской мотивации по причине необходимости конкретных подходов к сходным по структуре предприятиям.

Зарубежный опыт показывает, что более высоких результатов в области обеспечения качества продукции и производительности труда добиваются предприятия, на которых мотивации труда рассматривается как социотехническая система, основанная на тесном взаимодействии двух подсистем — технической и социальной [4].

В технической подсистеме особое внимание уделяется повышению роли мотивации труда в более эффективном использовании технологий и оборудования, совершенствованию общей организации производства, компоновке и оснащению рабочих мест, использованию производственных площадей, применению современных средств связи и транспорта, механизации и автоматизации процессов обслуживания производства. Социальная же подсистема призвана обеспечить эффективное функционирование технической подсистемы. Она включает управление персоналом, подбор, обучение и продвижение кадров, распределение функций и ответственности между участниками производства, применение более эффективных систем оплаты труда, планирование и пр.

Взаимодействие указанных подсистем обеспечивается тем, что социальные элементы включаются в общую систему мотивации труда в соответствии с потребностями технической подсистемы, а последняя предполагает наилучшее использование человеческих ресурсов. Важнейшими элементами социальной подсистемы являются обеспечение высокой технической квалификации и способность работников к обучению, наличие у них опыта общения и готовность к сотрудничеству, создание заинтересованности в конкретной работе при конкурентном отборе кандидатов на занятие рабочих мест. При этом особо учитывается владение работниками несколькими смежными специальностями и более высокой квалификацией. Наконец, в социальной системе при групповой организации работы важное значение придается обеспечению тесного взаимодействия различных групп в составе персонала, формированию благоприятного психологического климата в рабочих группах, сокращению текучести кадров.

Опыт стран, в которых вопросы взаимоотношения государства и предпринимателя решены оптимально лучше, показывает, что постоянно существует

необходимость совершенствовать законодательство и изобретать всё более эффективные способы государственной поддержки предпринимательской деятельности.

В свою очередь, опыт зарубежных компаний определяет основные компоненты стратегии выхода предприятий на региональные рынки, а также показывает, что наиболее эффективную государственную поддержку малого и среднего бизнеса можно осуществлять через специализированный правительственный орган, который наделяется широкими полномочиями и имеет значительное влияние и большие ресурсные возможности. Достаточно эффективное решение было найдено в США в форме Администрации малого бизнеса при Президенте США (Small Business Administration — SBA), созданной в 1953 г. с целью финансовой поддержки, а также содействия в управлении предприятиями, которые не имеют доступа на рынки капитала, которыми пользуются крупные корпорации. Поставленная перед Администрацией по делам малого бизнеса задача реализуется через предоставление грантов, субсидий, кредитов, дотаций, ежегодную помощь предпринимателям, консультации предпринимателей [6]. Опыт SBA широко используется в европейских странах, Японии и ряде других государств при совершенствовании систем поддержки малого и среднего бизнеса.

Развитие различных общественных организаций поддержки малого и среднего бизнеса является достаточно важным направлением в государственной поддержке предпринимательства. В исследовании, проведённом по инициативе Организации Объединённых Наций по промышленному развитию, отмечено, что наиболее активно защищают интересы малого бизнеса торгово-промышленные и ремесленнические палаты, объединения и ассоциации предпринимателей, которые оказывают сильное влияние на законодательные и экономические процессы в стране [7].

Исходя из реалий отечественной экономики и отталкиваясь от зарубежного опыта, можно предположить, что программирование деятельности компании на региональных украинских рынках должно начинаться с того, что сначала должны быть сформированы цели, которые могут быть достигнуты на отдельных рынках сбыта по регионам и стране в целом. Исходя из них принимаются решения об инвестициях, необходимых для осуществления поставленных задач. Выбор рыночных целей требует прежде всего прогноза потенциального спроса и конкуренции на каждом из рынков, где фирма собирается оперировать. В этой связи большое значение придается комплексному исследованию специфики местного рынка как важному средству формирования производственной программы и сбытовой стратегии.

Комплексний аналіз тенденцій розвитку ринку являється основою для прийняття рішень у формах реалізації нової технології в формі товарної продукції, що втілює найновіші досягнення науки і техніки, ліцензій на її використання, інжинірингових послуг, консультаційних послуг або в формі комбінації декількох з названих форм (наприклад, ліцензія плюс поставки основних технологічних вузлів). Вивчення ринку здійснюється як дослідницькими службами, являючись структурними підрозділами самих компаній, так і незалежними спеціалізованими фірмами. Проводимі кожної компанією дослідження несуть строго індивідуальний характер, залежний від випускаемого фірмою товару і поставлених їм цілей.

Що стосується спеціальних вимог до рівня застосовуваних методів у управлінні регіональним бізнесом, що дозволяють підвищити ефективність створюваних систем до національного рівня, то в цьому питанні спеціалісти з оцінки якості бізнес-проекту, що займаються його аналізом, мають можливість керуватися знаннями передових сучасних досягнень у різних сферах менеджменту.

У межах стратегії просування бізнес-проекту вибирається термін часу і регіони, в яких планується реалізація поставлених цілей, оцінюються ризики і конкурентоспроможність фірми в цілому і по окремих регіонах, а також розраховуються очікувані обсяги продажів, засновані на оцінках перспектив розвитку ринку [5].

Підприємець, в чьох інтересах веде аналіз проекту, в свою чергу має можливість контролювати, чи не виявили спеціалісти в його проекті. Потрібно відзначити наступне важливе обставина, яке виникає в зв'язі з необхідністю проведення підприємцем докладного аналізу ефективності проекту. Такий аналіз робить необхідним для виконавців його ретельне ознайомлення з самим проектом, а не тільки з бізнес-планом його практичної реалізації. Фактично, це нове вимога, яке раніше не було обов'язковим, і воно, в частині, може бути включено в відповідні технології складних підприємницьких проектів.

Існують загальні підходи, що підвищують рівень залученості різних регіональних підрозділів компаній в робочий процес, що вимагають визначених технічних впроваджень. Вони широко застосовуються во всій світовій практиці на передових фірмах і підприємствах.

Один з них — це встановлення і підключення CRM-систем (Customer Relationship Management — система управління взаємовідносинами з клієнтами), а також хмарних сервісів, що виконують

функції не тільки обміну документами і проведення операцій, але і функції обміну знаннями. Це високоєфективний метод, що дозволяє кожному спеціалісту фірми або корпорації бути повноправним учасником робочого процесу — в своєму підрозділі і в горизонтальній структурі, що об'єднує за допомогою комп'ютерної мережі всіх своїх колег з інших підрозділів, що виконують аналогічні функції і вирішують схожі проблеми. Також створюються місцеві сайти, присвячені технологіям і навіть окремим технологічним операціям; спеціальні пошукові системи; особисті сторінки керівників підрозділів, що дає можливість віддалено консультуватися з ними в будь-який час роботи, незалежно від того, де знаходиться керівник, в офісі або за тисячі кілометрів. Особливим успіхом використання подібних технологій буде мати, якщо в виробничому циклі задіяно сотні і тисячі працівників різних рангів і спеціалізацій.

Також є інші методи, наприклад, встановлення відеосвізю за допомогою мережі Інтернет, що дозволяє зв'язуватися зі своїми колегами, партнерами і постачальниками в інших містах і країнах. Використання відеосвізю дозволяє значно зменшити витрати, що позитивно відбивається на доходах працівників, в чьох вони, власне, і зацікавлені. Також система відеосвізю допомагає уникнути великої кількості помилок і недорозумінь. Наприклад, при реалізації проекту Andrew на шельфі Північного моря спеціалісти з інших підрозділів British Petroleum, а також постачальники обладнання і підрядники в режимі реального часу широко обговорювали ход виконання робіт, пропонували рішення виникаючих проблем, попереджали про помилки, роздумували, як можна знизити витрати і скоротити терміни. В результаті багато успішних рішень і інновацій, знайдених в ході реалізації проекту Andrew, були застосовані на інших об'єктах British Petroleum — від Аляски до Нової Гвінеї [2]. Керівники і директори фірм мають можливість за один день побувати на нарадах в різних містах і навіть країнах, не виходячи зі свого кабінету і керуючи повсякденними справами. Крім цього, відеосвізю сприяє обміну досвідом колег з різних регіонів, що вирішують схожі проблеми.

Існує також велика кількість інших методів технічного вдосконалення ведення бізнесу, починаючи з введення корпоративних телефонів, що дозволяють співробітникам не бути весь день прив'язаними до свого робочого місця, і закінчуючи зміною дизайну офісу, наприклад, в деяких фірмах прийнято облаштовувати великі просторі приміщення з невисокими перегород-

ками, чтобы давать возможность просто и легко советоваться с сотрудниками, выделяя лишь отдельные кабинеты сотрудникам, характер обязанностей которых требует конфиденциальности. Таким образом, руководитель легко может наблюдать за работой своих работников. Но в отдельных случаях такая «открытость» может создавать неудобства сотрудникам, привыкшим работать в тишине, полностью сосредоточившись на работе.

Объединение индивидуальных мотивов работников с целями организации позволит последней привлекать и удерживать квалифицированный персонал, контролировать и управлять затратами на рабочую силу, выдерживая оптимальное количество работников. Всем этим целям служат внутрифирменные системы оплаты труда, стимулирования и мотивации персонала, которые могут разрабатываться в организации. При этом особое внимание следует уделять изучению индивидуальных и групповых ожиданий относительно возможностей выполняемой работы в конкретном коллективе, на конкретном предприятии, что позволит субъекту управления определить направление восприятия работниками конкретной трудовой ситуации, их ориентации на те или иные факторы реализации стратегии предприятия.

Выводы. Многочисленные исследования процесса ведения бизнеса как в Украине, так и в других странах показали, что не только в экономике, но и в обществе в целом, нововведения могут встретить на своём пути силы сопротивления, которые составят основу проблем перехода на перспективные пути развития. Под сопротивлением нововведениям здесь понимается естественное сопротивление, которое встречается на своем пути любой эволюционный процесс.

Немаловажное значение имеют психологические аспекты, играющие важнейшую роль в преодолении инертности субъектов предпринимательства различных форм хозяйствования, собственников капитала, а также государства. Очевидна объективная необходимость изменить отношение людей к современной, более сложной и быстро меняющейся реальности. Достичь этого можно только на основе изучения действительных мотивов предпринимательской активности. Поэтому всесторонняя проработка аспектов мотивации, выступающей решающим причинным фактором результативности предпринимательства, а также построение адекватного специфике современных условий мотивационного механизма, сегодня особенно важны.

Основой современной экономической политики государства должно быть использование местной и региональной специфики, зарубежного опыта в отдельных отраслях экономики, а также поддержка образования, науки и частного предпринимательства.

Правительства практически всех западноевропейских стран приняли программы стимулирования предпринимательской деятельности, направленные, прежде всего на поддержку предпринимательства, были предприняты усилия по формированию структурных элементов и механизмов осуществления предпринимательской деятельности.

Одной из основных задач системы поддержки малого бизнеса в развитых странах является представление и защита интересов и потребностей малого бизнеса на различных уровнях. Активное лоббирование интересов малых и средних предприятий в законодательных и исполнительных органах власти проводится в рамках определённых законодательных процедур и создаёт благоприятный климат для развития малого предпринимательства. Особенностью этого процесса является ведущая роль основных государственных органов и их активное взаимодействие с профессиональными, общественными и другими объединениями предпринимателей.

При разработке стратегии региональной экономической политики следует сконцентрироваться на проведении фундаментальных и прикладных исследований в тех направлениях, где Украина имеет значительный научный, технологический и производственный потенциал; на внедрении программно-целевого подхода к превалярованию интересов всех секторов предпринимательской сферы; на внедрении рыночных механизмов поддержки новых технологий, расширении участия малого и среднего бизнеса в научно-технологическом развитии; на приведении системы правовой защиты интеллектуальной собственности в соответствие с международными нормами и введении интеллектуальной собственности в хозяйственный оборот; на развитии и внедрении современных информационных технологий.

Приоритетными направлениями развития деятельности Украины в сфере регионального предпринимательства могут быть: повышение активности региональных предприятий и организаций на внутреннем рынке; последовательная перестройка товарной структуры; переориентация политики предприятий на производство высоколиквидной диверсифицированной продукции; обеспечение глубоких маркетинговых исследований вместо практики сбыта товара любыми средствами и любой ценой; сокращение части сырьевых товаров в пользу товаров высокотехнологичных; повышение конкурентоспособности продукции традиционных производственных сфер; восстановление традиционных и освоение новых рынков сбыта; расширение сферы экономических связей с альтернативными партнёрами.

Создание новых бизнес-технологий — неотъемлемый этап развития национальной экономики; не

менее важным является формирование государственной инновационной системы с рабочим механизмом коммерческой реализации научно-технических достижений народного хозяйства. Поэтому особо важными из всего комплекса организационно-экономических проблем инновационного развития экономики Украины являются проблемы системного развития научно-технического комплекса страны. Осуществление подобного развития невозможно без разработки государственной стратегии развития предпринимательства.

Механизм государственного регулирования бизнес-процессов может основываться на формах и методах региональной децентрализации, посредством которых местные органы управления могут оказывать воздействие на хозяйственную среду, а их регуляторная деятельность должна быть основана на следующих принципах:

а) принцип сочетания государственного регулирования предпринимательской деятельности с эффективным функционированием конкурентного рыночного механизма;

б) принцип ориентации на всемерную поддержку базисных и улучшающих инноваций, составляющих основу современного технологического уклада;

в) принцип содействия развитию внутригосударственного трансфера технологий и инвестиционному сотрудничеству, защите интересов малого и среднего предпринимательства.

Прямая и косвенная государственная поддержка бизнеса – необходимый элемент постоянного прогресса. Движение по инновационному пути развития возможно только при наличии благоприятных условий для эффективной реализации накопленного предпринимательского потенциала страны и его дальнейшего наращивания, а также построения действенного механизма управления бизнес-процессами.

MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT AT REGIONAL BUSINESS IN UKRAINE: NATIONAL TRADITIONS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Tetyana Shedyakova, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: shedyakova@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6492-4542>

The article analyzes the essence of entrepreneurial processes at the regional and national levels, as well as entrepreneurial activity as a sphere of realization of economic motivation; recommendations on the improvement of the motivational mechanism of entrepreneurial activity in Ukraine are given on the example of the foreign experience. Within the framework of the article, an attempt is made to systematically comprehend the general laws of the development of entrepreneurship in a post-industrial economy and to analyze problems that related to the integration of the regional business environment into national business processes and seek ways to their solutions.

The subject of research is the trends of development of regional business based on study of Ukrainian national traditions and international experience. The goal is to determinate the place and role of regional business in the national system of entrepreneurship as an actual mechanism for supporting the Ukrainian economy and its structural layers. The objective is to analyze the mistakes of an entrepreneur in the implementation of their projects and enterprises, as well as to solve problems that impede the development of business processes in the national economy. General scientific methods are used, such as: method of vertical comparisons – giving the opportunity to study the structure of phenomena and processes and trends in their change; grouping method – assumes the division of the studied set of objects into qualitatively homogeneous groups according to the corresponding characteristics; linear method – implies that the optimal variant is selected from a significant number of alternative options.

The following results were obtained: the real motives of entrepreneurial activity are studied; the exceptional importance of creating new business technologies is determined; the state strategy of entrepreneurship development are obtained. Conclusions: one of the main tasks of small business support system in developed countries is to represent and protect the interests and needs of small businesses at various levels. A special feature of this process is the leading role of main government agencies and their active interaction with professional, public and other business associations. The basis of modern economic policy of the state should be in using the local and regional specifics, foreign experience in certain sectors of the economy, as well as support for education, science and private entrepreneurship.

Keywords: regional business, decentralization, entrepreneurship, entrepreneurial activity, business system, integration, institutionalization, traditions, competitiveness, economic potential.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Шедякова Тетяна Євгенівна, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Пл. Свободи, 6, м. Харків, 61022, e-mail: shedyakova@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6492-4542>

У статті аналізується сутність підприємницьких процесів на регіональному та національному рівнях, а також підприємницької діяльності як сфери реалізації економічної мотивації; надані рекомендації з вдосконалення мотиваційного механізму підприємницької діяльності в Україні на прикладі закордонного досвіду. В рамках статті здійснюється спроба системного осмислення загальних закономірностей розвитку підприємництва в умовах економіки постіндустріального типу та аналізуються проблеми, пов'язані з питаннями інтеграції регіонального підприємницького середовища у національні бізнес-процеси, здійснено намагання пошуку шляхів їх вирішення.

Предметом дослідження є вивчення напрямків розвитку регіонального бізнесу, що ґрунтується на українських національних традиціях та міжнародному досвіді. Мета дослідження полягає у визначенні місця і ролі регіонального бізнесу в національній системі підприємництва як актуального механізму підтримки економіки України та її структурних шарів. Завданням статті є аналіз помилок підприємців в реалізації їхніх проектів та підприємств, так само, як і вирішення проблем, що ускладнюють розвиток бізнес-процесів в національній економіці. В роботі застосовано загальнонаукові методи, такі як: метод вертикальних порівнянь, що

дає можливість вивчити структуру явищ і процесів, а також тенденцій щодо їх зміни; метод угруповання – припускає поділ досліджуваного набору об'єктів на якісно однорідні групи згідно з відповідними характеристиками; лінійний метод – має на увазі, що оптимальний варіант обирається зі значної кількості альтернативних варіантів.

Отримані наступні результати: вивчені реальні мотиви підприємницької діяльності; визначено виключно важливість створення нових бізнес-технологій, а також важливість визначення державної стратегії розвитку підприємництва. Висновки: однією з основних задач системи підтримки малого бізнесу в розвинених країнах є представлення та захист інтересів і потреб малого бізнесу на різних рівнях. Особливістю цього процесу є провідна роль основних державних установ і їх активна взаємодія з професійними, громадськими та іншими бізнес-асоціаціями. Основою сучасної економічної політики держави має стати використання місцевої і регіональної специфіки, зарубіжного досвіду в певних секторах економіки, а також підтримка освіти, науки і приватного підприємництва.

Ключові слова: регіональний бізнес, децентралізація, підприємництво, підприємницька діяльність, бізнес-система, інтеграція, інституціоналізація, традиції, конкурентоспроможність, економічний потенціал.

Литература

1. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. №4618-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – №30. – Ст. 1101.
2. Исакова Н. Б. Предприятия Украины: инновационная деятельность и сетевые взаимодействия / Н. Б. Исакова. – Киев: Информ.-аналит. агентство, 2012. – 377 с.
3. Калінеску Т. В. Регіональні та податкові стимули розвитку підприємництва / Т. В. Калінеску // Вісник Хмельницького національного університету. Т. 2. – 2008. – №4. – С. 14-17.
4. Козык В. В. Инвестиционно-инновационный механизм обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий / В. В. Козык, А. Ю. Емельянов, Т. А. Петрушка // Проблемы экономики. – Харьков: 2014 – №1. – С. 52-58.
5. Пугачова М. В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств (аналітичний огляд). Дослідження інвестиційної політики українських підприємств / М. В. Пугачова // Статистика України. – Київ: 2009. – Вид-во НТК статист. досліджень – №1. – С. 41-49.
6. SBA: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sba.gov>.
7. UNIDO: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unido.org>.

BUSINESS ANGELS INVESTMENT AS A SPECIAL FORM OF BUSINESS FINANCING

Marina Shuba

Ph.D. (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: marinashuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2581-6914>

Olena Shuba

Ph.D. (Geography), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University

1, Myronosytska Str., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: e.shuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6186-6700>

Taking into account the growing need to expand and diversify the forms of business financing in Ukraine, especially in the early stages, it is necessary to pay more attention to the study of business angels investment. For the success of the start-up, at least there should be an original idea with a development perspective, the owner of this ingenious idea and investors, which may be business angels. In this regard, the activities of business angels are interesting for study and research.

The subject of research of the article is "angelic" investments as a special form of business financing. The goal is to explore the essence and to analyze the peculiarities and trends of business angels investment as a special form of business financing. The objective is to research peculiarities and current state of business angels investments in Europe and in Ukraine. Methods: system analysis is used to determine the peculiarities of development of business angels investment in European countries; trend analysis – to predict future total of business angels active in early-stage investments in Europe.

The following results were obtained: classification of business angels by different scientists were provided; the main areas of early stage investment in Europe, dynamics of business angels investment, number of business angels in Europe were analyzed; the main problems faced by Ukrainian angels and trends of business angels investment in Ukraine were systematized. Conclusions: the analysis of the peculiarities and trends of business angels investment as a special form of business financing in Europe can be efficiently used in early stage investment as recommendations for using non-traditional sources of financing in Ukraine.

Keywords: business angels, business financing, non-traditional sources of financing, start-up, early stage investment, investments, venture funds.

Relevance of the research problem. One of the components of the national economy development is the innovative activity of the business, because the competitive advantages of the country are created with due to the existing innovative system in the country and constant modernization of production. For entrepreneurs it is difficult to start and attract investments at the initial stage of planning and starting a business. The main problem for businessmen starting their business is the shortage of own funds or the complete lack of financial resources for starting and further business development. Not all funds have the opportunity to invest in projects with perspective ideas at first glance, and banks refuse to provide loans for start-up entrepreneurs because of high risk. For the success of the start-up, at least there should be an original idea with a development perspective, the owner of this ingenious idea and investors, which may be business angels. They are a distinctive source of finance for entrepreneurial businesses, making significantly more seed, start-up and early stage investments than venture capital funds. Governments are now increasingly targeting business angels as a means of increasing the supply of early stage venture capital [10]. For many Ukrainian entrepreneurs and companies the problem of financing is very acute, so there is a constant search for new sources

of solving it. That is why business angels investment as a special form of business financing requires further in-depth research.

Analysis of recent researches and publications. Such scientists as P. Becsky-Nagy and Z. Novák [4], G. Benjamin and J. Margulis [5], C. Mason [8-10], S. Morrisette [11] and others devoted their works to research of business angels and their investment behaviour. However, despite the existing scientific works devoted to the research of business angels as a special form of business financing, some questions still remain insufficiently studied.

The purpose of the article is to explore the content and analyze the peculiarities and trends of business angels investment as a special form of business financing.

The main part. The use of the word angel is apparently derived from its use to describe financial backers for theatrical productions (plays, operas, etc), also called angels. Throughout history, wealthy individuals (often the royal family) have sponsored and funded new ventures: Queen Isabella's funding of Christopher Columbus' venture in the 15th century is a familiar example.

In the 13th century, the famous traveler-merchant Marco Polo was also funded by angel investors. In his day, typically the angels received 75% of the profit; the

entrepreneur 25%. In the 19th and 20th centuries, industrial giants including Henry Ford and Alexander Graham Bell were funded by angels. Henry Ford's five angel investors experienced very good investment returns: in 1903 the five invested a total of \$41,500; 15 years later their investment was worth \$145 million [11].

The term *business angel* was given to those individuals who perform essentially the same function in a business context [5]. There is a long tradition of angel investing in businesses. However, this type of business financing has only become significant since the 1950s and 1960s when a lot of the pioneering garage start-ups in Silicon Valley obtained their initial funding from this source [10].

William Wetzel from the University of New Hampshire in the USA was one of the first to coin the term "business angel" for people providing the same kind of risk investments to young entrepreneurial ventures. He can be regarded as a pioneer of research on business angels publishing a seminal study of business angels in the early 1980s. His study made business angels market visible and revealed its importance [8].

At that time, the US government was already looking for opportunities for innovative economic development and contributed to the creation of venture funds, the allocation of research grants for R & D and innovative projects. In this regard, efforts to find new sources of financing for business innovation were encouraged by the state, which led to the expansion of "angelic" investments. In Europe, this new form of business financing has spread relatively recently - over the past 20 years [2].

Business angels are high net worth individuals who invest their own money, along with their time and expertise, in unquoted companies in which they have no family connection in the hope of financial gain [9]. Business angels invest their own money, unlike venture capitalists who invest other people's money. The fundamental difference between them is that venture funds have formal requirements regarding the level of profitability and acceptable level of projects risk, while business angels risk their own capital and are completely free in their actions. As a result, business angels invest in projects that, due to high riskiness, cannot be the object of investing even venture capital investors. On the other hand, the volume of financial resources provided by the business angel is much smaller than a medium-sized venture fund has. So venture funds and business angels are not rivals. Business angels are involved in financing the company at an early stage, when the project is only at the level of the existence of the idea and the formation of a future business, start-ups and small companies. Venture funds mostly funded larger companies with existing business and product (when there is already a sample or small series of this product) and potential returns that are already subject to forecasting.

As experience shows most business angels invest in IT projects and services, industrial production or retail (usually business angels prefer industries they know). In addition business angels have not only money but also useful links in the business community and government that allows them to help implement such projects.

Business angels investment is a rather complicated process, where each participant has to process a large amount of information (an investor has to consider projects in which it is potentially possible to invest money; an entrepreneur has to consider conditions from potential investors). Such cooperation allows getting a synergistic effect by combining opportunities (not only financial) of business angels and active, ready-to-compete entrepreneurs. Such associations are called differently in different countries (networks, associations, unions) and exist in most developed countries of the world.

Capital provided by business angels is often referred to as "patient capital", because business angels do not require payment of dividend income over a sufficiently long period, which in most cases lasts more than five years. In addition, business angels unlike venture funds do not sell their stake on the stock exchange when they leave the business but sell it to the owners of the company in the agreed time frame.

Thus, an important feature of business angels is that they finance and provide support to companies at an early stage of their emergence when there is no opportunity to obtain loans from banking institutions and investment of venture funds. Also business angels are more promptly making decisions on investments than venture funds, which makes the company's financing process more dynamic and flexible. In most cases, business angels choose projects that are geographically located in their area.

Despite the fact that business angels make decisions on their own, having their own criteria for selecting projects, there are several classifications of this group of investors. Many studies tried to group them by capturing their common features but the examinations made in different countries describe a specific region's or country's angels and they cannot be generalized [4].

The following classification of business angels is now also common:

1. Typical Angels: experienced individual businessmen who have gathered their capital throughout their whole business career. They tend to invest despite high risk and choose various industries. They serve as valuable mentors and advisors to their invested firms.

2. Trend Angels: businessmen who invest significantly in the latest trends of modern technology. Many trend angel investors enjoy the risk of their deals as well as the exhilaration of bringing a novel technology to the market place. Some may even prefer not to be actively involved in their invested firms simply because they dislike dealing with the daily challenges of operating a business.

3. Entrepreneurial Angels: successful businessmen who own and operate their own businesses. Their steady flow of income allows them to make more higher-risk investments and provide a larger amount of capital for start-ups. They enjoy the personal fulfillment of assisting entrepreneurs launch a successful start-up and rarely take an active role in managing a company.

4. Corporate Angels: former business executives from large corporations who have been downsized, have taken early retirement, or have been replaced. Generally, what they look for in investing is mainly financial benefit, but apart from this they can also see their personal interest in the investment, which is for example, getting job at the company.

5. Numbers Angels: primarily concerned with the financial reward of high-risk investments. Their motivation behind investing is their perception of what other angel investor gross income may be. Numbers angels tend to stay away from investing when market performance is poor and emerge once the market shows stability and improvement. They view each of their investments as another company added to their diversified portfolio and rarely become actively involved in the invested firms.

6. Enthusiast Angels: these angel investors are older (age 65 and up) businessmen who are independently wealthy before their investments. They often invest small amounts of capital in many different enterprises and view investing as a mere hobby. They also do not take an active role in management.

7. Analysis Angels: considered to be serious angel investors. Even though many are born wealthy, the majority of these angels have acquired their success and wealth through their own independent and strategic efforts. They often demand a board position and are known to impose the same strategies they have used with their own companies towards their invested companies. Rarely do these angel investors seek an active management role, but tend to emerge and be more actively involved when their invested firms do not do well.

8. Professional Angels: these angel investors are professionally employed as doctors, lawyers, accountants, etc. who invest in companies in their related field [12].

The angels in the categories show differences in terms of their wealth, experiences and in motivations. There are investor types that are included in all the categorizations above and only differ in their titles [4].

Table 1

Classification of business angels [4,11]

Author	Year	Classification, type of angels
Benjamin and Margulis	1986	<ul style="list-style-type: none"> - Value Added: very experienced angel, active - Deep Pocket: successful entrepreneurs who have sold their firms - Consortium: loose group of three to six angels working together - Partner: high desire for control; may want to take over someday - Family: angels from same family pooling funds; one family member leads - Barter: active, hands-on; invest cash and services in exchange for more equity - Socially Responsible: invest in ventures that address social problems - Unaccredited: less wealthy, less experienced - Managers: former entrepreneurs or executives; want to be active
Gaston	1989	<ul style="list-style-type: none"> - Business Devils: wants/obtains absolute control, 51% or more - The Godfather: semi-retired, mentor, wealthier - Peers: fellow successful entrepreneurs - Cousin Randy: relatives who invest - Dr. Kildare: doctors, lawyers, accountants - Corporate Achievers: successful executives from large corporations - Daddy Warbucks: wealthiest, providing 68% of total angel funding - High-Tech Angels: invest only in high-tech - The Stockholder: less active/involved investors - Very Hungry Angels: want to invest more than entrepreneur wants
Sullivan and Miller	1996	<ul style="list-style-type: none"> - economic (maximize wealth) - hedonistic (non-economic or psychic income) - altruistic (help entrepreneur and/or society)
Coveney and Moore	1998	<ul style="list-style-type: none"> - four active types (wealth maximizing, entrepreneur, income seeking, corporate) - two potential-angel types (virgin, latent)
Hill and Power	2002	<ul style="list-style-type: none"> - Lead Dogs (bring other angels to the deal) - Guardian Angels (advocates/mentors) - Silver Spoons (second generation money) - Dark Angels (want to take over) - Arch Angels (angels that have done a lot of deals) - Cherubs (neophyte angels, usually follow other angels) - Will-work-for-equity Angels (barter services for a share of ownership) - Corporation Angels (companies that invest in startups, often as a R&D strategy) - Fallen Angels (reputation as a high-flyer with serious liquidity or loss of wealth problems) - Angel-Knows-Best (angels that become overbearing)

Sources of business financing in world practice are traditionally divided into internal (for example, retained earnings) and external (bank loans and securities). Both bank loans and business financing through the stock market have both advantages and disadvantages. There are also non-traditional sources of financing for business that relate to external sources of funding and have certain features of use (table 2).

The structure of financing entities in different countries of the world is marked by inequality. Fig. 1 shows the three main areas of early stage investment in Europe.

Table 2

Comparative analysis of non-traditional sources of business financing [1]

Method of investment	Limitations	Advantages	Disadvantages
Venture funds	selection of projects based on business plans	the activity aimed at the most risky investing	the company's ability to lose control of its own project
Business incubators	mentors for small and medium businesses	invest intellectual capital	do not help in finding direct investors
Business angels	return of investments or equity interest (blocking package) is necessary	optimize the current business model, determine the location and prospects of the project on the market	insignificant contribution to capital
Crowdfunding	interaction occurs by the Internet in specialized platforms or in social networks	attracting free investment with the simultaneous promotion of an innovative product	the project does not receive funds due to a shortage of the declared amount, so they are returned to investors

The total European early stage investment market is estimated to be worth 9,9 billion euros. Business angels represent the biggest share of the investment market with 6,7 billion euros of investment, followed by the venture capital industry investing 2,5 billion euros in

early stages. Equity crowdfunding investments have been growing quickly and are expected to continue at a fast pace [7].

The dynamics of business angels investment in Europe are shown in Fig. 2

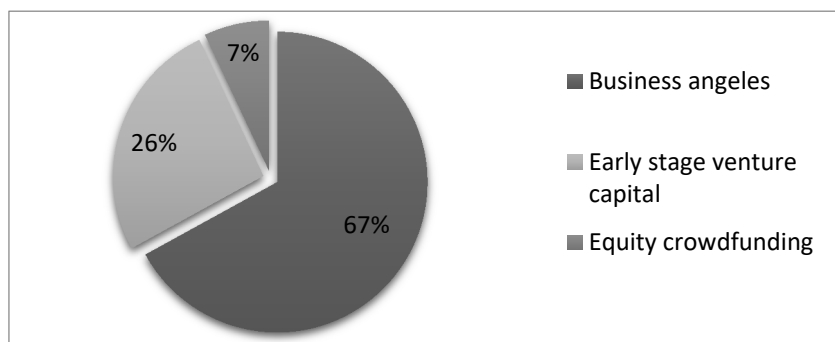

Figure 1. The three main areas of early stage investment in Europe, 2016 [7]

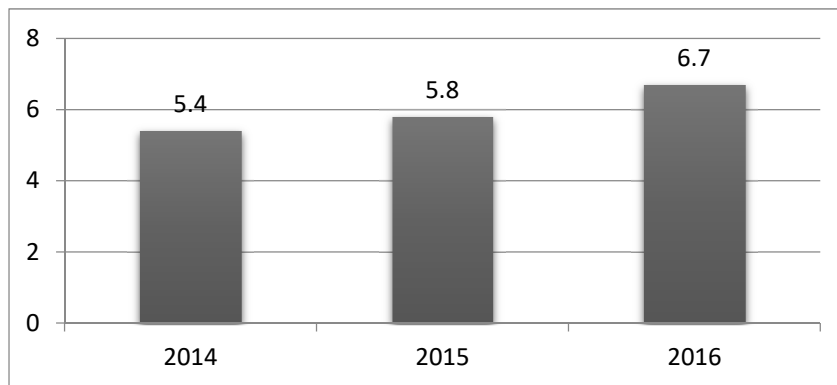

Figure 2. Dynamics of business angels investment in Europe, Bln [7]

According to Fig. 2 the volume of business angel investment has a stable tendency to increase during 2014-2016. The share of business angels investments during the investigated period amounted to 11.5% on

average, depending on the change in the total volume of investments.

The number of business angels in Europe also has a stable tendency to increase (Fig. 3).

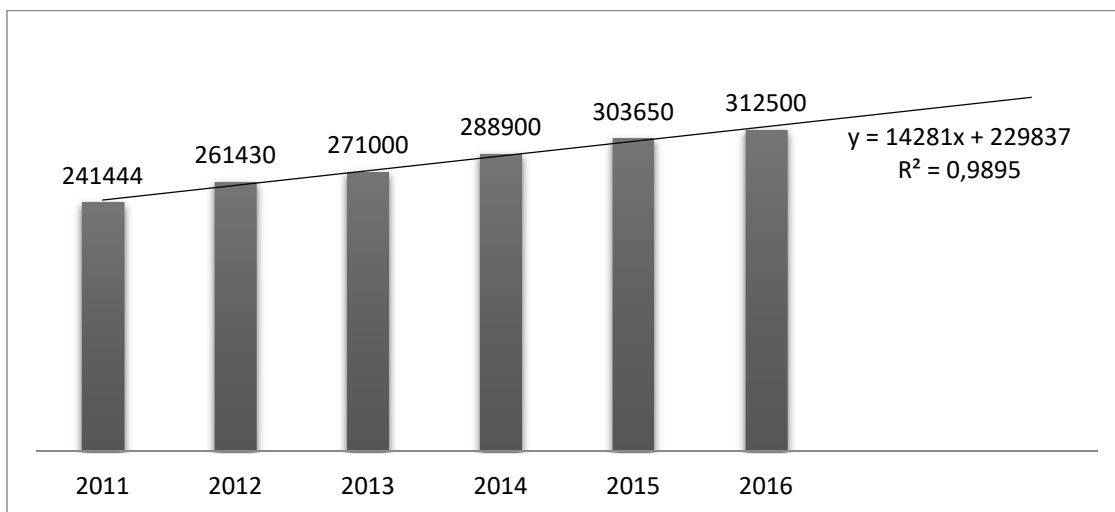

Figure 3. Estimated total of business angels active in early-stage investments in Europe, 2011-2016 [6]

Fig. 3 shows, that the amount of business angels in Europe has grown from 241444 in 2011 to 312500 investors in 2016. Growth is dynamic and stable, indicating that business angels investment decisions are taken not under the influence of speculative tendencies and the

stock market. Trend-analysis results indicate a continuation of the growth trend.

The ranking of European countries with the biggest amount of business angels is shown in Fig. 4. We can conclude that the leaders are United Kingdom and France.

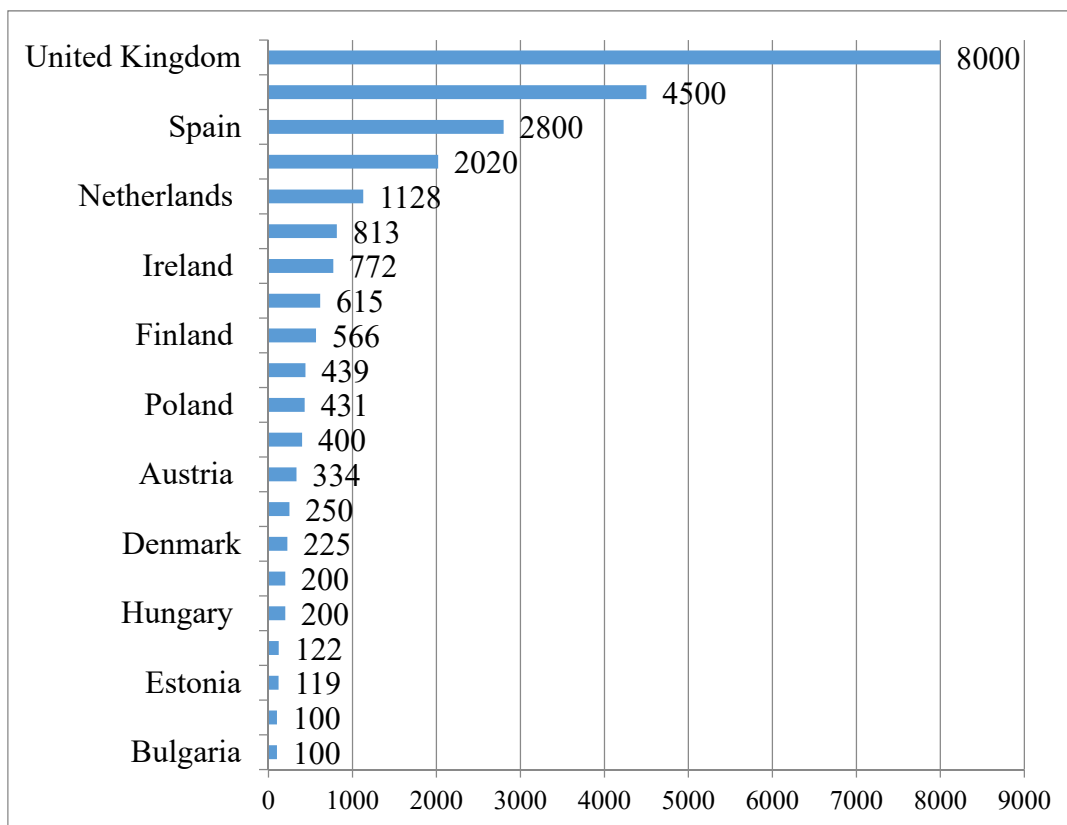

Figure 4. The number of business angels in European countries in 2016 [7]

The United Kingdom continues to lead the European angel market with £96 million of investment in 2016. Spain, Germany and France are the following biggest players in the Early Stage Investing market. It is

worth noting that the business angels community is developing not only in the richest and largest countries, but also in small ones, such as Estonia (table 3).

Table 3

Angel investment by country, £ million [7]

Country	2014	2015	2016
Austria	2,9	15	16,3
Belgium	10	10,5	11,5
Bulgaria	2,9	3,3	4,3
Croatia	0,8	0,4	0,4
Cyprus	0,6	0,7	0,6
Denmark	11,8	19,8	23
Estonia	4,7	4,8	6,7
Finland	26,4	34,5	36,5
France	41,1	38	42
Germany	35,1	37	44
Greece	2,1	1,8	2,7
Ireland	13,2	12,5	14,4
Italy	9,9	11,7	12,2
Latvia	2	2,1	1,2
Luxembourg	1,6	1	2,5
Netherlands	9,8	11,7	12,2
Norway	4,2	3,1	4,6
Poland	6,6	9,5	12,3
Portugal	13,8	27,8	23,4
Serbia	0,7	1,8	2,1
Spain	57,6	52,6	55
Sweden	19,4	20,6	21,8
Switzerland	13,3	14,1	14,9
United Kingdom	84,4	87	96

During the investigated period, the decline in business angel investment was only in three countries (Croatia, Latvia and Spain), all other countries have positive developments in this area.

Business angels mainly invest in companies located in their home country, which may be due to legal and tax restrictions on investment in other countries. More than 90% of investment deals between business angels and companies is made exactly in the country of business angel residence. This is also due to the fact that most of the business angels are actively involved in the management of the object of investment, so the location matters. The age of most business angels is 40-65 years, 95% of them are men. The vast majority of business angels have experience in managing companies, which was obtained by the management of their own companies or during the work as top managers. Some of them are engaged in investment activities in parallel with the main work, and some devote this activity to their entire time.

Table 4 summarizes the main information about top-10 business angels in Europe.

Of course, the number of business angels is much smaller than investors in the classical sense, but business

angels are already consolidating, forming groups or communities. The European Business Angel Network (EBAN) was created by the European Association of Development Agencies (EURADA) with the support of the European Commission in 1999. EBAN is the pan-European representative for the early stage investor gathering over 150 member organizations more than 50 countries today.

The experience of European countries shows that the organization of business angels networks can be one of the solutions to the problem of attracting investment, which is currently an issue for Ukraine. Entrepreneurs will have the opportunity to submit their projects to several investors with help of business angels networks, which, in turn, will be able to consider the proposed projects, while maintaining anonymity until the moment of negotiations with a particular entrepreneur.

In 2014, UAngel, a full member of EBAN's largest European network, was created in Ukraine. UAngel tasks include:

- provision of community members with the flow of investment projects, taking into account personal profiles of investors' interests;
- providing members of the community with opportunities for syndicated and international agreements;

- facilitating acquaintance with the right pool of investors, mentoring for entrepreneurs who are in search of investments;
- assistance in conclusion of deals, including due diligence and deal terms negotiations;
- promotion of return of investments;
- educational initiatives, courses and training for angels and entrepreneurs;

- representative functions in the community of similar international networks, receiving support from international organizations (EBAN, EVCA, etc.)
- lobbying for sectoral interests, initiating new legislative initiatives to stimulate investment in the early stages;
- improvement of the investment climate in Ukraine [3].

Table 4

Top 10: Business Angels in Europe [13]

Angel investor	Information
Jesper Buch	Jesper was rated № 27 on WIRED's top 100 list of the most influential people in tech. He is one of the top internet entrepreneurs in Europe.
Paola Bonomo	Paola is non-executive director, angel investor and advisor in the digital technology space. She has received several awards for her work in European tech, most notably the 2017 award for Italian Business Angel of the Year and the Golden Aurora for European Woman Angel of the year.
Christian Vollmann	Christian is one of the most active angel investors in Germany. He is also an advisor on Startup policy to the German Minister of Economics and supporter of social entrepreneurship through Ashoka. Recently named Business angel of the year 2017 by Business Angels Network Germany.
Niklas Zennstrom	Niklas is Swedish experienced entrepreneur, known as CEO and co-founder of Skype and Kazaa. Now as CEO and founding partner of the venture capital firm Atomico, he helps entrepreneurs scale their businesses globally. He's also a recipient of the H. M. The King's Medal for significant contributions to Swedish industry and society.
Christophe Maire	Christophe is a Berlin-based seed investor in digital startup companies, as Founding Partner and CEO of Atlantic Labs (has more than 20 years of investment track record). He has also been named best "European Seed investor" in both 2011 and 2012 by Techcrunch.
Xavier Niel	Xavier has often been described as France's most influential technology entrepreneur and a visionary. He is the founder of the first internet provider in France – Worldnet and Station F. Xavier is also one of the most active angel investors in the world through his fund, Kima Ventures.
Morten Lund	Morten has founded or co-invested in more than 115 high-tech startups in the last 15 years. He is Copenhagen-based entrepreneur currently focused on FinTech.
Dr. Johann "Hansi" Hansmann	Dr. Johann most of his professional life was working as an executive in the pharmaceutical industry in Europe. He holds investments with a geographical focus on Austria, Germany, the UK and Spain both in the internet and health industry. "Hansi" Hansmann has also been awarded "Best European Early Stage Investor 2015" by EBAN.
Luis Martin Cabiedes	Barcelona-based angel investor who started to invest in startups back in 1998. He also set up his own venture capital fund (Cabiedes and Partners). Luis invested in more than forty Internet and tech startups, including Ole, Myalert, Acceso, and, more recently, Privalia, Trovit and Offerum.
Sonali De Rycker	Sonali De Rycker is one of the main figures in the European VC industry and undoubtedly the biggest inspiration to all existing and aspiring female VCs. General partner at Accel and co-leads the firm's London office. Regarded as one of Europe's most experienced capitalists, having worked for over 14 years investing in startups.

The problems faced by Ukrainian angels are somehow different from those in other emerging markets. Among them is a lack of industry expertise, weak regulatory frameworks and low trust levels, a weak entrepreneurial ecosystem and limited educational resources.

However, the most serious problem is a limited deal flow of a good quality. A typical conversation between angels mentions "1000 projects screened and not even one invested", while good projects stay under a low

profile until they become too big for angels. Another huge macro problem that restrains venture market development and angel investments is the small size of the domestic market, with customer behaviour still unformed in numerous categories. The reason of less active business angel networks is mainly because it's still unclear for investor how to operate in a right way [14].

Nevertheless, the Ukrainian venture industry has changed significantly over the last few years, a number of new members from various spheres have emerged

and formed an ecosystem. These are funds that target early and late stage investments, incubators, accelerators, various hubs and co-working spaces, grant and education initiatives for entrepreneurs, numerous branch events from small meet-ups to internationally recognized conferences, and, of course, the whole segment of fervent entrepreneurs or those aiming to become them. As a result, the number of people that can be referred to as angel investors has increased [14].

In 2016 Ukraine appears in EBAN Statistics Compendium for the first time. It is a good sign that business

angel activity is increasing. According to EBAN, there are 50 business angels in Ukraine – more than in Croatia or Cyprus. Business angel investment in Ukraine in 2016 was Ѓ5,1 million and larger than in Bulgaria, Latvia, Croatia, Greece, Cyprus, Luxembourg and Norway (table 3).

Thus, by examining the essence and some aspects of the business angels as a special form of business financing, we can conclude that it is expedient to apply the European experience of business angel investment in Ukraine.

«БІЗНЕС-АНГЕЛЬСЬКЕ» ІНВЕСТИВАННЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ БІЗНЕСУ

Шуба Марина Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: marinashuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2581-6914>

Шуба Олена Артурівна, кандидат географічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, вул. Миросицька, 1, Харків, Україна, 61022, e-mail: e.shuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6186-6700>

Зважаючи на зростаючу потребу у розширенні та диверсифікації форм фінансування бізнесу в Україні, особливо на початковій стадії, необхідно приділяти більше уваги вивченню інвестицій бізнес-ангелів. Для успішності стартапу, необхідна як мінімум, наявність оригінальної ідеї з перспективою розвитку, власника цієї геніальної ідеї та інвесторів, в якості яких і можуть виступати бізнес-янгели. У зв'язку з цим, діяльність бізнес-янгелів представляє інтерес для вивчення та дослідження.

Предметом дослідження статті є «ангельські» інвестиції як особлива форма фінансування бізнесу. Мета – дослідити сутність та проаналізувати особливості та тенденції інвестицій бізнес-ангелів як особливої форми фінансування бізнесу. Завдання – дослідити особливості та сучасний стан інвестицій бізнес-ангелів в Європі та в Україні. Методи: системний аналіз використовується для визначення особливостей розвитку інвестицій бізнес-ангелів у європейських країнах; тренд-аналіз – для прогнозування майбутньої загальної кількості бізнес-ангелів в Європі.

Отримані наступні результати: надано класифікацію бізнес-ангелів різними вченими; проаналізовано основні напрямки інвестицій на початковій стадії в Європі, динаміку інвестицій бізнес-ангелів, кількість бізнес-ангелів в Європі; систематизовано основні проблеми, з якими стикаються українські ангели та тенденції інвестицій бізнес-ангелів в Україні. Висновки: аналіз особливостей та тенденцій інвестицій бізнес-ангелів як особливої форми фінансування бізнесу в Європі може бути ефективно використаний в інвестиціях на початковій стадії в якості рекомендації щодо використання нетрадиційних джерел фінансування в Україні.

Ключові слова: бізнес-ангели, фінансування бізнесу, нетрадиційні джерела фінансування, стартап, інвестування на початковій стадії, інвестиції, венчурні фонди.

«БИЗНЕС-АНГЕЛЬСКОЕ» ИНВЕСТИРОВАНИЕ КАК ОСОБАЯ ФОРМА ФИНАНСИРОВАНИЯ БИЗНЕСА

Шуба Марина Владимировна, кандидат экономических наук, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: marinashuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2581-6914>

Шуба Елена Артуровна, кандидат географических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, ул. Миросицкая, 1, Харьков, Украина, 61022, e-mail: e.shuba@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6186-6700>

Учитывая растущую потребность в расширении и диверсификации форм финансирования бизнеса в Украине, особенно на начальной стадии, необходимо уделять больше внимания изучению инвестиций бизнес-ангелов. Для успешности стартапа, необходимо как минимум наличие оригинальной идеи с перспективой развития, владельца этой гениальной идеи и инвесторов, в качестве которых и могут выступать бизнес-ангелы. В связи с этим, деятельность бизнес-ангелов представляет интерес для изучения и исследования.

Предметом исследования статьи являются «ангельские» инвестиции как особая форма финансирования бизнеса. Цель – исследовать сущность и проанализировать особенности и тенденции инвестиций бизнес-ангелов как особой формы финансирования бизнеса. Задача – исследовать особенности и современное состояние инвестиций бизнес-ангелов в Европе и в Украине. Методы: системный анализ используется для определения особенностей развития инвестиций бизнес-ангелов в европейских странах; тренд-анализ – для прогнозирования будущего общего количества бизнес-ангелов в Европе.

Получены следующие результаты: предоставлена классификация бизнес-ангелов различными учеными; проанализированы основные направления инвестиций на начальной стадии в Европе, динамика инвестиций бизнес-ангелов, количество бизнес-ангелов в Европе; систематизированы основные проблемы, с которыми сталкиваются украинские ангелы и тенденции инвестиций бизнес-ангелов в Украине. Выводы: анализ особенностей и тенденций инвестиций бизнес-ангелов как особой формы финансирования бизнеса в Европе может быть эффективно использован в инвестициях на начальной стадии в качестве рекомендации по использованию нетрадиционных источников финансирования в Украине.

Ключевые слова: бизнес-ангелы, финансирование бизнеса, нетрадиционные источники финансирования, стартап, инвестирование на начальной стадии, инвестиции, венчурные фонды.

References

1. Близнюк О. П. Класифікація джерел формування фінансових ресурсів підприємства [Electronic resource] / О. П. Близнюк, А. П. Горпиченко // Вісник Міжнародного Слов'янського університету, Серія «Економічні науки». – Том XV. – 2012. – № 2. – С. 52-58. – Way of access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VMSU_econ_2012_15_2_10.

2. Каширин А. И. Инновационный бизнес. Венчурное и бизнес-ангельское инвестирование : учеб. Пособие / А. И. Каширин, А. С. Селянов. — М. : Дело, 2010. — 260 с.
3. В Украине появилось сообщество бизнес-ангелов UAngel [Electronic resource]. — Way of access : <https://ain.ua/2014/06/20/v-ukraine-otkrylos-pervoe-soobshhestvo-biznes-angelov-uangel>
4. Becsky-Nagy Patrícia. Formalization of the informal venture capital market — Business angel networks and syndicates [Electronic resource] / Patrícia Becsky-Nagy, Zsuzsanna Novák // Vezetéstudomány. — Budapest Management Review. — 2015. — 46 (11). — pp. 39-49. Way of access : http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2170/1/VT_2015n11p39.pdf.
5. Benjamin G. A. Angel Financing: How to Find and Invest in Private Equity / G. A. Benjamin, J. B. Margulis. — Wiley, New York. — 2000. — 336 p.
6. Estimated total of business angels active in early-stage investments on visible and invisible market in Europe from 2011 to 2016 [Electronic resource]. — Way of access : <https://www.statista.com/statistics/439247/business-angels-numbers-europe/>
7. European Early Stage Market Statistics 2016 [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.eban.org/wp-content/uploads/2017/11/Statistics-Compendium-2016-Final-Version.pdf>
8. Landström Hans. Handbook of Research on Business Angels (Handbooks in Venture Capital series) [Electronic resource] / Hans Landström, Colin Mason. — Edward Elgar Pub. — 2016. — 432 p. — Way of access : <https://www.elgaronline.com/view/9781783471713.00005.xml>
9. Mason C. M. Informal sources of venture finance. In The Life Cycle of Entrepreneurial Ventures. / C. M. Mason. — Ed. S C Parker. New York: Springer: New York. — 2006. — pp. 259-299.
10. Mason Colin M. The real venture capitalists: a review of research on business angels [Electronic resource]. — Way of access : https://www.researchgate.net/publication/254813631_THE_REAL_VENTURE_CAPITALISTS_A_REVIEW_OF_RESEARCH_ON_BUSINESS_ANGELS
11. Morrissette S.G. A profile of angel investors [Electronic resource] // S.G. Morrissette // The Journal of Private Equity. — 2007. — Vol. 10. — № 3. — pp. 52-66. — Way of access : <http://jpe.ijournals.com/content/10/3/52>
12. The Top 8 types of angel investors Angel Investment Network Blog [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.angelinvestmentnetwork.net/2011/03/the-top-8-types-of-angel-investors/>
13. Top 40: Business Angels that are rocking Europe and help startups grow [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.eu-startups.com/2017/12/top-40-business-angels-that-are-rocking-europe-and-help-startups-grow/>
14. Understanding the Nature and Impact of the business angels in Funding Research and Innovation [Electronic resource]. — Way of access : http://www.eban.org/wp-content/uploads/2017/11/Final-Report_Understanding-the-Nature-and-Impact-of-the-business-angels-in-Funding-Research-and-Innovation_FV.pdf

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ
ТА ГОТЕЛЬНОГО
ГОСПОДАРСТВА**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТУРЕЧЧИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Юрченко Світлана Олексіївна,

к.г.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: s.a.jurchenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3709-4317>

Батрак Поліна Володимирівна

магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: polina521469@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7902-3963>

На світовій арені туристичних послуг Туреччина має високий рівень конкурентоспроможності та передумови для виходу на лідируючі позиції у цій сфері. Це є результатом ефективної туристичної політики держави, яка забезпечує стає функціонування організованого національного ринку туристичної індустрії. Тому аналіз досвіду державного регулювання туристичної сфери країни на прикладі Турецької Республіки є актуальним і може сприяти подоланню недоліків та розвитку сильних та унікальних сторін туристичного національного ринку.

Предметом дослідження в статті є державне регулювання туризму Туреччини, яке може бути прикладом для розвитку туризму України. Мета полягає в аналізі досвіду державного регулювання туристичної діяльності у Туреччині, розробці пропозицій щодо покращення політики державного управління туризмом в Україні. Завдання: дослідження розвитку туризму, державного регулювання в Туреччині та Україні; визначення можливостей впровадження на практиці вітчизняної туристичної діяльності досвіду Турецької Республіки. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз – для визначення особливостей державного регулювання в Туреччині та Україні; порівняльний аналіз – для характеристики рекреаційних ресурсів, туристичної інфраструктури; статистичний – для аналізу динаміки, закономірностей розвитку туризму в Туреччині та Україні.

Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу виявлено проблемні аспекти та пріоритетні напрями реорганізації механізму державного регулювання туризму в Україні на прикладі Туреччини. Висновки: досвід державного регулювання туристичної діяльності в Туреччині доцільно використовувати у якості рекомендацій для визначення модернізованої стратегії України на світовому туристичному ринку.

Ключові слова: туристична діяльність, державне регулювання туризму, зарубіжний туристичний досвід, індустрія туризму, туристична політика, стратегія розвитку туризму.

Постановка проблеми. Туристичний сектор являє собою складну багатогалузеву систему, направлену на створення, розвиток та рекламу туристичного продукту для задоволення потреб споживачів. Його успіх залежить від ефективної державної політики та співпраці суб'єктів туристичної діяльності. На світовій арені туристичних послуг Туреччина має високий рівень конкурентоспроможності та передумови для виходу на лідируючі позиції у цій сфері. Це є результатом ефективної туристичної політики держави, яка забезпечує стає функціонування організованого національного ринку туристичної індустрії. На сьогодні Україна співпрацює з Туреччиною у різних сферах економіки, у т. ч. у туризмі. Тому аналіз досвіду державного регулювання туристичної сфери країни на прикладі Турецької Республіки є актуальним і може сприяти подоланню недоліків та розвитку сильних та унікальних сторін рекреаційно-туристичного національного ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ринок туристичних послуг через свою комплексність дуже складний для аналізу і прогнозування, оскільки його розвиток залежить від стану функціонування майже всіх секторів національної економіки та міжнародних відносин.

Значний внесок у дослідження проблем туристичної галузі зробили такі видатні іноземні науковці: Г. Ю. Александрова, І. В. Зорін, В.О. Квартальнов, Р. Бартон, Ф. Котлер, М. Портер, Н. Тейлор, Дж. Холлоуей та ін. Теоретичні аспекти даного питання та наукові підходи до обґрунтування необхідності державного управління туристичною галуззю та напрямів його вдосконалення відображені у працях вітчизняних вчених, серед яких: М. М. Біль, І.І. Винниченко, Ю. П. Грицак, Н.І. Данько, Г. В. Довгаль, А.В. Іщенко, О. В. Євтушенко, О. О. Любіцева, Ф. Ф. Мазур, І. С. Посохов, А.Ю. Парфінченко, П. О. Подлепіна, Т.І. Ткаченко, С.О. Юрченко та ін.

Метою статті є аналіз досвіду державного регулювання туристичної діяльності Туреччини, розробка пропозицій щодо покращення політики державного управління туризмом в Україні та визначення можливостей впровадження на практиці вітчизняної туристичної діяльності досвіду Турецької Республіки.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання туризму представляє собою комплекс урядових методів впливу на рекреаційно-туристичну індустрію з метою всебічного розвитку її складових. Воно проводиться вповноваженими державними

органами, які спрямовано діють на стимули для розвитку туризму та її інфраструктури, вдосконалення та збереження туристично-рекреаційних ресурсів, необхідних умов для ефективного відпочинку населення, підготовки персоналу тощо [2, с. 73].

Для здійснення ефективної туристичної політики держава використовує різноманітні методи впливу, які поділяються на адміністративно-правові, фінансово-економічні та соціальні групи інструментів. Державне регулювання туристичної діяльності має комплексний та міжгалузевий характер, проводиться при підтримці державних актів та

програм у конституційному, податковому, господарському, екологічному напрямках нормативно-правових актів. За думкою фахівців, ефективність розвитку туризму особисто залежить від відношення на державному рівні до галузей та рівня державною підтримки. У міжнародній практиці державного регулювання сфери туризму сформувалися три моделі, сутність яких у визначенні ступеня державного втручання в організацію діяльності туристичної індустрії (табл. 1).

Таблиця 1

Основні риси моделей регулювання сфери туризму

Модель	Риси
Перша	Відсутня центральна державна адміністрація, яка регулює розвиток туризму в країні (США)
Друга	Є впливовий центральний орган, що здійснює значний контроль над сферою туризму. Туризм є галуззю спеціалізації, або пріоритетним напрямком розвитку країни (Мексика, Туреччина, Єгипет, Туніс та ін.)
Третя	Центральна державна туристична адміністрація тісно взаємодіє з місцевими владами та приватним бізнесом (розвинені європейські країни)

Складено за матеріалами: [17, с. 85 – 86]

Турецька Республіка має другу модель регулювання сфери туризму та є авторитетним та конкурентоспроможним актором на світовій арені туристичних послуг завдяки результативній політиці країни у туристичній індустрії. Головні засади регулювання туристичної діяльності визначені Законом «Про сприяння розвитку туризму» 1982 року та Законом «Про туризм» 1983 року [3]. До важливих організаційних заходів, що вплинули на розвиток туризму в країні, належать створення Банку Туризму, Фонду розвитку туризму та Закону «Про заохочення туристичного бізнесу», що створило умови для відносин держави й підприємців у сфері туризму, регулювання державних інвестицій у туристичну індустрію, визначення порядку використання нерухомості для туристичних цілей, надання податкових привілеїв для інвесторів тощо. У Туреччині сформовано невелику нормативно-правову базу, проте ефективно систему органів управління туризмом, яка забезпечує використання інструментів управління – організаційного, податкового та інвестиційного.

У Туреччині діє Міністерство культури та туризму, яке було створено в 2003 році, з міжвідомчими органами, а саме Національними та Місцевими радами з туризму. Держава допомагає у створенні національного туристичного продукту, туристичної інфраструктури, та забезпечує підтримку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері тощо [18]. У Міністерстві існує кілька різних управлінь, що охо-

плюють діяльність, пов'язану з маркетингом, інвестиціями, навчанням і збереженням спадщини та активів. У країні також діють 81 провінційний директорат з питань культури і туризму та 44 відділення з питань культури та пропаганди за кордоном у 39 країнах [3]. У розвитку туристичної діяльності Туреччини беруть участь такі Міністерства: Міністерство навколишнього середовища та урбанізації, Міністерство продовольства, сільського господарства та тваринництва, Міністерство економіки, Міністерство розвитку та Міністерство транспорту, морського та комунікаційного співробітництва. Місцеві адміністрації та муніципалітети також несуть відповідальність за реалізацію стратегії розвитку туризму країни. Для роботи туристичного сектора в Туреччині Міністерство культури та туризму співпрацює з Асоціацією турецьких туристичних агентств, яка на сьогодні є найвпливовішим та найважливішим контролюючим органом після Міністерства.

Найбільш прийнятною для України є третя, «європейська» модель регулювання сфери туризму, де питаннями її розвитку займається Міністерство економічного профілю, в структурі якого є спеціалізований галузевий підрозділ. Але дія цієї моделі неможлива без інвестицій держави в розвиток туристичної інфраструктури, організацію реклами (особливо за кордоном), міжнародних туристичних виставок, конференцій, просування національного

турпродукту. В Україні з урахуванням потреб суспільства відбувається постійне удосконалення правового режиму. Правові норми для туристичної галузі (у понад 200 актах) складають систему туристичного законодавства. Для роботи туристичні підприємства повинні керуватися «Положенням про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцем туристичного супроводу», «Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності».

У 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про туризм» – нормативний акт, який регулює відносини, пов'язані з раціональним використанням туристичних ресурсів, розвитком туризму в країні. У 2017 році для активізації розвитку візного туризму, забезпечення прозорих рамок умов провадження туристичної діяльності були подані Кабінетові Міністрів України законопроекти щодо внесення змін до Законів України «Про туризм» та «Про курорти». Для ефективного управління туристичною галуззю також використовуються Закони України «Про курорти», «Про охорону культурної спадщини», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про державний кордон України» та інші.

Нормативно-правові бази державного регулювання розвитку туризму в Туреччині та Україні ґрунтуються на головних державних законодавчих положеннях кожної країни. Слід зазначити, що кількість законів та підзаконних актів у сфері туризму в Україні перевищує кількість турецьких. Більш того, законодавчу туристичну базу Туреччини вважають однією з найбільш застарілих у Європі. Але це не заважило стати Туреччині у 2015 р. шостою країною за популярністю туристичних прибуттів у світі [20]. Система турецького досвіду ефективного регулювання туризму фокусується не стільки на основі законів, скільки на заохоченні державно-приватного партнерства.

Туреччина та Україна мають як спільні, так і відмінні риси передумов розвитку туристичної діяльності (табл. 2). Обидві країни пропонують туристу широкий спектр туристичних послуг, мають привабливі туристичні ресурси для пляжного, зимового, водного, культурно-історичного та інших напрямів туризму. Україна також як Туреччина має курортну зону узбережжя морів з сезонами для пляжного туризму, а також гірські райони з можливістю проведення зимового активного туризму. Однак тривалість сезонів більше в Туреччині. За кількістю об'єктів античної історії та ЮНЕСКО домінує Турецька Республіка. Таким чином, Україна теж має багату рекреаційно-туристичну базу, чимось схожу з турецькою.

Таблиця 2

Порівняння туристичних показників Туреччини та України

	Туреччина	Україна
Територіальне розташування	Транзитне, вихід до 4 морів. Розташована на стику Азії та Європи: 97 % – в Азії й 3 % – в Європі.	Транзитне, вихід до 2 морів. Розташована у Центрально-Східній Європі.
Площа	779,5 тис. км ²	603,5 тис. км ²
Населення (01.07.2016 р.)	79,5 млн ос.	45,0 млн ос.
Рельєф	Гірський, є прибережні низовини.	Рівнинний і горбистий, на півдні і заході – гори.
Клімат	Середземноморський – на заході й півдні; перехідний від середземноморського до волого субтропічного – узбережжя Чорного моря; континентальний – центр, схід країни.	Помірно-континентальний. На півдні і заході країни клімат м'якше, ніж на півночі і сході.
Тривалість сезонів	«Високий сезон» для пляжного туризму триває більше 5 місяців. Гірськолижний сезон триває близько 3 місяців.	«Високий сезон» для пляжного туризму має близько 70 днів. Гірськолижний сезон триває близько 3,5 – 4 місяця.
Рекреаційно-туристичні ресурси	Гірські, кліматичні, грязьові, бальнеологічні, термальні, морські.	Гірські, кліматичні, грязьові, бальнеологічні, морські.
Історико-культурні об'єкти	Більше 20 різних історичних зон із багатою спадщиною часу Перського царства, держави Олександра Македонського, Держави Селевкідів, Римської імперії, Візантії та Османської імперії.	Об'єкти античного періоду, створення Київської Русі, історичні об'єкти часу Речі Посполитої, Московського царства тощо.
Кількість об'єктів ЮНЕСКО	17 об'єктів: 15 культурних і 2 культурно-природних.	7 об'єктів: 6 культурних й 1 природний.

	Туреччина	Україна
Напрямки туризму	Пляжний, гірськолижний, оздоровчий, медичний, екологічний, спортивний, екстремальний, релігійний, діловий, пізнавальний, фестивальний, екскурсійний та ін.	Пляжний, гірськолижний, оздоровчий, екологічний, дитячий, екстремальний, релігійний, пізнавальний, екскурсійний, сільський та ін.
Рейтинг конкурентоспроможності в сфері туризму і подорожей (2017 р.)	44 місце	88 місце
Кількість прибуттів (2015 р.)	39,478 млн ос.	12,428 млн ос.
Доходи від міжнародного туризму (2015 р.)	18,743 млрд дол. США	1,082 млрд дол. США

Складено за матеріалами: [12; 14; 16; 19; 20].

Площа і кількість населення Туреччини більше аналогічних показників України відповідно на 29,2% і 76,7%. Однак кількість туристичних прибуттів в Туреччину перевищує цей показник в Україні в 3,2 рази, а доходи від міжнародного туризму в Туреччині більше, ніж в Україні у 17,3 рази. Тому досвід та державні заходи щодо сприяння розвитку туристичного бізнесу саме Туреччини є гідним прик-

ладом та перспективною стратегією дій уряду з приводу активізації та підвищення прибутку від цієї індустрії в Україні.

В цілому спостерігається збільшення туристичного потоку з України до Туреччини і навпаки (рис. 1, рис. 2). У 2017 р. в Україні побувало 270,7 тис. туристів з Туреччини, а в Туреччині з України – 1 185,1 тис. туристів [1]. На сьогодні між країнами діє безвізовий режим на основі ID-карток.

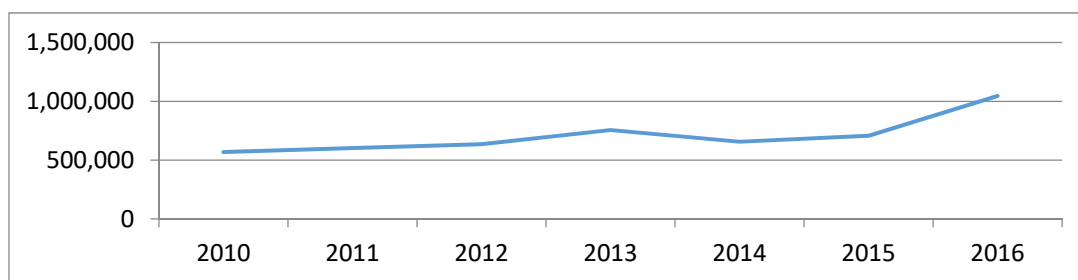

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків в Туреччину з України, осіб. Складено за даними: [1]

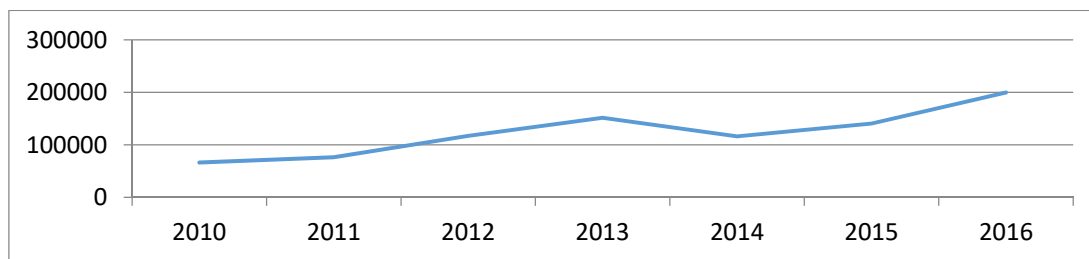

Рис. 2. Динаміка туристичних потоків з України в Туреччину, осіб. Складено за даними: [1]

Турецький уряд надає значну підтримку розвитку туристичної галузі у вигляді податкових преференцій та звільнення від сплати податків організацій та підприємств, що розвивають внутрішній і в'їзний туризм [7, с. 100]. На щорічному засіданні ради МТК Турецької Республіки у 2005 р. було запропоновано оформлення дозволу на виділення ділянок землі для туристичних проектів приватним компаніям в оренду строком на 49 років та розроблено механізми відстрочки виплат по кредиту на будівництво готе-

лів для великих інвесторів [8]. Законодавчі акти пропонують безліч переваг для інвесторів індустрії туризму Туреччини, включаючи виділення громадських земель, надання засобів зв'язку, скорочення комунальних послуг та фінансування до 15% інвестицій за 20 років. Закон передбачає звільнення від податку на прибуток і корпоративного податку для туристичних організацій протягом перших п'яти років їх роботи. До того ж, перші 4 роки власник готелю звільняється від усіх зборів. Також є можли-

вість одержати відстрочку до трьох років за податковими платіжками, які поділяються на три частини виплат. У 2016 р. уряд виділив близько 20 % від загального Держбюджету країни на розвиток інфраструктури туристичних районів, центрів, здійснюючи будівництво доріг, водопроводу, електрифікацію тощо. Залучення інвестицій у туризм у Туреччині проводиться шляхом розробки схем стимулювання підприємницької діяльності на базі проекту приватно-державної співпраці, який запрацював 10 років тому [13].

У Туреччині є цікавий досвід при наданні субсидій національним перевізникам, туроператорам, що здійснюють розвиток внутрішнього й в'їзного туризму. У 2017 р. туроператори, які організували власні чартери, отримували 6 000 дол. США за кожний рейс, якщо на борту було більш ніж 100 пасажирів, та 8 000 дол. США за більш ніж 150 пасажирів [13].

Для подальшої стабілізації туристичних потоків та збільшення мотивації компаній, уряд Туреччини встановив виплати субсидій круїзним компаніям у розмірі 30 дол. США за кожного туриста, який зійде з корабля в одному з портів країни та буде перевозити на борту більш ніж 750 пасажирів [9].

Також для збільшення притоку іноземних туристів з 2017 р. турецьке законодавство заборонило здавати туристам в добову оренду квартири фізичним особам. Здавати квартиру мають право тільки юридичні особи, які отримали ліцензію на цей вид бізнесу. Такі дії турецької влади є заходами боротьби з тероризмом. Приблизно 81 % доходів туризм отримує від іноземних туристів. Саме тому в країні стимулюють роботу туристичних операторів з іноземними країнами через урядові програми підтримки. Банк туризму Туреччини надав з 2016 р. кредит до 100 млн фунтів 26 туристичним компаніям з 14 країн, які продали путівки до країни не менше, ніж 400 тис. туристів за рік [11].

Для стимулювання туристичної діяльності в Туреччині Туристичний Банк і Фонд сприяння туризму запровадив кредитні пільги 10 років тому [3]. Пільгова категорія для отримання кредитів від Експортно-імпортного банку Туреччини охоплює також об'єкти з розміщення туристів і компанії, які організують морські подорожі та які пройшли сертифікацію. За умови отримання прибутку в минулому році в розмірі понад 750 тис. дол. США, компанії отримують зручні кредитні операції. Особлива увага приділяється групі об'єктів морського туризму, які обслуговують туристів з високими доходами. Це крейсерські порти, порти яхт і докові пункти. Пільги будуть спрямовані на отримання інвестицій і коштів для відновлення об'єктів [8].

У Туреччині велике значення надається диверсифікації туристичної діяльності. Одним з пріоритетних напрямів туризму на сьогодні є медичний туризм, для підтримки якого уряд установам та компаніям цього напрямку пропонує зменшення до 50 %

податку з доходів. У напрямку розвитку оздоровчого туризму держава інвестує у медичний, термальний, літній та туризм для осіб з обмеженими можливостями [8; 16]. У довгостроковій перспективі Туреччину повинно бути визнано найкращою країною оздоровчого туризму за доступною ціною. З 2013 р.у Туреччині будь-який медичний заклад, що відповідає певним критеріям і затверджений комісією, може лікувати пацієнтів з-за кордону. У Туреччині налічується 37 лікарні з акредитацією JCI, яка є однією з найбільш об'єктивних і престижних американських методів оцінки якості та організації медичного обслуговування. За цим показником Туреччина посідає друге місце у світі після США, а вартість лікування значно нижче, ніж в Індії й Таїланду — основних конкурентів у цій сфері. Для полегшення роботи з пацієнтами в структурі Міністерства охорони здоров'я, при відділі медичного й оздоровчого туризму, надаються послуги перекладачів. Зараз працює проект із залученням клієнтів пенсійного віку, у першу чергу зі скандинавських країн, уряд яких шукає шляхи зменшення витрат на лікування цієї категорії громадян. Планується улаштувати курорти в центральній частині країни в сільській місцевості [5; 16, с. 182]. Цей досвід може застосовуватися в Україні у бальнеологічному та грязьовому напрямку оздоровчого туризму.

У напрямку фестивального та ділового туризму в Туреччині є досвід та деякі ресурси, однак уряд планує розвивати ці напрями для підтримки потоку туристів протягом зимового періоду. Гостей Туреччини у 2018 році чекає презентація інформації та реклами на електронних моніторах у ресторанах, готелях, транспорті тощо. Уряд планує перевести туристичний бізнес на цю технологію в найближчі декілька років. Вже зараз майже половина закладів розміщення у Туреччині мають послугу бронювання через Інтернет.

Першочерговим для розвитку міжнародного туризму є можливість швидко і просто перетинати міждержавні кордони. У Туреччині працюють обладнані за останніми тенденціями техніки пункти перетинання державного кордону. У січні 2015 року уряд запровадив систему електронної візи, яку іноземні туристи повинні подати на отримання туристичної візи в Інтернеті до прибуття в Туреччину, що є засобом усунення часу очікування для отримання візи після прибуття.

У Туреччині саме уряд координує підготовку кваліфікованих кадрів у сфері туризму, а також створює й впроваджує спеціальні освітні програми. У країні впроваджена система сертифікації професійних кваліфікацій контролюється законом та при порушенні стандартів обслуговування карається штрафними санкціями аж до позбавлення ліцензії. Цікаво, що відносно залучення іноземних робітників у Туреччині з урахуванням стану трудових ресу-

рсів країни є пріоритетність національного кадрового забезпечення туристичної галузі. За законом держави кваліфікованих іноземних працівників не може бути більше ніж 10 % від загальної кількості співробітників туристичних установ [7, с. 100].

Урядом Туреччини розроблено спеціальний Інтернет-ресурс «InvestinTurkey» (Інвестуй у Туреччину), метою якого є заохочення та приваблення потенційних інвесторів шляхом публікацій останніх досягнень країни, зростання економіки, привабливих проектів, викладення журналів окремо для кожної сфери з переліком різноманітних економічно ефективних інновацій та привабливих заходів. Український уряд має також розглянути такий досвід в якості використання для просування свого туристичного потенціалу на міжнародній арені [21].

Звісно, через розрив економічних показників, туристичних ресурсів Україна не може одночасно розпочати запровадження наведених у табл. 3 державних заходів турецького уряду. Проте перші декілька років можна спробувати почати програми надання довгострокової оренди інвесторам щодо будівництва туристичних об'єктів та розробка механізмів відстрочки виплат по кредиту.

Рішення о будівництві та реконструкції будинків, готелів, територій приймає український уряд, але проекти складають на місцевих рівнях. Принципи управління в Україні ґрунтуються на самоврядуванні в регіонах. Держава чекає, коли об'єднана територіальна громада області почне формувати інфраструктуру, а громада чекає фінансування та закінчення безкінечних бюрократичних систем для його отримання. При грамотному керівництві в

регіонах можна зробити якісні дороги, готелі, рекламу туристичної дестинації та ін. Але якщо для України важливо подання на світовому рівні туристичного продукту, то саме держава повинна докласти всі зусилля для залучення іноземних інвестицій, і цей процес повинен бути в центрі уваги безпосередньо у державних органів [13].

На досвіді Туреччині потрібно проводити також маркетингове дослідження для визначення пріоритетних регіонів та напрямків туризму. Туреччина спочатку у стратегії розвитку туризму віддавала перевагу зонам з відносно розвиненими туристичними об'єктами та інфраструктурою. Виходячи з цього, можна установити найбільш розвинуті туристичні регіони України, безпосередньо прописавши їх у документі Стратегії. Сьогодні такими є Карпатський регіон, Львівська, Київська та Одеська область. Також перспективними для розвитку оздоровчого туризму є Миколаївська та Херсонська області. Одеська, Миколаївська та Херсонська області за останній час все більше приваблюють туристів, які приїжджають сюди на відпочинок біля моря. В цих областях є лікувальні грязі, сформовані санаторно-курортні зони, однак, рівень розвитку інфраструктури, особливо розважальної, дуже низький [10]. Тому потрібно проводити рекламну кампанію про туристичні можливості України, по-перше, у країнах, які державна туристична політика визначила пріоритетними. Створення самої рекламної продукції потрібне робити на державному рівні, а інформаційна складова повинна бути зроблена на місцевому рівні, бо тільки власні спеціалісти можуть повно схарактеризувати туристичний об'єкт або маршрут.

Таблиця 3

Підвищення державного регулювання розвитку туристичної сфери України шляхом використання турецького досвіду

№	Заходи державного регулювання розвитку туризму
1	Надання ділянок землі для туристичних проектів приватним компаніям у довгострокову оренду.
2	Розробка механізмів відстрочки виплат по кредиту для великих інвесторів, які інвестують у будівництво готелів.
3	Узаконити та стимулювати приватне партнерство, яке згодом перейде у державно-приватне партнерство відповідно до планів Стратегії розвитку туризму.
4	Для залучення інвестицій у туризм розробляти схеми стимулювання підприємницької діяльності на базі проекту приватно-державної співпраці.
5	Звільнення від податку на прибуток і корпоративного податку для туристичних організацій протягом перших п'яти років їх роботи та створення можливості одержати відстрочку до трьох років за податковими платіжками, які поділяються на три частини.
6	Фінансова державна підтримка проектів, які направлені на розвиток пріоритетних видів туризму відповідно до Стратегії: міський, екологічний, етнічний сільський та інші.
7	На державному рівні виділяти бюджетні кошти на туристичний маркетинг, рекламу, проведення та участь у виставках з метою популяризації українського продукту з огляду на національні особливості країни.
8	Фінансово заохочувати та стимулювати національних турагентів, туроператорів та перевізників, ефективна та прозора діяльність яких забезпечує потік туристів внутрішнього й в'їзного туризму шляхом

сільський та ін. Розвиток цих напрямків буде стимулювати туристичну діяльність як у країні, так і в окремих регіонах, посилювати зв'язок туризму з іншими сферами соціально-економічного і культурного розвитку. Це буде сприяти поліпшенню іміджу

України як туристичної держави на світовому ринку туристичних послуг, поповненню бюджету країни, створення сучасної туристичної індустрії.

GOVERNMENTAL REGULATION OF TOURISM DEVELOPMENT IN TURKEY: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Svitlana Iurchenko, Candidate of geographical Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: s.a.iurchenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3709-4317>

Polina Batrak, Undergraduate, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: polina521469@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7902-3963>

Turkey has a high level of competitiveness and prerequisites for reaching the leading positions on the world stage of tourist services. It is a result of the effective state tourism policy, which ensures the stable functioning of the organized national market of the tourism industry. Therefore, the analysis of the state regulation of the tourism sphere based on the experience of Turkey is relevant and can contribute to the overcoming of the disadvantages and to the development of strong and unique aspects of tourism national market.

The subject of research of the article is the state regulation of tourism in Turkey, which can become an example for the development of tourism in Ukraine. The goal is the analysis of the state regulation of the tourism sphere in Turkey and the development of proposals for improving the state tourism management policy in Ukraine. The objectives are to research the tourism development and the state regulation in Turkey and Ukraine, to determine the possibilities of adaptation of the Turkish Republic experience in practice of the domestic tourism. General scientific methods are used, such as system analysis – to determine the peculiarities of the state regulation of tourism in the Republic of Turkey and in Ukraine, comparative analysis – to characterize the recreational resources, tourism infrastructure, statistical analysis – to review the dynamics and patterns of the tourism development in Turkey and Ukraine.

The following results were obtained: on the basis of the analysis the problem aspects and the priority orientations for the reorganization of mechanism of the state tourism regulation in Ukraine based on the experience of Turkey were identified. Conclusions: the experience of the state regulation of the tourism sphere in Turkey should be used as recommendations for determination of the modernized strategy of Ukraine in the world tourist market.

Key words: tourist activities, governmental regulation of tourism, foreign tourism experience, tourism industry, tourism policy, tourism development strategy.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРЦИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Юрченко Светлана Алексеевна, к.г.н., доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: s.a.iurchenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3709-4317>

Батрак Полина Владимировна, магистрант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: polina521469@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7902-3963>

На мировой арене туристических услуг Турция имеет высокий уровень конкурентоспособности и предпосылки для выхода на лидирующие позиции в этой сфере. Это является результатом эффективной туристической политики государства, которая обеспечивает постоянное функционирование организованного национального рынка туристической индустрии. Поэтому анализ опыта государственного регулирования туристической сферы страны на примере Турецкой Республики является актуальным и может способствовать преодолению недостатков и развитию сильных и уникальных сторон национального туристического рынка.

Предметом исследования является государственное регулирование туризма Турции, которое может быть примером для развития туризма Украины. Цель заключается в анализе опыта государственного регулирования туристической деятельности в Турции, разработке предложений по улучшению политики государственного управления туризмом в Украине. Задачи: исследование развития туризма, государственного регулирования в Турции и Украине; определение возможностей внедрения на практике отечественной туристической деятельности опыта Турецкой Республики. Используются общенаучные методы: системный анализ – для определения особенностей государственного регулирования в Турции и Украине; сравнительный анализ – для характеристики рекреационных ресурсов, туристической инфраструктуры; статистический – для анализа динамики, закономерностей развития туризма в Турции и Украине.

Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа выявлены проблемные аспекты и приоритетные направления реорганизации механизма государственного регулирования туризма в Украине на примере Турции. Выводы: опыт государственного регулирования туристической деятельности в Турции целесообразно использовать в качестве рекомендаций для определения модернизированной стратегии Украины на мировом туристическом рынке.

Ключевые слова: туристическая деятельность, государственное регулирование туризма, зарубежный туристический опыт, индустрия туризма, туристическая политика, стратегия развития туризма.

Література

1. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.10. 2017)
2. Жадько К.В. Понятійне визначення механізмів державного управління міжнародним туризмом // Держава та регіони. Сер. «Державне управління». – 2008. – №3. – С. 72 – 76.
3. Іщенко О.І. Напрями удосконалення організації туристичної діяльності (на прикладі досвіду Туреччини): [Електронний ресурс] // Географія та туризм. – 2014. – Випуск 28. – С.118–125. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/ischenko.htm. (дата звернення: 09.10. 2017)
4. Кифяк В.Ф. Розвиток медичного туризму в регіонах України : [Електронний ресурс] // Вісник Університету банківської справи Національного банку України, Київ. – 2013. – №1. – С.30–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_1_8 (дата звернення: 15.11. 2017).

5. Медицинському туризму Турції не хватає реклами: [Електронний ресурс] // Новини Турції. 2017. – Режим доступу: <http://www.tourvest.ru/news/3126.html>. (дата звернення: 15.11. 2017).
6. Мировой Атлас Данных: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knoema.ru/ATLAS>(дата звернення: 15.11. 2017)
7. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: монографія / кол. авт., за ред. А.Ю. Парфінєнка. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 280 с.
8. Поради щодо тенденцій туризму Туреччини в 2018 році: [Електронний ресурс] // Туристичний журнал. 2017. – Режим доступу: <https://www.turizmgunlugu.com/2017/11/13/2018-turizm-trendleri-icin-tuyolar/>(дата звернення: 22.11. 2017).
9. Світова круїзна індустрія Royal Caribbean виключає круїзи з портів Туреччини: [Електронний ресурс] // Новини Турецької Республіки. – Режим доступу: https://www.portspb.ru/Arhiv/news30/postid/own_news/4657?tempage=vis_index,vis_index (дата звернення: 19.12. 2017).
10. Сідоров М. В., Юрченко О. Є., Юрченко С. О. Україна на світовому ринку туристичних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 256 с.
11. Соседи по морю: от Стамбула до Трабзона // Новини Турції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ports.com.ua/articles/soseди-po-moryu-ot-stambula-do-trabzona>(дата звернення: 21.12. 2017).
12. Статистика Турції: [Електронний ресурс] // Европейская библиотека ВТО. – Режим доступу : <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.5555/unwto/tfb0792250120122016201709> (дата звернення: 23.11. 2017).
13. Туреччина буде платити за туристів і міняти закони. Офіційний веб-сайт. Новини Туреччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.turizm.ru/turkey/54357/> (дата звернення: 25.12. 2017).
14. Центр всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/list> (дата звернення: 25.12. 2017).
15. Шаров О.М. Питання стратегії залучення прямих іноземних інвестицій у контексті дотримання інтересів економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1. – С. 41–50. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/8-1436778859.pdf>(дата звернення: 11.12. 2017).
16. Юрченко С., Юрченко О. Туреччина як напрям виїзного туризму: сучасні реалії та перспективи розвитку // Вісник Львівського університету. Випуск 34. – 2014. – С. 178–185.
17. Юрченко С. О., Юрченко О. Є. Міжнародний туризм: навчальний посібник [для студентів спеціальностей «Туризмознавство», «Міжнародні економічні відносини»]. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 328 с.
18. Koroglu A.«The Politics of tourism in Turkey: 1963 to 1995» (1997). Thesis. Rochester Institute of Technology. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scholarworks.rit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8506&context=theses> (дата звернення: 21.12. 2017).
19. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. Paving the way for a more sustainable and inclusive future. URL:http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf(дата звернення: 21.12. 2017).
20. UNWTO Tourism Highlights, 2017 Edition. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2017.pdf (дата звернення: 20.12. 2017).
21. Welcome Turkey: Invest in Turkey. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.invest.gov.tr/en-US/Pages/Home.aspx> (дата звернення: 21.12. 2017).

КУРОРТНІ РАЙОНИ АДРІАТИЧНОГО УЗБЕРЕЖЖА ХОРВАТІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

Онацький Максим Юрійович

к.і.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: m.j.onatskij@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6733-6137>

Стаття присвячена дослідженню курортного потенціалу Адріатичного узбережжя Хорватії. Туризм є однією з основних галузей економіки Хорватії прибутки якої формують значну частину бюджету цієї країни. Серед найбільш популярних видів туризму є туризм з метою відпочинку та отримання нових вражень. Уряд Хорватії та бізнес-структури продемонстрували можливість ефективного використання туристичного потенціалу країни. Цей досвід може стати корисним для багатьох країн світу.

Предметом дослідження виступають курортні райони Адріатичного узбережжя Хорватії.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку туризму на Адріатичному узбережжі Хорватії. Для досягнення цієї мети автор ставить наступні завдання: розкрити причини перетворення Адріатичного узбережжя на головний курортний регіон Хорватії; виявити специфіку розвитку туризму в цьому регіоні; показати роль та місце туризму в економіці країни. У процесі дослідження автором було використано наступні загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Результати дослідження дозволяють автору зробити наступні висновки. Ключовим фактором перетворення узбережжя Адріатики на головний курортний район Хорватії став його високий туристично-рекреаційний потенціал. Розкрито особливості розвитку туризму в регіоні. Визначено тенденції розвитку туристичного бізнесу Хорватії. У процесі розвитку туризму ефективно використовується багата історична та культурна спадщина, а також природно-заповідний фонд цього регіону. Особливістю розвитку туризму на Адріатичному узбережжі є можливість поєднання кількох видів туризму. З'ясовано, що прибутки від туризму складають близько 25% ВВП Хорватії, а основний потік іноземних туристів представлений передусім туристами з країн Європейського Союзу та Північної Америки.

Ключові слова: Хорватія, Адріатичне узбережжя, туризм, курортний потенціал.

Туризм виступає однією з провідних галузей економіки багатьох європейських країн. Серед найбільш популярних видів туризму є туризм з метою відпочинку та отримання нових вражень. Даний вид туризму є одним із найбільш прибуткових і вимагає постійної модернізації наявної туристичної інфраструктури та створення сучасного якісного сервісного обслуговування. Однією із європейських країн, де туристична галузь досягла значного розвитку, є Хорватія. Республіка колишньої Югославії, Хорватія в 1990-х роках стала на шлях ринкової модернізації і перетворилася на провідну країну Балканського півострова. Туристичний бізнес при цьому відіграє чималу роль, забезпечуючи державний бюджет значними коштами, населення – роботою, а для країни створює привабливий імідж. Найбільш привабливим курортним районом для чисельної армії туристів виступає Адріатичне узбережжя цієї країни. Сказане обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета роботи – проаналізувати курортний потенціал Адріатичного узбережжя Хорватії та з'ясувати специфіку розвитку туризму в регіоні.

Основним чинником, що відіграв ключову роль у процесі перетворення Адріатичного узбережжя Хорватії на потужний курортний район стали сприятливі природно-кліматичні умови даного регіону: достатньо м'який та теплий середземноморський клімат, яскраві морські краєвиди, бухти та пі-

щані пляжі, які збереглися фактично в першозданному вигляді, тепле море, наявність значної кількості сонячних днів на рік, цілюще повітря тощо.

Завдяки таким природно-кліматичним особливостям узбережжя Адріатики зажило славу курорта ще в епоху античності. Вочевидь, поява перших грецьких поселень на островах Іонічного моря стала наслідком процесу колонізації, який мешканці Еллади здійснювали через нестачу на Балканському півострові земельних угідь, придатних для ведення сільськогосподарських робіт.

Наслідком античної епохи стала багата архітектурна спадщина, що представлена значною кількістю споруд, які збереглися (хоча й у доволі фрагментарному вигляді) до нашого часу. Зокрема, численні пам'ятки давньогрецької та давньоримської епохи знаходяться на о. Млет та у м. Крк. У м. Пули (столиця Істрії) римлянами було зведено один із найбільших амфітеатрів в імперії (другий за розмірами після римського Колізею) [3, с. 81; 10, с. 76, 80].

Чи не найвідомішою історичною пам'яткою Хорватії став палац римського імператора Діоклетіана, зведений наприкінці III ст. до н. е. Саме тут один із найвідоміших римських правителів, зрішись влади, провів останні дев'ять років свого життя. Багато в чому завдячуючи цьому палацу м. Спліт, на території якого він зараз знаходиться, перетворилось на один із курортних центрів сучасної Хорватії, друге після столиці місто країни [5, с. 28; 12, с. 248].

Не менш яскраво узбережні курортні містечка Хорватії відтворюють також і унікальний колорит середньовічної епохи. Сучасні будівлі тут досить вдало співіснують із середньовічними. В багатьох курортних містечках, що розташовані на півостровах, збереглися будинки епохи Відродження в яких і досі проживають місцеві мешканці. Незмінною залишається й своєрідна забудова деяких міст країни. Так, м. Корчула представляє собою класичне далматинське середньовічне місто з вузькими вуличками. Справжньою ж візитівкою цього міста є будинок де в 1254 р. народився Марко Поло, який став одним із найвідоміших мандрівників свого часу [2, с. 48; 3, с. 81; 10, с. 79].

Широко відомими є й середньовічні храми та монастирі, що також стали історичним та культурним надбанням Хорватії. З-поміж них можна назвати базиліку Святого Євфразіуса (м. Пореч), бенедиктинський монастир XII ст. (о. Млет), францисканські монастирі (на о. Кошлюн та на о. Хвар), кафедральний собор (о. Хвар), церква Святого Германа (о. Бріоні). На території Бріонських островів знаходиться й один із найдавніших християнських храмів у Європі — Базиліка Святої Марії (V–VI ст.). Збереглися на Адриатиці й середньовічні фортифікаційні споруди, що також приваблюють сучасних туристів [1, с. 95; 6, с. 72; 10, с. 80; 16, с. 29].

Наявна історико-архітектурна спадщина відіграє вагомое значення для розвитку культурно-пізнавального, а також релігійного туризму в регіоні. Екскурсії є невід'ємною складовою активного відпочинку туристів Хорватії та насичують період їх перебування на курорті новими яскравими враженнями.

Варто зазначити, що в сучасній Хорватії історико-культурна спадщина досить вдало використовується в процесі розвитку туристичної галузі, що об'єктивно сприяє напливу туристів. Так, у давньоримському амфітеатрі (м. Пули) в наші дні регулярно відбуваються концертні виступи сучасних зірок естради [2, с. 48]. Не менш оригінальне застосування історичним спорудам знайшли на о. Корчула. Зокрема, доволі цікаве поєднання минулого та сучасності тут демонструє п'ятизірковий готель «Lesic Dimitri Palace». Будівля готелю представляє собою колишній єпископальний палац (XVIII ст.), а також 5 середньовічних маєтків. Унікальність закладу полягає в тому, що зовнішній вигляд середньовічних споруд вдало поєднується із сучасним інтер'єром, що робить готель справжньою перлиною Хорватії [13, с. 49; 17].

Чи не наймасштабнішим історико-культурним проектом, який вдалося втілити в Хорватії за останнє десятиліття, стало проведення фестивалю «Дні Діоклетіана». Фестиваль проводиться в м. Спліт починаючи з 2009 року. Свято перетворилося на одну з найбільш знакових подій культурного життя міста. Святкування включає різного

роду костюмовані реконструкції, що відтворюють події античної історії. Слід зазначити, що перелік заходів, які охоплюють «Дні Діоклетіана» з кожним роком розширюється. Так, зокрема, у 2016 р. Святкування включало своєрідний фестиваль витворів кулінарного мистецтва, де були представлені страви, що були виготовлені за давньоримськими рецептами [14, с. 67; 4].

Не менш привабливими з туристичної точки зору виступають також численні паркові зони та заповідні місця, що знаходяться на Адриатичному узбережжі. Так, о. Царес знаний своїми орнітологічними заповідниками, о. Лошинь славиться хвойними лісами [6, с. 70]. Популярним серед туристів є о. Лопуд, що знаходиться поблизу Дубровника. Острів відомий парками, де представлена середземноморська субтропічна рослинність. Привабливим у туристичному відношенні національним парком є і найбільший середземноморський архіпелаг — Корнати в Північній Далмації [5, с. 29].

Однак чи не найвідомішим хорватським заповідником на Адриатиці є заповідник на Бріонських островах. Історія його формування заслуговує особливої уваги. Окрім м'якого клімату та яскравих морських пейзажів Бріоні вирізняються широким різноманіттям рослинного світу. Флора островів налічує понад 600 видів рослин та дерев (як місцевих, так і завезених з інших регіонів світу). Тут же знаходяться рідкісні навіть для Хорватії ліси з вічнозеленого дубу [1, с. 96–97].

Створення на Бріоні санаторно-курортної інфраструктури розпочалося наприкінці XIX століття, після того, як острови придбав відомий австрійський підприємець, сталевий магнат П. Купельвейзер. Однак остаточне перетворення Бріоні на заповідну територію відбулося вже після Другої Світової війни, коли тут знаходилась резиденція багаторічного очільника Югославії Йосипа Броз Тіто. Не дивлячись на те, що офіційною столицею республіки був Белград, Тіто (який був хорватом за походженням) більшу частину часу проводив саме на Бріоні. Тут відбувалися різного роду політичні зустрічі, переговори на найвищому рівні, прийоми іноземних делегацій. Нерідко відвідували Бріоні й зірки світового кіно- та шоубізнесу. В цей період резиденція дійсно стала справжньою заповідною зоною, а яскрава флора острова доповнилась не менш екзотичною фауною. Внаслідок активного завезення тварин на Бріоні з'явилися представники фауни фактично з усіх куточків планети [1, с. 96–97; 11, с. 336, 392, 397, 402]. Після смерті Й. Тіто в 1980 р. влада Хорватії перетворила його колишню резиденцію на Бріоні на заповідник, що став одним із найбільш відвідуваних місць у країні.

Сприятливі природно-кліматичні умови, наявність заповідних територій, багата культурно-історична спадщина курортних районів Адриатичного

узбережжя Хорватії, формування курортної інфраструктури регіону, а також географічна близькість країни до Центральної та Західної Європи — все це створило умови не лише для розвитку внутрішнього туризму, але й сприяло напливу іноземних туристів до Хорватії.

Вже у другій половині ХХ ст. прибутки від туризму складали значну частину бюджету Хорватії, яка разом зі Словенією була лідером за обсягами туристичних потоків серед інших республік Югославії. Так, близько 90% всіх коштів, які туристи витрачали, відвідуючи Югославію, припадали саме на Хорватію та Словенію і лише 10% на решту югославських республік. Туристична галузь поступово стала однією з найбільш прибуткових сфер економіки Хорватії. Так, британський письменник та журналіст Р. Уест, який у повоєнний період неодноразово відвідував Югославію, згадував одного з власників ресторану на о. Хвар, з яким познайомився у 1980-х рр. Підприємець стверджував, що за 6 місяців курортного сезону на Адриатиці він отримує такі прибутки, які дозволяють йому решту півроку проживати в Каліфорнії [11, с. 359–360, 414].

Зазначимо також, що близькість Хорватії до Італії, спільне віросповідання, а також постійне перебування на території республіки значної кількості іноземних туристів відіграли далеко не останню роль у формуванні в хорватів відчуття ментальної спільності із Західним світом, що в подальшому сприяло процесу інтеграції країни до Європейських структур.

Після здобуття Хорватією незалежності туризм остаточно перетворився на одну з провідних галузей економіки країни, а Адриатичне узбережжя — на популярний серед європейців середземноморський курортний регіон. Так, за даними журналу «Турбізнес», прибуток туристичної галузі Хорватії в 2008 р. складав 7,3 млрд. євро (майже 25% ВВП країни), а загальна кількість туристів сягнула 11 млн. осіб. У подальшому число відпочивальників продовжувало зростати. Зокрема, в 2014 р. Хорватію відвідало вже 13 млн. туристів [7; 14, с. 67].

Варто зазначити, що на відміну від деяких інших доволі популярних середземноморських курортів (наприклад, грецьких або турецьких), де переважну більшість відпочивальників складають вихідці з колишніх радянських республік (передусім — росіяни), в Хорватії переважають головним чином туристи з країн Євросоюзу, а також Північної Америки [7]. Причиною цього є помітно високі ціни, а також наявність візового режиму (хоча влада країни й намагається послабити його умови для відпочивальників на період курортного сезону). Зазначені особливості відрізняють Хорватію від деяких інших балканських курортів — зокрема, сусідньої Чорногорії де візовий режим відсутній, а ціни є більш демократичними [8].

Цінова політика є також актуальною враховуючи особливості національної концепції туризму, якої дотримується Хорватія. Сутність її полягає в тому, що головна мета туристичної поїздки — познайомитися з новою країною. У зв'язку з цим, значну частину відпочинку турист має проводити не на пляжі чи в готелі, а подорожуючи та знайомлячись із тими пам'ятками, які є на території країни. Саме через це для хорватських готелів не є актуальною система «All inclusive» (на відміну, скажімо, від Туреччини). Така система є більш підходящою для відпочивальників старшого покоління, а також для родин із маленькими дітьми. Більшість же туристів надає перевагу активним формам відпочинку [3, с. 81; 8].

З-поміж видів активного відпочинку серед туристів, які відвідують Хорватію крім екскурсійних поїздок популярністю користуються також яхтинг, серфінг, віндсерфінг, дайвінг, піші та велосипедні прогулянки тощо. Для яхтингу в Хорватії навіть створені спеціально обладнані гавані в Дубровнику, Опатії, Пули, Поречі, Рабечі. Серед серферів та віндсерферів популярністю користується Хварський канал, що розділяє острови Хвар та Брач. Дайвінг же можливий фактично на всій акваторії Адриатичного моря [13, с. 49].

Створені на курортах Адриатики й умови для розвитку подієвого туризму. На всіх хорватських курортах проводяться різного роду фестивали або чемпіонати. Так, у Дубровнику щорічно проводиться один із найпопулярніших у Європі мистецьких фестивалів «Літні ігри», що триває під відкритим небом 1,5 місяці [2, с. 48].

Унікальним у своєму роді є так званий «фестиваль морського органу» в м. Задар, виконавцем гри на якому є не людина, а море. Орган має специфічну будову, яка враховує швидкість вітру та створює ефект звучання мелодії вітру та моря. Раз на рік акорди цього унікального інструменту супроводжують концертні виступи хорватських та іноземних музичних виконавців: стоячи на вітрильних човнах музиканти та співаки плывуть вздовж узбережжя та виступають перед широкою аудиторією відпочивальників, виконуючи свої твори під акомпанемент моря й вітру [9, с. 18].

Справжнім лідером подієвого туризму в регіоні є м. Спліт. Окрім згаданого вже історичного фестивалю «Дні Діоклетіана» в місті проводиться близько 24 масштабних заходів. З-поміж них варто назвати «Свято квітів», фестиваль «1001 делікатес», фестиваль вуличних витівників тощо. Починаючи з 2013 р. у Спліті щорічно (протягом 5 років) відбувається найбільш культовий фестиваль електронної музики в Європі — «Ultra Music Festival Europe». З-поміж яскравих спортивних подій, що відбулися в місті в останні роки варто назвати чемпіонат світу з легкої атлетики, який проходив у 2010 р. [14, с. 67; 15, с. 50].

Таким чином, курортні райони Адріатичного узбережжя Хорватії мають значний туристичний потенціал. Характерною ознакою регіону є його природно-кліматичні умови: середземноморський клімат, тепле море, висока концентрація сонячних днів, цілюще повітря, піщані пляжі, яскраві морські краєвиди. Зазначені чинники стали головними причинами курортної привабливості регіону.

Заслуговує на увагу Адріатичне узбережжя країни й з пізнавальної точки зору. Надбанням античної та середньовічної епох стала багата історико-архітектурна спадщина, яка досить вдало використовується в наш час у процесі розвитку туристичної галузі країни.

Сприяє напливу туристів і наявність на Адріатиці національних парків та заповідних зон, збереженню яких з боку держави приділяється значна увага. Першість з-поміж них посідають Бріонські

острови. Заповідник, що тут розташований, формувався протягом багатьох десятиліть і поєднує в собі унікальну флору та екзотичну фауну.

Збільшенню потоку туристів сприяють і різного роду фестивалі, більшість з яких відбувається в період курортного сезону. Вони урізноманітнюють відпочинок та залишають у пам'яті туристів яскраві враження.

Специфікою розвитку туризму на Адріатичному узбережжі Хорватії є також можливість поєднання кількох видів туризму. Так, зокрема, відпочинок на морі можна вдало поєднувати з екскурсійними поїздками або велосипедними прогулянками, екстремальним відпочинком (дайвінгом, віндсерфінгом), відвідуванням різного роду культурно-масових та спортивних заходів. Наявність таких туристичних можливостей сприяє розвитку активних форм відпочинку серед туристів та дає змогу державі дотримуватися традиційної концепції розвитку туризму в країні.

THE RESORT AREAS OF THE ADRIATIC COAST OF CROATIA: THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGION

Maksim Onatskiy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: m.j.onatskij@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6733-6137>

The article is devoted to the investigation of the resort potential of the Adriatic coast of Croatia. Tourism is one of the main branches of Croatia's economy which contributes the most part of the profits to this country's budget. Among the most popular types of tourism is tourism in order to relax and get new impressions. And the government of Croatia, and business-structures as well, demonstrated the ability of using the tourist potential of the country very effectively. This experience can become very useful for many states of the world.

The subject of the investigation is the resort areas of the Adriatic coast of Croatia.

The goal of the article is to analyze the peculiarities of the development of tourism of the Adriatic coast. To achieve this goal the author raises the following tasks: to reveal the reasons of the transformation of the Adriatic coast into the main resort region of Croatia; to determine the specificity of the tourism development in this region; to point out the role and place of tourism branch in the country's economy. In this investigation the following scientific methods are used: the analysis, the synthesis, the induction, the deduction.

The results of the investigation enable the author to arrive at the following conclusions. The key role in the transformation of the Adriatic coast into the main resort area of Croatia was played by its high tourism and recreational potential. In the course of tourism development the rich historical and cultural heritage is effectively used, as well as natural virgin land fund of this region. The features of the development of tourism in the region are revealed. Identified trends in the development of tourist business in Croatia. The peculiarity of the tourism development of the Adriatic coast is the opportunity of uniting several kinds of tourism. The main stream of tourists to Croatia consist, first of all, of tourists from the EU countries and from the North America states. The profits from tourism amount about 25 per cent of the GDP of the country.

Key words: Croatia, Adriatic coast, tourism, resort potential.

КУРОРТНЫЕ РАЙОНЫ АДРИАТИЧЕСКОГО ПОБЕРЕЖЬЯ ХОРВАТИИ: ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕГИОНЕ

Онацкий Максим Юрьевич, к.и.н., доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: m.j.onatskij@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6733-6137>

Статья посвящена исследованию курортного потенциала Адриатического побережья Хорватии. Туризм является одной из основных отраслей экономики Хорватии, прибыль которой формирует значительную часть бюджета этой страны. Среди наиболее популярных видов туризма является туризм с целью отдыха и получения новых впечатлений. Правительство Хорватии и бизнес-структуры продемонстрировали возможность эффективного использования туристического потенциала страны. Этот опыт может стать полезным для многих стран мира.

Предметом исследования выступают курортные районы Адриатического побережья Хорватии.

Цель статьи – проанализировать особенности развития туризма на Адриатическом побережье. Для достижения этой цели автор ставит следующие задачи: раскрыть причины превращения Адриатического побережья в главный курортный регион Хорватии; выявить специфику развития туризма в этом регионе; показать роль и место туризма в экономике страны.

В процессе исследования автором были использованы следующие общенаучные методы: анализ, синтез, индукция, дедукция.

Результаты исследования позволяют автору сделать следующие выводы. Ключевым фактором превращения побережья Адриатики в главный курортный район Хорватии стал его высокий туристическо-рекреационный потенциал. Раскрыты особенности развития туризма в регионе. Определены тенденции развития туристического бизнеса Хорватии. В процессе развития туризма эффективно используется богатое историческое и культурное наследие, а также природно-заповедный фонд этого региона. Осо-

бенностью развития туризма на Адриатическом побережье является возможность совмещения нескольких видов туризма. Выяснено, что доходы от туризма составляют около 25% ВВП Хорватии, а основной поток иностранных туристов представлен прежде всего туристами из стран Европейского Союза и Северной Америки.

Ключевые слова: Хорватия, Адриатическое побережье, туризм, курортный потенциал.

Література

1. Буди́ко Є. Брионські острови. На острові тим сад... / Є. Буди́ко // Міжнародний туризм. — 2009. — № 5 (89). — С. 95–98.
2. Буди́ко Є. Хорватського вам оптимізму / Є.Буди́ко // Міжнародний туризм. — 2009. — № 3 (89). — С. 46-48.
3. Буди́ко Є. Хорватія з «Орбіти» / Буди́ко Є. // Міжнародний туризм. — 2008. — № 4 (82). — С. 78–81.
4. В Сплите пройдет исторический фестиваль «Дни Диоклетиана» 30 августа 2016 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tourister.ru/world/europe/croatia/city/split/news/10830>.
5. Жемчужное ожерелье Адриатики // Турбизнес. — 2012. — № 6 — С. 28–29.
6. Кварнер. Зі сліз зірок і подиху моря // Міжнародний туризм. — 2008. — № 2 (80). — С. 68–72.
7. Лето–2015: проверка на гибкость // Турбизнес. — 2015. — № 5. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tourister.ru/article/2728.html>.
8. Лопухова В. Хорватия или Черногория: куда качнется маятник / В. Лопухова // Турбизнес. — 2016. — № 4. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tourister.ru/article/2795.html>.
9. Морський саундтрек // Міжнародний туризм. — 2009. — № 3. — С. 18.
10. Сидоренко В. Діаманти Адриатики / В. Сидоренко // Міжнародний туризм. — 2009. — № 2 (86). — С. 76-80.
11. Уэст Р. Иосип Броз Тито: власть силы / Ричард Уэст. — Смоленск: «Русич», 1997. — 512 с.
12. Федорова Е.В. Люди императорского Рима / Е.В. Федорова. — М.: Изд. Моск. ун-та, — СП «Ост-Вест Корпорейшн», 1990. — 366 с.
13. Фунтусова С. Балканские напевы / С. Фунтусова // Турбизнес. — 2009. — № 8. — С. 48–49.
14. Фунтусова С. Неделя с друзьями / С. Фунтусова // Турбизнес. — 2009. — № 1. — С. 66–67.
15. Швець В. Хорватія:Ultra Music Festival Europe 2013 / В. Швець // Украинский туризм. — 2013. — №3. — С. 50–51.
16. 1244 причины отдохнуть на хорватских островах // Мир туризма. — 2013. — № 3–4. — С. 28–31.
17. Lesic Dimitri Palace. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: valanta.com.ua/kollektsiya-puteshestvij/item/2000-croatia/902-le-i-dimitri-palace.

СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ РИНОК В'ЇЗНОГО ТУРИЗМУ

Романова Анна Анатоліївна

кандидат економічних наук

Доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики

Чернігівського національного технологічного університету

вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна, 14000

e-mail: Romanova.Anna@rada.gov.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-1032>

У статті проведено аналіз в'їзного та внутрішнього туристичного ринку столиці України як пріоритетної цільової аудиторії споживачів загальноукраїнського туристичного продукту. Предметом дослідження в статті є столиця України як перспективний ринок в'їзного туризму. Головною метою цієї роботи є дослідження туристичного ринку Києва в контексті розробки та реалізації туристичних стратегій як України в цілому, так і інших українських міст. Крім того, важливим є аналіз в'їзних іноземних відвідувачів столиці задля більш системної роботи по розвитку туристичної індустрії країни. А також визначення особливостей та вподобань київських внутрішніх туристів, що обов'язково повинні враховуватись при створенні цільового турпродукту для киян та удосконаленні стратегії розвитку інших українських туристичних дестинацій та туристичних об'єктів, спрямованих на прийом київських туристів. Завдання: проаналізувати особливості залізничного та авіаційного сполучення Києва з іншими країнами, дослідити динаміку статистичних показників, а також результатів господарської діяльності суб'єктів туристичної індустрії міста Києва, розглянути результати маркетингового дослідження щодо соціально-демографічних показників іноземних та внутрішніх візитерів столиці, їхніх цілей подорожі, строків перебування, джерел інформації про Київ та обсягу витрат на подорож.

В результаті дослідження наведений SWOT-аналіз Києва з точки зору туристичної привабливості столиці, а також викликів і можливостей. У висновках сформульовано основні рекомендації для суб'єктів туристичної діяльності щодо збільшення туристичних потоків до Києва, а саме: поліпшення іміджу столиці та нейтралізації репутації небезпечного міста; чітке таргетування ринку цільових споживачів; створення конкурентоспроможного туристичного продукту під певні категорії туристів; заходи з візової лібералізації; проведення якомога більшої кількості заходів світового рівня у столиці; підготовка китайськомовних гідів, а також персоналу закладів сервісу; заохочення засобів розміщення до отримання офіційної категорії; легалізація казино, як вагомого фактору збільшення туристичної привабливості дестинації; створення зручної логістики громадського транспорту та навігації трьома мовами (українська, англійська, китайська); поліпшення благоустрою; створення інфраструктури для активного відпочинку, людей з інвалідністю та для дітей.

Ключові слова: київський туристичний ринок, міжнародний туризм, транспортна інфраструктура, онлайн-подорожі, візова лібералізація.

Постановка проблеми. Київ за останні п'ять років зазнав декілька кардинальних змін у туристичному розвитку – від стрімкого збільшення туристичних потоків під час футбольного Чемпіонату «Євро-2012», до різкогрозменшення у 2014 р. та динамічного відновлення у 2016-2017 рр. Нажаль, після кризи 2014 року, пов'язаною з революційними подіями, які відбувалися в основному в столиці, відновити в'їзний туристичний потік поки не вдалося. Україна потрапила у світові рейтинги найнебезпечніших країн для туризму та подорожей, і Київ як столиця країни, стикнувся з проблемою відтоку іноземних туристів. Проблема полягає також в тому, що столиця України має дуже терміново здійснити заходи по більшому управлінню стихійними туристичними потоками та сприяти збільшенню туристів, покращити туристичну інфраструктуру, а також виступати відправною точкою для створення туристичного іміджу України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями київського туристичного ринку займалися провідні українські науковці, такі як Т.І. Ткаченко [1], О.М. Невелєв, Б.М. Данилишин [2]. Особливостями впровадження та функціонування туристичного збору займаються такі українські вчені як

А. Чвалюк [3], О. Ворошилов, О. Єфімов, Г. Зайченко, О. Коваленко та інші.

Крім того, на сьогодні займаються фаховими дослідженнями київського туристичного ринку Департамент туризму Київської міської державної адміністрації [4], а також Асоціація індустрії гостинності України [5].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження туристичного ринку Києва в контексті розробки та реалізації туристичних стратегій як України в цілому, так і інших українських міст. Крім того, важливим є аналіз в'їзних іноземних відвідувачів столиці задля більш системної роботи по розвитку туристичної індустрії країни. А також визначення особливостей та вподобань київських внутрішніх туристів, що обов'язково повинні враховуватись при створенні цільового турпродукту для киян та удосконаленні стратегії розвитку інших українських туристичних дестинацій та туристичних об'єктів, спрямованих на прийом київських туристів.

Виклад основного матеріалу. Київ – столиця України та найбільше місто країни, що географічно розташоване у Східній Європі, важливий діловий,

культурний та туристичний центр, з наявним станом на 1 березня 2018 року населенням 2 935 239 чол. [6].

Враховуючи, що Київ являє собою логістичний вузол (hub) всієї країни, то динаміка розвитку в'їзних туристичних потоків до Києва можуть з одного боку бути індикатором індустрії гостинності всієї країни, а з іншого боку – потенційними можливостями для інших українських дестинацій в залученні додаткових іноземних туристичних потоків зі столиці.

Проаналізуємо туристичний потенціал столиці України. Київ з'єднаний авіа- та залізничними шляхами з понад 70 містами світу. Найкраще та найінтенсивніше відбувається авіасполучення з містами Польщі, Німеччини, Туреччини, Італії. Візитерів столиці приймає два міжнародних аеропорти – «Бориспіль» (КВР) та «Київ» (Жуляни).

Проте на сьогодні ринок авіап перевезень Києва має певні особливості:

1) відсутність деяких стратегічних напрямків польотів, які би з'єднали столицю України з великими світовими містами (наприклад, немає прямих рейсів «Шанхай – Київ», «Делі – Київ», «Абу-Дабі – Київ», «Торонто – Київ», «Осло – Київ», «Таш-

кент – Київ» тощо), а разом з тим відкрили привабливі туристичні ринки як для Києва, так і для всієї України;

2) певна монополізація на ринку авіап перевезень відсутність всесвітньо відомих лоукостерів «Ryanair»;

3) функціонування лише одного терміналу та залу офіційних делегацій з чотирьох можливих (через відсутність достатнього для беззбитковості пасажиропотоку);

4) високий рівень формальностей та бюрократичних процедур при перетині Державного кордону (прикордонна та митна служби), що перешкоджає збільшенню трансферного пасажиропотоку;

5) відносно висока собівартість послуг, що надаються аеропортом «Бориспіль», що впливає на привабливість аеропорту для нових авіакомпаній та призводить до удорожчання квитків на авіап перевезень.

Щодо залізничного сполучення, то напрямки Укрзалізниці ще донедавна сполучали Київ з такими столицями, як: Берлін, Братислава, Будапешт, Бухарест, Варшава, Відень, Кишинів, Мінськ, Москва, Прага. Проте станом на 1 січня 2018 р. напрямки до Берліну, Братислави, Будапешту та Праги були скасовані (рис.1).

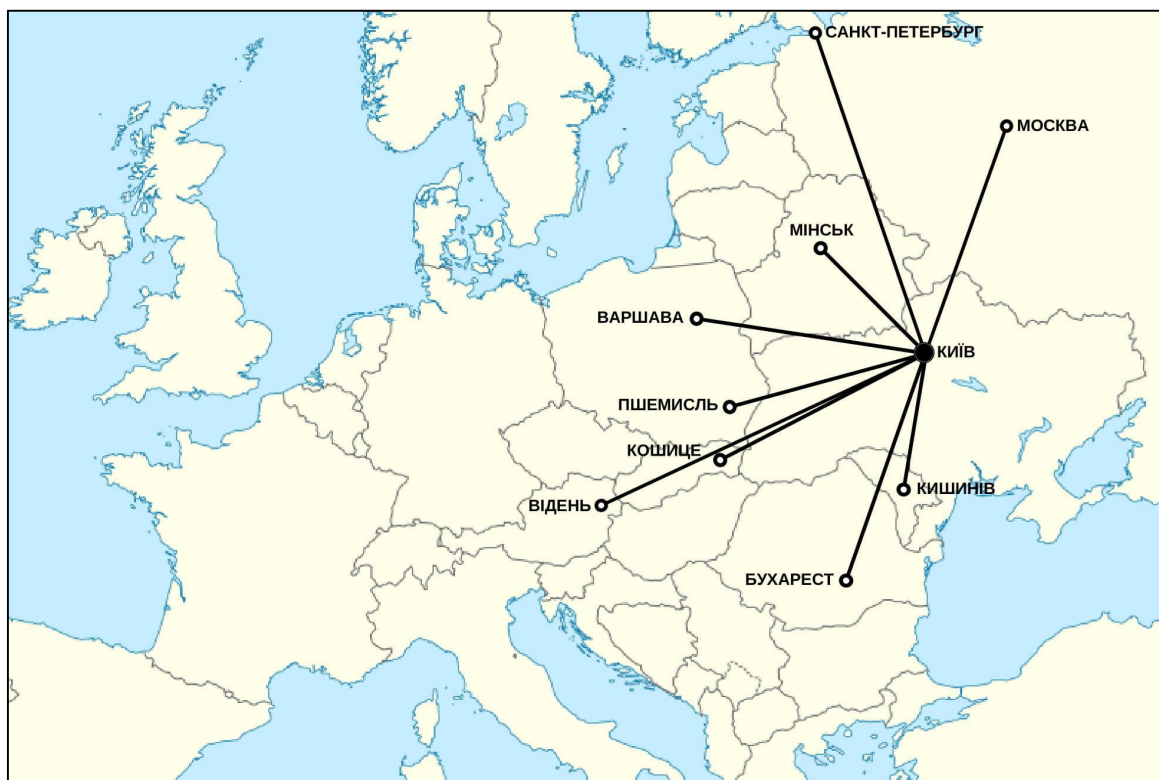

Рис.1. Залізничне сполучення м. Києва зі столицями країн ЄС (складено автором за інформацією від [7])

Проаналізуємо ринок в'їзних туристичних потоків Києва, для цього поєднаємо офіційні статистичні дані з даними соціологічних досліджень.

Динаміку туристичної активності столиці можна дослідити за допомогою аналізу лінії тренду збору туристичного збору по роках, а також співстав-

лення цієї тенденції із загальноукраїнськими показниками. Туристичний збір в Києві запроваджено з 2011 року як місцевий збір, який сплачують туристи в розмірі 1% від вартості поселення у тимчасових закладах розміщення.

Як бачимо, значне падіння обсягу туристичного збору в столиці відбулося у 2014 році, що було пов'язано із трагічними подіями на Майдані Незалежності та формуванням негативної репутації України та Києва зокрема, як небезпечних місць для туризму та подорожей. Разом з тим, варто відмітити, що падіння туристичної активності у Києві,

судячи з рис.2, відбулося менше, аніж середній показник по Україні. Це можна також пояснити тим, щодо загальноукраїнських показників 2014 року не увійшли дані окупованих територій Донбасу, тим паче що на цій території туристична активність зійшла до нульових показників, починаючи з квітня 2014 року (розв'язання гарячої фази військового конфлікту). Таким чином, можна зробити висновок, що місто Київ – індикатор загальноукраїнських середньорічних показників та тенденцій у в'їзному та внутрішньому туризмі.

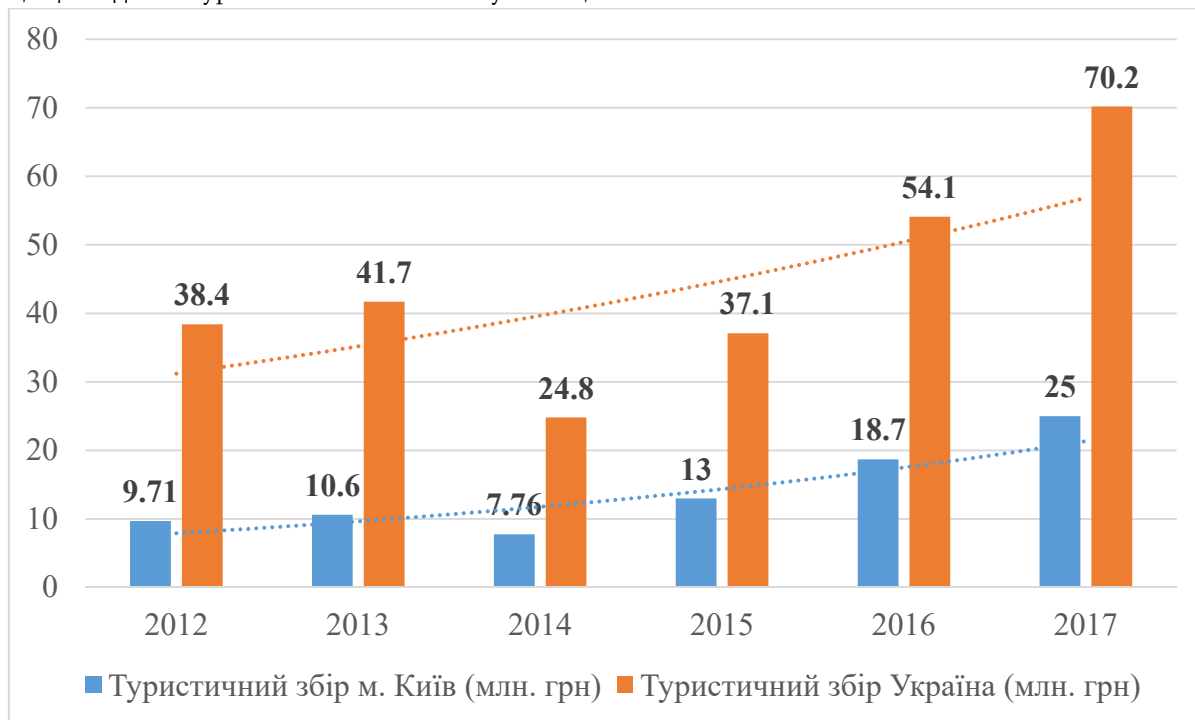

Рис.2. Динаміка туристичного збору в м. Києві та по Україні у 2012-2017 рр. (млн. грн.) [8]

Впродовж 2015-2016 рр. на перший погляд відбувся динамічний ріст туристичного збору, який в абсолютних грошових показниках (у національній валюті) значно перевищив до кризовий період. Але тут варто робити індексування, враховуючи ріст курсу долара, який подорожчав по відношенню до гривні більше ніж втричі. Якщо індексувати обсяг туристичного збору на курс долара, то рівня 2012 року можна досягнути лише у 2018 році (згідно з прогнозованими показниками).

Проте, за інформацією управління туризму Київської міської державної адміністрації (КМДА), на сьогодні в столиці України туристичний збір платять тільки 35-40% всіх засобів розміщення, в основному це офіційні (акредитовані і легальні) готелі, більшість закладів надають свої послуги нелегально [4]. Це негативно позначається на наповненні бюджету розвитку Києва, а також на отриманні об'єктивних даних щодо масштабів в'їзного та внутрішнього туристичного ринку столиці.

Дані туристичного збору дають лише загальне уявлення про тенденції та динаміку в'їзного та внутрішнього туристичного ринку. Більш повний та достовірний аналіз можна зробити лише за допомогою проведеного соціологічного дослідження візитерів столиці, яке проводилося у жовтні-грудні 2017 року. Опитано: 1000 респондентів в аеропортах, вокзалах, туристично-інформаційних центрах столиці (візитери Києва), гранична похибка вибірки: $\pm 1\%$.

За даними дослідження в'їзний туристичний потік до Києва більш як наполовину складається з мешканців Європи (52,6%), жителі Азії складають майже третину приїжджих (32,5%), мешканці Американського континенту – всього 8,2%, Африки – 3,3%, і найменше приїжджих з Австралії та Нової Зеландії (всього 0,3%), що можна пояснити як відстанню, відсутністю зручного транспортного сполучення, так і необхідністю отримувати українську візу для громадян багатьох країн. Що стосується

внутрішнього в'їзного потоку — то він розподілений достатньо пропорційно між туристами з західної (23,9%), центральної (38,4%) та східної України (21%). Переважання туристів з центральної України можна легко пояснити меншою відстанню. Щодо розподілу за віком та статтю, то більше половини як

іноземних, так і вітчизняних гостей столиці складають люди віком 18-34 роки. Щодо розподілу за статтю є суттєві відмінності: серед внутрішніх туристів переважають жінки (57,2%), а серед іноземних — чоловіки (70,1%) (рис.3).

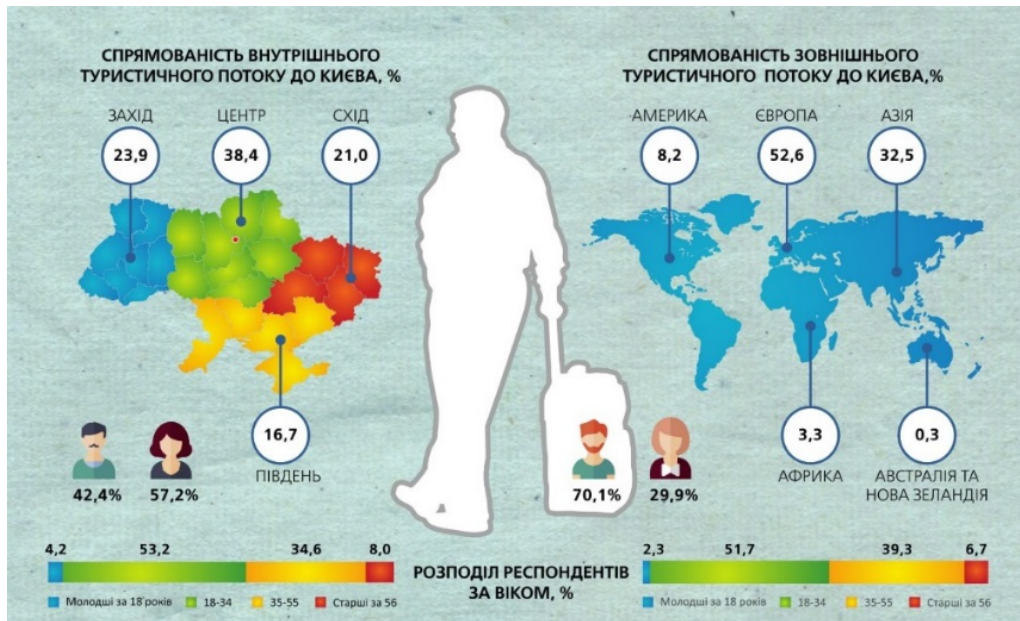

Рис.3. Напрямки туристичних потоків до м. Києва [4]

Рис.4. Джерела інформації про м. Київ як туристичне місто [4]

Про Київ як туристичне місто потенційні іноземні туристи в основному дізнаються з інтернет ресурсів (37,2%) та друзів або родичів (24,8%), менше зі ЗМІ (9,9%) та туристичних фірм (10,8%). Цей фактор ефективності електронних ресурсів для іноземних туристів необхідно враховувати при просуванні як київського туристичного продукту, так і загальноукраїнського. Біля 60% іноземних туристів

планують подорож до Києва самостійно — це зазвичай свідчить про не сформованість тур продукту та про переважання певних видів туризму, зокрема сектору МІСЕ. Організований туризм, а саме подорожі за допомогою туристичних фірм, представлений на рівні 22,3%. Внутрішні туристи також отримують більше інформації про туристичний Київ з

аналогічних з іноземними туристами джерел: за допомогою інтернету (38,1%), від друзів або родичів (31,9%), але менше ніж іноземці орієнтуються на інформацію ЗМІ та від туристичних фірм і планують програму перебування у місті у абсолютній більшості випадків самостійно (72,4%). Це свідчить про незрозуміність туристичної індустрії, яка працює на внутрішній ринку. За метою відвідування Києва серед іноземних туристів переважають пізнавальні подорожі (60%), третину займають ділові поїздки (31,3%), відвідини родичів та друзів (27,9%), участь в різноманітних бізнес чи спортивних заходах (16,5%)

тощо. Для внутрішнього туриста поїздки до столиці з пізнавальною метою складають майже вдвічі менший показник, ніж для іноземців – 32,2%, ділові поїздки – 27,4%, відвідування родичів та друзів – 28,5%. Також, більша частка внутрішніх туристів ніж іноземних відвідує Київ з метою лікування. Приблизно схожа частка іноземних (9,8%) та внутрішніх туристів (11,2%) подорожують до Києва з метою участі в різноманітних культурно-масових заходах (подієвий туризм).

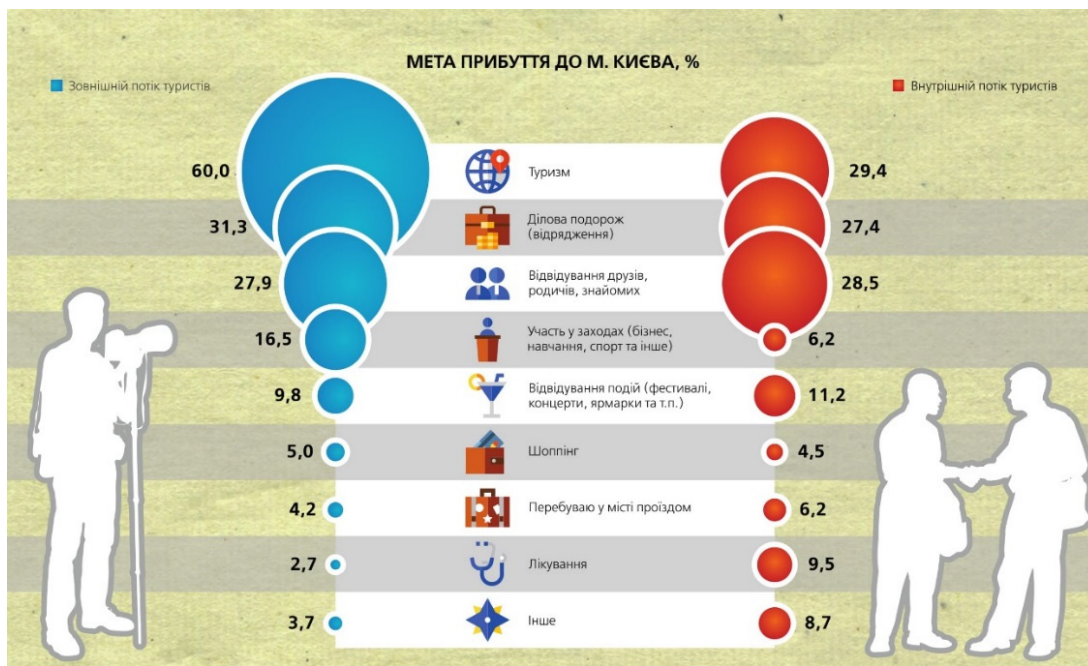

Рис.5. Категорії туристів та їх мета прибуття до м. Києва [4]

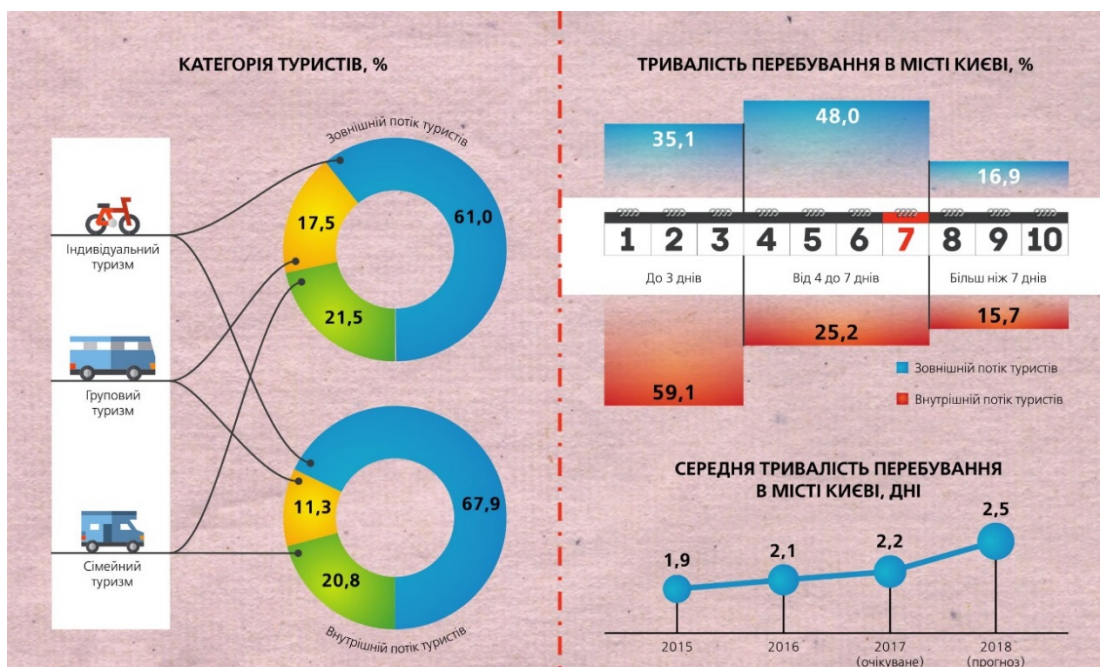

Рис.6. Категорії туристів та тривалість їх перебування в м. Києві [4]

Як серед іноземних, так і серед вітчизняних туристів найбільший обсяг посідає індивідуальний туризм. Серед іноземців йому надають перевагу 61% гостей, серед внутрішніх туристів 67,9%. Далі йде сімейний туризм (відповідно 21,5% та 20,8%) і груповий туризм (17,5% та 11,3%). За тривалістю перебування у Києві серед іноземців переважає перебування більше трьох днів (4-7днів) і складає 48%, серед внутрішніх туристів – до трьох днів (59,1%). Більше семи днів триває перебування у приблизно од-

накової частки як іноземних, так і внутрішніх туристів (відповідно 16,9% та 15,7%). Одним із завдань туристичної стратегії міста має бути збільшення терміну перебування туристів у столиці. Для проживання у місті Києві іноземці переважно обирають готелі (54,1%) та апартаменти (18,2%), а внутрішні туристи переважно зупиняються у родичів чи друзів (40,4%), менше обирають заклади розміщення, зокрема майже 23% українських візитерів взагалі обходиться без ночівлі, обираючи одноденне перебування у столиці.

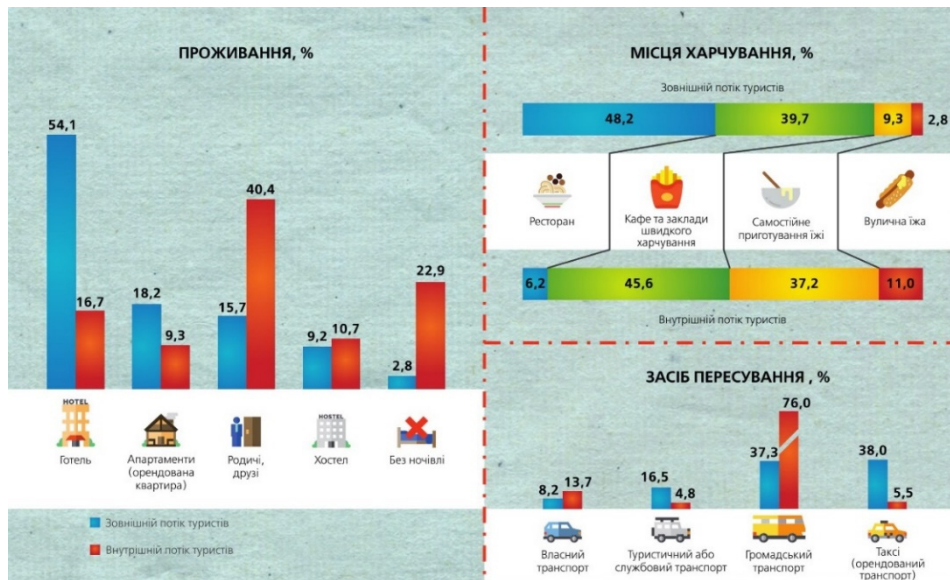

Рис.7. Специфіка перебування туристів у м. Києві [4]

Рис.8. Задоволеність туристів від перебування у м. Києві [4]

У цілому, за п'ятибальною шкалою, й іноземні і внутрішні туристи задоволені гостинністю місцевих мешканців та сервісом в туристичних місцях та місцях розміщення та харчування (рівень «добре»). Гірша ситуація в оцінюванні транспортної інфраструктури, стану чистоти у громадських місцях та

туристичних об'єктах, особливо серед іноземців, які цей стан оцінили в 2,8 балів. Також іноземні відвідувачі зауважили недостатню кількість місцевих мешканців та працівників туристичного сервісу з високим рівнем знання англійської мови, але залишилися задоволеними відчуттям безпеки у місті

(95,5% іноземців та 97,1% вітчизняних туристів). Останній показник (рівень задоволення безпечністю дестинації) дуже важливий для використання його у просуванні туристичного продукту столиці, адже фактор безпеки на сьогодні є одним із вирішальних при виборі напрямку подорожі та формуванні рішення про поїзду. Щодо визначення конкурентних особливостей столиці України, як туристичної дестинації, то тут можна виділити доступність туристичного сервісу за ціною ознакою [9].

Британська туристична компанія Норра склала рейтинг найдорожчих та найдешевших міст у світі для туристів у 2018 році. Ранжування проводилося за показником середньої вартості проживання в готелі, харчування в ресторанах та фаст-фудах, вартості алкогольних напоїв, таксі, розваг за добу тощо.

Згідно з рейтингом, доба в Києві обійдеться туристові в 64,79 британських фунтів (87,5 долара або 2455 гривень). Найдорожчим містом став Нью-Йорк – за добу в столиці США доведеться в середньому заплатити 346,05 фунтів (467,53 долара або 13110 гривень) [10].

Дослідження КМДА підтвердило статус Києва як найдешевшої столиці Європи. За добу перебування в середньому іноземний турист витрачає до 150 дол. США. Негативні тенденції, які виявило дослідження: 37,5% іноземних відвідувачів взагалі не витратили коштів на шопінг в столиці, 30,5% – не придбали сувеніри, а майже 20% не витратили кошти на проживання, тому навряд можуть вважатися повноцінними туристами (рис. 9).

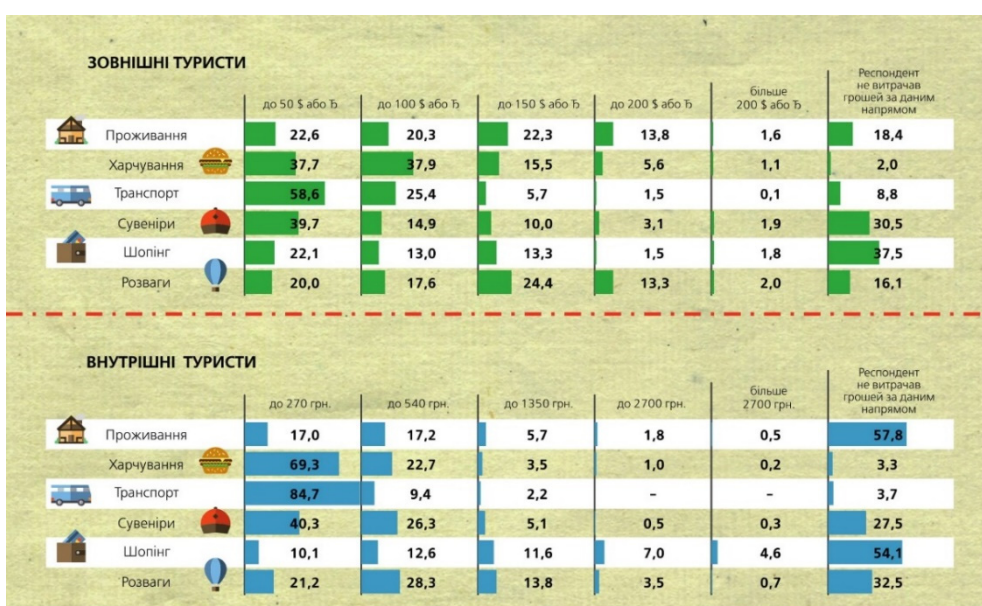

Рис.9. Бюджет перебування туристів у м. Києві [4]

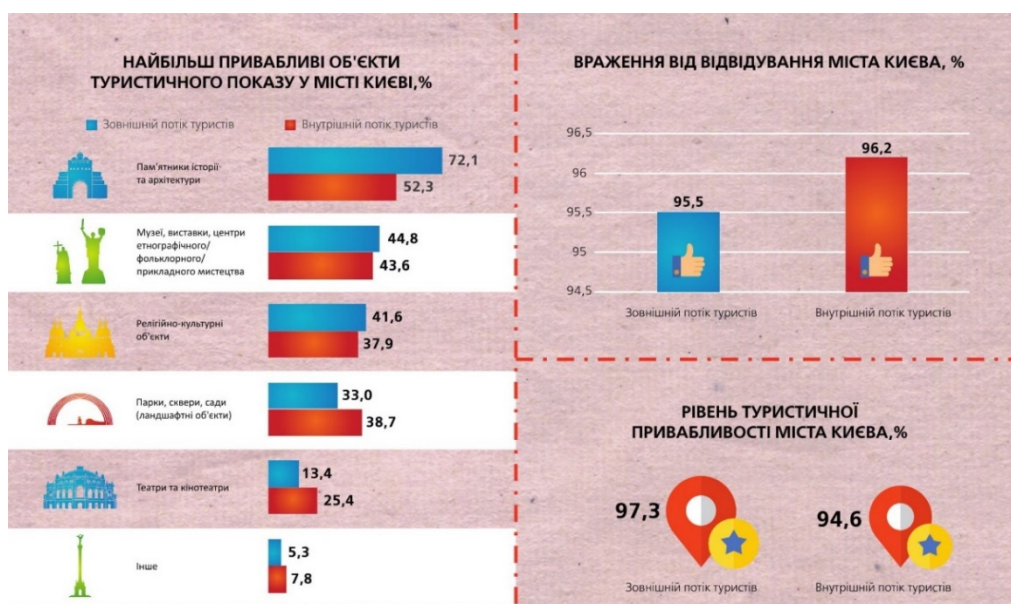

Рис.10. Оцінка туристами туристичної привабливості м. Києва [4]

Серед туристичних об'єктів (атракцій) іноземних туристів найбільш приваблюють пам'ятки історії та архітектури (72,1%), музеї, виставки, етнічне мистецтво (44,8%), релігійно-культурні об'єкти (41,6%), парки, сквери, сади (33%), театри, кінотеатри (25,4%). Серед внутрішнього туриста теж схожа пріоритетність, але більшу кількість українських туристів, ніж іноземних приваблюють парки та сквери (38,7%), театри та кінотеатри (25,4%). Нижче

наведений SWOT-аналіз столиці України з точки зору туристичної привабливості, що ґрунтується на аналізі сильних та слабких сторін, загроз зовнішнього середовища та можливостей для розвитку (Таблиця 1).

На основі проведеного аналізу необхідно розробити антикризову Стратегію збільшення туристичних потоків до столиці, яка має в основі містити заходи із поліпшення туристичного іміджу столиці, як безпечної, цікавої та доступної дестинації [11].

Таблиця 1

SWOT-аналіз Києва з точки зору туристичної привабливості

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – Географічне розташування, що сприяє розвитку мережі маршрутів; – Базова дестинація в Україні для проведення заходів та наступних подорожей Україною та Європою; – Найдоступніше за ціною сервісу місто для проведення уїк-енду; – Низький ризик терористичної загрози; – Велика кількість якісних та недорогих закладів харчування, розважальних закладів; – Гостинні та красиві мешканці; – Наявні можливості для розширення інфраструктури без суттєвих додаткових витрат; – Велика частка міжнародних авіаперевезень; – Наявність мережі; трансконтинентальних рейсів; – Наявність річкового сполучення з іншими туристичними місцями. 	<ul style="list-style-type: none"> – Репутація небезпечного міста на міжнародній арені – Постійні вуличні акції та мітинги в центрі столиці – Заборона ігрового бізнесу (казино) – Недоліки благоустрою (дороги, паркувальні майданчики, громадські вбиральні, рівень чистоти); – Недосконала мережа громадського транспорту; – Велика кількість некатегоризованих готелів; – Високий рівень формальностей при перетині Державного кордону (прикордонна та митна служби), що перешкоджає збільшенню трансферного пасажиропотоку; – Недостатньо розвинена трансферна інфраструктура; – Відносно висока собівартість послуг, що надаються аеропортом; – Недостатній розвиток інфраструктури для активного відпочинку, людей з інвалідністю та дітей.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – Візова лібералізація з рядом країн (скасування віз, введення електронної візи та транзитного 5-денного коридору, оформлення віз по прильоту); – Велика кількість подій світового значення, які будуть проходити у Києві у 2018-2020 рр.; – Позиціонування як міста для найкращого та найдоступнішого уїк-енду для європейців; – Залучення гіпервеликих туристичних ринків Китаю, Канади та США; – Відкладений попит на подорож до столиці України, що має буде задоволений після стабілізації ситуації в країні. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зниження привабливості України для потенційних пасажирів внаслідок ведення бойових дій, складна соціально-політична ситуація в країні; – Економічна криза, падіння купівельної спроможності населення; – Більш успішний та динамічний розвиток інших європейських міст (Будапешт, Прага, Вроцлав, Мінськ тощо); – Активізація інших туристичних українських міст, які мають власні аеропорти (Львів, Одеса тощо); – Відсутність ефективної політики поведінки з твердими побутовими відходами (ТПВ) може призвести до екологічної катастрофи.

Висновки. Таким чином, в результаті дослідження в'їзного та внутрішнього ринку Києва, а також SWOT-аналізу туристичних характеристик столиці можна розробити наступні рекомендації щодо збільшення туристичних потоків:

1. Розроблення антикризової стратегії поліпшення іміджу столиці та нейтралізації репутації небезпечного міста.

2. Чітке таргетування ринку цільових споживачів, створення конкурентоспроможного туристичного продукту під певні категорії туристів.

3. Лобіювання на загальнодержавному рівні заходів з візової лібералізації, а саме: скасування віз для громадян країн з рівнем ВВП на душу населення, вищим ніж в Україні; введення електронної візи; запровадження транзитного безвізового 5-денного коридору для іноземних громадян з відкритою Шенгенською та/або американською візою, експрес-оформлення віз по прильоту тощо;

4. Планування якомога більшої кількості заходів світового рівня у столиці.

5. Підготовка китайськомовних гідів, а також персоналу закладів сервісу.

6. Заохочення закладів розміщення до категоризації та до офіційного оформлення.

7. Просування на загальнодержавному рівні ідеї легалізації казино, як вагомого фактору збільшення туристичної привабливості дестинації.

8. Створення зручної логістики громадського транспорту та навігації трьома мовами (українська, англійська, китайська).

9. Поліпшення благоустрою (дороги, паркувальні майданчики, туалети, чистота громадських місць тощо).

10. Створення інфраструктури для активного відпочинку, людей з інвалідністю та для дітей.

THE CAPITAL OF UKRAINE AS A PERSPECTIVE MARKET OF INBOUND TOURISM

Anna Romanova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Marketing, PR-Technologies and Logistics, Chernihiv National University of Technology, 95 Shevchenko St., Chernihiv, Ukraine, 14000, e-mail: Romanova.Anna@rada.gov.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-1032>

The article analyzes the inbound and domestic tourism market of the capital of Ukraine Kyiv as a priority target audience of consumers of the all-Ukrainian tourist product. The subject of research of the article is the capital of Ukraine as a perspective market of inbound tourism. The main goal of this article is to research the Kyiv tourist market in the context of the development and implementation of tourism strategies of Ukraine as a whole, as well as other Ukrainian cities. In addition, it is important to analyze the foreign visitors and their behavior for more systematic work on the development of the tourism industry in the country. Another part is to determine the preferences of internal Kyiv tourists, which must necessarily be taken into account when creating target tourism products for the citizens of Kyiv. The objectives are to analyze the features of railway and aviation communication between Kyiv and other countries, to research the dynamics of statistical indicators, as well as the results of economic activity of tourism industry subjects of the city of Kyiv, to represent the results of marketing research of the socio-demographic indicators of foreign and domestic visitors of the capital, their goals of travel, terms of stay, sources of information about Kyiv and the amount of travel expenses.

The result of the research is the SWOT-analysis of Kyiv in terms of the tourist attractiveness, challenges and opportunities of the capital. The conclusions are the main recommendations for subject of tourism activity of Kyiv for increasing the tourist flows to Kyiv, namely: improving of the image of the capital and neutralizing the reputation of a dangerous city; clear targeting of the consumer market; creation of a competitive tourist product for certain categories of tourists; holding a large number of world-class events in the capital; training of Chinese-speaking guides as well as personnel of service facilities; promotion of accommodations to get official category; legalization of the casino as a significant factor in increasing of the tourist attractiveness of the destination; creation of convenient public transport logistics and navigation in three languages (Ukrainian, English, Chinese); improvement of amenities; establishment of infrastructure for active recreation, people with disabilities and for children.

Key words: Kyiv tourist market, international tourism, transport infrastructure, online travel, visa liberalization.

СТОЛИЦА УКРАИНЫ КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ РЫНОК ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА

Анна Анатольевна Романова, кандидат экономических наук, Доцент кафедры маркетинга, PR-технологий и логистики, Черниговский национальный технологический университет, ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, Украина, 14000, e-mail: Romanova.Anna@rada.gov.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-1032>

В статье проведен анализ въездного и внутреннего туристического рынка столицы Украины как приоритетной целевой аудитории потребителей всеукраинского туристического продукта. Предметом исследования в статье является столица Украины как перспективный рынок въездного туризма. Главной целью этой работы является исследование туристического рынка Киева в контексте разработки и реализации туристических стратегий как Украины в целом, так и других украинских городов. Кроме того, важным является анализ въездных иностранных посетителей столицы для более системной работы по развитию туристической индустрии страны. А также определение особенностей и предпочтений киевских внутренних туристов, которые обязательно должны учитываться при создании целевого турпродукта для киевлян и совершенствовании стратегии развития других украинских туристических дестинаций и туристических объектов, направленных на прием киевских туристов. Задачи: проанализировать особенности железнодорожного и авиационного сообщения Киева с другими странами, исследовать динамику статистических показателей, а также результатов хозяйственной деятельности субъектов туристической индустрии города Киева, рассмотреть результаты маркетингового исследования социально-демографических показателей иностранных и внутренних визитеров столицы, их целей путешествия, сроков пребывания, источников информации о Киеве и объема затрат на поездку.

В результате исследования приведен SWOT-анализ Киева с точки зрения туристической привлекательности столицы, а также вызовов и возможностей. В выводах сформулированы основные рекомендации для субъектов туристической деятельности по увеличению туристических потоков в Киев, а именно: улучшение имиджа столицы и нейтрализации репутации опасного города; четкое таргетирование рынка целевых потребителей; создание конкурентоспособного туристического продукта под определенные категории туристов; меры по визовой либерализации; проведение как можно большего количества мероприятий мирового уровня в столице; подготовка гидов, владеющих китайским языком, а также персонала заведений сервиса; поощрение средств размещения к получению официальной категории; легализация казино как весомого фактора увеличения туристической привлекательности дестинации; создание удобной логистики общественного транспорта и навигации на трех языках (украинский, английский, китайский); улучшение благоустройства; создание инфраструктуры для активного отдыха, людей с инвалидностью и для детей.

Ключевые слова: киевский туристический рынок, международный туризм, транспортная инфраструктура, онлайн путешествия, визовая либерализация.

Література

1. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія. / Ткаченко Т.І. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
2. Невелєв О.М., Данилишин Б.М. Сталий розвиток м. Києва у ХХІ сторіччі: стратегія та механізми / За ред. О.М. Невелєва, Б.М. Данилишина. – К., 2001. – 342 с.
3. Чвалюк А.М. Законодавчі неузгодженості при адмініструванні туристичного збору // Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2 (5), 2014.
4. Управління туризму та промоцій Київської міської державної адміністрації. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://kyivcity.gov.ua/content/upravlinnya-turyzmu-ta-promociy.html>.
5. Асоціація індустрії гостинності України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://aigu.org.ua>.
6. Головне управління статистики в м. Києві [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=1123>.
7. ПАТ «Укрзалізниця» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.uz.gov.ua>.
8. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sfs.gov.ua>.
9. Romanova, Anna. Ukrainian Tourism: Selling Brand Ukraine to new generation of international tourists [Електронний ресурс] // Business Ukraine. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://bunews.com.ua/investment/item/ukrainian-tourism-industry-selling-brand-ukraine-to-new-generation-of-international-tourists>.
10. Most Expensive (and Cheapest!) Holiday Destinations in the World: 2018! [Електронний ресурс] // Hoppa. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.hoppa.com/en/discover/most-expensive-and-cheapest-holiday-destinations-in-the-world-2018>.
11. It is necessary to create messages with the image of Ukraine (interview with Anna Romanova) // UA: Ukraine Analytica. Issue 4 (10), 2017.

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Шамара Ірина Миколаївна

Старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Азарова Карина Іванівна

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: azarova.karina96@mail.ru; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9326-3517>

В статті розглядається сучасний стан, проблеми та перспектив розвитку ринку туристичних послуг України. Проаналізовано, що для розвитку туристичної сфери в Україні існують усі передумови. Так, маючи вигідне геополітичне розташування, Україна володіє значним рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, різноманітним рельєфом, мережею транспортних сполучень, культурною спадщиною.

Виявлено, що пріоритетними є напрямки розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, які є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені.

Розглянуті основні проблеми, що стримують розвиток туристичної індустрії в країні та потребують подальшого вирішення.

Предметом дослідження статті є туристична галузь України, як важлива складова соціально-економічного розвитку країни. Метою дослідження є визначення особливостей, проблем та перспектив розвитку ринку туристичних послуг в Україні.

Основними методами дослідження стали статистичний аналіз туристичних потоків країни, SWOT-аналіз стану та розвитку туризму в Україні. В ході дослідження були отримані наступні результати: Україна має достатньо проблем, пов'язаних із розвитком туристичної галузі. Неefективне використання наявних ресурсів, невідповідність індустрії туризму за міжнародними стандартами, брак розвинутої інфраструктури, низька якість послуг, брак інвестицій та інформація про готелі, санаторії, екскурсії по країні та послуги, що надаються. За результатами дослідження було зроблено наступні висновки: актуальним і перспективним для України є подальше вивчення міжнародного досвіду управління галуззю туризму, виявлення ролі недержавного сектору туризму, вирішення питань сталого розвитку туризму та механізмів стимулювання інновацій та інвестицій в галузь туризму в контексті сучасного глобального розвитку туристичної індустрії.

Ключові слова: туризм, туристичні послуги, туристичні ресурси, туристичний ринок, туристичні потоки, туристична індустрія, туристи.

Постановка проблеми. Туризм сьогодні вважається одним із перспективних напрямків соціально-економічного розвитку країни, регіонів, міст. Адже туристична індустрія генерує 11 % валового продукту в світі. Аналіз ситуації в Україні показує, що туристична індустрія поступово розвивається, хоча не характеризується стабільним зростанням.

З кожним роком розвиток туризму в Україні набуває все більших обертів. За минулий рік нашу державу відвідує 13 млн. іноземців, більшість яких є громадянами країн СНД, а третина приїжджає з ЄС. Сьогодні Україна швидко проникає у сферу міжнародного туризму і прагне заволодіти якомога більшою часткою доходів у туристичному бізнесі. Приклад розвинутих країн демонструє можливість отримання значних доходів від участі у міжнародних туристичних відносинах. Таким чином, туристична галузь має надзвичайно важливе значення для економіки нашої держави, а розвиток цієї сфери суспільного життя повинен стати одним із пріоритетних завдань на найближче майбутнє.

За даними досліджень Всесвітньої туристичної організації, позитивний вплив туризму на економічну діяльність постійно зростає. Зокрема, розвиток туризму в Україні істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, та є одним з найперспективніших напрямів структурної перебудови економіки, що підтримує національні традиції, стимулює розвиток народних промислів, вимагає збереження природи та створення сприятливих соціальних умов для свого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туристичної індустрії розглядалися в роботах таких українських авторів, як: О. О. Любіцева, М. П. Мальська, А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, І. І. Волкова, О. В. Євтушенко, Н. І. Данько, П. О. Подлепіна, І. М. Шамара, Т. А. Городня, І. М. Школа, Л. П. Дядечко, В. Ф. Кифяк. Разом з тим питання про особливості функціонування ринку туристичних послуг вимагають більш детального розгляду.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є виявлення особливостей, проблем та перспектив розвитку ринку туристичних послуг України.

Виклад основного матеріалу. Туристична галузь в Україні, як і світі загалом, виступає важливою складовою соціально-економічного розвитку. За даними досліджень Всесвітньої туристичної організації, позитивний вплив туризму на економічну діяльність постійно зростає. Зокрема, розвиток туризму в Україні істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, та є одним з найперспективніших напрямів структурної перебудови економіки, що підтримує національні традиції, стимулює розвиток народних промислів, вимагає збереження

природи та створення сприятливих соціальних умов для свого функціонування.

Для розвитку туристичної сфери в Україні існують усі передумови. Так, маючи вигідне геополітичне розташування, Україна володіє значним рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, різноманітним рельєфом, мережею транспортних сполучень, культурною спадщиною. Крім цього, в Україні дедалі частіше розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів і зростає відвідуваність туристичних об'єктів. У сукупності ці передумови й сприяють динамічному розвитку туристичного бізнесу в Україні, про що свідчить аналіз туристичних потоків, що зображений у табл.1.

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні за 2011-2016 роки

Роки	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, усього осіб	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, усього осіб	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України, усього осіб	Із загальної кількості туристів		
				Іноземні туристи, млн.осіб	Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи, млн.осіб
2011	21 415 296	19 773 143	2 199 977	234 271	1 250 068	715 638
2012	23 012 823	21 432 836	3 000 696	270 064	1 956 662	773 970
2013	24 671 227	23 761 287	3 454 316	232 311	2 519 390	702 615
2014*	12 711 507	22 437 671	2 425 089	17 070	2 085 273	322 746
2015*	12 428 286	23 141 646	2 019 576	15 159	1 647 390	357 027
2016*	13 333 096	24 668 233	2 549 606	35 071	2 060 974	453 561

* - без урахування території АР Крим
Складено авторами за матеріалами: [6]

Аналіз динаміки розвитку туризму у світі засвідчив, що успішність туристичної галузі в одних країнах та невдачі — в інших, залежить від наявності чи відсутності атрактивних туристичних ресурсів, чистоти довкілля, розвиненості інфраструктури та сфери розваг, високого рівня сервісу.

Згідно з даними таблиці 1 упродовж 2011-2013 років в Україні спостерігався динамічний розвиток в'їзного туризму, відносно збільшувався розвиток виїзного туризму та стабільна динаміка внутрішніх потоків, які могли свідчити про підвищення рівня конкурентоспроможності України на міжнародній арені.

У 2014 році відбулося зменшення кількості туристів за всіма категоріями, причому більшою мірою знизилася кількість іноземних громадян, які відвідували Україну (порівняно з 2013 роком їх кількість зменшилася майже на 12 мільйонів осіб). Зниження

кількості туристів відбулося внаслідок нестабільної економічної та політичної ситуації в країні, яка значно вплинула на динаміку в'їзних потоків. Разом з цим, це відобразилося і на кількості громадян України, які виїжджали за кордон (порівняно з 2013 роком їх кількість зменшилася з 23,76 мільйона до 22,43 мільйона осіб у 2014 році). Зниження виїзних потоків українських туристів у цей період, на наш погляд, пов'язане з тим, що громадяни України більшою мірою надавали перевагу виїздам до сусідніх країн, які не вимагали суттєвих матеріальних затрат.

Згідно з даними Державної служби статистики, у 2016 році в'їзний туризм в Україні почав відновлятися знову — кількість іноземних громадян досягла відмітки у 13,33 мільйонів, це на 0,91 мільйон більше, ніж у 2015 році. При цьому більшість іноземних громадян були з найближчих країн, а саме: з

Молдови – 4,29 мільйони осіб, Білорусії – 1,82 мільйони, Російської Федерації – 1,47 мільйони, Угорщини – 1,26 мільйони, Польщі – 1,19 мільйони осіб та інших країн, що можна побачити в табл. 2.

Що стосується виїзного туризму, то за 2016 рік українські громадяни підвищили число своїх подорожей до 24,66 мільйонів, на півтора мільйони вище, ніж за 2015 рік. Так, за даними Державної служби статистики України, у 2016 році українські туристів виїжджали до найближчих держав, а саме: Російської Федерації, Польщі, Молдови, Угорщини, Білорусії, Єгипту, Туреччини, Словаччини, Грузії та інших, що зображено в табл. 3.

Значні туристичні потоки українців до Польщі та Росії, насамперед, зумовлені трудовою міграцією. Адже, як відомо, більшість громадян України виїжджають на роботу за кордон не на підставі відповідної візи, а за допомогою туристичних, гостьових віз, ваучерів чи запрошень. Як правило, після завершення строку дії такої візи, заробітчани не афішують свою присутність в іноземній країні, оскільки

переходять на нелегальне становище. Говорити про точні оцінки та підрахунки щодо обсягів трудової міграції в окремовзятійкраїнінеможливо, оскількимігранти не завждипрацюють у тій країні, куди планували поїхати або навіть поїхали. Так, виїзд українців до Польщі необов'язково означає, що це їх остаточне місце призначення. Офіційно в'їхавши в шенгенську зону, мігрант може опинитися нелегалом у будь-якій іншій країні-учасниці цього договору. Тобто Польща, у багатьох випадках, відіграє свого роду роль перевального пункту, звідки люди вже їдуть до Італії, Іспанії, Португалії та Австрії. Росія ж взагалі не має візового режиму з Україною. Упродовж останніх років, в Україні досить поширеними залишаються і внутрішні потоки. Власне вони більшою мірою представлені сільським зеленим туризмом, адже, як показує практика, селяни продовжують здавати в оренду туристам кімнати або цілі житлові будинки для відпочинку [5].

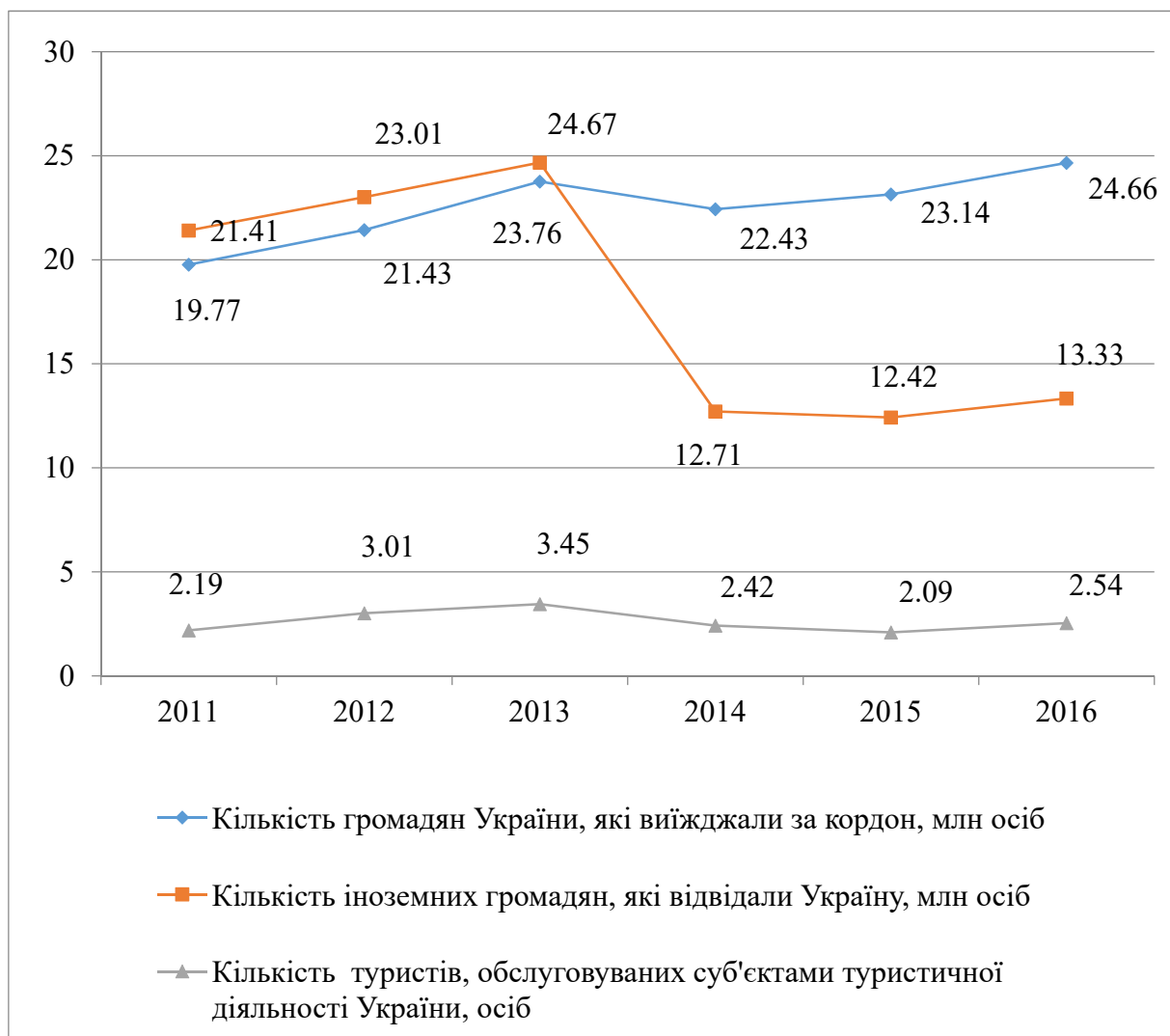

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків в Україні за 2006-2016 роки
Розроблено авторами за матеріалами: [6]

Загалом, аналіз туристичних потоків свідчить про пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, який є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені. Крім того, цей напрям позитивно впливає на збільшення надходжень до бюджету України від туристичної діяльності. Що ж стосується вкладу туризму до ВВП країни, то на 2016 рік ця цифра склала 128,5 мільярдів гривень, в порівнянні з 2015 роком це на 19,4 мільярди більше. У процентному відношенні туризм приніс у вклад ВВП країни 5,6% від загального вкладу, що зображено у табл.4.

Таким чином, незважаючи на значний потенціал, туристична галузь України має цілий ряд проблем, негайне вирішення яких покращить перспективи її розвитку вже найближчим часом. Аналізуючи перспективи розвитку туристичного бізнесу в Україні, насамперед необхідно підкреслити, що сучасний туризм – це сфера економіки та життєдіяльності суспільства, яка загалом тією чи іншою мірою інтегрує практично усі галузі. Саме це і повинно стати головним у формуванні нового державного підходу до туризму як галузі, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни, стимулювати важливі галузі економіки, сприяти зміцненню позитивного іміджу України на світовій арені.

Таблиця 2

Країни-лідери, з яких приїжджали іноземні громадяни до України у 2016 році
(за даними Адміністрації Держприкордонслужби України)

Країна	Кількість іноземних туристів, осіб	Мета подорожі				
		Ділова, службова	Туризм	Приватна	Навчання	Культурний та спортивний обмін
Білорусь	1 822 261	4 680	84 361	1 726 744	-	6 388
Ізраїль	216 638	143	10 752	200 054	-	5 624
Молдова	4 296 409	4 910	190	4 289 184	-	1 914
Німеччина	171 118	299	2 978	166 169	267	1 287
Польща	1 195 163	96	132	1 194 097	1	255
Російська Федерація	1 473 633	3 622	44 497	1 399 527	-	25 429
Румунія	774 585	58	35	742 710	-	31 778
Словаччина	410 508	13	5	410 064	-	423
США	138 006	11	5 701	132 012	1	276
Таджикистан	163 881	4	4	163 286	-	586
Туреччина	199 618	11 188	12 192	175 939	9	48
Угорщина	1 269 653	133	3	1 184 730	-	84 787

Складено авторами за матеріалами: [6]

Таблиця 3

Країни-лідери, куди виїжджали українські туристи у 2016 році
(за даними Адміністрації Держприкордонслужби України)

Країна	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, усього осіб	Мета подорожі		
		Службова поїздка	Організований туризм	Приватна поїздка
Білорусь	1 114 457	14 300	9 545	1 090 612
Грузія	104 517	3 677	2 753	98 087
Єгипет	417 949	481	23 351	394 117
Молдова	16 557 75	790	2 806	165 2179
Польща	101 11 086	105 072	9 436	9 996 578
Російська Федерація	38 598 20	4 885	172	3 854 763
Словаччина	886 120	-	-	886 120
Туреччина	930 657	9 377	93 698	827 582
Угорщина	2 893 370	-	-	2 893 370

Складено авторами за матеріалами: [6]

Загальний вклад туризму до ВВП України в період з 2011-2016 роки

Роки	Прямий вклад туризму до ВВП України, млрд. грн	Зміни, %	Від загального чиста ВВП, %	Зміни, %
2011	93,1	13,25	7,2	-5,97
2012	105,1	12,84	7,5	4,43
2013	111,3	5,90	7,6	1,52
2014	86,6	-22,19	5,5	-28,16
2015	109,1	26,04	5,5	1,04
2016	128,5	17,74	5,6	1,80

Складено авторами за матеріалами: [4]

З кожним днем туризм розвивається та стає більш масовим явищем міжнародного масштабу, цьому сприяє розширення різноманітних зв'язків між державами, таких як політичні, економічні, наукові і культурні.

Аналіз поточного стану туристичної сфери в Україні дозволяє не тільки оцінити в реальному часі її конкурентоспроможність на міжнародному рівні, а й виявити ключові проблеми, що заважають реалізації існуючого туристичного потенціалу країни в повній мірі.

Перш за все, головна проблема функціонування ринку туристичних послуг в Україні – є складна соціально-економічна ситуація та воєнний конфлікт на території державі. Саме через це іноземні туристи не прагнуть бажанням відвідувати Україну та віддають перевагу іншим державам.

Але разом з цим існує ще ряд проблем: відсутність ефективної стратегії розвитку галузі туризму як на національному, так і регіональному рівнях, недостатньо розвинена інфраструктура, відсутність належної інформації про Україну на міжнародних ринках, а також система транспортного обслуговування туристів та населення стають на заваді швидкому піднесенню та поширенню туристичної слави країни, часто ставлять охочих відпочити перед вибором. Тому розвиток туристичної інфраструктури та транспортних шляхів сполучення є одним із першочергових завдань для підвищення якості діяльності галузі туризму.

Основна проблема розвитку туризму України – неефективне та нераціональне використання природних ресурсів. Також важливо те, що на даний момент немає чіткої стратегії розвитку індустрії туризму і його чіткого регулювання.

Також важливим питанням залишається якість надання туристичних послуг. За цим показником Україна значно відстає від багатьох держав із подібним рекреаційно-туристичним потенціалом. Внаслідок цього багато наших співвітчизників надають перевагу іноземним курортам, отримуючи фактично за ті самі гроші набагато вищий рівень обслуговування та комфорту та стаючи при цьому інвесторами в економіку іноземних держав. Підняття рівня

якості вітчизняних туристичних послуг до європейських стандартів значно прискорило б розвиток туризму в Україні та приваблює б більше охочих відпочити з України та близького зарубіжжя.

Проблеми, які можна спостерігати в даний час в області вітчизняного туризму, є, так би мовити, «спадщиною», яке залишилося в Україні після розпаду СРСР. Так, виробнича база галузі створювалася головним чином за радянських часів, тому на сьогоднішній день серед об'єктів інфраструктури домінують великі комплекси з великою концентрацією місць та дуже низьким рівнем комфорту.

Проведений SWOT-аналіз стану та розвитку туризму в Україні дає змогу оцінити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози туристичного бізнесу України, який зображений у табл. 5.

Не дивлячись на той факт, що Україна має значні можливості для розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення співробітництва у даній сфері, даний туристичний потенціал в країні реалізується недостатньо. В Україні донині немає повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, підвищення його економічної ефективності та пізнавальної цінності [3].

На даний момент Україна має цілий ряд проблем, які потрібно вирішати найближчим часом, якщо органи законодавчої влади прагнуть зробити ринок туристичних послуг Україні перспективним напрямком розвитку держави в цілому.

Основними цілями розвитку туристичного ринку є максимальне збільшення потоку іноземних туристів в Україну, стимулювання внутрішнього туризму, збільшення валютних надходжень та платежів до загальнодержавного та місцевого бюджету.

Основною проблемою розвитку туристичного ринку в Україні є недостатня увага з боку держави, як сказано вище. Виважена і стимулююча політика уряду у цій сфері повинна сприяти створенню належних умов, які сприятимуть залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій в розвиток регіонів, створювати сприятливі умови для суб'єктів підприємницької діяльності, розвивати відповідну інфраструктуру.

туру туризму, створювати нові робочі місця, формувати і розширювати ринок спеціалізованих туристично-рекреаційних послуг.

Держава повинна активно втручатися в конкурентну боротьбу, проводити активну протекціоністську політику за вплив на рух міжнародного туристичного потоку, зокрема через реалізацію державних програм, впровадження стимулюючої фіскальної політики на загальнодержавному та регіональному рівні, що сприятимуть розбудові індустрії туризму. Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму і суміжних галузей економіки має стати одним з пріоритетних напрямків забезпечення сталого розвитку країни, в цілому, та суттєвою складовою у вирішенні питань підвищення рівня життя населення [1].

Актуальним і перспективним є подальше вивчення міжнародного досвіду управління в сфері туризму, дослідження ролі недержавного сектору, питань сталого розвитку та механізмів стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в сфері туризму в контексті глобального розвитку сучасності.

Побудувавши лінію тренду за прибуттями іноземних громадян до України, за даними Державної служби статистики, на найближчі п'ять років, можна побачити, що прибуття туристів до України бу-

дуть зменшуватися. Коефіцієнт апроксимації в даному випадку – 62%, це говорить про вірогідність прогнозу середнього рівня. Але, як відомо, цей результат не є точним, а лише умовним.

Висновки. Україна має достатньо проблем пов'язаних з розвитком туризму. Неефективне та нераціональне використання ресурсів, невідповідність туристичної індустрії до міжнародних стандартів, відсутність розвиненої інфраструктури, низька якість обслуговування, відсутність інвестицій та інформації про готелі, санаторії, тури по країні та послуги, які надаються не на світовому рівні.

Оцінюючи поточну організацію рекреаційного господарства України, можна стверджувати, що на світовому ринку туристичних послуг вона є незадовільною та неконкурентоспроможною. Так, основний матеріально-технічний комплекс є застарілим, інфраструктура потребує реконструкції та відновлення, рівень сервісу не відповідає міжнародним стандартам, індустрія розваг фактично не розвинена та не організована, пам'ятки культури та історії занедбані, низку проблем екологічного, соціального та економічного характеру не вирішено. Сучасний стан туризму в Україні все ще позначається радянською практикою організації туристичної галузі, яка спрямована на задоволення внутрішнього попиту та орієнтована на лікувально-реабілітаційну діяльність.

Таблиця 5

SWOT-аналіз стану та розвитку туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприятливе геополітичне положення України. 2. Можливості для розвитку всіх видів туризму, забезпечені наявністю різноманітних природних та історико-культурних туристичних ресурсів. 3. Забезпеченість розгалуженою транспортною інфраструктурою (хоча і низької якості). 4. Збільшення конкуренції туристичних операторів. 5. Значний розвиток культури відпочинку українців. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повільні темпи зростання інвестицій у розвиток інфраструктури туризму, розвитку туристичної і курортної сфер України. 2. Відсутність платоспроможного попиту. 3. Невідповідність ціни і якості національних туристичних послуг 4. Залежність ефективності функціонування галузі від економічної та політичної ситуацій. 5. Низький рівень інформаційних технологій в Україні. 6. Неприятлива економічна та політична ситуація.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Прихід в Україну європейських операторів, що приведе до зниження ціни та збільшення ємкості ринку. 2. Інвестування в розширення туристичного бізнесу, розширення інформаційних систем. 3. Розвиток різноманітних напрямів туризму (екстремальний, історико-культурний, діловий, зелений, науковий). 4. Розширення туристичних маршрутів під впливом зміни вподобань українців і втрати популярності масових напрямів. 5. Вдосконалення системи маркетингу в туристичній сфері, впровадження якісної реклами України як туристичного регіону. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення несприятливої економічної ситуації. 2. Збільшення ціни на туристичні послуги, зменшення попиту. 3. Зменшення варіантів для населення із середніми доходами. 4. Відмова від туристичного відпочинку.

Складено авторами за матеріалами: [2]

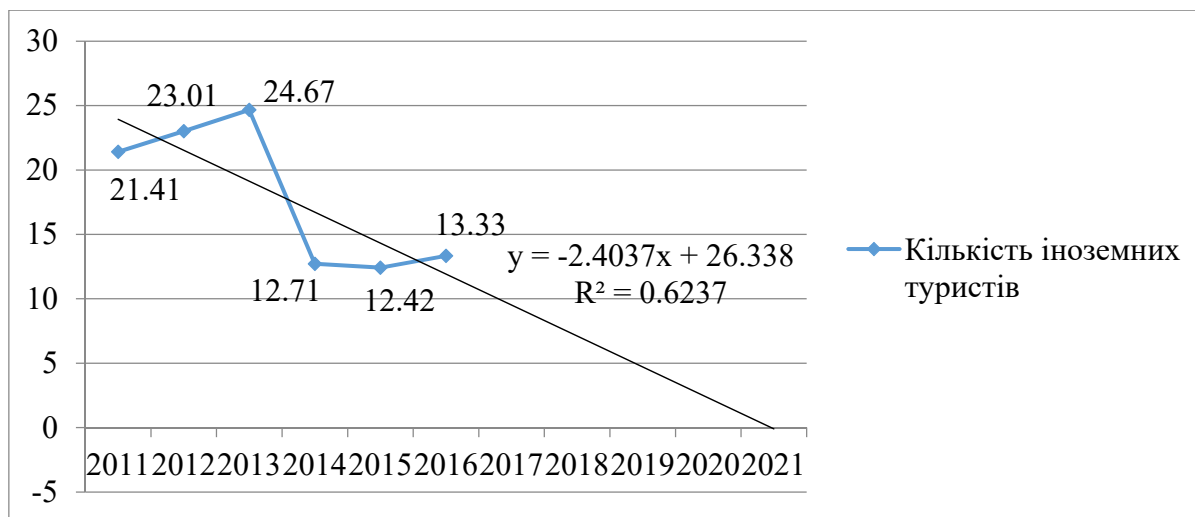

Рис. 2. Динаміка прибуттів іноземних туристів до України та прогноз до 2021 року
Розроблено авторами за матеріалами: [6]

Актуальним і перспективним є подальше вивчення міжнародного досвіду управління в сфері туризму, дослідження ролі недержавного сектору, питань сталого розвитку та механізмів стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в сфері туризму в контексті глобального розвитку сучасності.

Щоб український туристичний ринок став невід'ємною складовою міжнародного туризму, необхідно інтегрувати Україну в міжнародний туристичний бізнес через різні форми співробітництва із зарубіжними партнерами.

CURRENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINE'S TOURISM SERVICE MARKET

Iryna Shamara, senior lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Karina Azarova, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: azarova.karina96@mail.ru; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9326-3517>

The article deals with the current state, problems and prospects of the development of the tourist services market in Ukraine. It is analyzed that for the development of the tourism industry in Ukraine there are all prerequisites. So, having a favorable geopolitical location, Ukraine has a significant recreational potential: favorable climatic conditions, diverse relief, a network of transport connections, cultural heritage. The priority directions of the inbound and domestic tourism development have been revealed as an important factor of life improving quality in Ukraine, as a creation of additional jobs, replenishment of the state currency reserves and its credibility in the international arena increase.

The subject of research of the article is that tourism industry in Ukraine, as well as the whole world, is an important component of socio-economic development. The goal of this study is to identify the features, problems and prospects of the tourism services market in Ukraine. The main research methods were selected are statistical analysis of tourist flows, SWOT-analysis of the state and development of tourism in Ukraine. The following results were obtained: Ukraine has enough problems related to the development of the tourism industry. Inefficient use of resources, inconsistency of tourism industry with international standards, lack of developed infrastructure, low quality of services, lack of investment and information about hotels, sanatoriums, country tours and services not provided at the world level. Conclusions: actual and prospective for Ukraine is the further study of the international experience of tourism management, the study of the role of the non-state tourism sector, issues of sustainable development and mechanisms for stimulating innovation and investment in tourism in context of the present global development.

Keywords: tourism, tourist serves, tourist resources, tourist market, tourist flows, tourist industry, tourists.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Шамара Ирина Николаевна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Азарова Карина Ивановна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: azarova.karina96@mail.ru; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9326-3517>

В статье рассматривается современное состояние, проблемы и перспективы развития рынка туристических услуг Украины. Проанализировано, что для развития туристической сферы в Украине существуют все предпосылки. Так, имея выгодное геополитическое расположение, Украина обладает значительным рекреационным потенциалом: благоприятными климатическими условиями, разнообразным рельефом, сетью транспортных сообщений, культурным наследием.

Выявлено, что приоритетными являются направления развития въездного и внутреннего туризма, который является важным фактором повышения качества жизни в Украине, образование дополнительных рабочих мест, пополнения валютных запасов государства и повышения его авторитета на международной арене.

Рассмотрены основные проблемы, сдерживающие развитие туристической индустрии в стране и которые требуют дальнейшего решения.

Предметом исследования статьи является туристическая отрасль Украины, как важная составляющая социально-экономического развития страны. Целью данного исследования является определение особенностей, проблем и перспектив развития рынка туристических услуг в Украине.

Основными методами исследования стали статистический анализ туристических потоков страны, SWOT-анализ состояния и развития туризма в Украине. В ходе исследования были получены следующие результаты: Украина имеет достаточно проблем, связанных с развитием туристической отрасли. Неэффективное использование имеющихся ресурсов, несоответствие индустрии туризма международным стандартам, отсутствие развитой инфраструктуры, низкое качество услуг, нехватка инвестиций и информация о гостиницах, санаториях, экскурсиях по стране и услугах, которые предоставляются. Согласно результатам исследования были сделаны следующие выводы: актуальным и перспективным для Украины является дальнейшее изучение международного опыта управления отраслью туризма, выявление роли негосударственного сектора туризма, решение вопросов устойчивого развития туризма и механизмов стимулирования инноваций и инвестиций в отрасль туризма в контексте современного глобального развития туристической индустрии.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, туристические ресурсы, туристический рынок, туристические потоки, туристическая индустрия, туристы.

Література

1. Вольський В. В. Соціально-економічна географія зарубіжного світу. — М.: Дрофа, 2003. — 190с.
2. Квартальний В. А. Туризм: підручник. — М: Фінанси і статистика, 2002. — 320 с.
3. Чудновський А. Д. Туризм та готельне господарство. — М.: Тандем, Экмос, 2000. — 400 с.
4. Данні та статистика: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://knoema.ru>
5. Новини туризму: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://delo.ua/lifestyle/skolko-turistov-priehalo-na-evrovidenie-2017-330849/>
6. Сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Туристична політика зарубіжних країн: підручник / кол. авт.; за ред. А. Ю. Парфіненка. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 220 с.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Шамара Ірина Миколаївна

Старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Семенов Микита Андрійович

Студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: mykytasemenow@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3668-8308>

У статті розглядаються сучасні тенденції та проблеми розвитку ресторанного господарства України в умовах глобалізації. Розглянуто ресторанне господарство як складову системи туризму. Проаналізовано структуру та динаміку розвитку індустрії харчування України. Виявлені перспективні форми розвитку підприємств ресторанного господарства України. Розглянуто основні проблеми, що стримають розвиток ресторанного господарства України в умовах глобалізаційних процесів.

Предметом дослідження статті є аналіз поточного стану і тенденцій ресторанного бізнесу в Україні в контексті процесів глобалізації. Метою даного дослідження є виявлення особливостей ресторанного бізнесу України в умовах глобалізації.

Основними методами дослідження були системний аналіз направлений на виявлення основних тенденцій в ресторанній галузі, статистичний аналіз для вивчення динаміки змін у розвитку ресторанного бізнесу в Україні.

Предметом дослідження статті є аналіз поточного стану і тенденцій розвитку ресторанного бізнесу в Україні в контексті процесів глобалізації. Метою даного дослідження є виявлення особливостей розвитку ресторанного бізнесу в Україні в умовах глобалізаційних процесів. Основними методами дослідження були: системний аналіз, спрямований на виявлення основних тенденцій розвитку ресторанної галузі країни, статистичний аналіз, спрямований на вивчення динаміки змін в ресторанному бізнесі України.

В ході дослідження були отримані наступні результати: ресторанний бізнес, є частиною індустрії гостинності та складається як з потужних підприємств, що випускають широкий асортимент готової продукції так і невеликих приватних підприємств: ресторанів, кафе, барів і т.д.

В результаті проведеного дослідження були зроблені наступні висновки: в Україні щороку з'являються все нові форми і види підприємств громадського харчування, починаючи з підприємств швидкого харчування і закінчуючи ресторанами високої кухні, але питання розвитку ресторанної індустрії, її проблем, темпів, динаміки зростання, попиту з боку споживачів, в контексті їх переваг, залишаються актуальними.

Ключові слова: туризм, ресторанний бізнес, заклад ресторанного господарства, громадське харчування, ресторани ланцюги, франчайзинг, кейтеринг.

Постанова проблеми. Гостинність є одним із фундаментальних понять людської цивілізації, яка в наш час забезпечується такими видами економічної діяльності, як готельне і ресторанне господарство. Протягом віків воно пройшло складний шлях від місць для нічного відпочинку подорожуючих та організації їх харчування до створення потужних мереж готелів і ресторанів.

Ресторанне господарство створює умови для досягнення суспільних цілей розвитку туризму. У ресторанах зустрічаються та знайомляться люди з різних країн, тут створюється сприятливе оточення для взаєморозуміння, корисних, ділових контактів, розвитку громадського та культурного життя [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велика кількість робіт українських авторів присвячена проблематиці розвитку ресторанного господарства України в умовах глобалізації. А. Ю. Парфінченко, О. В. Євтушенко, І.М. Шамара, Г. В. Довгаль, Н. І. Данько, П. О. Подлепіна.

Постановка завдання Предметом даного дослідження є аналіз сучасного стану та тенденції розвитку ресторанного господарства України в умовах глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Ресторанне господарство — це вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг для задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Суб'єкти господарювання здійснюють діяльність у ресторанному господарстві через підприємства (заклади) ресторанного господарства [1]. Заклад ресторанного господарства — це організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає та організовує споживання продукції власного виробництва й закуплених товарів, а також надає послуги з організації дозвілля споживачів [1].

Ресторанний бізнес, як основна складова частина індустрії гостинності, складається як із потуж-

них підприємств, які випускають різноманітну харчову продукцію, так і невеликих приватних підприємств: ресторанів, кафе, барів. Підприємство ресторанного господарства — це [3]:

1) первинна ланка сфери ресторанного господарства, її самостійний суб'єкт з правом юридичної особи, створений для виробництва, реалізації та організації споживання продукції та організації дозвілля населення;

2) організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність.

Ресторанне господарство як специфічна галузь включає в себе підприємства різних форм власності, об'єднані за характером перероблюваної сировини і продукції, що випускається, за організацією виробництва і формами обслуговування населення, за послуги, що надаються [3].

Місія підприємств ресторанного господарства полягає в задоволенні потреб населення в організації харчування та дозвілля допомогою вироблених і купуваних продукції та послуг [3].

Серед послуг, що надаються споживачам на підприємствах ресторанного господарства, розрізняють такі:

- послуги харчування;
- послуги з виготовлення кулінарної продукції і кондитерських виробів;
- послуги з організації споживання та обслуговування;
- послуги з реалізації кулінарної продукції;
- послуги з організації дозвілля;
- інформаційно-консультативні послуги тощо [4].

Існує багато визначень поняття ресторан. Ресторан — загальнодоступне підприємство харчування, звичайно з різноманітним, широким асортиментом страв складного приготування, закусок, кондитерських, алкогольних і безалкогольних напоїв, фруктів, десертів. У ресторанах широко практикується

приготування страв, закусок за індивідуальними замовленнями, а також фірмових і національних страв, передбачених у меню. Високий рівень обслуговування в ресторанах, який забезпечують кваліфіковані фахівці — кухарі, офіціанти, метрдотелі, поєднується з організацією відпочинку і розваг. Ресторани обслуговують сімейні свята, офіційні вечори, прийоми, конференції, тематичні вечори. Залежно від кількості місць існують як дуже маленькі ресторани (10-15 місць), так і великі (500 і більше місць).

Ресторан — тип підприємств громадського харчування, де здійснюється виготовлення, реалізація і організація споживання широкого асортименту блюд і виробів складного приготування всіх основних груп із різноманітних продуктів, реалізація вино-горілчанних виробів. Обслуговуванням відвідувачів ресторану займається кваліфікований персонал в умовах підвищеної комфортності і високого матеріально-технічного оснащення. В ресторанах організуються культурно-відпочинкові заходи [2].

Ресторан — підприємство ресторанного господарства з широким асортиментом страв складного приготування, включаючи замовлені і фірмові, винно-горілчані, тютюнові і кондитерські вироби, з високим рівнем обслуговування в поєднанні з організацією дозвілля. Залежно від якості послуг, що надаються, рівня і умов обслуговування вони поділяються на класи: "люкс", "вищий", "перший".

Ресторанне господарство на сучасному етапі налічує більше 60 тис. об'єктів ресторанного господарства (підприємств-юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців) майже на 3 млн. місць [5].

Ресторанний бізнес як і раніше найбільш активно розвивався в найбільших містах України, лідером за обсягом ринку є, звичайно, Київ. Київ за обсягом ринку володіє 5148 об'єктів ресторанного господарства, Дніпро — 964, Харків — 642 та Львів — 617 об'єктів ресторанного господарства (рис.1).

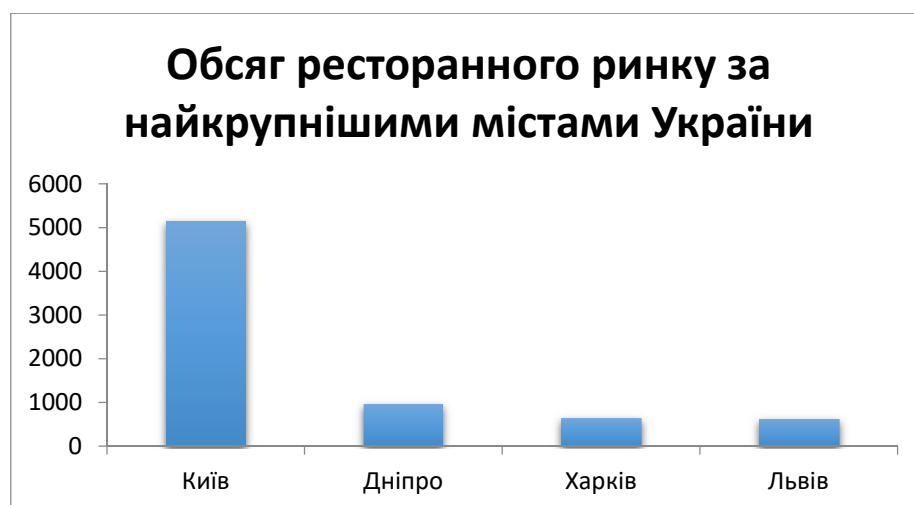

Рис. 1. Обсяг ресторанного ринку за найкрупнішими містами України Розроблено авторами за матеріалами: [5]

З початком економічної трансформації економіки України, коли прибутковість стала ключовою метою діяльності суб'єктів господарювання, відбулося значне зменшення кількості об'єктів ресторанного господарства при установах, промислових підприємствах, навчальних закладах і т. п., які обслуговують споживачів, об'єднаних за професійними

ознаками за місцем роботи або навчання. Якщо на кінець 2000 року ця закрита мережа закладів ресторанного господарства складала більше 70%, то сьогодні – менше 20%. Відповідно частка мережі загальнодоступних закладів зростає з 30 до більш ніж 80% (рис. 2) [4].

Рис. 2. Зміна кількості об'єктів закритої та загальнодоступної мережі ресторанів, у %
Розроблено авторами за матеріалами: [4]

Щорічний приріст мережі підприємств швидкого обслуговування за країною в цілому складає близько 20-25% – така ситуація тримається вже кілька років і, очевидно, збережеться в найближчі роки. Високі темпи зростання української мережі

підприємств швидкого харчування забезпечуються появою нових ресторанів, в першу чергу в нових торговельних центрах, з розміщенням в них фуд-кортів, і відкриттям окремих ресторанів самообслуговування [3].

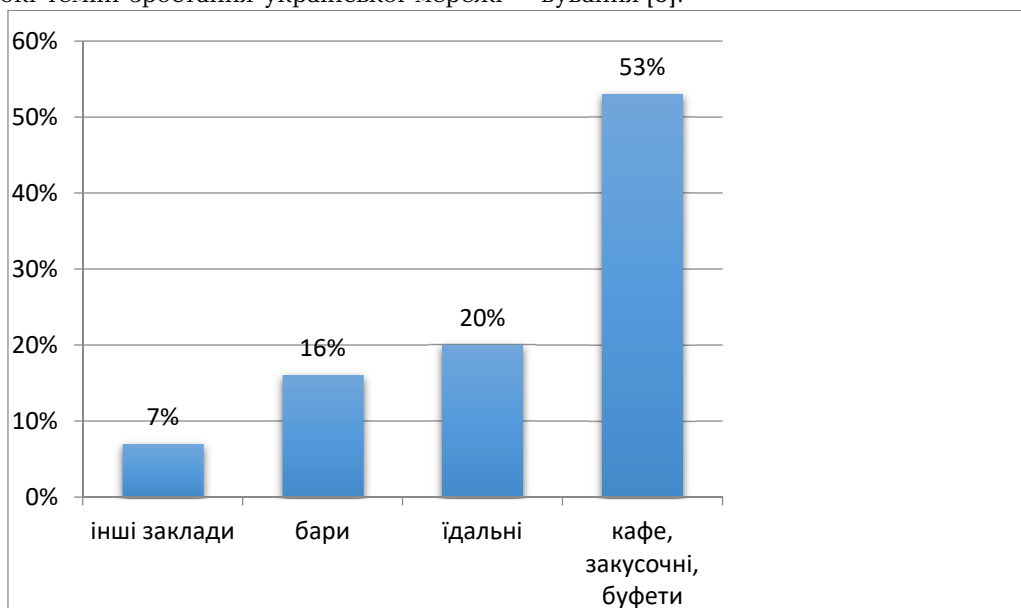

Рис. 3. Структура мережі закладів ресторанного господарства України, у %
Розроблено авторами за матеріалами: [5]

Найбільшу частку в структурі мережі закладів ресторанного господарства займають кафе, закусочні, буфети (більше 53%), що обумовлено стійким попитом споживачів на продукцію і послуги цих підприємств. Частка їдалень на сьогодні складає трохи більше 20%, барів – 16%, інших закладів ресторанного господарства – 7% (рис. 3) [5]. Таким чином, у розрахунку на 100 тис. населення в країні функціонує 6 ресторанів, 119 кафе, закусочних, буфетів, 35 барів, 14 їдалень та 11 інших закладів ресторанного господарства.

За період переходу до ринкової економіки відбулися зміни потужності різних типів закладів ресто-

ранного господарства: середня місткість одного об'єкта типу ресторану зменшилася більш ніж в 1,5 рази, поступово зростає середня місткість одного кафе, закусочної, буфет, бар, майже незмінною залишається місткість їдалень.

Їдальні в основному обслуговують організовані контингенти споживачів. Так, на підприємствах та в установах вони складають (рис.4.) 27%, школах – 32, вищих і середніх навчальних закладах – 11%, збройних силах – 0,4% у загальній структурі підприємств видом економічної діяльності «їдальнею і постачання готової їжі» [4].

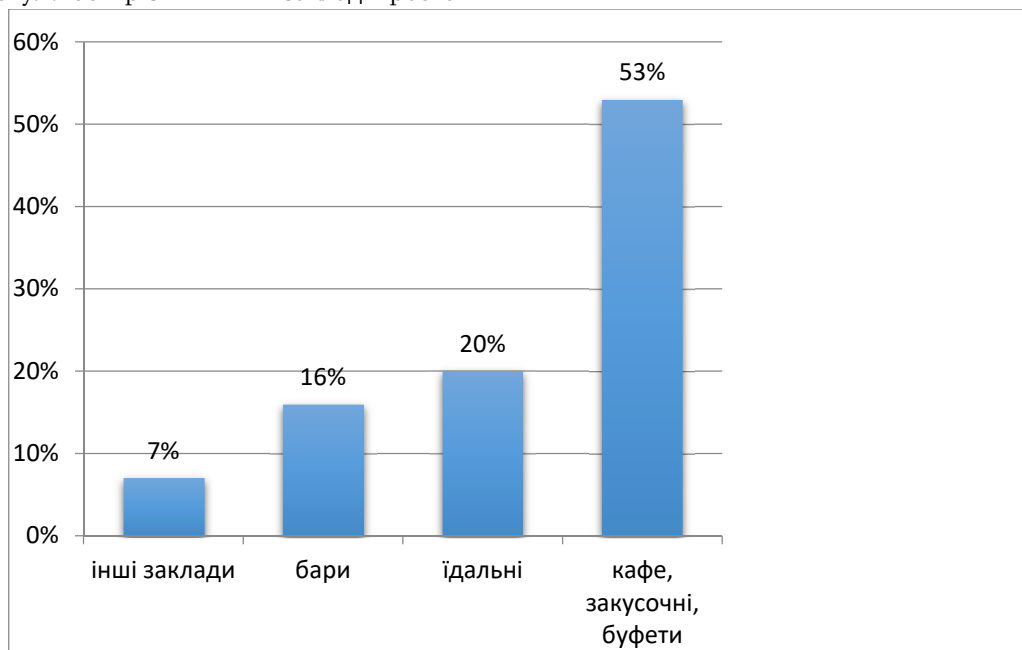

Рис. 4. Структура мережі закладів ресторанного господарства України, у %
Розроблено авторами за матеріалами: [4]

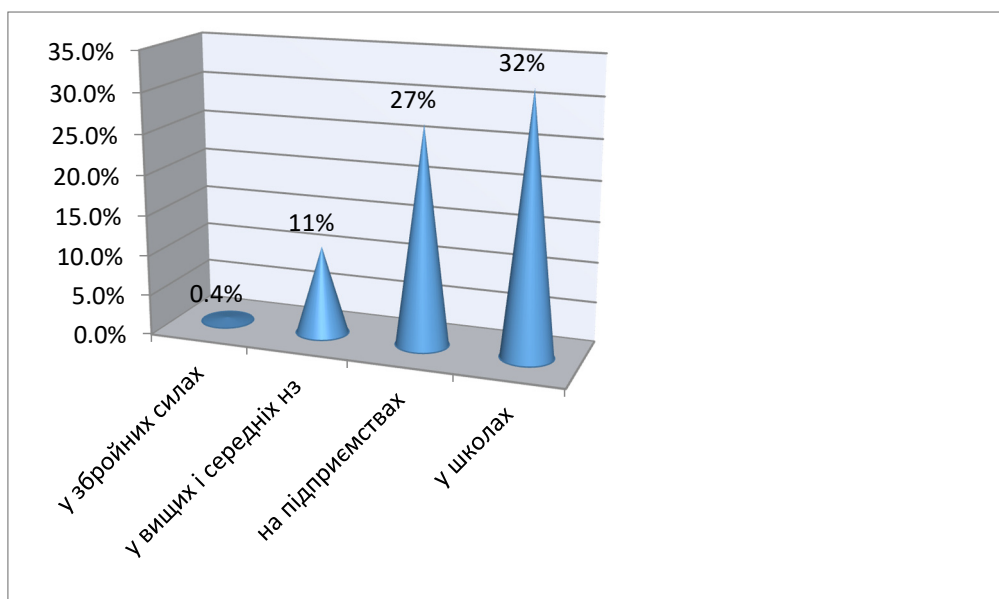

Рис. 5. Кількість їдалень в структурі підприємств та установ, у %
Розроблено авторами за матеріалами: [4].

Значна кількість об'єктів ресторанного господарства функціонує в системі роздрібною торгівлі (майже четверта частина від загальної кількості). У зв'язку з цим необхідно приділяти належну увагу організації харчування як працівників, так і покупців, які користуються послугами цих підприємств.

Частка об'єктів ресторанного господарства в готелях та інших місцях для короткотермінового проживання на сучасному етапі має тенденцію до зростання, але поки що не перевищує 2% від виду економічної діяльності «Готелі та ресторани» [9].

Поглиблення спеціалізації підприємств гостинності взаємопов'язане з такою найважливішою тенденцією, як створення міжнародних ланцюгів, що мають велике значення у розробці та впровадженні високих стандартів обслуговування. Кожен тип ресторану, що входить у ресторанний ланцюг та функціонує на умовах франчайзингу, має вже відому марку. Перевагою таких компаній, що дотримуються своїх фірмових найменувань, є те, що споживачі, які користуються послугами одного ресторанного ланцюга, досить чітко уявляють якість обслуговування і розміщення на підприємстві, що належить саме цьому ланцюгу, незалежно від його місця розташування. Це дозволяє ресторанним ланцюгам задовго до відкриття нового ресторану проводити їх рекламу, будучи упевненим, що постійні клієнти віддадуть перевагу новому ресторану відомої марки випадковому вибору.

Ресторанні ланцюги мають переваги, що зображено на рис. 6.:

1. Можливість придбання великих партій товарів і послуг за гуртовими цінами. У силу того, що

власник ланцюга керує декількома об'єктами, він може робити крупногуртові закупівлі й у наступному пропонувати іншим підприємствам.

2. Економія витрат на підготовку персоналу. Як правило, ланцюг здійснює централізовану підготовку кадрів, що значно скорочує витрати кожного члена ланцюга окремо. Крім того, участь у ланцюзі робить доступними для його членів послуги високооплачуваних фахівців-експертів у певних сферах, оплата вартості яких кожному ресторану окремо була б проблематичною.

3. Ефективне просування послуг на ринок і економія на рекламних заходах. Проведення організованої рекламної кампанії завжди потребує значних витрат, що дуже відчутно для бюджету окремих незалежних ресторанів. Ресторанні ланцюги дозволяють своїм членам розподіляти між собою витрати на рекламу і просування, так що усі можуть скористатися результатами рекламної кампанії. Крім того, рекламну функцію виконує торгова марка ланцюга.

4. Використання централізованої системи бухгалтерського обліку, проведення загальних маркетингових досліджень, будівництво, здійснення операцій з нерухомістю. Переваги полягають у тому, що фахівці, зайняті в істотно скорочує відповідні витрати кожного члена ланцюга окремо.

5. Інвестування. Групі ресторанів, що здійснюють колективний бізнес, легше обґрунтувати одержання інвестицій, мобілізувати капітал і направити його на розширення і підвищення ефективності своєї діяльності [7].

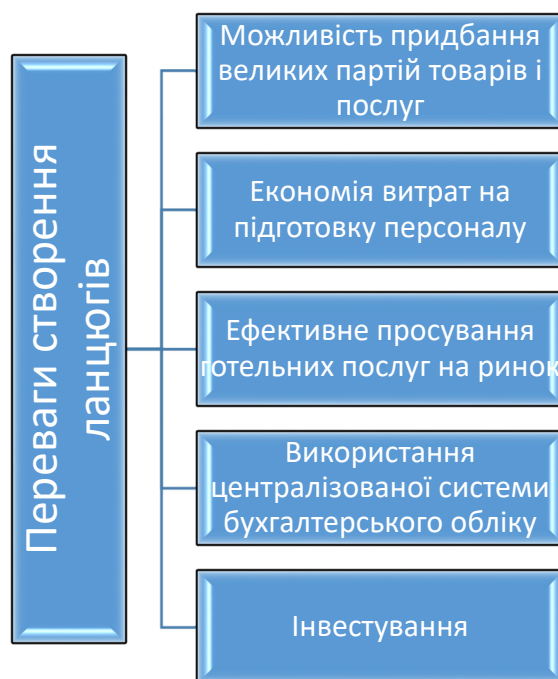

Рис. 6. Переваги створення ланцюгів
Розроблено авторами за матеріалами: [7]

У системі громадського харчування України перспективним є розвиток кейтерингу. Кейтеринг – обслуговування поза приміщень підприємств харчування. Відповідає традиційному комплексному обслуговуванню, що включає приготування їжі, сервіровку столу, надання допомоги у проведенні заходу поза закладу харчування. Виділяють три основних види кейтерингу:

- приготування їжі вприміщенні і споживання за його межами;
- виїзне ресторанне обслуговування, тобто приготування страв за межами приміщення закладу харчування;
- контракт на постачання або корпоративний кейтеринг, тобто постачання в офіси, на виробництво та ін[8].

Індустрія кейтерингу у світі дуже розвинута. Технології такого сервісу відпрацьовуються протягом кількох сотень років. Ресторани виїзного обслуговування з'явилися ще в кінці XVIII ст. в Європі. В зарубіжних країнах кейтеринг вже давно використовується як для обслуговування офіційних банкетів, які даються з приводу національних свят, різноманітних конференцій, виставок, так і для доставки їжі в офіси, лікарні, школи [8].

Висновки. Ресторанне господарство як специфічна галузь включає в себе підприємства різних форм власності, об'єднані за характером переробленої сировини і продукції, що випускається, за організацією виробництва і формами обслуговування населення, за послугами, що надаються.

Ресторанний бізнес, як основна складова частина індустрії гостинності, складається як із потужних підприємств, які випускають різноманітну

харчову продукцію, так і невеликих приватних підприємств: ресторанів, кафе, барів. Сьогодні ресторанний сервіс ґрунтується на використанні сучасного рівня організації виробництва, швидкому і високоякісному обслуговуванні, використанні широкого асортименту страв і напоїв, пропонованих гостям.

Підприємства ресторанного господарства обслуговують досить різноманітний контингент відвідувачів-туристів як вітчизняних, так й іноземних, як організованих, так й індивідуальних. Для кожної категорії споживачів потрібні особливі методи, прийоми обслуговування.

Основною перешкодою для розвитку ресторанного бізнесу України в умовах посилення глобалізації цих процесів є недостатній розвиток індустрії на умовах франчайзингу. Недостатнє визнання прав інтелектуальної власності призводить до того, що більшість іноземних мереж ресторанів швидкого обслуговування не поспішають приходити в Україну. Також основними недоліками є відсутність не лише законодавства в галузі франчайзингу, а й незадовільного загального ділового клімату, включаючи бюрократію та складну систему оподаткування.

Кожного року в Україні з'являються нові форми та види громадського харчування, від фаст-фудів до високо елітних ресторанів. Але питання розвитку сфери ресторанного господарства, його темпів, та динаміки росту, попиту з боку споживачів в контексті їх уподобань залишаються актуальними.

THE DEVELOPMENT TRENDS OF THE RESTAURANT INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Iryna Shamara, Senior lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Mykyta Semenov, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: mykytasemenow@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3668-8308>

The article considers modern tendencies, problems and development of restaurant economy of Ukraine in conditions of globalization. The problems and prospects of the Ukrainian food industry development at the present stage have been analyzed. The restaurant business as a component of tourism have been considered. The structure and dynamics of the development of the food industry in Ukraine have been considered. The restaurant chains as a promising form of the restaurant industry organization in Ukraine have been revealed. The main methods of the study were the systematic analysis aimed to identify the main trends in the restaurant industry, and the statistical analysis aimed to study the dynamics of the development changes in the restaurant business of Ukraine.

The subject of research of the article is analysis of the current state and trends of the restaurant business in Ukraine in the context of globalization processes. The goal of this study is to identify the features of the restaurant business of Ukraine in the conditions of globalization. The main methods of the study were system analysis – to identify the main trends of the restaurant industry, statistical analysis to study the dynamics of changes in the development of restaurant economy in Ukraine. The following results were obtained: the restaurant business, as the main part of the hospitality industry, consists of powerful enterprises that produce a wide range of food products and small private enterprises: restaurants, cafes, bars. Conclusions: every year, new forms and types of catering, from fast food to high-quality restaurants are appears in Ukraine. But the issue of the restaurant industry development, its rates, and the dynamics of growth, demand from consumers in the context of their preferences remains relevant.

Key words: tourism, restaurant, restaurant business, catering, restaurant chains, franchising, catering.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Шамара Ирина Николаевна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Семенов Никита Андреевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: mykytasemenow@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3668-8308>

В статье рассматриваются современные тенденции и проблемы развития ресторанного хозяйства Украины в условиях глобализации. Ресторанное хозяйство Украины рассматривается как составляющая системы туризма. Проанализированы структура и динамика развития индустрии питания Украины. Выявлены перспективные формы развития предприятий ресторанного хозяйства Украины. Рассмотрены основные проблемы, которые сдерживают развитие ресторанного хозяйства Украины в условиях глобализационных процессов.

Предметом исследования статьи является анализ текущего состояния и тенденций развития ресторанного бизнеса в Украине в контексте процессов глобализации. Целью данного исследования является выявление особенностей развития ресторанного бизнеса в Украине в условиях глобализационных процессов. Основными методами исследования явились: системный анализ, направленный на выявление основных тенденций развития ресторанной отрасли страны, статистический анализ, направленный на изучения динамики изменений в ресторанном бизнесе Украины.

В ходе исследования были получены следующие результаты: ресторанный бизнес, является частью индустрии гостеприимства и состоит как из мощных предприятий, выпускающих широкий ассортимент готовой продукции так и небольших частных предприятий: ресторанов, кафе, баров и т.д.

В результате проведенного исследования были сделаны следующие выводы: в Украине каждый год появляются все новые формы и виды предприятий общественного питания, начиная с предприятий быстрого питания и заканчивая ресторанами высокой кухни, но вопросы развития ресторанной индустрии, ее проблем, темпов, динамики роста, спроса со стороны потребителей, в контексте их предпочтений, остаются актуальными.

Ключевые слова: туризм, ресторанный бизнес, общественное питание, заведение ресторанного хозяйства, ресторанные цепи, франчайзинг, кейтеринг.

Література

1. ДСТУ 4281:2004 "Заклади ресторанного господарства. Класифікація"
2. Архіпов В. В. Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства : Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 342 с.
3. Гінда М.І. Тенденції розвитку ресторанного господарства: [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/ginda.htm.
4. Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства. Підручник для вищих навчальних закладів / За загальною редакцією П'ятницької Н.О. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 584 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Сучасні тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу: міжнародний та національний досвід : колективна монографія / за заг.ред. А. Ю. Парфінєнка. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. — 412 с.
7. Франчайзинг — мінімальні ризики ефективної системи: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://horeca.ua/articles/la-pizza-espresso10/>.
8. Шамара І. М. Тенденції розвитку ресторанного господарства як складової туристичної галузі Україні / І.М. Шамара // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» — №1042. — 2013. — С. 151-154.
9. Шидловська О. Б. Організація виробництва у ресторанному господарстві: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/43.41A.pdf>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Шамара Ірина Миколаївна

Старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Скоряк Ілля Вікторович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: ilya.skoryak@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2961-1887>

В статті аналізується наявний потенціал Харківської області як дестинації в області лікувально-оздоровчого туризму, визначаються фактори, що гальмують розвиток даного виду туризму в регіоні та шляхи подолання цих факторів, а також виявлені пріоритетні центри розвитку лікувально-оздоровчого туризму на Харківщині та інструменти максимізації надходжень до бюджету від надання відповідних послуг.

Предметом дослідження є аналіз потенціалу лікувально-оздоровчого туризму та рекреаційної діяльності в умовах існуючої інфраструктури в Харківській області. *Мета* дослідження полягає у виявленні проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Харківській області.

В дослідженні використано метод SWOT-аналізу для виявлення сильних та слабких сторін розвитку Харківської області як одного з напрямків лікувально-оздоровчого туризму. До сильних сторін Харківщини слід віднести більш дешеву вартість лікувально-оздоровчого продукту в порівнянні з зарубіжними санаторіями; потужні оздоровчі ресурси, які за своїми якостями не поступаються Західноукраїнським аналогам; і орієнтацію українського споживача на вітчизняний туристичний продукт. Проаналізовано структуру комплексу лікувально-оздоровчого туризму, діяльність та доходи санаторно-курортних та оздоровчих закладів Харківської області.

У ході дослідження були отримані наступні результати: вихід лікувально-оздоровчого сектора туризму в Харківській області на новий якісний рівень дасть позитивну вплив на рівень надаваних населенню медичних послуг, створить нові робочі місця та збільшить доходи в бюджеті регіону. В ході дослідження було зроблено наступні висновки: кластерний підхід до розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Харківській області, комплексна взаємодія всіх ресурсів, необхідних для задоволення потреб туристів, створить більш сприятливий та привабливий імідж Харківської області як туристичної дестинації.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, рекреаційна діяльність, санаторно-курортні заклади, імідж дестинації, ринок лікувального туризму.

Постановка проблеми. Лікувально-оздоровчий туризм чи подорожі за здоров'ям у сучасному світі являють собою велетенський глобальний ринок, що стрімко зростає, випереджає у розвитку інші туристичні сектори та чинить неабиякий економічний ефект на інші галузі економіки. Для лікувально-оздоровчого туризму характерним є набагато менша залежність від сезонних та кризових тенденцій.

Розвиток галузі лікувально-оздоровчого туризму у світі забезпечується значними капітальними інвестиціями. Жорстка конкуренція спонукає лікувально-оздоровчі заклади активно створювати нові продукти та переформатовувати існуючі, використовувати нову маркетингову технологію та канали збуту, виходити на нові цільові групи споживачів.

За офіційними даними ВТО, сектор лікувально-оздоровчого туризму характеризується зростом та інтенсифікацією потоків, за останні 15 років кількість туристичних поїздок з метою лікування та оздоровлення у світі збільшилося на 10% [5]. Ринок лікувального туризму нині тільки формується і продовжує набувати глобальних масштабів і на думку

деяких спеціалістів є найбільш стабільним та привабливим.

Важливим є вплив сектору лікувально-оздоровчого туризму з точки зору ефекту мультиплікації. Досвід зарубіжних дестинацій показує, що зростання попиту на високоякісні лікувально-оздоровчі послуги стимулює ріст рівня медичного обслуговування місцевого населення; необхідність у освічених та кваліфікованих кадрах приводить до підвищення якості навчання майбутніх фахівців. За умов, коли розвиток лікувально-оздоровчого туризму може надати значний поштовх для зростання економіки регіону, визначення лікувального та оздоровчого потенціалу Харківської області, дослідження проблем пов'язаних з наявною інфраструктурою вкрай важливим, для розуміння перспектив подальшого розвитку даного виду туризму в нашому регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом тенденцій та проблем розвитку туризму в різні роки займалися такі вчені, як А.Ю. Олександрова, А.В. Бабкин, В.М. Боголюбов, Ю.Ф. Безруков,

Л.Б. Журавльова, І.І. Козлов, А.С. Кусков, О.А. Любіцева, А.Ю. Парфіненка, І.І. Волкової, С.О. Юрченко.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є висвітлення проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Харківській області.

Виклад основного матеріалу. Лікувально-оздоровчий туризм — це переміщення туристів з постійного міста мешкання у інші регіони з метою лікування, запобігання або профілактики різноманітних захворювань в організмі, проведення певних лікувальних процедур з використанням цілющих властивостей природних ресурсів — мінеральних вод, повітря (кліматолікування), лікувальних грязей [4]. Лікувально-оздоровчий туризм є одним з найдавніших і найбільш відомих видів туризму, він почав розвиватися ще за декілька тисяч років до нашої ери. Нині лікувально-оздоровчий туризм є підвидом лікувального туризму і користується значним попитом серед людей середнього та старшого віку [5].

Україна володіє найрізноманітнішими природно-рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонують санаторно-курортні заклади. Проте функціонування даних закладів не можна назвати ефективним через низку причин, що роблять галузь не

конкурентоспроможною. Тому на сьогодні існує об'єктивна необхідність у зміні пріоритетів управління та приведення галузі до європейських стандартів, що не може обійтися без участі держави. Саме формування державної стратегії розвитку курортно-рекреаційного господарства України є актуальною проблемою в зв'язку з такими чинниками як:

- необхідність масового оздоровлення населення країни;
- забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади України та її суб'єктів щодо комплексного раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів та його збереження;
- курортно-рекреаційні комплекси України мають велике національне та міжнародне значення: сприяння соціально-економічному прогресу та пришвидшення інтеграції України у світову економічну систему.

Нині основами лікувально-оздоровчого туризму є бальнеотерапія (коли лікувальний ефект досягається за рахунок впливу цілющих властивостей мінеральних вод), кліматотерапія (сприятливі погодні фактори та властивості клімату) та грязелікування (використовуються лікувальні грязі).

Рис 1. Структура комплексу лікувально-оздоровчого туризму [4]

Вважається, що лікувально-оздоровчий туризм складається з трьох підкатегорій: грязелікування, бальнеотерапія та кліматотерапія. Слід зазначити, що за рівнем наявних ресурсів Харківська область не займає у жодній з наведених підкатегорій лідируючих позицій. У галузі санаторно-курортного оздоровлення область значно поступається і за ресурсами, і зарозвитком інфраструктури Подільському або Карпатському регіону, АР Крим.

Аналіз потенціалу для провадження лікувально-оздоровчої діяльності доцільно почати з наявної інфраструктури. На даний момент, у Харківській області склалася така ситуація:

- 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням;
- 2 санаторії-профілакторії;
- жодного будинку і пансіонату відпочинку;
- 47 баз та інших закладів відпочинку;

- 751 дитячий заклад оздоровлення та відпочинку (табл. 1.).

- Всього Харківський регіон нараховує 815 закладів лікування, оздоровлення та відпочинку. За підрахунками це складає 7,2% від усіх подібних закладів України в цілому.

Як показано на круговій діаграмі вище, найбільшу частину від усіх санаторно-курортних закладів області займають дитячі заклади оздоровлення і відпочинку — 92%. На другому місці — бази та інші заклади відпочинку (6%).

До основних куртурологічних закладів Харківської області можна віднести санаторії. На території регіону діють 4 головні санаторії:

1. Санаторій «Бермінводи»;
  2. Санаторій «Роцца»;
  3. Санаторій «Ялинка»;
- Санаторій «Високий».

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Харківської області

	Санаторії та пансіонати з лікуванням	Санаторії-профілакторії	Будинки і пансіонати відпочинку	Бази та інші заклади відпочинку	Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	Всього	Частка, %
Україна	291	63	73	1295	9669	11391	100
Харківська область	15	2	-	47	751	815	7,2

Таблиця складена авторами за матеріалами: [3]

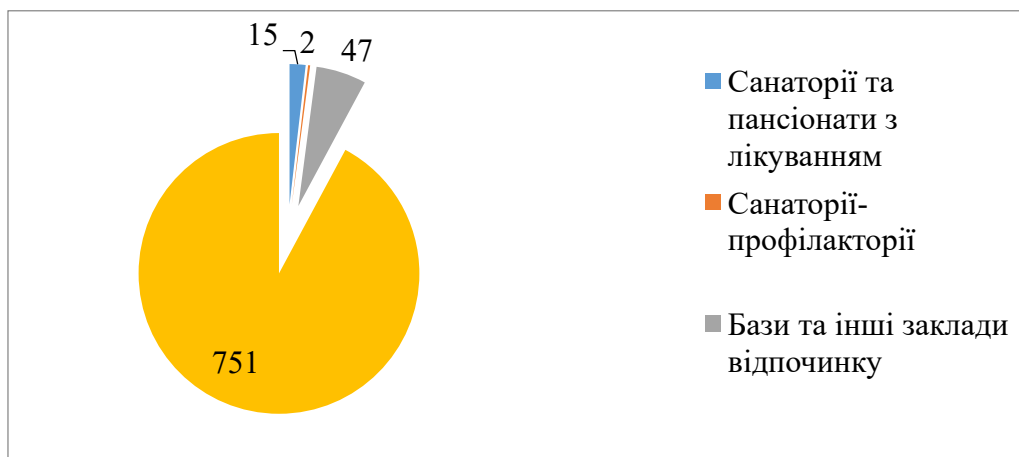

Рис. 2. Структура санаторно-курортних закладів Харківської області [3]

Таблиця 2

Санаторії Харківської області

№	Назва	Основний лікувальний ресурс	Лікування	Ціна на розміщення високої категорії, грн	Ціна на розміщення низької категорії, грн
1	Березівські мінеральні води	Слабо мінералізована гідрокарбонатна кальцієво-натрієво-магнієва вода з вмістом кремнієвої кислоти і значним вмістом органічних речовин, зовнішнє та внутрішнє застосування	Лікування хвороб органів травлення, сечостатевої системи, ендокринної системи та порушення обміну речовин; реабілітація учасників ліквідації аварії на ЧАЕС; реабілітація хворих хворобами органів травлення	700	450
2	«Роцца»	Хлоридно-натрієві та вуглекислі води, зовнішнє та внутрішнє застосування	Лікування хвороб ока і додаткового апарату, системи кровообігу; реабілітація хворих, які перенесли гострий інфаркт міокарда, нестабільну стенокардію, хірургічні втручання	730	435
3	«Ялинка»	Хлоридно-натрієві та вуглекислі води, зовнішнє та внутрішнє застосування	Реабілітація хворих з хворобами органів дихання не туберкульозного характеру; реабілітація хворих з хворобами ендокринної системи та порушеннями обміну речовин,	369	150

№	Назва	Основний лікувальний ресурс	Лікування	Ціна на розміщення високої категорії, грн	Ціна на розміщення низької категорії, грн
4	«Високий»	Хлоридно-натрієві та вуглекислі води, зовнішнє та внутрішнє застосування	Лікування хворих із захворюваннями органів дихання неспецифічного характеру; реабілітація вагітних	515	300

Таблиця складена авторами за матеріалами: [3]

Таблиця 3

Доходи від наданих послуг санаторно-курортними закладами у 2016 році, грн

	Санаторії	Санаторії-профілакторії	Бази та інші заклади відпочинку	Всього
Україна	1957103,6	213973,9	445556,3	2616633,8
Харківська область	54380,1	17175,1	10048,4	81603,6

Таблиця складена авторами за матеріалами [3]

Важливим фактором діяльності санаторно-курортної індустрії є аналіз доходів діяльності її закладів. Таким чином станом на 2016 рік доходи від наданих послуг санаторно-курортними закладами у 2016 році склали 81 603,6 грн. Як можна побачити з таблиці 3, найбільший прибуток принесли санаторії – 54380,1 грн. На другому місці (не зважаючи на їх кількість) зосередилися санаторії-профілакторії – 17175,1. Менше всього доходу принесли бази та інші заклади відпочинку.

За даними державної статистики на доходи від реалізації путівок до санаторно-курортних закладів припало близько 74364,4 грн. Інші доходи надійшли від реалізації додаткових послуг.

Важливим фактором аналізу діяльності санаторно-курортних закладів Харківської області є кількість обслугованих. Таким чином, станом на 2016 рік у лікувальних і оздоровчих закладах регіону обслуговано 36428 осіб.

Таблиця 4

Кількість обслугованих у санаторно-курортних закладах Харківської області на 2016 рік

	Санаторії	Дитячі санаторії	Санаторії-профілакторії	Бази та інші заклади відпочинку	Всього
Україна	428503	112463	65947	561712	1168625
Харківська область	13827	3541	3502	15558	36428

Таблиця складена авторами за матеріалами [3]

Картина лідерства санаторії залишається незмінною й показує, що в 2016 році ними обслуговано 17368 осіб. Другу позицію зберігають бази відпочинку – 15558 осіб. Значно відстають санаторії-профілакторії.

Що стосується структури усіх обслугованих, то серед них можна виділити 8603 дитини віком 0-17 років і лише 35 іноземців.

Незважаючи на те що нині в Харківській області існує 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, через нерозвиненість інфраструктури та непродуману маркетингову політику рекреаційний потенціал використовується лише на 10-15 %. Найбільш курорти використовуються для медичної реабілітації хворих захворюваннями органів травлення (гастроентерологія), обміну речовин (ендокринологія), нирок і сечовивідних шляхів (урологія), а також нервової системи.

Важливе значення для оздоровлення місцевого населення мають санаторії-профілакторії (2) та бази для відпочинку дітей (751)[3]. Найбільш популярними оздоровчими курортами області є «Бермінводи», «Роцца», «Ялінка», «Високий» тощо. Сумарна кількість місць у оздоровчих закладах області – 10,9 тис. Але дані рекреаційні ресурси не користуються особливою популярністю серед споживачів туристичного продукту. За останні два роки завантаження баз відпочинку та санаторіїв відбувається в основному за рахунок соціального страхування, до того ж, на безкоштовне лікування направляються бійці АТО та мешканці областей, що постраждали внаслідок військових дій. За сумами доходів від лікувально-оздоровчого туризму область займає 12 місце в Україні, що свідчить про наявність вагомих проблем, які не дозволяють максимізувати

доходи даної галузі. Через доволі тривіальні причинопотенційні споживачі обирають санаторії інших регіонів України або за кордоном. До таких причин можна віднести:

- невідповідність застарілої інфраструктури вимогам елементарного комфорту;
- низький рівень обслуговування та сервісу, «криза управлінських рішень», викликана проблемою підготовки кадрів;
- проблемне курсування громадського транспорту, жахливий стан доріг;
- нерозвинена анімаційна діяльність, відсутня сфера дозвілля;

- слабе просування наявних ресурсів на туристичному ринку, відсутність роботи з потенційними споживачами послуг, та інше.

Як засвідчує досвід Карпатського або Подільського регіонів, процес оздоровлення та рекреації в обов'язковому порядку супроводжується шоу-програмами та розважальними заходами. Нині анімаційна складова є не додатковим атрактивним елементом відпочинку та розміщення, а обов'язковою частиною надання високоякісного сервісу. Можливо, саме через недостатню організацію дозвілля молодь є нечастим відвідувачем санаторіїв та баз відпочинку Харківської області.

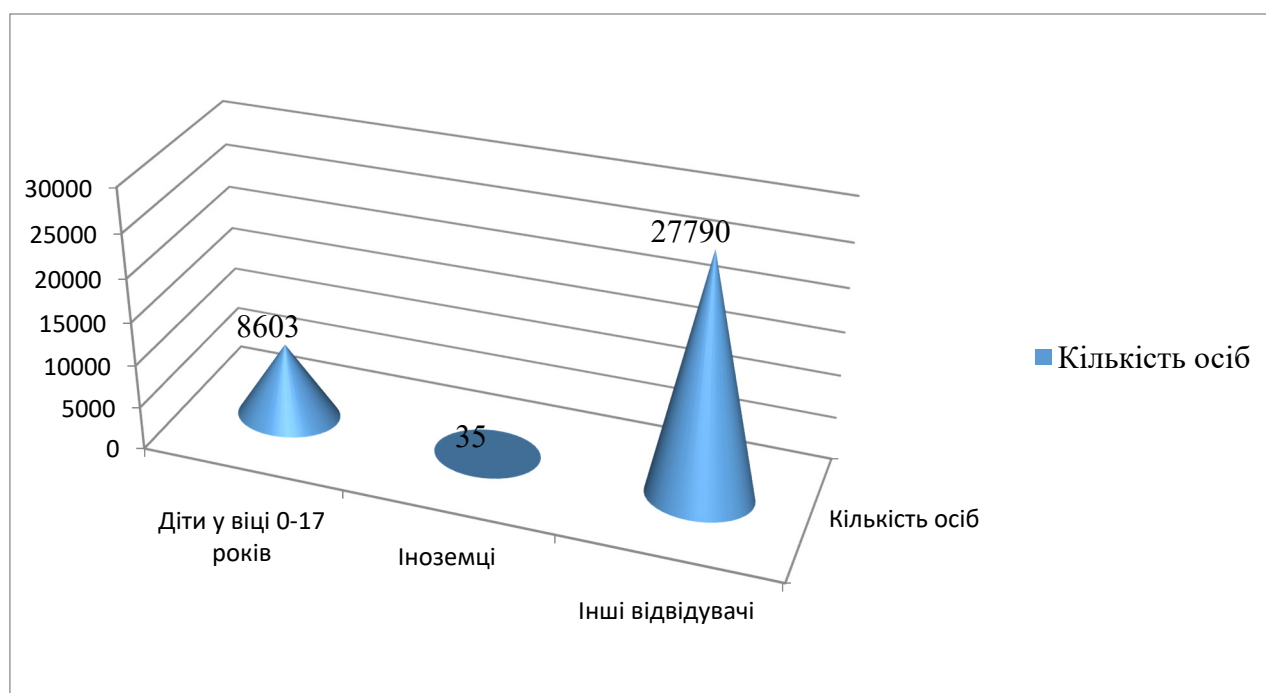

Рис. 3. Структура обслугованих відвідувачів санаторно-курортними закладами Харківської області на 2016 рік [3]

Згідно з наявними даними, в основному санаторії заповнюються людьми старшого віку, тобто варто кинути зусилля на привернення уваги молоді. Зробити це можна, розгорнувши активну компанію у популярних соцмережах, що є значно дешевше аніж рекламувати своє підприємство через традиційні ЗМІ. Світові тенденції засвідчують, що нові соціальні технології з використанням віртуальних засобів просування товару перемагають традиційні форми реклами.

На нашу думку, доцільно використовувати цільові інформаційні ролики для конкретної аудиторії, яка мешкає у певному регіоні. Причому об'єм подібної реклами доцільно збільшувати перед святами (наприклад, травневі свята, коли попит на туристичні традиційно збільшується) та на літній період. Враховуючи економічну ситуацію та орієнтацію споживача на внутрішній продукт, подібна реклама має усі передумови щоби стати успішною.

Враховуючи зростаючу тенденцію до диверсифікації послуг, що надаються, видається доцільним сегментування пропозиції, та просування продукту серед відповідного сегменту.

Слід зазначити, що розвитком санаторно-курортної справи та оздоровчих ресурсів у регіоні зацікавлені як місцеві органи влади, так і дрібні підприємці і представники бізнесу [2]. Адже добре розвинений санаторій, чи база відпочинку може дати поштовх явищу кластеризації – збільшення туристичних потоків до одного ресурсу міста/області створює плацдарм для розвитку інших (підприємств індустрії харчування, засобів розміщення, тощо), що у сукупності складає певний кластер – об'єднання усіх ресурсів регіону та їх спільна робота на задоволення туристичних потреб [1]. Подібний підхід, комплексна взаємодія усіх ресурсів для задоволення туристичних потреб створює більш яскравий

імідж дестинації та значно підвищує її атрактивність, що тягне за собою збільшення надходжень від туристичної діяльності.

Вихід лікувально-оздоровчого сектору туризму Харківської області на новий якісний показник позитивно відіб'ється і на рівні медичних послуг, що надаються населенню, створить нові робочі місця та збільшить надходження до бюджету.

Підсумовуючи проблеми та перспективи розвитку Харківщини як нової лікувально-оздоровчої дестинації, доцільно навести отримані результати у вигляді SWOT-аналізу (табл. 5).

Отже, до сильних сторін Харківщини слід віднести більш дешеву вартість лікувально-оздоровчого продукту в порівнянні з закордонними та західноукраїнськими санаторіями; потужні оздоровчі ресурси (мінеральні води та кліматичні дані), які за своїми якостями не поступаються Західноукраїнським аналогам; та орієнтацію українського споживача на вітчизняний (регіональний) туристичний продукт, яка стала пануючою тенденцією у туристичному секторі після 2014 року. До факторів, що негативно впливають на розвиток Харківщини

як дестинації, впливають недостатньо розвинена та застаріла інфраструктура, що не відповідає сучасним вимогам комфорту; недосконала законодавча база для провадження туристичної діяльності; потреба у значній рекламній кампанії та просування регіону як лікувально-оздоровчої дестинації; та низький рівень сервісу, що надають регіональні заклади оздоровлення. До можливостей розвитку Харківщини як нової дестинації лікувально-оздоровчого туризму слід віднести розвиток напряму дитячої лікувально-оздоровчої діяльності; можливість широкого залучення туристів з усієї Лівобережної України; більш широке залучення відпочиваючих молодого віку та іноземців; та посилення ефекту мультиплікації внаслідок інтенсифікації туристичних потоків. До загроз слід віднести погіршення економічної й політичної ситуації в країні; виснаження природних ресурсів регіону; зростання конкурентної боротьби на рівні туристичних макрорегіонів країни; посилення стагнації інфраструктурної бази та неконтрольовану приватизацію санаторіїв та баз відпочинку.

Таблиця 5

SWOT-аналіз Харківського регіону як дестинації у сфері лікувально-оздоровчого туризму

Позитивний вплив Strengths – Сильні сторони	Негативний вплив Weaknesses – Слабкі сторони
1)Більш дешева вартість лікувально-оздоровчого продукту у порівнянні з закордонними та західноукраїнськими санаторіями; 2)Оздоровчі ресурси (мінеральні води та кліматичні дані), які за своїми якостями не поступаються Західноукраїнським аналогам; 3)Орієнтація українського споживача на вітчизняний (регіональний) туристичний продукт, яка стала пануючою тенденцією у туристичному секторі після 2014 року;	1)Недостатньо розвинена та застаріла інфраструктура, що не відповідає сучасним вимогам комфорту; 2)Повна відсутність певних елементів лікувально-оздоровчої індустрії (так, в області наявні лише 2 санаторії-профілакторії, а державні пансіонати відпочинку взагалі відсутні) 3)Недосконала законодавча база для провадження туристичної діяльності; 4)Потреба у значній рекламній кампанії та просування регіону як лікувально-оздоровчої дестинації; 5)Низький рівень сервісу, відсутність додаткових послуг у закладах лікування (відсутність елементів анімації у програмах).
Opportunities – Можливості 1)Розвиток напряму дитячої лікувально-оздоровчої діяльності; 2)Можливість залучення туристів з усієї Лівобережної України та оволодіння даним сегментом ринку; 3)Більш широке залучення відпочиваючих молодого віку та іноземців внаслідок потужного просування санаторіїв в соцмережах; 4)Збільшення прибутків внаслідок переорієнтації профілю санаторних закладів з діяльності по оздоровленню населення, що фінансується за державні кошти на комерційну модель діяльності. 5)Інтенсифікація потоків лікувально-оздоровчого туризму посилить ефект мультиплікації та призведе до створення нових кластерних комплексів.	Threats – Загрози 1)Погіршення економічної й політичної ситуації в країні; 2)Виснаження природних факторів; 3)Зростання конкуренції на рівні туристичних макрорегіонів країни; 4)Посилення стагнації інфраструктурної бази; 5)Неконтрольована приватизація санаторіїв та баз відпочинку і підвищення цінової політики даних закладів, яка стане неприйнятною для населення.

Таблиця складена авторами матеріалами [2,3,4,5]

THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CURATING TOURISM IN THE KHARKIV REGION

Iryna Shamara, Senior lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Illia Skoriak, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: ilya.skoriak@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2961-1887>

The Problems and prospects of development of curating tourism in the Kharkiv region. The article analyzes the existing potential of the Kharkiv region as a future destination in the field of curating tourism, determines the factors that slow down the development of this type of tourism in the region and the ways of overcoming it, as well as priority centers of development of curative tourism of the Kharkiv region and tools for maximizing budget revenues. The subject of research is an analysis of the potential of curating tourism and recreation activities in the conditions of the existing infrastructure in the Kharkiv region. The goal is to highlight the problems and prospects for the development of curating tourism in the Kharkiv region.

The method of SWOT analysis are used to identify the strengths and weaknesses of the Kharkiv region's development as a new destination of curating tourism. The strengths of the Kharkiv region include the cheaper cost of a health-improving product compared to foreign sanatoriums; powerful health resources that are not inferior in their qualities to Western Ukrainian counterparts; and the orientation of the Ukrainian consumer to the domestic tourist product. Health tourism complex structure, health resorts and recreational institutions activities and profits of the Kharkiv region have been analyzed.

The following results were obtained: the output of the health-improving sector of the tourism in the Kharkiv region in a new quality will positively affect for the level of medical services provided to the population, create a new jobs and increase the revenues to the budget. Conclusions: the cluster approach to the development of curating tourism in the Kharkiv region, the complex interaction of all resources to meet the tourist needs will create a more vivid image of the destination and significantly increase Kharkiv region attractiveness.

Keywords: curative recreational activities, sanatorium and resort establishments, image of the destination, health tourism market.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Шамара Ирина Николаевна, Старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Скоряк Илья Викторович, Студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: ilya.skoriak@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2961-1887>

В статье проанализирован имеющийся потенциал Харьковской области как дестинации в области лечебно-оздоровительного туризма, определены факторы, тормозящие развитие данного типа туризма в регионе и пути их преодоления, а также выявлены приоритетные центры развития лечебно-оздоровительного туризма Харьковщины и инструменты для максимизации поступлений в бюджет от предоставления подобных услуг.

Предметом исследования является анализ потенциал лечебно-оздоровительного туризма и рекреационной деятельности в условиях существующей инфраструктуры в Харьковской области. Цель исследования состоит в выявлении проблем и перспектив развития лечебно-оздоровительного туризма в Харьковской области.

В исследовании был использован метод SWOT-анализа для выявления сильных и слабых сторон развития Харьковской области как одного из направлений лечебно-оздоровительного туризма. К сильным сторонам Харьковщины следует отнести более дешевую стоимость лечебно-оздоровительного продукта по сравнению с зарубежными санаториями; мощные оздоровительные ресурсы, которые по своим качествам не уступают Западноукраинским аналогам; и ориентацию украинского потребителя на отечественный туристический продукт. Проанализирована структура комплекса лечебно-оздоровительного туризма, деятельность и доходы санаторно-курортных и оздоровительных учреждений Харьковской области.

В ходе исследования были получены следующие результаты: выход лечебно-оздоровительного сектора туризма в Харьковской области на новый качественный уровень окажет положительное влияние на уровень предоставляемых населению медицинских услуг, создаст новые рабочие места и увеличит доходы в бюджета региона. Выводы: кластерный подход к развитию лечебно-оздоровительного туризма в Харьковской области, комплексное взаимодействие всех ресурсов необходимых для удовлетворения потребностей туристов создадут более положительный привлекательный имидж Харьковской области как дестинации.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, рекреационная деятельность, санаторно-курортные учреждения, имидж дестинации, рынок лечебного туризма.

Література

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 324/95 ВР.
2. Стратегія економічного розвитку регіону «Харків 2020»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203>
3. Загальні статистичні дані про кількість санаторіїв, дитячих таборів, та інших закладів лікувально-оздоровчої індустрії Харківської області: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Волкова І.І. Фактори розвитку та видова структура лікувального туризму в Україні / І.І. Волкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – №1042. – С. 110-114.
5. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 8

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 2018. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 21,07. Обл.-вид. арк. 21,52. Наклад 100 пр. Зам. № Безкоштовно

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32